

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

İNGİLİZ KONSOLOSLUK
RAPORLARINDA
BAĞDAT'IN TİCARET HACMI (1900-1912)

Yüksek Lisans Tezi

İbrahim Kurtcebe AKKUŞ

Danışman
Doç. Dr. Muhammed KÖSE

Erzincan/2021

TEZ BİLDİRİMİ

“İngiliz Konsolosluk Raporlarında Bağdat’ın Ticaret Hacmi (1900-1912)” isimli “**Yüksek Lisans**” tezim tarafımda intihal programı ile incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim.

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim. 16/06/2021

İbrahim Kurtcebe AKKUŞ

İNGİLİZ KONSOLOSLUK RAPORLARINDA BAĞDAT'IN TİCARET HACMI (1900-1912)

İbrahim Kurtcebe AKKUŞ

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2021

Danışman: Doç. Dr. Muhammed KÖSE

ÖZET

Dicle nehri kıyısında kurulmuş olan Bağdat şehri hem tabii hem de beşerî faktörlerin etkisiyle önemli bir stratejik konumda yer almış ve tarihî süreç içerisinde her devirde siyasi, iktisadi ve kültürel olarak güçlü bir mevkie sahip olmuştur. Tarih sahnesinde Abbasiler döneminde önemli bir yer tutan Bağdat, önemli Türk İslam devletlerinin dahilinde yer almış ve zaman zaman bölgede hüküm süren devletlerin çekişmesine konu olmuştur. XVI. yüzyıldan itibaren de Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine girmiş ve XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar bu devletin sınırları içerisinde kalmıştır. XIX. Yüzyılda Bağdat şehri dünyadaki siyasi gelişmelerle beraber siyasi ve iktisadi özellikleri bakımından önemi oldukça artmıştır. Avrupalı devletlerden, bilhassa İngiltere, bu dönemde kendi iktisadi ve siyasi çıkarları doğrultusunda Bağdat ve çevresinde nüfuzunu yerleştirmek amacıyla faaliyetler yürütmüş ve bu bağlamda buralarda gerek kurduğu konsolosluklar gerekse şirketler aracılığıyla hedefini gerçekleştirmek için çalışmıştır. XX. yüzyıla gelindiğinde Bağdat ve civardaki İngiliz nüfuzu önemli bir noktaya ulaşmıştır.

Bu çalışma Bağdat'taki İngiliz konsoloslğunun tuttuğu ticaret raporları ile aynı döneme ait Osmanlı Arşivi'nden temin edilen konuyla alakalı belgeler ışığında hazırlanmıştır. Bu kapsamda incelenen dönemde (1900-1912) Bağdat'ın ticaret hacminin yanı sıra burada ticareti yapılan malların fiyatı, taşımacılığı ve şehirdeki işçi ücretleri de çalışmaya dahil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İngiltere, Bağdat, İthalat, İhracat.

**TRADE VOLUME OF BAGHDAD
IN THE BRITISH CONSULATE REPORTS**

İbrahim Kurtcebe AKKUŞ

Erzincan Binali Yıldırım University, Institute of Social Sciences

Department of History, Master Thesis, June, 2021

Supervisor: Assoc. Dr. Muhammed KÖSE

ABSTRACT

The city of Baghdad, which was founded on the banks of the Tigris river, has taken an important strategic position due to the effects of both natural and human factors, and has had a strong political, economic and cultural position in every period of history. Baghdad, which has an important place in the history scene during the Abbasid period, was included in the important Turkish-Islamic states and from time to time was subject to the contention of the states ruling in the region. It came under the domination of the Ottoman Empire from the 16th century and remained within the borders of this state until the first quarter of the 20th century. In the 20th century, with the political developments in the world, Baghdad has increased in importance in terms of its political and economic characteristics. During this period, one of the European states, especially Britain, carried out activities in order to establish its influence in Baghdad and its surroundings in line with its own economic and political interests, and in this context, it worked to achieve its goals through both the consulates and companies it established there. By the 20th century, British influence in Baghdad and the surrounding area reached an important point.

This study has been prepared in the light of the trade reports kept by the British consulate in Baghdad and the relevant documents obtained from the Ottoman Archives of the same period. In this context, as well as the trade volume of Baghdad in the period examined (1900-1912), the price of the goods traded here, transportation and wages of workers in the city were also included in the study.

Keywords: Ottoman Empire, England, Baghdad, Import, Export

ÖN SÖZ

Bağdat'a dair pek çok rivayet bulunur, bunlardan birini de Ebû Osman en-Nehdî anlatır: *"Bir defasında Cerir b. Abdullah'la birlikteydim. 'Bu nehrin adı nedir?' diye sordu. Yanında bulunanlar 'Dicle' dediler. 'Şu diğer nehrin adı ne?' diye sordu. 'Düceyl' dediler. 'Ya şu nehir?' diye sorduğunda, 'Sarât' dediler. 'Şu hurmalık yerin adı nedir?' diye sordu. 'Katrabbul' cevabını verdiler. Bunun üzerine atına bindi ve şu sözleri söyledikten sonra çekip gitti: 'Hz. Peygamberin şöyle dediğini duydum: Dicle, Düceyl, Katrabbul ve Sarât arasında bir şehir kurulacak. Dünyanın hazineleri vergi olarak oraya taşınacak. Kibirli insanlar oraya yığılacak. Toprak onları yutacak ve onlar demir kazığın toprağa girişinden daha hızlı bir şekilde ortadan yok olacaklar.'"*¹

Abbasi Halifesi Mânsur, yeni bir başkent kurmak istemiş ve görevlendirdiği kişiler Fırat ve Dicle nehirleri arasında küçük bir kasabanın olduğu bölgeyi uygun görmüşlerdir. Pek çok nehrin kesiştiği bu bölge gerek iklimi gerek konumu bakımından Halife Mânsur'un beğenisini kazanmış ve bu bereketli coğrafyada şehrin kurulmasına karar verilmiştir. İnşa edilen bu büyük şehir, Abbasi Halifeliğinin başkenti olmasının yanı sıra kültür, eğitim ve ticaretle de önemli roller üstlenmiş ve dönemin en gözde, cazibeli şehirleri arasında yerini almıştır. Oldukça zenginleşen şehre, Hz. Peygamberin söylediği gibi dünyanın hazineleri vergi olarak akmış, bunula birlikte kibirli insanları da kendisine çekmiştir. Bunun sonucunda da yıkıma, talana maruz kalmıştır. Abbasi Halifeliğine son veren Moğol istilası, şehre büyük zararlar vermiş, eski zenginliğini kaybetmesine neden olmuştur. Ancak yaşadığı yıkıma rağmen Bağdat, yine Bağdat olarak kalmış ve günümüze kadar onlarca devletin çekişmelerine sahne olmuştur.

XVI. yüzyıldan XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Osmanlı Devleti'nin hakimiyetinde kalan Bağdat, değişen dünya koşullarıyla birlikte tekrar büyük devletlerin gözdesi haline gelmiştir. Coğrafi Keşifler ve Sanayi Devrimi'nin ardından büyük zenginlik elde eden Avrupalılar, hızla dünya geneline yayılmaya başlamış ve

¹ Muhammed b. Ahmed el-Mukaddesî, *İslam Coğrafyası (Ahsenü't-Takâsîm)*, Çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2015, s. 125.

büyük sömürge imparatorlukları kurmuşlardır. Doğu ve Batı arasında bir köprü vazifesi gören Osmanlı Devleti, kurulan bu sömürge imparatorluklarının da yol güzergahında bulunmaktaydı. Osmanlı hakimiyetindeki Akdeniz ve Ortadoğu coğrafyası XIX. yüzyılla birlikte hız kazanan çekişmelerin başlıca sahnesi olmuştur. Bilhassa İngiltere'nin oldukça önemli bir sömürü bölgesi olan Hindistan'a en kısa yoldan ulaşan rotanın Osmanlı topraklarından geçmesi, İngiltere'nin Ortadoğu'ya yakın ilgi göstermesine sebep olmuştur. Yürüttüğü ikili siyasi ve ticari faaliyetlerle yayılım alanını genişleten İngiltere, Osmanlı coğrafyasında oldukça mühim bir konuma gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin de mevcut dış politikası İngiltere'den yana tavır takınması bu yayılımı kolaylaştıran etken olmuştur. İngiltere, siyasi ve iktisadi faaliyetlerini bölgede açtığı konsolosluk ve şirketleri aracılığıyla yürütmekte ve bu iki unsur sayesinde, yani konsolosluk ve şirketler, İngiltere'nin bölgeye hakimiyetini ve nüfuzunu güçlendirmektedir.

İngiliz konsoloslukları tarafından, devletin yürüttüğü politikaların belirlenmesinde önemli role sahip, pek çok konuya ilişkin raporlar hazırlanır ve merkeze gönderilirdi. Bu Yüksek Lisans Tezi de İngiltere'nin Bağdat konsolosluğu tarafından oluşturulmuş ve Foreign Office'in yayınlamış olduğu ticaret raporlarına dayanmaktadır.

Çalışma Giriş kısmı ve 4 bölümden oluşmaktadır.

Giriş başlığı altında konuya ilişkin kısa bir medhalin ardından çalışmanın ana kaynaklarını oluşturan İngiliz konsolosluk raporları ve Osmanlı Devleti'ne ait Ticaret-i Hariciye İstatistiklerinden bahsedilmiştir.

Bağdat ve Bölgenin Stratejik Önemi başlıklı birinci bölümde, fazla detaya girilmeden genel hatlarıyla Bağdat şehrinin siyasi tarihi; coğrafi, iktisadi ve sosyal yapısı ve Osmanlı-İngiliz Ticari ilişkileri ve bölgenin stratejik öneminden bahsedilmiştir.

Kur, Ölçü Birimleri, Nakliye, Ürün Fiyatları, Ücretleri ve Ticarete Dair Çeşitli Bilgiler başlıklı ikinci bölümde, İngiliz raporlarından elde edilen bölgede kullanılan para ve ölçü birimlerinden, kargoların taşınması ve nakliye ücretlerinden,

bölgenin ekonomik durumu ortaya koyma açısından önemli bilgiler veren ürün fiyatları ve işçi ücretlerinden ve İngiliz konsolosluklarının bölgede yürüttüğü, ticareti geliştirmeye yönelik pazar çalışmalarından bahsedilmiştir.

İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre Bağdat Ticareti başlıklı üçüncü bölümde, çalışmanın ana hedefi olan Bağdat'ta yürütülen ticari faaliyetler ve ticaret hacminden bahsedilmiştir. Bu bölümde Bağdat'ın toplam ihracat ve ithalat hacmi, yabancı ülkelerin bu pazardaki yeri ve ithalat ve ihracata konu olan ticari mallar hakkında bilgiler verilmiştir.

Osmanlı Devleti Dış Ticaret İstatistiklerinde Bağdat başlıklı dördüncü bölüm, çalışmanın son bölümünü oluşturmaktadır. Bu bölümde çeşitli kütüphanelerden temin edilmiş olan Osmanlı Devleti'ne ait resmi ticaret istatistiklerine yansıdığı kadarıyla Bağdat ticareti konu edilmiştir.

Tez çalışması Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi BAP Koordinatörlüğü tarafından **SYL-2020-733** kodlu **Yüksek Lisans Tez Projesi** kapsamında desteklenmiştir

Bu çalışmanın ortaya çıkarılmasında önemli katkıları olan ve çalışma süresince yol gösteren, her türlü desteği esirgemeyen saygıdeğer hocam Doç. Dr. Muhammed KÖSE'ye teşekkürü borç bilirim. Her daim bilgi ve tecrübelerini benimle paylaşmaktan kaçınmayan bölüm başkanımız Prof. Dr. Abdülkadir GÜL'e, zengin kütüphanesini açan Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI'ya ve bölüm hocalarımdan her birini şükranlarımı sunarım. Maddi ve manevi her türlü desteğiyle yanımda olan, beni bugünlere yetiştiren aileme hürmetlerimi sunar, teşekkürü borç bilirim.

İbrahim Kurtcebe AKKUŞ

Erzincan-2021

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ.....	I
ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
ÖN SÖZ	IV
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR.....	XI
TABLolar LİSTESİ.....	XII
GRAFİKLER LİSTESİ.....	XIV
GİRİŞ	1
A. Konsolosluk Raporları ve İhtiva Ettiği Bilgiler.....	3
B. Osmanlı Ticâret-i Hâriciye İstatistikleri	6
BİRİNCİ BÖLÜM	8
BAĞDAT VE BÖLGENİN STRATEJİK ÖNEMİ	8
A. Bağdat'ın Siyasî Tarihi	8
B. Bağdat'ın Coğrafi, İktisadi ve Sosyal Yapısı.....	15
1. Coğrafi Yapısı.....	15
2. İktisadi Yapısı.....	16
3. Sosyal Durum	22
C. Osmanlı-İngiliz Ticari İlişkileri ve Bölgenin Stratejik Önemi	26
İKİNCİ BÖLÜM.....	38
KUR, ÖLÇÜ BİRİMLERİ, NAKLİYE, ÜRÜN FİYATLARI, İŞÇİ ÜCRETLERİ VE TİCARETE DAİR ÇEŞİTLİ BİLGİLER	38
A. Kullanılan Para ve Ölçü Birimleri	38
1. Para Birimleri ve Kur Oranı	38
2. Kullanılan Ölçü Birimleri	45

B. Malların Nakliyesi ve Ücretler.....	46
1. Fırat ve Dicle’de Nehir Taşımacılığı	46
1.1. Raporlara Göre Nehir Taşımacılığı ve Ücretler	52
1. 2. Fiyat Tarifeleri	55
C. Bağdat’ta Ürün Fiyatları ve İşçi Ücretleri.....	57
D. Pazar Çalışmaları	62
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	65
İNGİLİZ KONSOLSLUK RAPORLARINA GÖRE BAĞDAT TİCARETİ.....	65
A. İhracat ve İthalat	65
1. İhraç ve İthal Edilen Mallar.....	65
2. Bağdat’ın Toplam Ticaret Hacmi ve Ülkelerin Yeri	70
2. 1. Bağdat’ın Toplam İhracat Hacmi.....	70
2. 2. Bağdat’ın Toplam İthalat Hacmi.....	73
2. 3. Bağdat’ın Toplam Ticaret Hacmi (1900-1912).....	76
2. 4. Ülkelere Göre Toplam İthalat ve İhracat	79
a. İran ile Ticaret.....	83
3. İhracat ve İthalat Malları Hakkında Bilgiler.....	86
3. 1. Raporlarda Hakkında Bilgi Verilen İhracat Malları.....	87
a. Yün	87
b. Tiftik.....	90
c. Mazı	91
d. Tahıl.....	94
e. Afyon	96
f. Zamk ve Kitre (Kitre Zamkı)	98
g. Hurma	100
h. Saf Yağ	101
ı. Halı	103
i. Deriler.....	104
j. Bağırsak.....	106
3. 2. Raporlarda Hakkında Bilgi Verilen İthalat Malları	107

a. Parça Kumaş ve Yünlüler	107
b. Şeker	111
c. Metaller	113
ç. Deri	115
d. Çivit	116
e. Kibrit	117
f. Alkol	118
g. Tıbbi Malzeme ve İlaç	118
h. Kahve	119
ı. Çay	119
i. Çeşitli Eşyalar	120
j. Makineler	120
k. Parafin Yağı	121
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	122
OSMANLI DEVLETİ DİŞ TİCARET İSTATİSTİKLERİNDE BAĞDAT	122
A. Osmanlı İstatistik Kayıtlarına Göre Toplam İthalat ve İhracat	124
1. Osmanlı Devleti'nin Toplam Ticaret Hacmi (R. 1325-1329/ M. 1909-1913)	124
2. Bağdat'ın Toplam Ticaret Hacmi (R. 1325-1329/ M. 1909-1913)	126
B. Osmanlı Kayıtları ile İngiliz Raporları Arasındaki Farklılıklar	128
C. Osmanlı Kayıtlarına Göre Başlıca İthal ve İhraç Edilen Ürünler	129
1. Canlı Hayvanlar	131
2. Hayvanlardan Elde Edilen Yiyecekler	132
3. Bitkisel Gıda Ürünleri	132
4. Çay, Kahve, Kakao ve Baharatlar	133
5. Şeker ve Şekerlemeler	133
6. Müskirât/İçecekler	134
7. Yağ Çeşitleri	134
8. Hayvanlardan Elde Edilen Çeşitli Ürünler	135
9. Yakacaklar	135

10. Kimyasal Ürünler	136
11. Ecza Ürünleri	137
12. Reçine ve Macunlar	138
13. Toprak, Taş ve Cam Ürünleri	138
14. Değersiz Maden ve Bunlardan Mamul Ürünler	139
15. Kereste ve Ağaç Mamulâtı	140
16. Kağıt ve Kağıt Ürünleri	140
17. Deri ve Deri Ürünleri.....	140
18. Dokumalar	141
19. Makineler, Buharlı Araçlar, Vagonlar ve Çeşitli Aletler.....	142
20. Diğer Ürünler.....	144
SONUÇ.....	145
KAYNAKÇA.....	151
İNTERNET KAYNAKLARI	164
EKLER.....	165

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başkanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
Cwts	: Centum weight (Pound temelli ağırlık birimi yaklaşık 50 kg.)
Çev.	: Çeviren
d.	: Penny
DH.MKT	: Dahîliye Nezâreti Mektubî Kalemi
DH.TMIK.M	: Dahîliye Nezâreti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Muamelat
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Edt.	: Editör
F.O.	: Foreign Office
H.	: Hicri
Haz.	: Yayına hazırlayan
HRT.	: Harita
l.	: Sterlin
Lbs.	: Pound (ağırlık birimi)
M.	: Miladi
R.	: Rumi
rs.	: Rupî
s	: Sayfa
S.	: Sayı
s.	: Şilin (Shiling)
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TTK	: Türk Tarih Kurumu

TABLolar LİSTESİ

		Sayfa No
Tablo 1	İngiltere'nin Doğu Akdeniz ihracatı, 1814-1850 (Değerler £ olarak verilmiştir).	32
Tablo 2	100 sterline karşılık gelen Osmanlı lirasının değerini gösteren tablo.	41
Tablo 3	1.000 rupiye karşılık gelen Osmanlı lirasının değerini gösteren tablo.	42
Tablo 4	Osmanlı ve İngiliz paralarının birbirlerine olan karşılıklarını gösteren tablo.	45
Tablo 5	Kullanılan bazı ağırlık ölçülerini gösteren tablo.	45
Tablo 6	Bağdat-Basra arasında uygulanan nakliye ücretini gösteren tablo.	56
Tablo 7	Başlıca ihraç ürünlerinin ortalama fiyatlarını gösteren tablo.	57
Tablo 8	1908 ve 1911 yıllarına Bağdat'taki vasıflı ve vasıfsız işçi ücretlerini Osmanlı parası cinsinden gösteren tablo.	59-60
Tablo 9	İngiliz konsolosluk raporlarında yer alan ihraç malları gösteren tablo.	66
Tablo 10	İngiliz konsolosluk raporlarında yer alan ithal malları gösteren tablo.	67-68
Tablo 11	Toplam ihracat, ithalat değerlerini ve ikisi arasındaki farkı gösteren tablo.	76

Tablo 12	Osmanlı dış ticaret istatistiklerinde Bağdat gümrüğündeki toplam ithalat ve ihracatını gösteren tablo.	78
Tablo 13	1908-1912 yılları arasında ülkelere göre toplam ithalatı gösteren tablo.	79
Tablo 14	1909-1912 yılları arasında ülkelere göre toplam ihracatı gösteren tablo	79
Tablo 15	Dışarıdan gelip Kirmanşah'a gönderilen ürünleri gösteren tablo.	85
Tablo 16	Kirmanşah'tan Bağdat'a gelip, dışarıya gönderilen ürünleri gösteren tablo.	86
Tablo 17	Osmanlı Devleti'nin toplam ticaret hacmini gösteren tablo (R. 1325-1329/ M. 1909-1913)	125
Tablo 18	1911 ve 1913 yıllarında ülkelere göre toplam ithalat ve ihracatı gösteren tablo.	125-126
Tablo 19	Bağdat ve mülhakatının toplam ticaret hacmini gösteren tablo (R. 1325-1329/ M. 1909-1913).	127
Tablo 20	Osmanlı Dış Ticaret İstatistikleri'nde yer alan başlıca fasılları gösteren tablo.	130

GRAFİKLER LİSTESİ

		Sayfa No
Grafik 1	1900-1912 Yılları arasında Bağdat'ta yapılan ihracat.	72
Grafik 2	1900-1912 Yılları arasında Bağdat'ta yapılan ithalat	75



GİRİŞ

Bağdat, tarih boyunca siyasi, kültürel ve iktisadi açıdan her devirde önemli bir cazibe merkezi olmuştur. Abbasiler dönemine kadar küçük bir kasaba mahiyetinde olan bölgede Abbasi halifesinin inşa ettirdiği tarihi şehir, bu vakitten sonra elde ettiği ününü devam ettirmiş ve kuruluşunun ardından birkaç yüzyıl boyunca dünyanın önemli şehirleri arasında yerini almıştır. Abbasi Halifeliğinin ortadan kalkmasıyla büyük bir yıkıma maruz kalan Bağdat, ilerleyen dönemlerde eski görkemini yitirmiş olsa da varlığını ve cazibesini devam ettirdiği gibi birçok devletin hakimiyet mücadelesine de konu olmuştur. Özellikle doğu-batı arasında bir kavşak noktasında yer almasının şehre sağladığı jeopolitik üstünlük tarih boyunca Bağdat'a ilginin bağlıca sebebi olmuştur. Aşağı Mezopotamya veya Irak-ı Arab olarak ifade edilen, Irak bölgesinin güneyinde yer alan ve aynı zamanda Irak-ı Arab'ın merkezi olan Bağdat'ta ekonomi, ziraî üretime dayalı olsa da onun mevcut konumu şehri ticari açıdan oldukça önemli kılmıştır. Doğu Akdeniz limanlarının, Hint Okyanusu'na; Suriye şehirlerinin Doğu'ya açılmasında olduğu gibi Hindistan, İran, Türkistan ve Mâverâünnehir gibi bölgelerden gelen tüccarların Batı'ya açılmasında önemli bir güzergâh olan Bağdat, böylelikle zamanla Dünya ticarî hayatında vazgeçilmeyen bir merkez haline gelmiştir. Yine bölgede Fırat ve Dicle gibi, havzası Anadolu içlerine kadar ulaşan iki önemli nehrin de bulunması, Bağdat'ın hem ziraî hem de ticarî açıdan oldukça gelişmiş bir ekonomiye sahip olmasını sağlamıştır.

Abbasilerin yıkılmasıyla birlikte büyük bir tahribata uğrayan Bağdat, uzunca yıllar eski ihtişamlı döneminden uzak kalmıştır. Farklı devletlerin hakimiyet mücadelelerinden sonra şehirde XVI. yüzyılda başlayan Osmanlı idaresi, XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar sürmüştür. Özellikle XIX. yüzyıla gelindiğinde; Coğrafi Keşifler ve Sanayi Devrimi'nin ardından Avrupa ülkelerinin ekonomilerinin hızla büyütürerek Dünya üzerinde yayılmaya başlamalarıyla Bağdat'a olan ilgileri de artmaya başlamıştır. Avrupalı devletler, üretim için ihtiyaç duydukları hammaddeyi ucuz yoldan temin edebilecekleri ve bu hammaddeden üretilcek malları satabilecekleri pazar arayışları XIX. yüzyıla birlikte katlanarak artmaya başlamış ve ülkelerin birbirleriyle rekabet içine girmesine yol açmıştır. Bu noktada Bağdat, Ortadoğu'nun

önemli bir şehri olarak ilgiyi tekrar üzerine çekmiştir. Özellikle İngiltere'nin, *İmparatorluk Yolu* olarak adlandırdığı ve önemli bir sömürü bölgesi olan Hindistan'a ve Doğu'ya ulaşan en kısa yolu güvende tutma çabası, Ortadoğu'ya olan ilgisini katlamıştır. Onun ekonomik açıdan bu coğrafyayı kontrol altında alma girişimleri, yalnızca mevcut ekonomik bölgelerini koruma isteğinden gelmemekte, aynı zamanda yeni ekonomik alanlar oluşturma arzusunun da bir gerekliliği olmuştur. Ayrıca Bağdat İngilizler için ekonomik çıkarların yanı sıra siyaset/uluslararası ilişkiler bakımından da önemli bir üs olarak kullanabileceği bir merkezdir. Örneğin İngiltere, Rusya'nın "*sıcak denizlere inme*" politikasına karşı Bağdat merkezli bir faaliyet alanı da oluşturabilecektir.

Bölgenin bu iktisadi ve jeopolitik avantajı yalnızca İngiltere için değil diğer Avrupalılar için de önem arz etmekteydi. İngiltere, 1830'lardan itibaren bölgedeki keşif faaliyetlerini başlatarak Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde taşımacılık yapma imtiyazını elde etmiş ve böylelikle bölgedeki ekonomik faaliyetlerini genişletmiştir. Bu doğrultuda önce Basra'da ardından da Bağdat'ta konsolosluk kurarak siyasi ve iktisadi başta olmak üzere bölgede her türlü faaliyetini yürütmüştür. Bölgenin dış ticaretinde en büyük paya sahip olan İngiltere, ilerleyen süreçte Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinde yürüttüğü politikayı değiştirince bölge ekonomisinde sahip olduğu pay hem Osmanlı genelinde hem de Bağdat'ta azalmaya başlamıştır. Nitekim İngiltere'nin tavrı üzerine Osmanlı Devleti dış politikada Almanya'ya yanaşmaya başlayınca Almanya'nın Osmanlı'nın genelinde olduğu gibi Bağdat'taki ticaret hacmindeki payı da artmaya başlamıştır.

Zira bu çalışmada da İngiltere'nin Bağdat konsolosluğu tarafından oluşturulan ticaret kayıtları doğrultusunda 1900-1912 yılları arasında Bağdat ticari hayatı ele alınarak, şehrin ticari potansiyeli ortaya koyulduğu gibi, yukarıda bahsedilen siyasi ilişkilerin, ticari ilişkilere yansımaları da incelenerek mevcut durum ve değişimden bahsedilmiştir.

Tez çalışmasının temel kaynağını Bağdat Vilâyeti'ne ait 1900-1912 yıllarını kapsayan ve Bağdat'taki İngiliz konsolosluğunca kaleme alınan 10 adet ticaret raporu ve Osmanlı Arşiv belgeleri oluşturmuştur. Söz konusu raporlar ve arşiv belgeleri

ışığında, incelenen dönemde Bağdat'taki kur oranları, nehir taşımacılığı, nakliye ücretleri, ithal ve ihraç edilen malların mahiyeti, malların fiyatları, şehirdeki bazı iş gruplarının ücretleri, şehrin toplam ticaret hacmi, yabancı ülkelerin payı ve son olarak ithal ve ihraç edilen mallara dair önemli veriler tespit edilerek çalışma ikmal edilmiştir.

Raporlar hakkında aşağıda detaylı bilgilere yer verilmiştir. Çalışmada yalnız İngiliz raporlarıyla sınırlı kalınmamış Osmanlı Devleti tarafından tutulmuş olan çeşitli kayıtlar da incelenerek birlikte kullanılmıştır. Özellikle Osmanlı Gümrük Müdürlüğü tarafından tutulan ticaret-i hariciye istatistikleri, İngiliz raporlarındaki bilgileri kıyaslama ve doğrulama fırsatını bize sunmuştur. Bununla birlikte elbette konuya dair İngiliz ve Osmanlı belgelerinin tümüne ulaşmamız mümkün olmadığı gibi çalışmada bir noksanlığın olmadığını iddia etmek de mümkün olmayacaktır.

A. Konsolosluk Raporları ve İhtiva Ettiği Bilgiler

1900-1912 yılları arasında Bağdat ticaretini konu alan bu çalışmanın esas kaynağını İngiliz Konsolosluğu tarafından yıllık olarak tutulan ve Foreign Office tarafından yayınlanan “*Diplomatic and Consular Report: Trade of Baghdad*” başlıklı 1901, 1903, 1904, 1905, 1907, 1908, 1909, 1910, 1911, 1912 yıllarına ait 10 adet rapor oluşturmaktadır. İlgili belgelerin temin edildiği British Library’de bazı yıllara ait kayıtların mevcut olmaması sebebiyle, 1900, 1902 ve 1906 yıllarının raporlarına ulaşamamıştır.

Her bir raporun içeriği birbirine benzemektedir ve belli bir düzene sahiptir. Raporun dış ve iç kapağında seri numarası, yayın yeri, yılı ve fiyatı gibi birtakım bilgilere yer verilmiştir. (Bkz. Ek 1 ve Ek 2). Ardından “İçindekiler” kısmı gelmektedir. Raporlardaki ilk başlık olan “Genel Açıklama” kısmında ilgili yılın ticareti hakkında kısa bilgiler veya bahsedilmesi gereken bir konu/durum varsa onun hakkında bilgi verilmektedir. Örneğin 1905 yılı raporunda Dicle üzerindeki taşımacılıkla ilgili bilgilere yer verilmiştir. Genel açıklama kısmının ardından “Borsa” (*Exchange*) başlığı gelmekte ve burada da Osmanlı lirasının İngiliz sterlini ve Hint rupisi karşısındaki değerleri verilmektedir. Devamında “Nakliye Tarifeleri” (*Freights*) başlığı gelmektedir. Burada belirli güzergahlar üzerinde, ithalat ve ihracat için ayrı ayrı belirlenmiş, genel olarak da ton başına alınan nakliye ücretleri verilmiştir. Daha

sonrasında da “İthalat” ve “İhracat” başlıkları gelmektedir. Her iki başlığın içerisinde de yine belli başlı ürünler -ki bunlar ticarete en fazla sahip olan ürünlerdir-, alt başlıklar halinde yıl içerisindeki durumu hakkında birtakım verilere yer verilmiştir. Raporun son kısmında ise tablo halinde yıllık ithalat ve ihracat verilerine ve çeşitli tablolara yer verilmiştir. Raporlar genel olarak bu düzende olmasıyla birlikte kimi zaman farklı başlıklara da yer verilmiştir.

Raporlarda ayrıca ticareti etkileyen önemli durumlar hakkında çeşitli bilgilere de rastlanmaktadır. Örneğin 1901 yılında kuraklığın olduğu ve yine aynı yıl Hindistan ve İran Körfezlerinde sıkıntıların olduğu; 1904 yılında kolera salgınının baş gösterdiği gibi ticareti etkileyen olumlu, olumsuz durumlara da yer verilmiştir. Ayrıca raporlarda dikkati çeken önemli bir konu ise pazar araştırmalarının ve bölge hakkında bazı çıkarımların yapılmasıdır. Örneğin 1904 yılı raporunda Bağdat'ta su pompasına ihtiyaç duyulduğunu, buradaki koşullara uygun pompaların kolaylıkla satılabileceği gibi birtakım bilgilere de yer verilmiştir.

British Library'den temin edilmiş olan bu raporlar;

- **Foreing Office, Annual Series, No: 2884 (1901):** 5 Ağustos 1902 yılında yayımlanmıştır. 11 sayfadan oluşan rapor İngiliz Başkonsolosu Binbaşı Newmarch tarafından yayınlanmıştır. Diğerlerinden farklı olarak Karantina, Hacılar, Dicle Nehir Taşımacılığı başlıkları yer almaktadır.

- **Foreing Office, Annual Series, No: 3235 (1903):** 7 Haziran 1904'te yine Binbaşı Newmarch tarafından yayınlanmıştır. Toplam 10 sayfadan oluşmaktadır

- **Foreing Office, Annual Series, No: 3477 (1904):** 24 Temmuz 1905'te Binbaşı Newmarch tarafından yayınlanan rapor 15 sayfadır. Hacı Trafığı, Nehir Taşması, Pamuklu Ticareti, Yasaklı Mallar ve Açılan İşler gibi farklı başlıklar bulunmaktadır.

- **Foreing Office, Annual Series, No: 3663 (1905):** Başkonsolos Binbaşı Ramsay tarafından 16 Haziran 1906 yılında yayımlanmıştır ve 14 sayfadan oluşmaktadır. Bu raporda da farklı olarak İrlanda ile ticaret ve Reklamlar adlı başlıklar bulunmaktadır.

- **Foreing Office, Annual Series, No: 4073 (1907):** Başkonsolos Yüzbaşı McPherson tarafından Haziran 1908'de yayınlanmıştır. Raporda diğerlerinden farklı

olarak baş kısmında “Bağdat ve Musul Vilâyetlerinin Ticaret Rotalarını Gösteren” harita (Bkz. Ek 3) bulunmaktadır.

- **Foreing Office, Annual Series, No: 4354 (1908):** Başkonsolos Yarbay Ramsay tarafından 1909 yılında yayınlanmıştır. 16 sayfadan oluşan rapor diğer raporlardan farklılık arz etmektedir. İçeriğinde ithalat ve ihracat ürünlerine dair bilgiler verilmemiş, Bağdat şehri ile ilgili birtakım bilgiler verilmiştir. Yabancıların Rekabeti, Pazar Fiyatları, Yeni Fabrikalar, Kuralların/Kanunların Zorluğu, Sağlık, Kullanılan Dil, Ücretler gibi ticaretle dolaylı olarak ilgili çeşitli konulara yer verilmiş son kısımda da yine ilgili yıla ait istatistikî tablolar eklenmiştir.

- **Foreing Office, Annual Series, No: 4482 (1909):** Başkonsolos J. G. Lorimer tarafından Haziran 1910’da yayımlanmıştır. 20 sayfadan oluşan raporda farklı olarak Avrupalı Kıyafetleri ve Tarım başlıkları yer almaktadır.

- **Foreing Office, Annual Series, No: 4696 (1910):** Başkonsolos Yüzbaşı Norman Scott tarafından Haziran 1911’de yayımlanmıştır. Rapor 18 sayfadan oluşmaktadır.

- **Foreing Office, Annual Series, No: 4999 (1911):** Başkonsolos J. G. Lorimer tarafından Eylül 1912’de yayımlanmıştır. 23 sayfadan oluşan raporun başında “Bağdat ve Musul Vilâyetlerinin Ticaret Rotalarını Gösteren” harita yer alırken İçindekiler kısmı bulunmamaktadır.

- **Foreing Office, Annual Series, No: 5225 (1912):** Başkonsolos J. G. Lorimer tarafından Ekim 1913’te yayımlanmıştır. 29 sayfadan oluşan raporda farklı olarak İran Ticareti, Bağdat Gümrüğü ve İngilizlerin Payı başlıkları yer almaktadır.

Raporlara bakıldığında yalnızca ticaret hakkında bilgi yer almadığı, ticarî verilerin yanı sıra Bağdat şehrinde gündelik hayatla ilgili veya dolaylı olarak ticareti etkileyen çeşitli konulara da değinilmiştir. Örneğin 1905 yılı raporunda şehirde yapılacak reklamların İngilizceden ziyade Fransız yapılması tavsiye edilmiştir. Çünkü Bağdat halkı içerisinde Fransızca bilenlerin sayısının İngilizce bilenlerden daha fazla olduğu ifade edilmiştir.² 1908 yılı raporunda da Bağdat’ta İngiliz firmalarının ofisleri

² Foreign Office (F.O.) Annual Series No: 3663, s. 6

dışında İngilizce bilen Bağdatlının çok nadir olduğu söylenmiştir.³ Bu şekilde çeşitli konularla ilgili zaman zaman kısa da olsa bilgi verilmiştir ve bu bilgiler sayesinde Bağdat'taki sosyal hayata dair çıkarımlarda bulunmak mümkün olduğu gibi ticari hayatı değerlendirirken daha iyi fikir sahibi olunmasını sağlamaktadır.

B. Osmanlı Ticâret-i Hâriciye İstatistikleri

İfade edildiği üzere çalışmanın esas kaynağını İngiliz raporları oluşturmakla birlikte bu raporlarda veriler bilgilerin karşılaştırılması bakımından Osmanlı Devleti tarafından tutulan *Ticâret-i Hâriciye İstatistiki* adıyla yıllık olan yayınlanan defterlere de başvurulmuştur. Bu defterler 1878 yılından itibaren, bazı yıllar aksaklık olsa da düzenli olarak yayınlanmaya başlamıştır. İlgili kayıtlara ilişkin Celal Aybar'ın *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Muvazenesi 1878-1913* ve Şevket Pamuk'un *19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti* adlı çalışmaları bulunmaktadır. Çalışmanın kapsadığı yıllara dair Osmanlı Devleti tarafından 7 adet yayın yapılmış fakat bunlardan R. 1325, 1326, 1327 ve 1329 tarihli 4 adet kayda ulaşılabilmektedir.

-Memâlik-i Osmanîye'nin 1325 Senesine Mahsus Ticaret-i Hariciye İstatistiki, Arşak Garuyan Matbaası, Dersaadet-1327: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi aracılığı ile ulaşılan bu defter R. 1325-M. 1909 yılını kapsamaktadır. Bu kaydın 253 sayfalık Osmanlıca kısmının haricinde diğerlerinden farklı olarak 253 sayfalık bir de Fransızca metne de sahiptir.

-Rüsumat Müdüriyet-i Umumiyyesi Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1326, Matbaa-yı Amire, İstanbul-1328: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi aracılığı ile ulaşılan bu defter R. 1326-M. 1910 yılını kapsamakta ve toplam 266 sayfadan oluşmaktadır. İki fasıldan oluşan bu defterin birinci faslında *medhal ve hususî tablolar*, ikinci faslında ise *tablo jeneral?* (ژهنرال) yer almaktadır.

-Rüsumat Müdüriyet-i Umumiyyesi Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1327, İstanbul, Akdam Matbaası, 1329: İBB Atatürk Kitaplığı aracılığı ile ulaşılan bu defter R. 1327-M. 1911 yılını kapsamakta ve toplam 258 sayfadan oluşmaktadır. İki

³ F.O. Annual Series, No: 4354, s. 8

fasıldan oluşan bu defterin birinci faslında *medhal ve hususî tablolar*, ikinci faslında ise *tablo jeneral?* (ژهنرال) yer almaktadır.

-Rüsumat Müdüriyet-i Umumiyyesi Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1329, Matbaa-yı Osmaniye, Dersaat-1331: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi aracılığı ile ulaşılan bu defter R. 1329-M. 1913 yılını kapsamakta ve toplam 256 sayfadan oluşmaktadır. İki fasıldan oluşan bu defterin birinci faslında *medhal ve hususî tablolar*, ikinci faslında ise *tablo jeneral?* (ژهنرال) yer almaktadır.

Osmanlı Devleti'nin yayınladığı bu resmi kayıtlar, tablolar halinde ülke genelindeki dış ticaret kayıtlarını içermektedir. İngiliz kayıtlarıyla karşılaştırmak adına kullanılan bu kayıtlara ilişkin değerlendirmelere ayrı bir bölüm oluşturularak yer verilmiştir.

Ulaşabildiğimiz bu İngiliz ve Osmanlı kayıtları ışığında, büyük gelişmelerin yaşandığı XX. yüzyılın başında Bağdat'ın hem ticarî hayatı ele alınacak hem de ilgili dönemde yaşanan gelişmelerin ticareti nasıl ve ne yönde etkilediği, Osmanlı dahilinde ve haricinde yaşanan siyasî olayların ticarete nasıl etki ettiği ortaya çıkarılması hedeflenmektedir. Zira XX. yüzyıl Avrupa'da kutuplaşmaların ve bu kutuplar arasındaki rekabetin hat safhaya ulaştığı bir dönem olmuş ve yaşanan rekabetin odağında Osmanlı Devleti'nin de yer alması bu durumdan etkilenmeyi kaçınılmaz kılmıştır. Yapılan bu tez çalışması ile yaşanan olayların Bağdat özelinde Osmanlı Devleti'ne nasıl etki ettiği bununla birlikte Osmanlı Devleti geneli hakkında da bir fikir ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BAĞDAT VE BÖLGENİN STRATEJİK ÖNEMİ

A. Bağdat'ın Siyasî Tarihi

Günümüzde resmi adı *el-Cumhûriyyetü'l-İrâkıyye* olan Irak Devleti'nin başkenti⁴ ve bölgenin önemli büyük şehirlerinden olan Bağdat, ikinci Abbasi halifesi Ebû Ca'fer el-Mânsur tarafından Dicle nehrinin iki yakasında, 33° 26' 18" kuzey paraleli ile 44°-23' 9" doğu meridyenleri arasında Abbasilerin başkenti olarak kurulmuş ve birkaç asır boyunca İslam dünyasının önemli bir merkezi olmuştur. Şehir inşa edilmeden ve İslam öncesi devirlerde Bağdat, bölgedeki küçük yerleşim birimlerinden biri konumundaydı.⁵

Abbasi halifesi Mânsur, Ebu'l Abbas Es-Seffâh'tan sonra halifeliği ele almış⁶ ve Seffâh tarafından inşası başlatılmış olan Haşimiye şehrini tamamlatarak ülkeyi buradan idare etmeye başlamıştır.⁷ Halife Mânsur, daha sonra yeni bir şehir kurup başkenti oraya taşımak istemiş ve yeni şehrin kurulacağı yer için heyetler görevlendirmiştir. Yürütülen çalışmalar sonucunda, İslam öncesi devirlerde de yerleşim yeri olan ve ticari faaliyetlerin yürütüldüğü, Bağdat kasabasının bulunduğu bölgenin yeni şehir için oldukça elverişli bir yer olduğuna karar verilmiştir.⁸ Bağdat şehrinin mevkiinin belirlenmesinde coğrafi konumunun etkisi oldukça önem arz

⁴ Erdoğan Akkan, "Irak", *DİA*, C. 19, İstanbul, 1999, s. 83.

⁵ Abdulaz'iz ed-Dûrî, "Bağdat", *DİA*, C. 4, İstanbul, 1991, s. 426; Remzi Kılıç, *Osmanlı Yönetiminde Irak ve Suriye Tarihi Coğrafyası XIX. Yüzyılda İdari Yapısı*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 49

⁶ Ebû Ca'fer el-Mânsur, kardeşi Ebu'l Abbas Es-Seffâh'ın H. 136/M. 754 yılında ölümü üzerine ikinci Abbasi halifesi olmuş ve H. 158/M. 775 yılında vefat etmiştir. Bkz. Nahide Bozkurt, "Mansur", *DİA*, C. 28, Ankara, 2003, s. 5-6.

⁷ İsmail Yiğit, "Bağdat'ın Kuruluşuyla İlgili Rivayetler Üzerine Bir Değerlendir", *İslam Medeniyetinde Bağdat* (Edt. İsmail Safa ÜSTÜN), C. 1, MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 40.

⁸ Yiğit, "Bağdat'ın Kuruluşuyla İlgili...", s. 40; Dûrî, "Bağdat", s. 426; Rauf Ahmed Hotinli, "Bağdat", *MEB İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s. 196-197; Mehmet Karataş, "Gülşen-i Hulefâ'ya Göre Bağdat Şehri", *Nazmi-zâde Murteza Gülşen-i Hulefâ Bağdat Tarihi 762-1717*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s. LV.

etmiştir. Ya'kubî, *Ülkeler Kitabı*'nda Mânsur'un Bağdat için söylediklerini şöyle aktarır; "... *Dünya'ya bir alamet olan, batısında Fırat'ın, doğusunda Dicle'nin yer aldığı, Dicle ve Fırat arasındaki yarımada'ya ilişkin rivayetleri doğruluyor ve delilleri görünüyor. Basra, Vâsıt, Übülle, Ahvaz, Fâris, Umman Yemâme ve Bahreyn'den gelen her şey Dicle vasıtasıyla buraya ulaşır; burada yüklenir ve indirilir. Aynı şekilde Musul, Diyar-ı Rabî'a, Azerbaycan ve Ermeniyeye'den gelen her şey yine gemiyle Dicle üzerinden taşınır. Diyârı Mudar ve Rakka, Şam, Suğûr, Mısır ve Mağrib'den gelenler de gemilerle Fırat'ta taşınır; burada yüklerini boşaltırlar ve tekrar yüklenirler. Cebel, İsfahan ve Horasan bölgelerinin insanları da bu yolu kullanırlar...*"⁹ Fırat ve Dicle'nin yanı sıra Büyük ve Küçük Zap ile Diyale nehirleri de civarda her türlü ihtiyacı karşılayabilen, mahsulleri Bağdat'a kolayca ulaştırılabilmesinde büyük fayda sağlayan nehirlerdir. Ayrıca Dicle üzerinden Basra Körfezi yoluyla da Çin, Hindistan ve diğer ülkelerle de bağ kurulabilmesi, ticari açıdan önem kazandırmaktaydı. Araştırmalar sonucunda iklimi, ekonomik imkanları ve askerî açıdan elverişli konumu bakımından uygun bulunan Bağdat kasabası ve civarı seçilmiş ve şehir Dicle nehrinin iki tarafında da verimli topraklara sahip ova üzerinde inşa edilmiştir.¹⁰

İslam tarihinde şehir planlamasının en üst noktası sayılan Bağdat, daire şeklinde hazırlanan bir plan üzerine inşa edilmiştir. Ya'kubî, şehrin temelinin H. 141-M. 758-759 yılı Rebi'ül evvel ayında; bazı tarihçiler ise bundan yaklaşık 4 yıl sonra yani H. 145-M. 762 yılında atıldığını söylemişlerdir. İnşaat hendek ve surlar dışında H. 146-M. 763; hendek ve surlar ise H. 149-M. 766 yılında tamamlanmıştır.¹¹ Mânsur, şehre Allah'ın "Selâm" ismine nispetle "*Medinetüsselam*" adını vermiştir. Ayrıca *Ümmü'd-Dünya*, *Seyyidetü'l-Bilâd* ve *Medinetü'l Mansûr* gibi farklı isimlerle de anılmıştır.

⁹ Ya'kubî, *Ülkeler Kitabı*, Haz. Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2002, s. 20.; Ahmet Turan Yüksel, "Kuruluş Döneminde Bağdat'ın Ticari Yapısı ve Ticari İlişkileri" *İslam Medeniyetinde Bağdat* (Edt. İsmail Safa ÜSTÜN), C. 1, MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 482.

¹⁰ Adem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi IV (Abbâsiler Dönemi)*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2011, s. 94-95; *Osmanlı Vilâyet Salnamelerinde Bağdat*, Cengiz Eroğlu, Murat Babuçoğlu, Orhan Özdil (Edt.), ORSAM Ortadoğu Kitapları, Ankara, 2012, s. 19; Dürî, "Bağdat", s. 426; Ayrıca Bkz: Kadir Kan, *Abbâsîlerin Birinci Asrında Bağdat (145-232/762-847)*, (Danışman: Prof. Dr. Hüseyin Algül), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa, 2020, s. 24-34.

¹¹ Yiğit, "Bağdat'ın Kuruluşuyla İlgili...", s. 48; Mehmet Karataş, "Gülşen-i Hulefâ'ya Göre Bağdat Şehri", s. LVI.

Şehrin planından ötürü de “*el-Medînet’ül-Müdevvere-Dairevî şehir*” adı da kullanılan isimler arasındadır.¹²

Bağdat şehri kurulduktan sonra İslam dünyasının önemli bir ilim, kültür merkezi haline gelmiştir. XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise gerilemeye başlamıştır. Hülâgû, 1258 yılının ocak ayında Bağdat’ı kuşatmış ve Moğollara karşı koyacak gücü olmayan Abbasi Halifesi Müsta’sım ve devlet erkanı şehri teslim etmek zorunda kalması üzerine, Bağdat günlerce süre bir tahribata uğramış, bütün medenî müesseseler yerle bir edilmiş, kütüphaneler tahrip edilmiş, insanlar katledilmiştir. Söylenir ki cesetlerden yayılan kokular Hülâgû’nun şehirden uzaklaşmasına sebep olmuş, Dicle’ye atılan kitaplardan dolayı nehir mürekkep renginde akmıştır. Bu felaket İslam dünyasının ve Bağdat’ın hem siyasi hem de medenî açıdan büyük bir duraklamasına ve gerilemesine yol açmış ve beş asırdır İslam medeniyetinin en önemli şehirlerinden olan Bağdat’ın yıldızının sönmeye başlamasına sebep olmuştur.¹³ İlhanlı, Timurlu, Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenleri ve Safevîlerin hakimiyetine giren Bağdat, 1535 yılında da Osmanlı hakimiyetine girmiştir.

1507 yılında Şah İsmail, Anadolu tarafına yaptığı seferin akabinde Tebriz’e dönmüş, ardından 1508 yılında da Irak-ı Arab üzerine yürüyerek Bağdat’a hâkim olmuştur.¹⁴ Safevîlerin hakimiyetine giren Bağdat, Osmanlı Devleti ile Safevîler arasında uzun zaman mücadelelere sahne olmuştur. 1529 yılında Bağdat hâkimi Zülfikâr Han, şehrin anahtarını İstanbul’a göndererek Kânunî Sultan Süleyman’a itaatini bildirmiş, bunu üzerine İran Şahı Tahmasb Bağdat’ı kuşatmış ve Zülfikâr Han, Şah’ın adamları tarafından öldürülmüştür. Böylece Bağdat Şah Tahmasb hakimiyetine

¹² Yiğit, Yiğit, “Bağdat’ın Kuruluşuyla İlgili...”, s. 51; Kılıç, *Osmanlı Yönetiminde Irak ve Suriye...*, s. 48-49.; Apak, *İslam Tarihinin Anahatları IV*, s. 95.

¹³ Hakkı Dursun Yıldız, “Abbasiler”, *DİA*, C. 1, İstanbul, 1988, s. 37.; Hacı Ahmet Özdemir, “Müsta’sım-Billâh”, *DİA*, C. 32, İstanbul, 2006, s. 126; Abdülkadir Yuvalı, “Hülâgû” *DİA*, C. 18, İstanbul, 1998, s. 474; Apak, *İslam Tarihinin Anahatları IV*, s. 494-499. Ayrıca Bkz: Murat Tural, “Hülâgû Han’ın Bağdat’ı İstilası (1258) ve Tahribe Teşvik Meselesi”, *Tarih Okulu Dergisi (TİD)*, Yıl, 10, S. XXX, Haziran 2017, ss.21-50.

¹⁴ Tufan Gündüz, “Şah İsmail”, *DİA*, C. 38, İstanbul, 2010, s. 254; Tufan Gündüz, “Safeviler”, *DİA*, C. 35, İstanbul, 2008, s. 452; Remzi Kılıç, *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 43.

girmiştir. Bu olay sırasında Avrupa’da seferde olan Kanuni için, Bağdat halkına el uzatamadığından, Safevîler üzerine sefer yapmak bir borç haline gelmişti.¹⁵

Veziriazam İbrahim Paşa, 21 Ekim 1533’te hazırlamak için Üsküdar’dan “*İrakeyn Seferi*”ne* hareket etti.¹⁶ İbrahim Paşa orduyla beraber Halep’te kışladıktan sonra Tebriz üzerine harekete geçmiştir. Kanunî Sultan Süleyman, İbrahim Paşa’nın daveti üzerine 11 Haziran 1534’te İran üzerine yürümüştür. İbrahim Paşa muharebe etmeden, 7 Ağustos 1534’te Tebriz’e girmiş; daha sonra padişah da 28 Eylül 1534’te Tebriz’e gelmiştir.¹⁷

29 Eylül’de Osmanlı ordusu Tahmasb üzerine harekete geçmiştir. Osmanlı ordusunun bu hareketi üzerine telaşa kapılan Şah Tahmasb, geri çekilmeye karar vererek ülkenin doğusuna doğru hareket etmiştir.¹⁸ Tahmasb’ı takip eden Osmanlı ordusu zorlu kış şartlarından dolayı yönünü doğrudan Bağdat’a çevirmiştir. Kasrîşîrin’e geldiğinde Bağdat Beylerbeyi Tekelü Muhammed Han’ın adamı Hoca Hüseyin b. Danyal huzura gelerek, Bağdat’ın teslimi hazır olduğunu bildirmiştir. Kasrîşîrin yoluyla Tebriz’den Bağdat’a 24 günde gelinmişti. Tekelü Han, Osmanlı kuvvetleri gelmeden önce Bağdat’ı terk etmiş olduğundan, 28 Kasım’da İbrahim Paşa ve öncü kuvvetler valisiz ve askersiz Bağdat’ı kan dökülmeden teslim almıştır. 29 Kasım 1534’te de Bağdat’a gelen Kanunî’ye şehrin anahtarları teslim edilmiştir.

¹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi Cilt II: İstanbul’un Fethinden Kanunî Sultan Süleyman’ın Ölümüne Kadar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2016, s. 349.; Remzi Kılıç, “Bağdat’ın Osmanlı Hakimiyetine Girmesi ve Kanuni’nin Bağdat’taki Faaliyetleri”, *İslam Medeniyetinde Bağdat* (Edt. İsmail Safa ÜSTÜN), C1. 1, MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 583.; Kılıç, *Kanuni Devri Osmanlı-İran...*, s.152-154.; Yusuf Halaçoğlu, “Bağdat”, *DİA*, C. 4, İstanbul, 1991, s. 433.

* **İrakeyn Seferi:** Osmanlı Devleti’nin doğuya yönelik en büyük ve en uzun süreli askerî harekâtlarından biridir. Kuzeybatı İran kesimiyle (*İrâk-ı Acem*) Bağdat ve yöresine (*İrâk-ı Arap*) girilmesi sebebiyle kaynaklarda İrakeyn (iki Irak) Seferi olarak adlandırılır. Bkz. Feridun Emecen, “İrakeyn Seferi”, *DİA*, C. 19, İstanbul, 1999, s. 116-117.

¹⁶ Kılıç, “Bağdat’ın Osmanlı Hakimiyetine Girmesi...”, s. 585; Kılıç, *Kanuni Devri Osmanlı-İran...*, s. 163; Emecen, “İrakeyn Seferi”, s. 116.

¹⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi Cilt II...*, s. 350-351.; Kılıç, “Bağdat’ın Osmanlı Hakimiyetine Girmesi...”, s. 585; Kılıç, *Kanuni Devri Osmanlı-İran...*, s.177-196; Gündüz, “Safeviler”, s. 453; Emecen, “İrakeyn Seferi”, s. 116.; Tufan Gündüz, “Tahmasb”, *DİA*, C. 39, İstanbul, 2010, s. 414.

¹⁸ Kılıç, “Bağdat’ın Osmanlı Hakimiyetine Girmesi...”, s. 586; Kılıç, *Kanuni Devri Osmanlı-İran...*, s. 197.

Ardından da padişah Bağdat ve Irak havalisinde birtakım teşkilatlanma faaliyetleri yürütmüş, idaresine Süleyman Paşa'yı atamış ve 4 ay sonra şehirden ayrılmıştır. Fuzulî, “*Geldi burç-ı evliyaya padişâh-ı nâmdâr*” mısraıyla fethe tarih düşürmüştür. Bu sefer sonucunda orta ve kuzey Mezopotamya bölgesi kesin olarak Osmanlı hakimiyetine girmiştir. 29 Mayıs 1555 Amasya Antlaşması'yla* da Osmanlı idaresine girdiği resmen kabul edilmiştir.¹⁹

1619 yılına gelindiğinde Bekir Subaşı adında, Bağdat yeniçerilerinden birisi yönetimi ele geçirmiş ve ardından gelişen olaylar Bağdat'ın Osmanlı hakimiyetinden çıkıp İran Şahı'nın hakimiyetine geçmesine yol açmıştır. Yeniçerilerden olan Bekir Subaşı, subaşılıktan ağalık payesine yükseltilmiş ve zamanla çevirdiği entrikalarla büyük bir güce ulaşarak isyan ederek Bağdat hâkimi olmuştur.²⁰ Bekir Subaşı'nın muhaliflerinden olan Yüzbaşı Mehmed Ağa, Bekir Subaşı'yı ve oğlunu ortadan kaldırmak için harekete geçmiş ancak başarılı olamayarak Vali Yusuf Paşa'nın yanına sığınmıştır. Bekir Subaşı, Yusuf Paşa'dan Mehmed Ağa'nın teslimini istemiş ve ret cevabını alınca kaleyi kuşatmıştır. Bu kuşatma sırasında Yusuf Paşa yaralanıp ardından vefat edince Yüzbaşı Mehmed Ağa, teslim olmuş ve Bekir Subaşı kendini vali tayin ederek idareyi ele almıştır.²¹

* **Amasya Antlaşması:** Osmanlı Devleti'nin Irakeyn Seferi'nden sonra herhangi bir antlaşma imzalanmamıştı. 1534 yılında alınmış olan Tebriz daha sonra tekrar İranlılar tarafından ele geçirilmiştir. Daha sonrasında Safevîlerin Doğu Anadolu'ya akınlar düzenlemeleri Kanunî Sultan Süleyman'ı yeni bir sefere mecbur etmiştir (1548). Sefer sonucunda İran Şahı mütareke isteğinde bulunmuş ve 1555 Nisan ayının sonunda başlayan görüşmeler 29 Mayıs 1555'te nihayete ermiş ve sonucunda Azerbaycan, Tebriz, Doğu Anadolu ve Irak-ı Arap resmen Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Bkz. İlhan Şahin, Feridun Emecen, “Amasya Antlaşması”, *DİA*, C. 3, İstanbul, 1991, s. 4-5; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi Cilt II...*, s. 359-361.

¹⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi Cilt II...*, s. 351-352.; Kılıç, “Bağdat'ın Osmanlı Hakimiyetine Girmesi...”, s. 589-590; Pars Tuğlacı, “Bağdat”, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Gazetesi, İstanbul, 1985, s. 318.; Mehmet Karataş, “Gülşen-i Hulefâ'ya Göre Bağdat Şehri”, s. LXII-LXIII.; Halaçoğlu, “Bağdat”, s. 433.; Donald Edgar Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, (Çev. Bahar Tırnakçı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019, s. 173.; *Osmanlı Vilâyet Salnamelerinde Bağdat*, s. 73; Kılıç, *Osmanlı Yönetiminde Irak...*, s. 52. ; Kılıç, *Kanuni Devri Osmanlı-İran...*, 165-356

²⁰ Özer Küpeli, *Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1612-1639)*, (Danışman: Prof. Dr. İsmail Aka), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, İzmir, 2009, s. 78.; Mehmet Karataş, “Gülşen-i Hulefâ'ya Göre Bağdat Şehri”, s. LXIV.; Halaçoğlu, “Bağdat”, s. 434.

²¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi Cilt III 1. Kısım: II. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Andlaşmasına Kadar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011, s. 153-154.; Halaçoğlu, “Bağdat”, s. 434.

Bağdat'taki bu olaylar üzerine Bağdat valiliği Süleyman Paşa'ya verilmiş ve Süleyman Paşa da Bekir Subaşı'yı ortadan kaldırmak için çaba sarf etmiş ancak muvaffak olamayınca Diyarbakır Valisi Hafız Ahmet Paşa yardımı gitmiştir.²² Bağdat'ı Şah'a teslim etmemesi için Hafız Ahmed Paşa, Bekir Subaşı'ya teklifler sunarken Bekir Subaşı, İran Şahı Abbas'a şehri teslim etmek için şehrin anahtarlarını göndermiştir. Bu sırada Hafız Ahmet Paşa, Bağdat idaresinin Bekir Subaşı'ya verilmesi gerektiğini devlete iletmiş ve Paşa, Bağdat valiliğinin kendisine verildiğini Subaşı'ya bildirmiştir. Bunun üzerine Şah Abbas'a verdiği sözden dönen Bekir Subaşı, Şah'ın şehri teslim için gönderdiği adamlarını da geri çevirmiştir.²³

Şah Abbas, Bekir Subaşı'nın şehri tesliminden cayması üzerine bizzat sefere çıkarak Bağdat'ı muhasara etmiş (1623 Temmuz) ve bu sırada da Bekir Subaşı'nın oğlu Derviş Mehmed'i casusları aracılığıyla Bağdat yönetimini kendisine vermek vaadiyle kendi safına çekmiş ve Derviş Mehmed iç kale kapısını açıp Şah ve askerlerini içeri sokmuş ve böylece İran Şah'ı Bağdat'ı ele geçirmiştir. Ardından da Bekir Subaşı işkence edilerek öldürülmüş, Derviş Mehmed de *“babasına böyle merhametsizce hıyanet eden adamın bana ne hayrı olacak”* diyen Şah Abbas tarafından sürgün edilmiştir.²⁴

İran idaresine giren Bağdat'ı kurtarmak için Hafız Ahmed Paşa'ya vezaretle beraber serdarlık verilerek ikinci defa Bağdat üzerine görevlendirilmiştir (1625). Diyarbakır Beylerbeyi Murad Paşa ve Anadolu Beylerbeyi Balıkesirli İlyas Paşa ordunun öncüleri olarak Eylül 1625'te harekete geçilmiş ve Kasım 1625'te de Bağdat muhasara edilmiştir. 9 ay süren muhasara sonunda Bağdat ele geçirilememiştir.²⁵ Hafız Ahmed Paşa'nın başarısızlığının ardından 1629 baharında bu sefer de Sadrazam

²² Mehmet Karataş, “Gülşen-i Hulefâ'ya Göre Bağdat Şehri”, s. LXIV.; Küpeli, *Osmanlı-Safevi...*, s.81

²³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi III/1*, s. 156-157.; Mehmet Karataş, “Gülşen-i Hulefâ'ya Göre Bağdat Şehri”, s. LXIV. Küpeli, *Osmanlı-Safevi...*, s.82-83.

²⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi III/1*, s. 158-160.; Mehmet Karataş, “Gülşen-i Hulefâ'ya Göre Bağdat Şehri”, s. LXV.; *Osmanlı Vilâyet Salnamelerinde Bağdat*, s. 74.; Küpeli, *Osmanlı-Safevi...*, s.84-87.

²⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi III/1*, s. 160-163.; Mehmet Karataş, “Gülşen-i Hulefâ'ya Göre Bağdat Şehri”, s. LXV. Halaçoğlu, “Bağdat”, s. 434. Küpeli, *Osmanlı-Safevi...*, s. 96-103.

Hüsrev Paşa görevlendirilmiş ve İran seferine çıkılmıştır. 1630 Eylül'ünde Bağdat'a gelerek kuşatma başlatılmış ancak o da Ahmed Paşa ile aynı sonu yaşamış ve sonuç alınamayarak geri dönmüştür.²⁶

Sultan IV. Murad Han, Bağdat'ın geri alınması için bu kez kendisi ordunun başına geçerek sefere çıkmaya karar vermiş ve 1638 Mayıs'ında Üsküdar'dan hareket ederek 197 günün sonunda Bağdat'a varmıştır. 16 Ekim 1638'de kuşatma başlamış ve yapılan muharebeler sonunda, kuşatmanın 40. gününde karşı tarafın aman dilemesiyle Bağdat tekrar Osmanlı hakimiyetine girmiş ve yeniçeri ağası Hüseyin Ağa Bağdat valisi olarak tayin edilmiştir. Kasrîşîrin Antlaşması'yla* Safevîler, Bağdat'taki Osmanlı hakimiyetini tanımışlardır.²⁷ 1733 senesinde Nadir Şah, Bağdat'ı kuşatmış ancak Ahmed Paşa, 7 ay süren kuşatmaya dayanmış ve Topal Osman Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusunun 20 Temmuz 1733'te Nadir Şah'ı yenmesiyle kurtulmuştur. 1743 yılında Nadir Şah tekrar kuşatmış ve Kerkük'ü de zapt etmiştir. 1746'da imzalanan Osmanlı-İran anlaşmasıyla Bağdat yine Osmanlı Devleti'nde kalmıştır. Bağdat, Lozan Antlaşması'na kadar hukuken Osmanlı Devleti idaresinde kalmıştır ve Irak'ın 23 Ağustos 1921 tarihinde krallık olmasıyla bu yeni devletin başkenti olmuştur.²⁸

²⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi III/1*, s. 168-169.; Mehmet Karataş, “Gülşen-i Hulefâ'ya Göre Bağdat Şehri”, s. LXVI.; Halaçoğlu, “Bağdat”, s. 434.; Küpeli, *Osmanlı-Safevi...*, s.115-126.

* **Kasrîşîrin Antlaşması:** Sultan IV. Murat'ın Revan Seferi sonrasında Osmanlı Devleti ve Safevîler arasında 1639'da imzalanmış olan ve bugünkü Türkiye-İran doğu sınırını da belirlemiş olan antlaşmadır. Antlaşmaya göre Irâk-ı Arab denilen Bağdat, Basra ve Şehrîzor bölgesi Osmanlılarda kalmış, Revan ise Safevîlere bırakılmıştır. Bkz. Rhoads Murphey, “Kasrîşîrin Antlaşması”, *DİA*, C. 24, İstanbul, 2001, s. 575.

²⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi III/1*, s. 199-204.; Mehmet Karataş, “Gülşen-i Hulefâ'ya Göre Bağdat Şehri”, s. LXVI-LXVII. Halaçoğlu, “Bağdat”, s. 434.; Eroğlu, Babuçoğlu, Özdil, *Osmanlı Vilâyet Salnamelerinde Bağdat*, s. 74. Kılıç, *Osmanlı Yönetiminde Irak...*, s. 52-53.; Küpeli, *Osmanlı-Safevi...*, s. 165-197.

²⁸ Halaçoğlu, “Bağdat”, s. 434-435.

B. Bağdat'ın Coğrafi, İktisadi ve Sosyal Yapısı

1. Coğrafi Yapısı

Ortaçağ coğrafyacıları Irak'ı, kuzey kesimine *Irak-ûl-Acem* ve güney kesimine ise *Irak-ûl-Arap* diyerek 2 bölgeye ayırmışlardır. Bağdat şehri ise aynı zamanda Aşağı Mezopotamya da denilen güney kesiminin önemli bir merkezidir. Bağdat Vilâyeti, Osmanlı Asya'sının en büyük vilâyetlerindendir. El-Cezire²⁹ ve Irak-ı Arabî kıtalarının birer kısımlarından oluşmaktadır.³⁰ Bağdat'ın kuzeyinde Musul vilâyeti, doğusunda İran, batısında Suriye ve güneydoğusunda ise Basra ve Basra Körfezi yer almaktadır. Bağdat vilâyeti 3 liva (Bağdat, Hille, Kerbela) ve 14 kazadan oluşmaktadır.³¹ Bulunduğu konumu itibarıyla Bağdat, önemli bir noktayı teşkil etmektedir. Fırat ve Dicle nehirlerinin Bağdat'ın ekonomisinin şekillenmesinde ve şehrin gelişiminde en önemli rolü oynayan başlıca unsur olmuştur.

Bağdat'ın kuzey kesimi ve İran hududu dağlık, batı kesimi ise çöllerle kaplıdır. Irak'a hayat veren Fırat ve Dicle nehirleri boyunca meydana gelen ve taşkın ovaları olarak ifade edilen topraklar, Bağdat'ın en verimli alanlarıdır. Mısır için Nil neyi ifade ediyorsa Fırat ve Dicle'nin de Irak için de aynı şeyi ifade ettiğini söylemek mümkündür. Alüvyonlu olan bu topraklar oldukça yüksek verime sahiptir. Bağdat şehri, denizden 350 km. uzakta olmasına rağmen rakımı 40 m.'yi anca bulabilmektedir.³² Yaz mevsiminde bölgenin her tarafı sıcak olmasına karşın kış mevsiminde güney kesimi ılık, kuzey kesimi ise soğuk geçmektedir. Irak bir taraftan Badiyetüşşam (Şam çölü) diğer taraftan İran çölleriyle çevrilmiş olduğundan pek kuru bir iklime sahiptir. Birçok yerde yağmurların miktarı senelik 25 cm'den azdır. Yazları sıcaklık pek yükselir ve bazen 45-50° dereceye kadar çıkar. Kuzey rüzgarları estiğinde

²⁹ **Cezire:** İslâm coğrafyacıları tarafından Yukarı Mezopotamya'ya verilen ad. Bkz. Ramazan Şeşen, "Cezire", *DİA*, C. 7, İstanbul, 1993, s. 509-511.

³⁰ Kolağası Ali Cevâd, *Memâlik-i Osmâniyye'nin Târîh ve Coğrafya Lügatı*, Mahmud Beg Matbaası, Dersaadet, 1313, s. 183-184

³¹ Sinan Marufoğlu, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.26.; Selçuk Duman, *II. Meşrutiyet'ten İngiliz Mandaterliğine Irak (1908-1922)*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2010, s. 3-5; Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Irak", *DİA*, C. 19, İstanbul, 1999, s. 86.

³² Ramazan Özey, *Asya Coğrafyası*, Aktif Yayınları, İstanbul, 2002, s. 150.; Duman, *II. Meşrutiyet'ten İngiliz...*, s. 6-7. Akkan, "Irak", s. 84.

kışları çok şiddetli geçebilmektedir. Kuzey kesimlerde kış ve ilkbaharda yağmur yağsa da yeterli düzeyde değildir. Bu kesimlerde yazları pek kurak geçer. Bağdat ve Basra vilâyetlerini ihtiva eden Güney Irak'ta yağmur nadiren yağar.³³

2. İktisadi Yapısı

İncelenen dönemde bölge ekonomisi ağırlıklı olarak ziraî üretime dayalıydı. Zira Bağdat vilâyeti arazisi her çeşit mahsulü yetiştirmeye uygundur. Dicle, Fırat, Diyale nehirleri ve bunlardan kaynağını alan pek çok kanal ile araziler sulanabilmekteydi.³⁴ Bağdat vilâyeti arazileri, sulama şekillerine göre beşe ayrılmaktaydı. Birincisi; dört mevsim boyunca doğrudan nehirden sulanabilen **seyhî (sulak)** topraklar; ikincisi kış ve ilkbaharda nehirlerin coştığı vakitlerde sulanabilen **şitvî (kışlık)** topraklar; üçüncüsü, kerd veya na'ur adı verilen su dolapları veya tulumba gibi araçlarla sulanan **kurd** topraklar; dördüncüsü, yağışlarla sulanabilen **deymî** topraklar; sonuncusu ise yağışsız veya çok az yağış alan ancak nehirlerin çok fazla taşmasıyla sulanabilen **kebsî** topraklar.³⁵

Bölgede oldukça verimli alanlar olmasına rağmen üretim ve zenginlik olması gerekenin çok gerisinde kalmıştı. Nitekim Faik Sabri, Irak'ın durumunu şu çarpıcı ifadelerle izah eder: “Bugünkü Irak ile Mısır arasında bir mukayese ihtimâli bile yoktur. Halbuki vaktiyle Irak Mısır'a bile tevaffuk etmiştir. Hârûn el-Reşîd'in oğlu Me'mun Mısır fîra'unlarının kendi memleketlerini dünyanın en ma'mur yeri olmak üzere telakkî etmiş olduklarından bahs ile 'eğer onlar Irak'ı görmüş olsa idiler bu kadar büyük söz söyleyemeyeceklerdi' demişdi. Bugünkü bu kıt'aya eski revnak ve feyzini iade etmek yine insan elindedir. Çünkü Mısır'da bir Nil var ise Irak'da Dicle ve Fırat gibi iki mühim Nil vardır.”³⁶ İbn Havkal, ise Irak'ın sahip olduğu

³³ Faik Sabri, *Osmanlı Coğrafyâ-yı Tabîi ve İktisâdîsi*, Kanaat Matbası, Dersâ'det, 1333, s. 87-90.

³⁴ H. 1325 (M. 1907) *Bağdat Vilâyet Salnamesi*, s. 192-193. (<http://isamveri.org/pdfsal/indir.php?kodno=D02468130000000004>).

³⁵ Marufoğlu, *Kuzey Irak*, s. 197; Ayrıca bkz. Ahmet Fehmi, *Bağdat Vilâyeti Dahilinde Arazinin Suret-i İdaresi ve Tasarrufuna Da'ir Ta'limat Layihasıdır*, Denkur Matbaası, Bağdat, 1332(1916), s. 2-3 (İBB Atatürk Kitaplığı D.baş No: Bel_Osm_O.03078)

³⁶ Faik Sabri, *Osmanlı Coğrafyâ-yı Tabîi ve İktisâdîsi*, s. 99.

zenginliklerden şöyle bahseder: “*Irak iklimi (bölgesi) eskiden beri yeryüzündeki iklimlerin en üstünü, en değerlisi, en çok vergi vereni, en çok geliri olanı, halkı en güzel, malları, meziyetleri en çok, sanatları en üstün, halkı en akıllı, en anlayışlı, kavrayışlı olanıdır*”.³⁷

Irak’ın sahip olduğu bu verimli topraklarda yetişen başlıca ürünler; buğday, arpa, pirinç ve hurmadır. İkinci derece öneme sahip ürünler ise pamuk, susam, darı, börülce, mercimek, nohut vs. iken ayrıca limon, nar, dut, portakal, patlıcan, havuç, tütün, domates vs. gibi hemen her çeşit meyve ve sebze de yetiştirilmekteydi. İnek, deve, manda, koyun, kuzu, keçi, kümes hayvanları gibi büyük ve küçükbaş hayvan da beslenmekte ve bölge ekonomisine önemli katkı sağlamaktaydı. Hatta bazı kesimlerde nehirlerde balıkçılık da yapılmaktaydı.³⁸ Bu denli verimli ve her nevi mahsulün yetiştiği topraklarda tarımın ilkel şartlarda yapılması gerekli ekonomik büyümenin önünde bir engel teşkil etmiştir. Eski Musul valilerinden Ebubekir Hazım Tepeyran bu ilkel tarım metotlarını, “*Ben oradayken, zira’at usulü pek iptidaî idi. Bazı mahallerde arazinin, ucunda demir bulunmayan ağaç sabanlarla sürüldüğünü bizzat gördüm.*” diyerek ifade etmiştir.³⁹ Bölge topraklarından daha fazla verim elde edilebilmesi için modern araç gereçler 1871 yılından itibaren gümrük vergisinden muaf tutulmuştur. Irak’ta valilerin çalışmaları başarısız olduğundan, tarım verimliliğini arttırmak için valilere tam yetki verilmesi gerektiği ileri sürülmüştür.⁴⁰ Verimli havza yabancı mühendislerin de dikkatini geçmiştir. Nitekim E. Mead Earle, bölgenin potansiyeli hakkında İngiliz mühendis Sir William Willcocks’dan aktardığı üzere, “*Fırat ile Dicle ırmaklarının gerçekten kontrol altına alındığı takdirde bu iki ırmağın deltası tarihin görmediği bir verimliliğe ulaşacak, Mısır’ın rakibi durumuna gelecek, bu bölgeye*

³⁷ İbn Havkal, *10. Asırda İslam Coğrafyası*, (Ter. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 217.

³⁸ 1907 Bağdat Vilâyet Salnamesi, s. 193-196.; Osmanlı Vilâyet Salnamelerinde Bağdat, s. 145-146.

³⁹ Marufoğlu, *Kuzey Irak*, s. 188.

⁴⁰ Marufoğlu, *Kuzey Irak*, s. 188-189.

Doğu'dan ve Batı'dan insanlar akın edecekler. 'Cennet bahçesini' yeniden yetiştireceklerdir..."⁴¹

Irak bölgesinde tarımsal üretimin yeterli verimliliğe sahip olmadığı Sultan II. Abdülhamid'e sunulan layihalarda da ifade edilmiştir. Süleyman Hüsnü Efendi tarafından 1892 yılında sunulan layihasında bölgenin zirai durumunu anlatan ifadeleri şöyle aktarılmıştır; "*Irak'ta Fırat, Dicle ve Diyale nehirlerinin varlığı bu bölgede pek çok ürünün yetiştirilmesine imkan vermektedir. Ancak buna rağmen saltanat merkezinin bölgeye gerekli ilgi ve alakayı göstermemesi, buralardaki valilerin yetersizliği, menfaatçi davranışları veya ihmalleri yüzünden Irak'ın ihtiyacı olan bayındırlık hizmetleri hayata geçirilememiştir. Yine zirai açıdan yeterli olmayan, dikkate değer bir üretim kabiliyetinden mahrum pek çok vilâyette ziraat müdürlükleri ve müfettişlikleri kurulup, ziraat bankası ve numune çiftlikleri oluşturulduğu halde, Irak bölgesi için böylesi kurumların tesis edilmemesini düşündürücü ve üzücü bulan müellif, gerekli imar çalışmalarının yapılması halinde bölgenin gelirlerinin 3 milyon liranın üzerine çıkacağını ileri sürmektedir.*"⁴² Yine konuya ilişkin layihasında Nusret Paşa da sulama sorunlarından, bölge halkının bilinçsizliğinden, büyük toprak sahiplerinin ve ayanlarından kaynaklanan sorunlardan bahsetmiş ve sorunlara ilişkin tavsiyelerde bulunmuştur.⁴³ Bölgedeki ahvali düzenlemeye yönelik faaliyetler yürütülmüş, bu hususta Sir William Willcocks ve Sir John Jackson Şirketi tarafından sulamaya yönelik çalışmalar gerçekleştirilmiştir.⁴⁴

İngiliz raporlarında da bölgedeki tarımsal faaliyetlere ilişkin birtakım bilgilere rastlanmıştır. 1904 yılı raporunda halkın su çekecek pompalara ihtiyacı olduğu, uygun su pompalarının sahil boyunca tarım alanlarının sulanmasına katkı sağlayacağı ifade

⁴¹ Edward Mead Earle, *Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı (1903-1923)*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003, s.24.

⁴² Halil İbrahim Görür, *II. Abdülhamid Dönemi'nde Irakla İlgili Hazırlanan Layihalar*, (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Bayram Nazır), Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2009, s. 79.

⁴³ Görür, s. 107-110.

⁴⁴ Bkz. Nesrin Şahin, *Osmanlı Dönemi (19. Ve 20. Yüzyıllar) Irak Vilâyetlerinde Sulama Projeleri: Sir William Willcocks ve Sir John Jackson Şirketi'nin Faaliyetleri*, (Danışman: Prof. Dr. Davut Hut), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

edilmiştir.⁴⁵ 1909 yılına ait raporda *tarım* başlığı oluşturulmuş ve bu başlıkta hükümetin Bağdat'a ziraat müdürünün atadığı ve Ziraat bankası ve okulunun kurulmasını tavsiye ettiği belirtilmiştir. Bu yeni kurum ve yöneticilerin büyük toprak sahiplerini modern araç-gereçler (pulluk, biçerdöver, harman makinesi vs.) almaları için teşvik amacıyla görevlendirildikleri yazılmıştır. Bununla birlikte Sir William Willcocks'un sulama projelerinin de etkin hale gelmesiyle bölgede milyonlarca dönümlük alanın tarımsal açıdan değerlendirilebileceği ifade edilmiştir.⁴⁶ 1912 tarihli raporda ise sulama amaçlı yeni teknoloji pompaların hızla yayıldığı ancak buna karşın modern tarım aletlerinin bu kadar hızlı yayılmadığı kayda geçilmiştir.⁴⁷ Raporlarda yer alan bu ifadelerden anlaşılmaktadır ki bölgenin sulama sıkıntıları; yapılan sulama projeleri, yeni teknoloji araç gereçler ve yerel idarecilerin yürüttükleri çalışmalarla giderilmeye başlanmıştır.

Aynı şekilde incelenen dönemde sanayi Bağdat ve havalisinin sanayisinde de yeterli bir gelişme görülmemektedir. Salnamelerde yer alan bilgilere göre vilâyette henüz modern araç gereçlere geçilmemiştir. Bölgede madenlerin de az bulunması sebebiyle ihracata yönelik sanayi bulunmamaktadır. Yurtdışından ithal edilen demir, bakır, pirinç⁴⁸ gibi madenlerin işlenmesiyle imalat yapılmaktadır. Demircilik, bakırcılık, kuyumculuk gibi zanaattaki üretim yerel ihtiyacı karşılamaya yöneliktir. Marangozluk, oymacılık, mimarlık, kunduracılık, debbağlık gibi uğraşlar da başlıca imalat sanayiini oluşturmaktadır. Vilâyetin en meşhur sanayi dalı tekstil sanayisidir. Nitekim pamuk, yün ve ipek işlenerek yürütülen üretim faaliyetleri yerel ihtiyacı karşıladığı gibi arta kalanın ihracatı yapılmaktaydı. Bunun yanı sıra Bağdat'ta pamuk ipliği dokuma, sabunculuk, yağcılık, dericilik ve tekstil atölyeleri de bulunmaktaydı.⁴⁹ Ancak bununla beraber birtakım imalat sanayiine sahip olsa da Avrupaî tarzda

⁴⁵ F.O. Annual Series No: 3477, s. 7.

⁴⁶ F.O. Annual Series No: 4482, s. 3-4.

⁴⁷ F.O. Annual Series No:5225, s. 5-6.

⁴⁸ **Pirinç:** Bakır ve çinkodan elde edilen sarı renkte alaşım (<http://www.lugatim.com/s/pirinç> Erişim Tarihi: 14.12.2020)

⁴⁹ *Osmanlı Vilâyet Salnamelerinde Bağdat*, s. 149-150.; *1907 Bağdat Vilâyet Salnamesi*, s. 196-197.; Duman, *II. Meşrutiyet'ten İngiliz...*, s. 14.

üretimin Bağdat'ta yaygın olmaması ve Bağdat'ın seri üretimde kendine yetebilecek bir seviyede kalması bölgenin sanayiinin gelişmesini engellemiştir. Üretim çoğunlukla yerel ihtiyacı karşılamaya yönelik olduğundan ihracata yönelik üretim sınırlı kalmıştır.

Bağdat'ın ekonomisinde ön plana çıkan özelliği şehrin sahip olduğu ticari potansiyelidir. Bunun başlıca sebebi bulunduğu konumu itibariyle önemli pek çok yolun kesişim noktasında olmasıdır. Zira yukarıda da bahsedildiği üzere şehrin mevcut yerleşim yerinin seçilmesinde, çevresel faktörler etkin olmuş; bölgenin coğrafi konumu, iklimi dikkate alınmıştır. Irak-ı Arab'ın merkezi olan Bağdat'ın doğuda İran, kuzeyde Musul, güneydoğuda Basra ve batısında Suriye'nin olması şehri konumu itibariyle ticari açıdan önemli bir noktaya ulaştırmıştır.⁵⁰ Fırat ve Dicle nehirlerinin varlığı bölgede ticaret yapılmasını kolaylaştırdığı gibi aynı zamanda Bağdat önemli karayollarının kesiştiği bir kavşak konumundaydı.

Bu özelliğinden ötürü Bağdat şehri transit ticaret bakımından oldukça etkin bir duruma gelmişti. Ortaçağ'da birinci derece öneme sahip 3 yol istikameti bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi İran, Afganistan ve Türkistan'a; ikincisi Musul ve Doğu Anadolu illerine, üçüncüsü ise Şam ve Akdeniz kıyılarına uzanmaktaydı. Bağdat ise bu yollar üzerinde ticaret yapanların uğrayabilecekleri bir noktaydı. Halep üzerinden gelen bir yol da yine Bağdat'a ulaşmaktaydı.⁵¹ Marco Polo ünlü eserinde, “*şehirden çok büyük bir ırmak geçer, güneye doğru denize dökülür ve bu ırmak aracılığıyla Hint Denizi'ne gidilebilir... Bağdat tüm bu bölgelerin en gelişmiş ve en önde gelen şehir*” ifadelerini kullanarak Bağdat'ın bu avantajına dikkat çekmiştir.⁵² Bağdat'tan geçen Basra-Halep Kervan yolunda, Hint limanlarından gelen gemiler önce Basra'ya, ardından yukarı çıkarak Bağdat'ta ulaşır, gemilerdeki mallar buradan kuzeye giderek Musul'da Halep ve Diyarbakır yönlerine ayrılırdı. Yine Akdeniz limanlarından olan Trablusşam'dan başlayan bir başka güzergâh da Trablusşam-

⁵⁰ Hemn Mohammed Qadır, *Osmanlı İdaresinde Bağdat (1638-1650)*, (Danışman: Doç. Dr. Cemal Çetin), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2019, s. 35.

⁵¹ Sezgin Güçlüay, *Selçuklular Döneminde Ortadoğu'da Ticaret (XI.-XIII Yüzyıllar)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ, 1999, s. 157-161.

⁵² Marco Polo, *Dünyanın Hikaye Edilişi Harikalar Kitabı*, (Ter. Işık Ergüden ve Z. Zühre İlkelen), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2019, s. 75-76.

Halep-Birecik-Bağdat-Basra rotasını takip ederek Hürmüz yoluyla Hint limanlarına ulaşmaktaydı.⁵³ Memlûkler döneminde Beyrut limanının Doğu Akdeniz'in önemli bir limanı olmasında Bağdat'tan gelen kervanların büyük rolü olmuştur.⁵⁴ Abraham Marcus, Suriye'nin önemli şehirlerinden Halep'e, her yıl büyük miktarlarda mal geldiğini ve Bağdat'tan gelen kervanların bin ile iki bin deve yükü büyüklüğünde olduğunu ileri sürmektedir.⁵⁵ İran, Hindistan, Irak, Anadolu ve Arabistan'dan gelen ürünler Basra, Bağdat, Musul gibi merkezler üzerinden Halep'e ulaşmaktaydı. Yine Avrupa'ya gönderilecek mallar da Basra ve Bağdat üzerinden Akdeniz limanlarına intikal etmekteydi. 1812 yılında Bağdat ile Halep arasındaki ticaret hacminin, Fransa ile Halep arasındaki ticarettten en az 4 kat daha fazla olduğu belirtilmiştir.⁵⁶ Buradan da görülüyor ki gerek kara yollarının gerek su yollarının geçiş noktası olan Bağdat, dört bir yana giden yolların, özellikle transit ticaret için, uğrak noktası olması sebebiyle her devirde önemli ticaret potansiyelini korumuştur.

Süleyman Hüsnü Efendi ve Nusret Paşa'nın Sultan II. Abdülhamid'e sundukları layihalarında da değinildiği üzere bölgedeki ticari faaliyetlerde yabancıların hâkim oldukları anlaşılmaktadır. Bu hususa dair Süleyman Hüsnü Efendi'nin ifadeleri şöyle aktarılmıştır: *"Bağdat şehri Irak bölgesinin ticaret merkezi ve İran ile ticari malların değiş-tokuş edildiği bir yerdir. Ancak Bağdat'ta en büyük ticari sevkiyatlardan tutun da pathican, ot ve bamya ticareti gibi en ufak ticari faaliyetlere varıncaya kadar tüm ticari sektörün Yahudilerin elinde olduğu belirten müellif, bu topluluğun hile yoluyla servet elde etmek arzusunda olduğunu ve 100 liralık sermaye ile 2000 liralık ticaret yapabildiğini bunun ise dürüst esnafı iflasa götürdüğünü ileri sürmektedir."*⁵⁷ Yine konuya ilişkin Nusret Paşa'nın layihasında yer alan ifadeler de şöyle aktarılmıştır:

⁵³ Mehmet Kabacık, *XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Doğu Ticareti*, (Danışman: Doç. Dr. Orhan Kılıç), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ, 2001, s. 249-250.

⁵⁴ Edhem Eldem, Daniel Goffman, Bruce Masters, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*, (Çev. Sermet Yalçın), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 24.

⁵⁵ Abraham Marcus, *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri Halep*, (Ter. Mehmet Emin Baş), Küre Yayınları, İstanbul, 2013, s. 189.

⁵⁶ Marcus, *Bir Osmanlı Şehri Halep*, s. 190-193; Eldem, Goffman, Masters, *Doğu ile Batı Arasında...*, s. 78.

⁵⁷ Görür, s. 79.

“Musul ve Basra vilâyetleriyle Necid’in ticari faaliyetlerinin sınırlı bir düzeyde ve bu bölgelerin ithalatının ihracatlarından %90 daha fazla olduğunu belirterek, bölgeden Avrupa’ya ihraç edilen tek ürün olan hurmanın bile Avrupa’dan yapılan ithalatla kıyaslandığında hiç hükmünde kaldığını ifade etmektedir... Bölgede ticaretin canlılık kazanabilmesi için, pek çok ıslahatın hayata geçirilmesine, işlerin ilerleyişini kolaylaştırmak için siyasi tedbirlerin alınmasına ve bölgede ticaret şirketlerinin oluşturulmasına ihtiyaç olduğunu belirtmektedir.”⁵⁸. Diğer yandan bu hususla ilgili olarak 1908 yılı İngiliz raporunda, *yabancı rekabeti* başlığı yer almaktadır. Burada Bağdat’ta 3 Avrupalı tarafından temsil edilen, çoğunlukla cam, çanak çömlek, yünlü kumaş, kibrit, şeker ve sigara kağıdı işi yapan *The Société Anonyme de Commerce Austro-Orientale*, adında bir şirket açıldığına yer verilmiştir. Bu şirketin ayrıca ihracat için yün satın aldığını ancak ne bu ne de diğer kurulan Avusturya-Macaristan şirketlerinin, kumaş işinde Britanya şirketleriyle karşılaştırılmaz olduğu ifade edilmiştir.⁵⁹ Yine aynı raporda Bağdat ticaretinin git gide Yahudi firmaların eline geçtiğine vurgu yapılmıştır.⁶⁰ 1909 yılı raporunda tarım aletlerinin bölgeye getirilmesi için Fransız ve Alman şirketlerinin faaliyetlerinden de kısaca bahsedilmiştir.⁶¹ Görülmektedir ki gerek Sultan’a sunulan layihalarındaki ifadeler gerekse İngiliz raporundaki ifadeler, Bağdat ticaretindeki yabancı hakimiyetini ortaya koymaktadır.

3. Sosyal Durum

Vilâyet ahalisinin çoğunluğu Araplardan müteşekkil olmakla birlikte Türk ve Kürtler de bölge nüfusunu oluşturan önemli topluluklardır. Bunların yanında Necef, Kerbela, Kazımiye, Samerra gibi yerlerde Araplaşmış ve Araplaşmamış İranîler de bulunmaktadır. Vilâyet ahalisi yaşam biçimine göre üç kısma ayrılır:

⁵⁸ Görür, s. 107.

⁵⁹ F.O. Annual Series, No: 4354, s. 5.

⁶⁰ F.O. Annual Series, No: 4354, s. 6.

⁶¹ F.O. Annual Series, No: 4482, s. 5.

Birinci kısım: Medeni denilen vilâyet, liva ve kaza merkezlerinde meskûn kişilerdir. Bunlar ticaret, ziraat, amelelik, rençberlik, gemicilik gibi işlerle meşguldürler.

İkinci kısım: Aşiret ve kabile halinde, Divaniye, Semave, Şamiye, Hindiye, Kerbela, Dilim, Kutulamare, Hille, Cezire ve Aziziye kasabaları ve civarında yaşayan, küçük baş hayvancılık ve çiftçilikle uğraşanlardır. Bunlar “Safire” denilen kamış kulübelerde veya kerpiçten yapılma evlerde yaşarlar. Bir kısmı da konar-göçer olduklarından kara çadırlarda hayatlarını sürdürürler.

Üçüncü kısım: Tamamen bedevî ve seyyar yani konar-göçer olan aşiretlerdir. Bunlar Şammar ve A’nze aşiretleridir. Ziraat ve çiftçilikle henüz tanışmamış olan bu grup saldırgan bir yapıya sahip olup koyun ve deve beslemektedirler.⁶²

İncelenen dönemde kozmopolit bir yapının mevcut olduğu Bağdat’ta farklı din ve etnik gruplar bir arada yaşamaktaydı. Şehir ve kasabalarda Hristiyan, Mûsevî, Ermeni, İranî, Süryânî, Keldânî gibi farklı mezhep ve cemaatler bulunmaktaydı.⁶³ Ayrıca 1908 yılına ait İngiliz raporunda hükümet memurları ve tüccar gemiciler hariç şehirde 51’i Hint kökenli 1.824 İngiliz vatandaşının kayıtlı olduğu ifade edilmiş. Bununla birlikte çok sayıda da kayıtlı olmayan Hintlinin bulunduğu da belirtilmiştir.⁶⁴ Yine aynı raporda şehirde kullanılan yabancı dillerden bahsedilirken en çok kullanılan dilin *Fransızca* olduğu, bunu yanında *İngilizce*, *İbrânîce* eğitim veren kurumların olduğuna da yer verilmiştir.⁶⁵ Bölgede Resmi dil Türkçe olmakla birlikte en çok kullanılan dil Arapçadır. Ayrıca Farsça ve Kürtçe de kullanılan diller arasında yer almaktadır.⁶⁶

Osmanlı Vilâyet Salnamelerinde Bağdat adlı çalışmaya göre, Bağdat vilâyetinde 1900-1905 yılları arasında 182.823 erkek, 1906 yılında ise 185.962 erkek nüfus

⁶² 1907 Bağdat Vilâyet Salnamesi, s. 191-192.; Osmanlı Vilâyet Salnamelerinde Bağdat, s. 159.

⁶³ Osmanlı Vilâyet Salnamelerinde Bağdat, s. 159.

⁶⁴ F.O. Annual Series, No: 4354, s. 8.

⁶⁵ F.O. Annual Series, No: 4354, s. 8.

⁶⁶ Osmanlı Vilâyet Salnamelerinde Bağdat, s. 159; 1907 Bağdat Vilâyet Salnamesi, s. 192.

yaşamaktaydı. Bağdat sancağında ise 1906 yılında 117.849 İslam, 14.820 Yahudi, 495 Keldânî, 392 Ermeni, 241 Ermeni kadim, 151 Ermeni Katolik, 356 Süryânî, 53 Latin ve 38 Protestan olmak üzere toplam 134.040, 1907 yılında ise 111.723 İslam, 14.949 Musevi, 841 Keldânî, 561 Süryânî, 489 Ermeni, 304 Ermeni kadim, 185 Ermeni Katolik, 58 Latin, 43 Protestan ve 34 Rum Katolik olmak üzere toplam 128.698 erkek nüfus bulunmaktaydı.⁶⁷ Stanford Shaw ise 1906 yılında Bağdat'ta 178.178 erkek nüfus bulunduğunu yazmıştır.⁶⁸

XIX. ve XX. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde, Batı etkisiyle pek çok alanda değişimler olduğu bilinen bir gerçektir. Batılılar gittikleri bölgelere kendi kimliklerinden bir parça bırakmışlardır. Zira bu durum İngiliz raporlarına da yansımıştır. 1904 yılı raporunda, 180.000 nüfusa sahip olan şehirde -ki muhtemelen burada erkek nüfus verilmiştir- 300 Avrupalının olduğu ve Avrupaî tarz kıyafetlerin yerli nüfus tarafında benimseyenlerin sayısının her geçen gün arttığına vurgu yapılmıştır.⁶⁹ Yine 1909 yılına ait raporda da Hristiyan, Yahudi ve Müslümanların yüksek sınıfı arasında kıyafet modasının değiştiğine, bunların Avrupa'ya uyum sağladıklarına ve süslü takım elbiselere, ipek, pamuk, yün kumaşlara, ayakkabılara, şapkalara ve diğer çeşitli hazır kıyafetlere olan taleplerinin arttığına dikkat çekilmiştir.⁷⁰ Şehirde Avrupalılar için terzi ve tuhafiye dükkanları açılmıştır.⁷¹ Avrupai tarz kıyafetlerin yanı sıra şehirde sürekli artan içki tüketimi de dikkat çeken bir başka husustur.⁷² 1914 yılında Bağdat'ta bulunan Gertrude Bell'in toplumsal değişime dair gözlemleri olmuştur. T. N. Karaca, Bell'in gözlemlerini şöyle aktarmıştır; “... *Eski katı toplumsal yapısı yerini daha esnek ilişkilere bırakmıştı. Kadınlar daha önce tamamen kapalıyken bile sokağa çıkmazken, artık yüzlerini daha az kapatarak gezebiliyorlardı... Gertrude'a göre şehirdeki zenginler oruç*

⁶⁷ *Osmanlı Vilâyet Salnamelerinde Bağdat*, s. 161-162.

⁶⁸ Stanford J. Shaw, “The Ottoman Census System And Population, 1831-1914”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 9, No. 3, October 1978, s. 338.

⁶⁹ F.O. Annual Series, No: 3477, s. 7.

⁷⁰ F.O. Annual Series, No: 4482, s. 3.

⁷¹ F.O. Annual Series, No: 5225, s. 11.

⁷² F.O. Annual Series No: 4073, s. 5.

tutmuyorlardı. Oruç fakirlerin ibadeti idi. Özgürlük ortamı herkesin istediği gibi davranmasının da yolunu açmış, gizli yapılan kimi işler artık rahatça yapılıyordu. Şehirde neredeyse herkes içki içiyor; seyyidler, şeyhler sarhoş geziyorlardı. Kumar oyunları gece yarısına kadar içilen rakılar eşliğinde devam ediyor, gecenin diğer yarısı da Yahudi kızlarının danslarıyla sonlandırılıyordu.”⁷³

Bağdat’taki bu değişim ve yozlaşma yalnızca şehirde yaşayan insanlarda olmamıştır. Şehir de artık eski parlaklığına sahip değildi. 1909 yılında Bağdat’a yolu düşen bir Osmanlı bürokrati Ali Suat, şehre dair gördüklerini şöyle anlatmıştır; “... *Dicle’nin bu sahil-i yemini üzerindeki şehir kısmına girerek eski, kararmış, çukur, kırık dökük dükkânlarla dolu çarşıdan ve kalabalık dar caddelerden kısılarak ve çekilin demek olan ‘Balek!’ nidasıyla her adımda bağırarak sâbih köprüsüne vasil olduk. Şu geçtiğimiz kısmın hiçbir şeyi anlaşılmayan karma karışık ve kirli manzarasıyla evvel emirde o tasavvur ettiğim nefaset-i umran ve şa’şaa-i tarihiyenin üzerine yağlı bir sünger çekildi! Edvar-ı tarihiye elinde baziçe-i duhur olup gitmiş bu pek eski mamurelerin bugün hâk ile yeksan olduğunu bilmekle beraber yerinde ufak bir iz, temiz bir hil’at, muttar bir dükkân görmek arzusunu bir türlü yenemiyordum. Bu hâl belki fazla hayal-perestlikten mütevellit ve gayri tabii idi, lakin böyle idi...*”⁷⁴ Gerek Bell’in topluma dair yaptığı gözlemler gerek Ali Suat’ın şehrin kendisiyle ilgili ifadeleri Bağdat’ın, akıllarda yer etmiş sosyo-kültürel yapısının ve parlaklığının, cazibesinin zamanla zayıfladığını açıkça göstermektedir.

⁷³ Taha Niyazi Karaca, *Sınırları Çizen Kadın İngiliz Casus Gertrude Bell*, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 180.

⁷⁴ Ali Suat, *Bir Osmanlı Bürokratinin Suriye, Irak ve Arabistan Seyahatnamesi*, (Haz. N. Ahmet Özalp), Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2019, s. 102.

C. Osmanlı-İngiliz Ticari İlişkileri ve Bölgenin Stratejik Önemi

Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletler arasında iktisadi ve siyasi ilişkilerini en geç kurduğu devletlerden biri İngiltere olmuştur. XV. yüzyılda İngiliz tüccarlar, İtalyanların hâkim olduğu Akdeniz'de ticari faaliyetlere başlamak için İtalyanlar ile ilişkiler kurmaya çalışmışlardır. Doğu Akdeniz ile ticareti başlatmak adına Bristollü Robert Sturmy tarafından 1446 ve 1457 yıllarında olmak üzere iki ayrı girişim gerçekleştirilmiş fakat bu iki girişim de başarısız olmuştur.⁷⁵ Bu gecikmenin başlıca sebebi İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki mesafenin uzak olması ve İngiltere'nin Akdeniz'deki ticari faaliyetlerine ancak XVI. yüzyılın ilk yarısından itibaren düzenli olarak Osmanlı limanlarına gelerek başlamasıdır. İngiltere, ilk ticari faaliyetlerini Fransa'nın sahip olduğu imtiyazdan faydalananarak gerçekleştirmekteydi.⁷⁶ Ancak bu durumu değiştirmek ve ayrıca bir imtiyaz elde etmek isteyen İngilizler, Osmanlı Devleti ile temasa geçmişlerdir. İlk olarak 1553 yılında Kanunî Sultan Süleyman, İngiliz tüccar Anthony Jenkinson'a, Venedik ve Fransız tüccarların sahip olduğu imtiyazlar gibi ticaret izni vermiştir.⁷⁷ Buna göre Jenkinson ve temsilcisi ayrıca bir vergi vermeden Türk limanlarında serbestçe ticaret yapabileceklerdi. Fakat Kanunî döneminde Jenkinson'a verilen bu ticaret müsaadesinden ne Jenkinson ne de diğer bir başka İngiliz tüccar faydalanmıştır.⁷⁸

Anthony Jenkinson'ın bu ilk teşebbüsünden sonra Doğu Akdeniz'deki ticaretini geliştirmek isteyen İngiliz tüccarlar XVI. yüzyılın son çeyreğinde harekete geçtiler. Edward Osborne ve Richard Staper adlı iki İngiliz iş adamı Osmanlı'ya gelerek ileri

⁷⁵ Alfred C. Wood, *Levant Kumpanyası Tarihi*, (Çev. Çiğdem Erkal İpek), Doğu-Batı Yayınları, Ankara 2013, s. 20.

⁷⁶ Mübahat S. Kütükoğlu, *Balta Limanı'na Giden Yol: Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1850)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013, s. 11-12.; Akdes Nimet Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*, Türk Tarih kurumu Basımevi, Ankara, 1953, s. 1; Deniz Can, *Tanzimat Dönemi Osmanlı İngiliz İlişkileri (1833-1876)*, (Danışman: Prof. Dr. Mehmet Seyitdanlıoğlu), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1998, s. 10; Wood, *Levant Kumpanyası*, s. 21.

⁷⁷ Uygur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları (İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları 1580-1900)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 18; Can, *Tanzimat Dönemi Osmanlı-İngiliz...*, s. 11; Kurat, *Türk-İngiliz...*, s. 10.

⁷⁸ Kütükoğlu, *Balta Limanı'na Giden Yol...*, s. 13.; Kurat, *Türk-İngiliz...*, s. 11.

gelen devlet adamlarıyla temas etmiş, ülkedeki ticari hayatı incelemek üzere İstanbul'a 2 kişi yollamışlardır.⁷⁹ Bunlardan Joseph Clement, Osmanlı topraklarında yapılacak ticaret için gönderilecek mümessile yol hükmünü almıştır. Osborne ve Staper'ın, temsilcileri olarak gönderdiği William Harborne, 1578'de İstanbul'a gelerek Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa ve Hoca Saadeddin Efendi gibi nüfuzlu kişilerle temas kurmuş ve olumlu sonuç almayı başarmıştır. Sultan III. Murad, Kraliçe Elizabeth'e yazdığı mektupta 3 İngiliz tüccarına ticaret için müsaade verdiğini belirterek, bunlara herhangi bir zorluk çıkarılmayacağını ifade etmiştir (1579 Mart). Harbone'un aldığı bu ticaret izni, İngiltere'de Osmanlı'ya olan ilginin artmasını sağladı.⁸⁰

Bunun üzerine Kraliçe teşekkür için 25 Ekim 1579'da yazdığı mektubunda ayrıcalığın tüm İngiliz tüccarına verilmesini talep etti. Mektubu padişaha ulaştıran Harborne, 16-25 Mayıs 1580'de (Evail-i Rebiülâhir 988), İngilizlerin Osmanlı topraklarında serbest ticaret yapmalarını kabul eden ilk ahidnameyi elde etti. Böylece İngilizler de Fransız, Venedikli ve Lehli tüccarların yararlandığı imtiyazlardan artık yararlanabileceklerdi.⁸¹

Kraliçe I. Elizabeth, ülkesinde 12 tüccara 7 yıl süreyle Osmanlı ile ticaret hakkı vermiş ve bu tüccarlar 11 Eylül 1581'de *Turkey Company*'yi kurmuşlardır.⁸² *Turkey Company*, Venedik'te ticaret yapan Venedic Company ile anlaşarak birleşme yoluna gitmiş ve 7 Ocak 1592'de *Levant Company* kurulmuştur. Bu şirket, kuruluşundan kapatıldığı 1825 yılına kadar Osmanlı ve İngiltere arasındaki hem siyasi hem de ticari ilişkilerde önemli rol almıştır.⁸³

⁷⁹ Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları...*, s. 18.; Kurat, *Türk-İngiliz...*, s. 13

⁸⁰ Kütükoğlu, *Balta Limanı'na Giden Yol...*, s. 15-17.; Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları...*, s. 19.; Can, *Tanzimat Dönemi Osmanlı-İngiliz...*, s. 11; Kurat, *Türk-İngiliz...*, s. 14-22.; Wood, *Levant Kumpanyası*, s. 27-28.

⁸¹ Kütükoğlu, *Balta Limanı'na Giden Yol...*, s. 17-18. Can, *Tanzimat Dönemi Osmanlı-İngiliz...*, s. 12; Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları...*, s. 19; Wood, *Levant Kumpanyası*, s. 28.

⁸² Kütükoğlu, *Balta Limanı'na Giden Yol...*, s. 18.; Kurat, *Türk-İngiliz...*, s. 42-43; Wood, *Levant Kumpanyası*, s. 31.

⁸³ Kütükoğlu, *Balta Limanı'na Giden Yol...*, s. 19-20.; Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları...*, s. 19.; Can, *Tanzimat Dönemi Osmanlı-İngiliz...*, s. 12.

1580’de III. Murad tarafından ilk kez verilen ahidnamede ilerleyen yıllarda güncellemeler yapılmıştır. Sultan III. Mehmed’in cülusundan sonra bu ahidname aynen kabul olunmuş, 1601 yılında da yeni hükümler ihtiva eden bir ahidname yapılmıştır. Bu ahidname ile konsolosluklarla ilgili hükümler de giderek zenginleşmeye başlamıştır.⁸⁴ 1675 yılına kadar çeşitli düzenlemeler ve değişiklikler yapılarak gelmiştir. Bu tarihte verilen ise ahidnamelerin sonuncusu olmuştur. Bundan sonra padişah cüluslarında verilen imtiyazlar aynen kabul edilmiş, yeni bir madde eklenmemiştir. XIX. yüzyıldan itibaren ise tek taraflı imtiyaz verme şekli bırakılarak müzakerelere dayanan anlaşmalar devrine girilmiştir.⁸⁵

İngiltere ile yapılan ticaret anlaşmalarının bir diğer kolu Garb Ocakları üzerinden olmuştur. Kuzey Afrika ile ticaret yapan İngiliz tüccarlar Tunus ve Cezayir ile yaptıkları ticarete zorluk yaşamaktaydılar ve korsanlardan dert yanmaktaydılar. Bu hususu Osmanlı yetkililerine bildirmelerine rağmen kesin çözüm bulunamamaktaydı. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Garb Ocakları ile yapılan müzakereler sonucunda birtakım anlaşmalar yapılmış olsa da kalıcı dostluk kurulamamıştır.⁸⁶

Osmanlı’ya gelen ilk İngiliz elçisi, aynı zamanda Levant Company’nin de temsilcisi olan William Harborne’dur. 1582-1588 yılları arasında görev yapan Harbone’a verilen görevlerden bir kısmı şöyledir; *İngiliz tacirlerin ticaret yapabilecekleri limanları ve şehirleri belirlemek; ticaretin geliştirilmesi amacıyla uygun göreceği yerlerde konsolosluklar ya da temsilcilikler açmak.*⁸⁷ İlk İngiliz elçisi William Harbone, İstanbul’a vardıktan sonra başlıca ticaret merkezlerine konsoloslar tayin etmiştir. Ancak İngiltere ve Fransa arasındaki bayrak meselesinden dolayı İngiliz konsolosları, Fransız konsoloslarının muhalefeti ve çıkardığı zorluklarla karşılaşmışlardır. İngiliz konsolosları uzun süre bu durumun etkisinde kaldığından görevlerini tam olarak yerine getirememiş pek çok yerde Fransızlar, İngilizlerin

⁸⁴ Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları...*, s. 21.

⁸⁵ Kütükoğlu, *Balta Limanı’na Giden Yol...*, s. 27-40.

⁸⁶ Kütükoğlu, *Balta Limanı’na Giden Yol...*, s. 41-47.

⁸⁷ Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları...*, s. 25-26.

konsolos vekilliği kurmalarına mani olmuşlardır.⁸⁸ Ticarete İngiliz-Fransız rekabeti uzun yıllar devam etmiştir. Fransa'nın yaşadığı iç ve dış sıkıntılardan dolayı üstünlüğünü kaybetmesiyle İngilizler Akdeniz'de serbest kalarak ve Levant ticaretine hakim olmuşlardır.⁸⁹

XIX. yüzyılda da İngiltere'nin politikası, Osmanlı ile dostane ilişkileri sürdürerek Osmanlı'nın devamını sağlamak ve elde ettiği ticari çıkarlarını korumak yönünde seyretmiştir. 1838 yılında ve Balta Limanı Ticaret Antlaşması⁹⁰ olarak bilinen ticari anlaşmayla da ticari ilişkiler en üst seviyesine ulaşmıştır. Bu anlaşma ile İngiltere'ye daha önceden verilmiş olan kapitülasyonlar tekrar onaylanmış ve genişletilmiştir.⁹¹ Tekeller ortadan kaldırılmış, İngiliz tacirlerin ülke topraklarının her yerinde serbestçe ticaret yapmalarına izin verilmiş ve vergiler ithalat için %5 ihracat için de %12 olarak belirlenmiştir.⁹² Baltalimanı Anlaşması ile İngiltere, *En İmtiyazlı Devlet* konumuna gelmiştir. Geniş imtiyazları, Osmanlı Devleti'ni yarı sömürge haline dönüştürmesi yönünde kullanan İngilizler Osmanlı ülkesini daha yakından tanıma yolunu tutmuşlardır. İkili ticari ilişkiler hem ithalat ve ihracat hem de yatırımlar bazında sürekli gelişme göstermiştir. Zaman zaman dalgalanmalar olsa da sürekli bir artış olduğu gözlemlenmiş ve 1906 yılı ticaret rakamlarında en üst noktaya gelinmiştir. Osmanlı'nın dış ticaretinde İngilizler başı çekmişlerdir.⁹³

Bilindiği üzere Napolyon Bonaparte, 1798 yılında Osmanlı toprağı olan Mısır'ı işgal etmiştir. Bu durum Osmanlı topraklarında çıkarları bulunan İngiltere ve Rusya'yı

⁸⁸ Kütükoğlu, *Balta Limanı'na Giden Yol...*, s. 56-58.

⁸⁹ Kütükoğlu, *Balta Limanı'na Giden Yol...*, s. 66-67.

⁹⁰ Ayrıntılı bilgi için; Kütükoğlu, *Balta Limanı'na Giden Yol...*, s.119 vd.; Mübahat S. Kütükoğlu, "Baltalimanı Muahedesi", *DİA*, C. 5, İstanbul, 1999, s. 38-40.

⁹¹ Cengiz Kartın, *İngiliz Konsolos ve Yardımcılarının Raporlarında Kayseri (1483-1852)*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2020, s. 28.

⁹² Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye Cilt II*, E Yayınları, İstanbul, 2017, s. 81; Nevin Memiş, *19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Ekonomik Yapı ve Dış Ticaret*, (Danışman: Doç. Dr. Alaattin Kızıltan), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2008, s. 88

⁹³ Kütükoğlu, *Balta Limanı'na Giden Yol...*, s.98 vd.; Can, *Tanzimat Dönemi Osmanlı-İngiliz...*, s. 20-23; Mustafa Malhut, *I. Meşrutiyet'ten II. Meşrutiyet'e Osmanlı-İngiliz İlişkileri (18776-1914)*; (Danışman: Doç. Dr. Bilgin Çelik), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2019, s. 547-559.

endişeye düşürmüş ve yapılan ittifakla Fransa, Osmanlı topraklarından çıkarılmıştır.⁹⁴ Napolyon'un bu hareketi İngiltere'nin Osmanlı ve Ortadoğu politikalarının şekillenmesine sebep oldu. XIX. yüzyılın başında yaşanan bu politik problemler sonucunda, Osmanlı Devleti kendisini uluslararası rekabet sisteminin içerisinde buldu. Zira Osmanlı Devleti, şimdiye kadar Avrupalı devletler ile herhangi bir ittifak yapmamıştı. Ancak kadim dost denilebilecek Fransa'nın Osmanlı topraklarını işgale kalkışması, beklenmedik bu hareket karşısında Osmanlı Devleti, Rusya ve İngiltere ile ittifak yapma yoluna gitmiş ve bu krizin atlatılmasından sonra da *denge politikası*⁹⁵ gütmeye başlamıştır.

Osmanlı'nın izlediği bu denge politikasının ilk dönemi 1798-1878 arasındadır. Bu dönemde Rusya tehlikesine karşılık İngiltere ile yakınlaşmıştır. Zira İngiltere de Sanayi Devrimi'nden sonra başta Hindistan olmak üzere sömürgelerini koruma yönünde bir politika izlemekteydi. İngilizlerin politikasının esası “... *imparatorluğun beyni olan Londra ile kalbi olan Hindistan arasındaki emperyal bağlantının korunması olarak şekillenmiştir.*”⁹⁶ Fransa ile girdiği Yedi Yıl Savaşları sonucunda batıdaki sömürgelerini kaybeden İngilizler, Doğu sömürgelerini özellikle de Hindistan'ı korumak için çaba sarf etmiştir. Hindistan'a giden en kısa yolun da Osmanlı topraklarından geçmesi, Rusların güneye inme tehlikesi karşısında, İngilizlerin ekonomik açıdan zarara uğrayacağını hesabını yapan Başbakan Pitt, *Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma* politikasının İngiltere'nin çıkarları

⁹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi V: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri 1789-1856*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2017, s. 21-43. Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016, s. 100-105.; Yusuf Akçura, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2019, s. 51-88.; İsmail Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.

⁹⁵ Osmanlı Devleti, XIX. yüzyıla kadar diğer ülkelerle münasebetlerini kendi gücüyle yürütmeyi başarmıştır. Ancak XIX. yüzyıla gelindiğinde artık iyice zayıflaması ve Avrupa'daki kuvvet ve dengelerdeki değişen şartlardan dolayı ilişkilerini kendi gücüyle yürütememeye başlamıştır. Bu durum karşısında, kendisine yönelen tehdit ve tehlikelere karşı, yanını bir büyük devlet almak suretiyle bir denge meydana getirerek varlığını korumaya çalışmıştır. Bu politikaya ise *denge politikası* denmiştir. Osmanlı Devleti'nde uygulanmaya başlanan bu politika Cumhuriyet döneminde de devam ettirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016, s. 52-58.

⁹⁶ Ayfer Yazkan Kubal, *Osmanlı-İngiliz İlişkileri ve Irak'ın Doğuşu*, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2018, s. 54.

doğrultusunda olduğunu görmüştür. Bu dönemden itibaren Boğazlar, Doğu Akdeniz, Irak ve Basra Körfezi'nin önemi git gide artmıştır.⁹⁷ Bu durumu tetikleyen etken ise bahsedildiği üzere Napolyon'un Mısır'ı işgali olmuştur. İşgal her ne kadar uzun sürmemiş olsa da sonuçları oldukça uzun bir süre devam etmiştir. Napolyon'un bu hareketi Osmanlı'yı şimdiye kadar dışında kaldığı uluslararası sistemin içine ittiği gibi Fransa'nın Osmanlı siyasetinde geri planda kalmasına ve İngiltere'nin ise ön plana çıkmasına yol açmıştır.⁹⁸ Bu sebeple Fransa'nın Mısır'ı işgal girişimi Osmanlı ve Ortadoğu'nun kaderini önemli bir şekilde etkilemiştir.

Bu dönemde İngiltere'de Osmanlı'yla ilgili pek çok çalışma teşvik edilmiş ve resmî ve gayri resmî yollardan Osmanlı topraklarında pek çok İngiliz faaliyette bulunmuştur. İngilizlerde Osmanlı'ya yönelik bir farkındalık meydana gelmiş, bu da İngiliz tüccarlarının Osmanlı ile ticarete daha fazla yönelmesi açısından olumlu bir etken olmuştur.⁹⁹ Aynı zamanda İngiltere ürettiği mallarını Avrupa'ya satamıyordu çünkü Viyana Antlaşması'ndan sonra Avrupalı devletler korunmacı bir politika izlemeye başlamışlardı bu da İngiltere'nin mallarını Avrupa'ya satmasında bir engel teşkil etmiştir. Bu durum İngiltere'yi Asya ve Ortadoğu pazarlarına itmiş ve İngilizler için Osmanlı ülkesinin önemi daha da artmıştır.¹⁰⁰ Ortadoğu ve Avrupa arasındaki pazarın genişlemesiyle İngilizlerin ihracatı da artmıştır. Avrupa'da barışın sağlandığı 1816 yılında İngiltere'den Levant'a¹⁰¹ 300.000 £ değerinde ihracat yapılırken bundan 2 yıl sonra bu değer 800.000 £'a yükselmiştir. XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Avrupa ekonomisindeki küçük değişimler, Ortadoğu'da yanıt bulmuştur.¹⁰² Aşağıdaki tabloda,

⁹⁷ Armaoğlu, 20. Yüzyıl..., s. 53; Samet Yüce, *Britanya'nın Ortadoğu Politikası ve Gertrude Bell*, Nizamiye Akademi Yayınları, İstanbul 2018, s. 26-27.; Nurcan Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?*, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 27.; *Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi*, (Haz. Ali Akyıldız-Zekeriya Kurşun), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s. 5; Kubal, *Osmanlı-İngiliz...*, s. 54-55

⁹⁸ *Osmanlı Arap Coğrafyası...*, s. 5-7.

⁹⁹ Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu'ya...*, s. 31. Kartın, *İngiliz Konsolos...*, s. 28.

¹⁰⁰ Yüce, *Britanya'nın Ortadoğu...*, s. 106.

¹⁰¹ **Levant:** 10. yüzyıldan itibaren Avrupa literatüründe Akdeniz'in doğu limanları için kullanılan tabirdir. Bkz. Şerafettin Turan, "Levant", *DİA*, C. 27, Ankara, 2003, s. 147-145.

¹⁰² Roger Owen, *The Middle East in the Worl Economy 1800-1914*, I. B. Tauris&Co Ltd, London 1993, 82, 84

İngiltere'nin XIX. yüzyılın ilk yarısında Doğu Akdeniz (Levant) ile yaptığı ticaret verilmiştir.

	Türkiye*	Suriye/Filistin	Mısır
1814	153.903	-	-
1815-19	460.661	-	-
1820-4	566.315	-	-
1825-6	600.543	-	-
1827-9	428.655	-	49.377
1830-4	1.036.166	-	130.138
1835	1.331.699	-	269.225
1836-9	1.466.569	119.753	200.844
1840-4	1.564.447	441.107	237.444
1845-9	2.350.184	382.219	494.824
1850	2.515.821	303.254	648.801

Tablo 1: İngiltere'nin Doğu Akdeniz ihracatı, 1814-1850 (Değerler £ olarak verilmiştir)¹⁰³

Görülüyor ki İngiltere, Avrupa'daki durum sebebiyle yönünü Doğu Akdeniz limanlarına çevirdikten sonra kısa süre içerisinde, bölge ile olan ticaret hacmini oldukça büyütülmüştür. İngiltere'nin güttüğü *Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma* politikası hem mevcut ekonomik kaynaklarını korumasına hem de yeni pazarların açılmasını sağlamış diğer yandan Osmanlı Devleti ise büyük bir müttefik kazanmıştır. Denebilir ki iki tarafın izlediği dış politikalar bir kazan-kazan durumu oluşturmuştur. Şöyle ki İngiltere açısından bakıldığında, İngiliz-Osmanlı ittifakı mevcut ekonomik bölgelerinin korunmasına fayda sağladığı gibi aynı zamanda yeni ekonomik kaynaklar da sağladığı görülmektedir. Osmanlı tarafından bakıldığında ise bu ittifakla birlikte Osmanlı Devleti, topraklarının bütünlüğünü tehdit edecek unsurlara karşı yanında büyük bir gücün desteğini aldığı görülmektedir. Yani iki ülkenin güttüğü dış politikalar bir taraf için ekonomik imkanlar sunarken diğer taraf için siyasi-askeri fayda sağlamaktadır. Bu durum karşılıklı bir kazanç ortaya çıkarmıştır.

Osmanlı-İngiliz yakınlığı sayesinde, İngiltere Osmanlı ülkesindeki etkinliğini günbegün arttırmıştır. Ortadoğu'daki etkinliğini arttırmak için faaliyetlerini genişleten İngiltere, bunu açtığı konsolosluklarının çalışmalarıyla yürütmüştür. İlk dönemlerde

* Türkiye olarak kastedilen kısım Osmanlı Devleti'dir. 1827 yılına kadar Mısır'ı, 1836'ya kadar da Suriye/Filistin'i içermektedir.

¹⁰³ Owen, *The Middle East...*, s. 85.

yalnızca ticari amaç güden konsolosluk kurumu, XVIII. yüzyıla kadar Levant Kumpanyası'nın desteği ile işlerken, yaşanan zorluklardan dolayı konsolosluk kurumu İngiliz hükümetinin himayesine girmiştir.¹⁰⁴ İngiliz konsoloslukları, bulundukları bölgelerin siyasetlerini kontrol ederken aynı zamanda inşa ettikleri dostluk ve deneyimleriyle elde ettikleri bilgiyi ülkelerinin faydası için sunmuşlardır.¹⁰⁵

Hindistan ve Uzak Doğu'dan gelen malların ulaşım yolları üzerinde olan Bağdat ve Basra Ortadoğu'daki önemli ticaret merkeziydi ve sahip oldukları stratejik konumları bölgeye olan ilgiyi arttırmıştı.¹⁰⁶ Bu stratejik konum yalnızca ekonomik açıdan önem arz etmiyordu. İngiltere, Rusya'nın güneye inme tehlikesi karşısında yeni stratejiler geliştirmiştir. Rusya'nın güneye inmesi karşısında Trans-Kafkasya'ya baskı oluşturmak için Bağdat, Basra, Buşehr ve Basra Körfezi'nde aşiretler ve şeyhlikler ile ilişkilerini geliştirmiş ve yeni kurumlar oluşturmuştur. Rusya'yı Hindistan için daimî bir tehlike olarak gören İngiliz konsolos Harford Jones'a göre *"Bağdat Konsoloshuğu, bu siyasetin uygulama merkezi olmalı ve doğrudan Londra'ya bağlı olarak görev yapmalıdır."*¹⁰⁷ Yani Bağdat, İngiltere'nin bölgedeki yürütülecek siyasi faaliyetleri için bir üs merkezi konumunda görülmekteydi. Önce Basra'da ardından da Bağdat'ta konsolosluk kuran İngiltere, bu yolla XIX. yüzyılın başında bölgedeki etkinliğini arttırmıştır.¹⁰⁸

İngiltere, Osmanlı ile yürüttüğü bu iyi ilişkiler sayesinde bölgedeki yayılımını kolaylaştırmıştır ancak bu durum yüzyılın son çeyreğinde bozulmuştur. İngiltere, yürüttüğü Osmanlı toprak bütünlüğü politikasını 93 Harbi olarak bilinen 1877-78

¹⁰⁴ Kartın, *İngiliz Konsolos...*, s. 51-53.

¹⁰⁵ Yüce, *Britanya'nın Ortadoğu...*, s. 86.

¹⁰⁶ Yüce, *Britanya'nın Ortadoğu...*, s. 103.

¹⁰⁷ Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu'ya...*, s. 44.

¹⁰⁸ Bu hususta Yurdakul'un *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?* adıyla yayınlanan *Basra ve Bağdat'ta İngiliz Konsoloslukları (1798-1856)* adlı doktora tezi, İngiltere'nin bölgede kurumsallaşmasını anlatan bir eser olması bakımından oldukça önem arz etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Nurcan Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?*, Kronik Kitap, İstanbul 2018; Nurcan Yurdakul, *Basra ve Bağdat'ta İngiliz Konsoloslukları (1798-1856)*, (Danışman: Prof. Dr. Zekeriya Kurşun), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul 2014.

Osmanlı Rus Savaşı'nın ardından terk etmiştir. Bu savaşta Osmanlı'nın daha da zayıfladığını gören ve en nihayetinde yıkılacağına kanaat getiren İngiltere'de, Başbakan Gladstone'un¹⁰⁹ Osmanlı karşıtı propagandalarının da etkisiyle, "*Osmanlı nasıl olsa yıkılacak, bu devleti Rusya yıkıp bölgeye yerleşeceğine İngiltere yıkmalı ve bölgeye yerleşmelidir*" düşüncesi hâkim oldu. Böylece Osmanlı'yı himaye politikası tamamen tersine döndü. Çünkü İngiltere için asıl önemli olan kendi çıkarlarıydı ve mevcut şartlar kendi çıkarlarına ters düşmekteydi.¹¹⁰ İngiltere'nin bu tavır değişikliği karşısında Osmanlı Devleti de kendi hamlesini yapmış ve güttüğü *denge politikası* gereği kısa sürede yeni bir yol çizmiştir. "*İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni yalnızlaştırma ve İslam ülkeleri üzerindeki etkisini azaltmaya yönelik çabaları karşısında Sultan II. Abdülhamid, Almanya ile yakınlaşarak denge politikası takip etmeye başladı.*"¹¹¹

Fransa'nın Mısır'ı işgal teşebbüsü ardından uluslararası rekabetin içerisine giren ve bu rekabette denge politikası izleyen Osmanlı Devleti, İngiltere'nin bu çark edişinin ardından kendisine yeni bir müttefik bulmakta zorlanmamıştır. 1871 yılında Almanya İmparatorluğu, birliğini sağlayarak Avrupa'da yeni bir güç olarak ortaya çıkmıştı. Sultan II. Abdülhamid, siyasi ve iktisadi açıdan yardım sağlayacak bir Avrupalı devlete ihtiyaç duyulduğundan yönünü Almanya'ya çevirmişti. Çünkü Almanya İngiltere, Fransa, Rusya veya Avusturya-Macaristan gibi Yakındoğu'da menfaat elde etme peşinde değildi. Ayrıca Avrupa'daki kutuplaşmalarda da İngiltere ve Rusya'ya yakın olmayan Almanya, bu iki Avrupalı devlet karşısında dayanılabilecek bir güç konumundaydı.¹¹²

¹⁰⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Taha Niyazi Karaca, *Büyük Oyun İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018.

¹¹⁰ Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar -IV Âyânlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 292-294.; Armaoğlu, 20. Yüzyıl..., s. 54.; Yüce, *Britanya'nın Ortadoğu...*, s. 32-35.; *Osmanlı Arap Coğrafyası...*, s. 17-18.; Kubal, *Osmanlı-İngiliz...*, s. 82-94.

¹¹¹ Karaca, *Büyük Oyun*, s. 497.

¹¹² Feroze A. K. Yasamee, *Abdulhamid'in Dış Politikası Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888*, (Çev. Yusuf Selman İnanc), Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 107-108.

Aynı şekilde Almanya açısından bakıldığında da Osmanlı Devleti önemli bir müttefik olabilirdi. Çünkü Almanya'nın birliğini geç sağlamış olması, onun yıllardan beri genişlemeye devam eden İngiltere, Fransa gibi rakiplerinin oldukça gerisinde kalmasına neden olmuştu. Almanya'nın bu geciken yayılımı hızlandırmak için yeni müttefikler ve sanayisi için yeni pazarlar bulması gerekiyordu. Avrupalı rakiplerinin büyük gelişmeler kat ettiği dünyada yeni alanlar bulmak için çabalayan Almanya, Uzakdoğu'yu, Çin'i düşünmüş ancak burada hâkim güç olamayacağını anlayınca Ortadoğu'yu gündemine alarak müttefiki Avusturya aracılığıyla Osmanlı Devleti ve İran'a uzanabileceğinin hesaplarını yapmaya başlamıştır. Alman Kayzeri II. Wilhelm'in Ortadoğu'yu iktisadi ve siyasi yayılım alanı olarak görmesiyle Alman siyaseti de buna göre şekillenmeye başlamıştır. Osmanlı'da da aydın ve yönetici kesim İngiltere ve Rusya'ya karşı olumsuz tavır takınmaya başlamış ve bu sebeple yeni bir güç olan Almanya'ya sıcak bakmaktaydılar.¹¹³ Ortaylı, Alman imparatorluğunun Osmanlı'ya bakışını şu sözlerle ifade etmiştir: *“Bölüşülen dünyada kendisine en yakın olan ve fazla engel görmeden sızabileceği bir tek alan kalmıştı: Osmanlı İmparatorluğu... halen üç kıta üzerinde zengin kaynaklara sahip olan bu ülkede İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı belirgin bir düşmanlık vardı. Osmanlı yönetici çevreleri kadar, ülke aydınları da Almanya'yı hayırhah bir dost olarak bekliyordu. Ancak bu imparatorluğu Afrika ve Asya'da uygulanan kolonyalist yöntemle ele geçirmek mümkün değildi. Osmanlı toprakları örneğin Fas'a benzemiyordu. Osmanlı İmparatorluğu yüzyıllardan beri hükümran olan ve imparatorluklara özgü cihan egemenliği ideolojisi güden bir siyasal kuruluştur. Yabancılar verilen siyasal-ekonomik ödünlerden rahatsızlık çeken bir bürokrasi ve dar aydın grubu vardı ve yabancılar karşı kuşku duyan bu geniş ülkeye yeni yöntemlerle sızmak gerekiyordu. Almanya bunu başardı ve bu sayede iktisadi-siyasi nüfuzu silahsız ve ordusuz kurma çağını açtı.”*¹¹⁴ Osmanlı ve Almanya'nın birbirlerine gereksinim duymaları onların birbirlerine yaklaşmasını kolaylaştırmıştı. Sultan II. Abdülhamid, Ortadoğu coğrafyası

¹¹³ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Kronik Kitap, İstanbul 2020, s. 19-20.; Şenay Karaçam, *20. Yüzyıl Başlarında İngiltere'nin Ortadoğu Politikası*, (Danışman: Prof. Dr. Hale Şıvgın), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Master Tezi, Ankara 2005, s. 21.

¹¹⁴ Ortaylı, *Alman Nüfuzu*, s. 23-24.

üzerindeki rekabeti dengelemek için kendi politikasını yürütmekteydi. Bu politikanın ilk ayağı “*ülkelerin peşlerinde olduğu menfaatlerin bilincinde olarak, onlar arasındaki rekabeti körüklemek*”; ikincisi ise “*sahip olduğu hilafetin gücünü kullanmak*” idi.¹¹⁵ Bu şekilde dengeli bir siyaset güden Sultan, *denge politikasının* ikinci evresinde yeni bir müttefik olarak gördüğü Almanya’yı, dış politikada dengeleyici güç olarak kullanmaya başlamış ve onun bu siyaseti kendisinden sonra da Birinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar devam etmiştir. Sultan’ın, Almanya’yı İngiltere ve Fransa karşısında yeni bir koz olarak kullanması, Almanya’yı Ortadoğu’da ön plana çıkarmıştır. Zira onun Almanya’ya bakış açısı özetle şöyleydi: “*Almanları tercih etmem Fransızların pek hoşuna gitmiyor ise böyle hareket etmem için muhtelif sebepler varidi... Zaten Almanlar, Fransızlara nazaran daha sevimlidirler ve tabiatları itibariyle Osmanlılara daha yakındırlar.*”¹¹⁶ İki tarafın da birbirine gereksinim duyması, yakınlaşmayı kaçınılmaz kılmış ve yeni bir ittifak ortaya çıkmıştır.¹¹⁷

Sultan II. Abdülhamid, Irak coğrafyasına ayrı bir önem vermeye başlamıştı. Çünkü Mısır gün geçtikçe Osmanlı idaresinden uzaklaşmaktaydı ve bunu Irak ile dengelemek istiyordu. Ayrıca Irak’ın da bir oldubitti ile işgal edilmesinin önüne geçilmek isteniyordu. Uluslararası rekabetin arttığı bu dönemde stratejik öneme sahip bölgenin merkeze bağlanması zaruriyeti demiryolu projelerini doğurmuştur. Devletin bu büyük projeleri finanse edecek yeterli gücünün olmaması, onu dış kaynak arayışına itmiş ve bu arayış, Osmanlı ile sınırı olmayan ve Ortadoğu taraflarında sömürgesi bulunmayan Almanya’yı ön plana çıkarmıştır.¹¹⁸ İlerleyen süreçte Almanya, Osmanlı toprakları üzerinde yaptığı yatırımlarla ekonomik ve siyasi nüfuzunu kısa sürede

¹¹⁵ Vahdettin Engin, *II. Abdülhamid ve Dış Politika*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019, s. 36-37.

¹¹⁶ Engin, *Dış Politika*, s. 38.

¹¹⁷ Ayrıca bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi VIII: Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s.161-189; Mahmut Aybi, *II. Abdülhamid’in Ortadoğu Politikası*, (Danışman: Doç. Dr. Mehmet Temel), Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2009.; Mehmet Sait Emir, *II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Dış Politikası*, (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Levent Ürer) İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002.

¹¹⁸ *Osmanlı Arap Coğrafyası...*, s. 16-18.

arttırmıştır. Demiryolu projelerinin hayata geçirilmesinde Almanya'nın imtiyazlar elde etmesi, diğer Avrupalıları endişeye düşürmüştü. Çünkü 3B şeklinde ifade edilen *Berlin-Bosfor-Bağdat* güzergahı ile İngiltere'nin Kahire-Kalküta hattı ve Rusya'nın istila yolları Osmanlı topraklarında kesişmekteydi.¹¹⁹ Bu kesişim Osmanlı toprakları üzerinde planları olan Avrupalıları endişeye düşürdüğü gibi onların kendi aralarında çıkar çatışmasına da yol açmaktaydı. Avrupalı devletler arasındaki bloklaşma da bu çıkar çatışmalarının neticesinde meydana gelmişti. Bir tarafta İngiltere-Fransa-Rusya bloğu oluşurken bunun karşısında da Almanya-Avusturya-Osmanlı bloğu oluşmuş ve bu kutuplaşma Birinci Dünya Savaşı'nın da taraflarını teşkil etmiştir.

Bu siyasi ilişkiler aynı zamanda ekonomik ilişkileri de etkilemiştir. Uzunca bir süre dostane ilişkilerin olduğu İngiltere ve Fransa'nın artık Osmanlı'dan yana tavır takınmamasıyla Mısır ve Kıbrıs'ın İngiliz hakimiyetine girmesi gibi oldubittilerle Osmanlı topraklarına yayılma amacı gütmeleri Osmanlı'nın dış politikasını gözden geçirmesine ve yeni dostlar aramasına yol açmıştı. Nitekim bu arayış yeni bir güç olarak ortaya çıkan Almanya ile sonuçlanmıştı. 1888 yılından itibaren hızla gelişen Türk-Alman münasebetleri yalnız siyasi alanda kalmamış iki taraf için de önemli bir ekonomik fayda sağlamıştır. İki ülke arasındaki işbirliğinin gelişmesi diğer devletlerin, Osmanlı üzerindeki etkisini git gide azaltmıştır. Osmanlı-Almanya yakınlaşmasına paralel olarak XX. yüzyılla birlikte Almanya'nın Osmanlı dış ticareti üzerindeki payı da yavaş yavaş artmaya başlayacaktır. Bu durumu Bağdat üzerinden yapılan ticaretle de görmekteyiz. İleride daha detaylı bir şekilde verileceği üzere, yüzyılın başlarında Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın Bağdat ticaretindeki etkinliği artarken, Fransa ve İngiltere'nin ticaretteki payları azalmaya başlamıştı.

¹¹⁹ Fahri Belen, *20. Yüzyılda Osmanlı Devleti*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016, s. 225.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR, ÖLÇÜ BİRİMLERİ, NAKLİYE, ÜRÜN FİYATLARI, İŞÇİ ÜCRETLERİ VE TİCARETE DAİR ÇEŞİTLİ BİLGİLER

A. Kullanılan Para ve Ölçü Birimleri

1. Para Birimleri ve Kur Oranı

Bağdat, Osmanlı hakimiyetine girdiğinde bölgede “*şahî*” adı verilen paralar kullanılmaktaydı. Devlet, fethettiği bölgelerde merkezi para sistemini uygulamakla beraber, bölge halkının Osmanlı hakimiyeti öncesinde kullandığı paralara da müsaade ettiği olmuştur. Örneğin Balkanlar’da ve Anadolu’da kullanılan *akçenin* yanı sıra Mısır ve Suriye’de “*para*”; Tunus’ta “*nasri*” adı verilen paralar kullanılmaya devam etmiştir.¹²⁰ Irak’ın da Osmanlı hakimiyetine girmesinden sonra İran döneminden kalma “*şahî*” adlı paranın kullanılmasına ve basımına müsaade edilmiştir. Bağdat, Musul, Diyarbakır, Halep ve Basra *şahî* paranın basıldığı bölgeler olup bilhassa Bağdat, XVII. yüzyıl sonuna kadar bu paranın basıldığı önemli bir darbhane olarak kalmıştır. Şahîden başka Basra civarında İran parası olan “*muhammedî*” ve “*lârî*” de bölgede bir süre kullanılan ve zamanla ortadan kalkan para birimleridir.¹²¹ Sonraki dönemlerde de Bağdat vilâyetinin gelişen dünya şartlarında dışarıya açılması ve önemli ticaret merkezlerinden biri olmasıyla geçmişteki bu çift para geleneği devam etmiştir. Bağdat’ta Osmanlı lirasının yanı sıra İngiliz para birimi olan sterlin/pound (£) ve Hint rupyası/rupisi (rs.) de resmi para mahiyetindeydi.¹²² Bu durum Bağdat’a özgü değildir. Zira Avrupa ile olan ticaretin büyümesiyle İngiliz sterlini ve Fransız frangı ülkenin pek çok yerinde kullanılmaktaydı. Bir bölgede hangi ülke ile olan ticaret daha

¹²⁰ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s. 12.

¹²¹ Recep Ulusoy, “Osmanlı Para Sistemi ve Bağdat Parası”, *İslam Medeniyetinde Bağdat* (Edt. İsmail Safa Üstün), C. 1, MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 510-511.; Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s. 98-99.

¹²² Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, TTK, Ankara, 1994, s. 157.

aktif ise o ülkenin para birimi de piyasada kullanılmaktaydı. Örneğin Trabzon’da Rus sikkeleri; Balkanlarda Avusturya paraları ve Rusya rublesi piyasada dolaşımdaydı.¹²³

Osmanlı Devleti, para istikrarı sağlamak için tağşiş politikasına son vererek, 1844 senesinde, tahsis-i sikke veya Tashih-i Ayar olarak ifade edilen yeni bir düzenleme ile paralarda yaptığı tağşişi durdurmuş ve altın ve gümüş temeline dayalı çift metalli (bimétalisme) sisteme geçerek altın ve gümüş paralarda belli bir standart belirlemiştir. Buna göre Osmanlı altın lirası 7,216 gram ağırlığında ve 22/24 ayarında olacaktır. 1 Osmanlı altın lirası 100 kuruşa¹²⁴ eşit tutulmuştur. Altın lira, gümüş kuruş ve mecdiye olarak adlandırılan 20 kuruşluk temel paralar haline getirilmiştir.¹²⁵ Kuruş ise 40 para/pare 1 kuruşa denk gelecek şekilde ayarlanmıştır.¹²⁶ 1880 yılında çıkarılan *Meskûkât-ı Osmaniye Kararnamesi* ile çift metalli sistem terk edilerek yalnızca altın temelli para sistemine geçilmiştir. Fakat halk bu gümüş paraları kullanmaya devam etmiştir.¹²⁷ 1873 yılından itibaren gümüş fiyatlarının düşmeye başlamasıyla 1/16 olarak belirlenmiş olan altın/gümüş oranı bozulmuştur. İstanbul’dan uzaklaştıkça altın lira ile gümüş kuruş arasındaki fark da değişmekte ve bölgeden gölgeye farklılık göstermekteydi; mesela İstanbul’da 108 kuruştan karşılık gören Osmanlı lirası Ankara, Erzurum, Bağdat ve Basra’da 102 kuruş; Adana vilâyetinin bazı kazalarında 124 kuruştan karşılık bulmaktaydı. Bu düzensizliğin ve gayri resmîliğin önüne geçmek için 1880 yılında yapılan düzenleme ile devlet veznelerinde yapılacak ödemelerde

¹²³ Şevket Pamuk, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Para 1326-1914”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (Edt. Halil İnalıcık ve Donald Quataert), C. 2, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 1087.

¹²⁴ Gümüş kuruş, %83’lük ayarda ve ağırlığı da 1.2027 gram olarak belirlenmiştir. Bkz. Pamuk, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Para...”, s. 1084, dipnot 68.

¹²⁵ Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları...*, s. 155; Pamuk, *Paranın Tarihi...*, s. 201; Şevket Pamuk, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 22.; Pamuk, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Para...”, s.1083-1084; Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul 2018, s. 451; Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mali Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2020, s. 565; Zafer Toprak, *Türkiye’de Milli İktisat 1908-1918*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s. 322-323. M. Özgür Yanardağ, “19. Yüzyıl Osmanlı Devleti Para Düzeni: Kağıt Para Kullanımına Geçiş Aşamalarının İktisadi Analizi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 36, Şubat 2015, s. 919-922, 927. .

¹²⁶ Feridun Ergin, “Birinci Dünya Savaşı’nda ve Atatürk Döneminde Fiyatlar ve Gelirler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 3, S. 7, Kasım 1986, s. 59.

¹²⁷ Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 453.

mecidiyenin 20 kuruş yerine 19 kuruş olarak kabul edileceği, aynı zamanda altın liranın değerinin ise 102,6 kuruş olduğu duyurulmuştur.¹²⁸ Yapılan bu düzenleme 1916 yılına kadar devam ettirilmiş ve devlet karışıklıkların önüne geçmek amacıyla eski sisteme geri dönmüştür. 1916 yılında uygulamaya koyulan *Tevhîd-i Meskûkât Kânûnu*’yla birlikte 1 altın liranın karşılığı 100 gümüş kuruş olarak yeniden sabitlenmiştir.¹²⁹

Osmanlı Devleti, yaptığı bu gibi uygulamalarla paranın değerini korumaya çalışmıştır. Osmanlı altın lirasının yabancı para birimlerine karşı durumuna bakıldığında; Eldem’in verdiği bilgilere göre, para standardının oluşturulduğu yılda yani 1844 yılında darb edilen 1 Osmanlı altın parasının, bazı yabancı paralara göre rayici şöyleydi; sterlin, 0,90, frank 22,80, mark 18,44, dolar, 4,39.¹³⁰ Pamuk’un 1850 yılına ait verdiği bilgilere göre yabancı para birimlerinin Osmanlı altın lirası cinsinden kurları şöyleydi; sterlin 1,10; frank 0,0433, dolar 0,229, Mısır lirası 1, Rus rublesi 0,175, Avusturya florini/kroneri 0,11.¹³¹ Bu kurlara bakıldığında Osmanlı parasının değeri sterlin hariç diğer ülkelere göre yüksek bir seviyede olduğu, sterlin ile olan farkın da fazla olmadığı görülmektedir.

Çalışmanın konusu olan dönemin kur oranlarına geçmeden önce raporlarda kullanılan İngiliz para birimiyle ilgili bazı kısaltmalar hakkında bilgi vermek gerekir. İngiliz konsoloslugu tarafından tutulan raporlarda kullanılan para birimi tabii olarak İngiliz para birimi olan sterlindir. Raporlarda fiyatlar verilirken sterlin ve alt birimleri kullanılmış ve para birimleri metin içerisinde çeşitli kısaltmalarla ifade edilmiştir. İlerideki bölümlerde verilen fiyatların daha iyi anlaşılabilmesi açısından bu kısımda bahsedilen alt birimlerden ve onların metin içerisindeki gösterimleri hakkında bilgi verilecektir. Buna göre sterlin, metin içerisinde pound, şilin (shilling) ve penny

¹²⁸ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, TTK, Ankara, 1994, s. 118; Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları...*, s. 156; Toprak, *Türkiye’de Milli İktisat...*, s. 326-327.

¹²⁹ Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 453; Tabakoğlu, *Osmanlı Mali Tarihi*, s. 565-566.

¹³⁰ Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları...*, s. 155

¹³¹ Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 201; Pamuk, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Para...”, s.1084.

şeklindeki alt birimlerden oluşmaktaydı. Pound, “l.” harfiyle, şilin “s.” ve penny ise “d.” harfleriyle gösterilmiştir. Bu birimler arası değerleri ise şöyledir; 12 d. (penny), 1 s. (şilin)’e; 20 s. ise 1 l. (pound)’a karşılık gelmekteydi. Yani 1 poundun karşılığı 120 penny veya 20 şilindir. 12 penny ise 1 şiline denktir.¹³²

Çalışmanın konusu olan döneme ait kur oranları raporlarda verilen değerlere göre belirlenmiştir. Aşağıdaki tablolarda (tablo 2 ve tablo 3) Osmanlı Devleti altın lirasının İngiliz sterlini ve Hint rupisi karşısındaki oranları verilmiştir.

Yıl	En Düşük (Lira)	En Yüksek (Lira)	Ortalama (Lira)
1901 ¹³³	109,25	112,5	110,875
1903 ¹³⁴	106,25	111,25	108,75
1904 ¹³⁵	106,75	110,75	108,75
1905 ¹³⁶	108,125	110,75	109,4
1907 ¹³⁷	107,5	110,5	109
1908 ¹³⁸	111,5	109	110,25
1909 ¹³⁹	108,5	110,75	109,625
1910 ¹⁴⁰	108,5	110,75	109,625
1911 ¹⁴¹	107,5	110,5	109
1912 ¹⁴²	107,125	110,5	108,8

Tablo 2. 100 sterline karşılık gelen Osmanlı lirasının değerini gösteren tablo.

Tabloda 100 sterline gelen Osmanlı lirasının yıllara göre karşılığı verilmiştir. Buna göre, çalışmanın kapsadığı döneme ilişkin verilere bakıldığında sterlin, Osmanlı lirası karşısında en yüksek değere 1901 yılında ulaşmış ve bu yıl 100 sterlinin karşılığı 112,5 liraya denk gelmiştir. En düşük seviye ise 106,25 lira ile 1903 yılında

¹³² İngiliz para birimi hakkında bkz. <https://www.britannica.com/topic/pound-sterling> (Erişim Tarihi: 04.06.2020)

¹³³ F.O. Annual Series No: 2884, s. 3

¹³⁴ F.O. Annual Series No: 3235, s. 3

¹³⁵ F.O. Annual Series No: 3477, s. 3

¹³⁶ F.O. Annual Series No: 3663, s. 3

¹³⁷ F.O. Annual Series No: 4073, s. 3

¹³⁸ F.O. Annual Series No: 4354, s. 3

¹³⁹ F.O. Annual Series No: 4482, s. 5

¹⁴⁰ F.O. Annual Series No: 4696, s. 3

¹⁴¹ F.O. Annual Series No: 4999, s. 4

¹⁴² F.O. Annual Series No: 5225, s. 10

görülmüştür. Ortalamaya bakıldığında da 108,75 ile 110,87 arasında değişmekteydi. Yani ortalama olarak 1 sterlinin karşılığı 1,0875 ile 1,1087 lira arasında yer almıştır. Tablo incelendiğinde 1901-1912 yılları arasında geçen süre zarfında büyük değişikliklerin meydana gelmediği, belli bir oran arasında küçük dalgalanmalar olduğu görülmektedir.

İlgili konsolosluk raporlarında sterlinin yanı sıra Hint rupisinin de değeri verilmiştir. Zira yukarıda da bahsedildiği üzere Bağdat'ta Osmanlı lirasıyla birlikte sterlin ve rupi de resmi para statüsündeydi. Çünkü bölge ticaretinde İngiltere ile birlikte onun önemli bir sömürü ve ekonomik bölgesi olan Hindistan da oldukça etkin konumdadır.

Yıl	En Düşük (Lira)	En Yüksek (Lira)	Ortalama (Lira)
1901 ¹⁴³	72	74,5	73,25
1903 ¹⁴⁴	70,5	74,25	72,375
1904 ¹⁴⁵	70,5	74	72,25
1905 ¹⁴⁶	72,25	74	73,125
1907 ¹⁴⁷	70,5	74,125	72,3
1909 ¹⁴⁸	72,5	74,125	73,3
1910 ¹⁴⁹	72,5	74,5	73,5
1911 ¹⁵⁰	71,825	74,375	73,1
1912 ¹⁵¹	71,875	74,5	73,18

Tablo 3: 1.000 rupiye karşılık gelen Osmanlı lirasının değerini gösteren tablo.

Yukarıdaki tabloda 1.000 rupiye karşılık gelen Osmanlı lirasının değeri verilmiştir. Tablo incelendiğinde en düşük değer 70,5 lira, en yüksek değerin ise 74,5 lira olduğu; ortalama olarak ise 72,25 lira ile 73,5 lira arasında değiştiği görülmektedir. Yani 1 rupinin karşılığı ortalama olarak 0,07225 ile 0,0735 lira arasında yer almıştır.

¹⁴³ Foreign Office (F.O.), Annual Series No: 2884, s. 3

¹⁴⁴ Foreign Office (F.O.), Annual Series No: 3235, s. 3

¹⁴⁵ Foreign Office (F.O.), Annual Series No: 3477, s. 3

¹⁴⁶ Foreign Office (F.O.), Annual Series No: 3663, s. 3

¹⁴⁷ Foreign Office (F.O.), Annual Series No: 4073, s. 3

¹⁴⁸ Foreign Office (F.O.), Annual Series No: 4482, s. 5

¹⁴⁹ Foreign Office (F.O.), Annual Series No: 4696, s. 3

¹⁵⁰ Foreign Office (F.O.), Annual Series No: 4999, s. 4

¹⁵¹ Foreign Office (F.O.), Annual Series No: 5225, s. 10

Bu değerler Osmanlı lirasının Hint rupisi karşında oldukça yüksek bir kıymete sahip olduğunu açıkça göstermektedir.

Yukarıda Eldem ve Pamuk'tan faydalanılarak verildiği üzere 1 liranın karşılığı 1844 yılında 0,903, 1850 yılında ise 1,10 sterlin olduğu ifade edilmişti. Tablolarda verilen 1901-1912 yılları arasındaki kur değerlerine bakıldığında ise aradan geçen 60-70 yılın ardından Osmanlı parası, 1844 yılına göre az da olsa değer kaybetmişken 1850 yılı verilerine göre de değişiklik olmamış ve değerini koruduğu anlaşılmıştır. Kısaca, 1901-1912 yılları arasında Osmanlı lirası ile İngiliz sterlini arasındaki kur, 1 sterline, ortalama, 1,0875 ile 1,18 arası Osmanlı lirası karşılık gelmektedir. Diğer yandan rupiye (rs.) oranla da Osmanlı lirasının çok daha değerli olduğu görülmektedir. 1 rs. karşılığı 0,073 Osmanlı lirasıydı. Kur oranlarına bakıldığında anlaşılmaktadır ki Osmanlı Devleti diğer devletlerin paraları karşısında uzun yıllar boyunca parasının değerini korumuştur. 1844 yılında yapılan para reformu istikrarı sağlamak açısından oldukça başarılı olduğu dikkat çekmektedir. Bu tarihten itibaren tağşişlere son verilmesi istikrarı sağlayan en büyük etken olmuştur. Zira tağşişlerin yapılması para istikrarını oldukça olumsuz etkilemekteydi. Örneğin 1808-1839 yılları arasında yapılan tağşişler sonucunda 23 kuruş olan İngiliz lirasının değeri 104 kuruşa çıkmıştır.¹⁵² Fakat 1844 yılından itibaren istikrar sağlanmış ve kur oranları Birinci Dünya Savaşı yıllarına kadar belli bir düzeyde seyretmiş, ancak savaşın etkisiyle Osmanlı parasının değeri düşmüştür. Zira 1914 yılına bakıldığında 1 sterlinin karşılı 1,11 lira iken 1915 yılında 1,15; 1916'da 1,2; 1917'de 1,54 ve 1918 yılında da 1,41 lira olmuştur.¹⁵³

Elde edilen bu kur değerlerini günümüz şartlarıyla karşılaştırmak ve alım gücünü ortaya koymak amacıyla basit bir hesaplama yapılmıştır. İngiliz Ulusal Arşiv'i (*National Archive*), internet sayfası üzerinden sterlinin yıllara göre alım gücünü hesaplanmaya olanak sağlamaktadır. Bu internet sayfasından faydalanılarak 1900 yılındaki alım gücünü, günümüz şartlarıyla karşılaştırıldığında ortaya şöyle bir değer

¹⁵² Yanardağ, s. 921.

¹⁵³ Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında...*, s. 126.

ortaya çıkmaktadır; 1900 yılındaki 1 sterlinin, 2017'deki¹⁵⁴ alım gücünün karşılığı £78,17'dir.¹⁵⁵ Yani 1900 yılında 1 sterlin ile alınabilen ürün 2017 yılında 78,17 sterlin ile alınabilmektedir. Günümüz Türkiye'si ile karşılaştırıldığında da 1 sterlinin 2017 yılındaki karşılığı -TCMB'ndaki verilere göre- ortalama 4,4 TL¹⁵⁶ olarak alındığında, 1900 yılının 1 sterlini 2017 yılında yaklaşık olarak 343 Türk lirasına karşılık gelmektedir.¹⁵⁷ Çalışmanın ele aldığı dönemde (1900-1912) 1 Osmanlı altın lirasının karşılığı yaklaşık olarak 1.10 sterlin olarak tespit edilmiştir. Buna göre 1 Osmanlı altın lirasının karşılığı 2017 yılında yaklaşık £86 idi.¹⁵⁸ Bu da TL cinsinden hesaplandığında 378 TL'ye karşılık gelmektedir¹⁵⁹. Yani 1900 yılındaki 1 Osmanlı altın lirasının 2017 yılındaki karşılığı, alım gücü, 378 TL'dir. Buradan da anlaşıldığı üzere aradan geçen 117 yılda 1 Türk lirası 378 kat değer kaybetmiştir ki bu durum yalnızca Türk parasına mahsus olmadığı İngiliz sterlininin değerinden de anlaşılmaktadır.

Osmanlı altın lirasının günümüzdeki Türk lirası karşılığına şöyle bakmak da mümkündür; Yukarıda bahsedildiği üzere 1 Osmanlı altın lirası 7,216 gram ağırlığında ve 22/24 ayara sahipti. Günümüzde 22/24 ayar gram altının ortalama 500 TL olduğu düşünülürse;¹⁶⁰ 2021 Mayıs ayı itibariyle 1 Osmanlı altın lirasının günümüzde ~3.608 TL'ye karşılık gelmektedir.¹⁶¹

Aşağıdaki tabloda, raporlarda verilen fiyatların daha iyi anlaşılabilmesi için Osmanlı ve İngiliz paralarının ve alt birimlerinin birbirlerine karşılık gelen değerleri toplu bir şekilde verilmiştir. Daha kolay anlaşılacağı düşünülerek ilerdeki bölümlerde,

¹⁵⁴ Arşiv sitesi karşılaştırmayı 2017 yılı ile yapmaktadır.

¹⁵⁵ <https://www.nationalarchives.gov.uk/currency-converter/#currency-result> (Erişim Tarihi: 04.06.2020)

¹⁵⁶ 2017 yılı kur fiyatları Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'ndan alınmıştır. Bkz: https://www.tcmb.gov.tr/kurlar/kurlar_tr.html (Erişim Tarihi: 04.06.2020)

¹⁵⁷ $78,17 \times 4,4 = 343,948$.

¹⁵⁸ $1,10 \times 78,14 = 85,957$

¹⁵⁹ $85 \times 4,4 = 374,000$

¹⁶⁰ <https://bigpara.hurriyet.com.tr/altin/22-ayar-altin-fiyati/> (Erişim Tarihi: 28.05.2021)

¹⁶¹ $7,216 \times 500 = 3608$

raporlardan elde edilen fiyatlar verilirken Osmanlı lirasına çevirisi yapılarak, İngiliz para birimi karşılığı ise parantez içerisinde gösterilmiştir.

İNGİLİZ STERLİNİ		OSMANLI ALTIN LİRASI	
Birim	Değer	Birim	Değer
Pound (£ veya l.)	1	Lira	1,10
Şilin (s.)	1	Kuruş	5,5
Penny (d.)	1	Kuruş	0,458
Pound	0,9	Lira	1

Tablo 4: Osmanlı ve İngiliz paralarının birbirlerine olan karşılıklarını gösteren tablo.

2. Kullanılan Ölçü Birimleri

Raporlarda kullanılan ölçü birimleri genel olarak İngilizlerin kullanmış olduğu birimler olup ürünler bunlara göre fiyatlandırılmıştır. 1908 yılına ait raporda, kullanılan ölçü birimleri hakkında kısa bir bilgi verilmiştir. Tabloda (tablo 5) kullanılan ağırlık birimleri, Osmanlı Devleti ve İngiltere'deki karşılıkları ile belirtilmiştir.

1 İstanbul okkası ¹⁶²	2,833326 lbs.
6 İstanbul okkası= 1 maund ¹⁶³	16,9967 lbs. 800 okka 1 ton. Nehir taşıma için 800 okka 1 ton olarak hesaplanır.
Tahıl, tağar ¹⁶⁴ olarak satılır	39,45 cwts
Yün ve zamk, 1 maund	34,375 lbs
Kelle Şeker, 1 maund	17,70 lbs
Kristal şeker, 1 maund	20,50 lbs
Mazı, kantar	640,5 lbs. Fakat bazıları 632 lbs alır.

Tablo 5: Kullanılan bazı ağırlık ölçülerini gösteren tablo.¹⁶⁵

¹⁶² 1 okka 1,283 kg.'dır. Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları...*, s. 237.

¹⁶³ **Maund:** Hindistan'da ve Asya'nın diğer bölgelerinde, bölgeye göre büyük ölçüde değişen bir ağırlık birimi: Hindistan'da yaklaşık 25 ile 82.286 pound (11 ila 37.4 kilogram)'dur. (<https://www.dictionary.com/browse/maund>, <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/maund> Erişim Tarihi: 14.09.2020)

¹⁶⁴ **Tağar:** Kile cinsinden zahire ölçüsüne verilen isimdir. Bağdat tağarı 800 kiyye (okka)dir. 1 tağar 1.025,6 kg. karşılık gelmektedir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, MEB Yayınları, İstanbul 1993, s. 373.; Keiko Kiyotaki, *Ottoman Land Reform In The Province Of Baghdad*, Leiden, Boston, 2019, s. 75.; Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları...*, s. 238.

¹⁶⁵ F. O. Annual Series, No: 4354, s. 3.

Tabloda verilen değerler, genel olarak tüm raporlarda kullanılmaktadır. Ticareti yapılan ürüne göre kullanılan ölçü biriminde de değişiklik görülmektedir. Kullanılan ölçü birimleri tahıl ticaretinde *tağar*¹⁶⁶ olarak ifade edilirken yün, zambak ve şekerde *maund* şeklinde ifade edilmiştir. Bu ifadelerin sayısal değerleri tabloda (tablo 5) verilmiştir. En çok kullanılan ağırlık birimi *pound*dur. Metin içerisinde *lbs.* kısaltmasıyla gösterilen 1 poundun karşılığı 0,45 kg'dır.¹⁶⁷ Raporlarda sıklıkla kullanılan bir diğer ağırlık birimi ise *Uzun Hundredweight* olarak adlandırılan ve metin içerisinde *cwts.* şeklinde kısaltılan birimdir. 1 *cwts.* ise 50,8 kilografa karşılık gelmektedir.¹⁶⁸ Osmanlı Devleti'nde sabit bir ölçü sistemi bulunmayıp ve bölgeye göre değişiklik arz edebilmekteydi. Bağdat vilâyetinde de ağırlık birimi olarak tağar (800 kıyye), vezin (50 veya 78 okka) ve kantar (223 1/5 okka) kullanılmıştır.¹⁶⁹

B. Malların Nakliyesi ve Ücretler

1. Fırat ve Dicle'de Nehir Taşımacılığı

Fırat ve Dicle nehirleri, Irak'ın dolayısıyla da Bağdat'ın dış dünyaya açılan bir kapısıydı. Bu iki büyük nehir, taşımacılıkta oldukça elverişlidir. Abbasi Halifesi Mânsur, iki nehir arasında kalan ve oldukça mühim bir konuma sahip olan bu bölgeyi seçerek Bağdat şehrini inşa ettirmiştir. Yakubî'nin aktardığı gibi Bağdat'ın mevkii bir kavşak ve ticarî hayat içerisinde önemli bir uğrak noktasıydı. Şehir bu değerli özelliğinin de katkısıyla zamanla gelişmiş ve büyümüştür. Fırat ve Dicle nehirleri üzerindeki taşımacılık Antik çağlardan günümüze devam etmiştir. Nehirler üzerindeki taşımacılığa ilişkin kitap, makale ve tez gibi pek çok muhtelif eser olduğundan, bu çalışmada özetle bahsedilecektir.¹⁷⁰

¹⁶⁶ Raporlarda “taghar” şeklinde yazılmaktadır.

¹⁶⁷ <https://www.metric-conversions.org/tr/agirlik/pound-kilogram.htm> (Erişim tarihi: 09.07.2020)

¹⁶⁸ <https://www.metric-conversions.org/tr/agirlik/uzun-hundredweight-bk--kilogram.htm> (Erişim tarihi: 09.07.2020)

¹⁶⁹ Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları...*, s. 238.

¹⁷⁰ Konuya ilişkin yapılmış bazı çalışmalar; İlhan Ekinci, *Fırat ve Dicle'de Osmanlı İngiliz Rekabeti (Hamidiye Vapur İdaresi)*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, 2007; Uğur Akbulut, *Hindistan Yolu ve İngilizler Fırat Nehrinde İlk İngiliz Vapurları*, Çizgi Kitabevi, 2016; Turan Keskin, *Dicle ve Fırat*

Bağdat'ta ihracat ve ithalat genel olarak Dicle nehri vasıtasıyla yapılmaktaydı. Bağdat'tan ihraç edilen mallar öncelikle nehir üzerinden Basra'ya ulaştırılır, oradan da deniz yoluyla Avrupa, Uzak Doğu ve Amerika'nın çeşitli yerlerine bu malların sevkiyatı gerçekleştirilirdi. İthalatta ise bu güzergâhın tersi takip edilirdi. Yani İthal olunan mallar önce Basra'ya gelir buradan da Dicle üzerinden Bağdat'a taşınır ve dağıtımı yapılırdı.

Mezopotamya'nın çekim merkezi olmasını sağlayan Fırat ve Dicle üzerindeki taşımacılığa ilişkin ilk kayıtlara milattan önceki devirlerde rastlanmıştır. Akdeniz ve Mezopotamya bölgelerindeki ilk kayıklar ve botların yaklaşık 5000 yıl önce inşa edildiği bilinmektedir. Dönemin insanları küçük, deri ile kaplı botlar inşa etmişlerdir.¹⁷¹ Herodot, nehir üzerinde şişirilmiş derilerle, küçük sallarla taşımacılık yapıldığını ifade etmiştir.¹⁷² Bölge Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra da yani XVI. yüzyıldan itibaren, bu iki nehir aktif olarak gerek devlet eliyle gerekse halk tarafından kullanılıp, işletilmeye devam edilmiştir. XIX. yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde Dicle ve Fırat üzerinde buharlı vapurlarla taşımacılık başlamıştır. Bu zamana kadar, kayık, şayka, grab, firkate, kelek, safinah, kuffah, şehtur/şahtur, belem gibi pek çok çeşitli

Nehirleri Üzerinde Yapılan Ticaret (1838-1914), (Danışman: Doç. Dr. Rahmi Deniz Özbay), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012; Nimet Baykal, *19. Yüzyılda Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde Suyolu Taşımacılığı*, (Danışman: Prof. Dr. Şennur Şenel), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2020; Cengiz Orhonlu ve Turgut Işıksal, "Osmanlı Devrinde Nehir Nakliyatı Hakkında Araştırmalar Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat", *Tarih Dergisi*, C. 13, S.17-18, 1963, s. 77-102; Fahrettin Tızlak, "İngiltere'nin Fırat Nehrinde Vapur İşletme Girişimi Hakkında Yeni Bilgiler (1834-1836)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 1, 1991, s.299-307; Uğur Akbulut ve Selahattin Tozlu, "İngilizlerin Hindistan Yolunu Güvence Altına Alma Çabası: Fırat Nehrinde İlk Vapur İşletme İmtiyazı (1834)", *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Altıncı Uluslararası Orta Doğu Semineri*, 11-13 Ekim 2012, Elazığ 415-437.; Tuncay Ögün ve Halit Baş, "Dicle-Fırat'ta Geleneksel Nehir Taşımacılığı ve I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesinde Kullanımı", *Journal of History Studies*, C. 8, S. 3, Eylül 2016, s. 83-109.

¹⁷¹ Paul R. Wonnig, *A Short History of the Transportation Revolution*, Mossy Feet Books, 2012, s. 11-12.

¹⁷² Herodotos, *Herodot Tarihi*, (Çev. Müntekim Ökmen) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s. 81-82; Esmâ Reyhan ve Tülin B. Cengiz, *Eski Çağ Tarihi ve Uygarlığı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2015, s.23; Keskin, *Dicle ve Fırat Nehirleri...*, s. 22. Ayrıca bkz: Mehmet Hanifi Dinç, *Eski Yakınoğu'da Nehir Taşımacılığı*, (Danışman: Prof. Dr. Yusuf Kılıç), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli, 2016.

araç kullanılarak nehirler üzerinde taşımacılık yapılmıştır. Kelek¹⁷³, Dicle nehrinde en çok kullanılan araç olmuştur. Diyarbakır ve Musul keleklerin üretildiği önemli merkezlerdir ve bu bölgelerde kelekçilik bir meslek haline gelmiş, yaygın olarak yapılmıştır.¹⁷⁴

Geleneksel taşımacılığın yanı sıra Sanayi Devrimi sonrası gelişen teknoloji ile ortaya çıkan buharlı gemiler, XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren Fırat ve Dicle nehirlerinde kullanılmaya başlanmıştır. İngiltere'nin Hindistan'a kısa yoldan ulaşmak için yürüttüğü faaliyetler sonucunda Fırat ve Dicle nehirlerindeki taşımacılık yeni bir boyut kazanmıştır. Kendisi için fevkalade önemli bir sömürge olan Hindistan'a en kısa sürede ulaşmak isteyen İngiltere, "İmparatorluk Yolu" olarak adlandırılan rota üzerindeki nüfuzunu arttırmak ve aynı zamanda bu güzergâhı güvende tutmak için çalışmalar yürütmüştür. Bu yol üzerinde önemli bir nokta olan Mısır'da Fransa'nın güçlü bir nüfuza sahip olması İngiltere'yi alternatif bir yol arayışına itmiştir. İngiltere'nin alternatif yol arayışını Philip Willard Ireland'dan aktaran Doğançay, Hindistan yolundaki Basra körfezinin bir karakol vaziyetinde olup Basra'ya ulaşan en kısa ve ekonomik güzergâhın ise Fırat ve Dicle nehirleri olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁵ İngiliz devleti bu iki nehri Akdeniz'e bağlayacak yolları araştırması için topçu subayı *Francis Rawdow Chesney* görevlendirmiştir. Chesney, yaptığı çalışmalar sonucunda en uygun yolun Fırat nehri olduğu kanaatine varmış ve Fırat nehrinin buharlı gemi işletmesine uygun olduğunu ileri sürmüştür.¹⁷⁶ Chesney'in projesine göre

¹⁷³ **Kelek:** Hayvan, özellikle de keçi derilerinden meydana getirilen tulumların şişirilmesi ve ağaçlardan yapılan iskelete bağlanmasıyla oluşturulan bir çeşit sal. Çağlar boyunca bölgede kullanılan önemli bir araç olması, kelekçiliği de önemli bir meslek haline getirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Fasih Dinç, "Osmanlı Diyarbakır'ında Keleğin Yapımı ve Kullanımı", *Osmanlıdan Günümüze Diyarbakır*, (Edt. İbrahim Özcoşar, Ali Karakaş, Mustafa Öztürk, Ziya Polat), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2018, s. 61-100.

¹⁷⁴ Orhonlu ve Işıksal, "Osmanlı Devrinde Nehir...", s. 85-87; Keskin, *Dicle ve Fırat Nehirleri...*, s. 32-33.; Ögün ve Baş, "Dicle ve Fırat'ta Geleneksel...", s. 87; Baykal, *19. Yüzyılda Doğu...*, s. 8-10.

¹⁷⁵ Sungur Doğançay, "XIX. Yüzyılda Fırat ve Dicle Havzasında Büyük Güçlerin Nüfuz Mücadeleleri", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 1, Ortadoğu Özel Sayısı, 2016, s. 33-34.

¹⁷⁶ Uğur Akbulut, "İngilizlerin Hindistan'la Olan Haberleşmeyi Hızlandırma Çabaları", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, C. 13, S. 25-26, 2014, s. 104.; Orhonlu ve Işıksal, "Osmanlı Devrinde Nehir...", s.100-101.

İskenderun'dan Birecik'e, Birecik'ten de Fırat üzerinden Basra'ya ulaşılması hedeflenmiştir.¹⁷⁷ İngiltere, bu projeyi gerçekleştirmek amacıyla Osmanlı yetkilileriyle temasa geçerek nehir üzerinde taşımacılık imtiyazı elde etmek için girişimlerde bulunmuşlardır. Osmanlı devlet adamları, “*yabancıların girişimlerine nehir ve göllerde kabotaj hakkını kendi tebaasına hasretme hassasiyeti sebebiyle*”¹⁷⁸, İngilizlerin bu talebine karşı çıkmışlardır. Osmanlı yöneticileri İngiltere'nin istediği imtiyazı verme konusunda hemfikir olmadığı, görüşüne başvurulana kişilerden gelen cevaplardan anlaşılmaktadır.¹⁷⁹ İngilizlerin İskenderun ile Basra Körfezi'ni birleştirecek bir ticaret yolu inşa etmek ve Fırat ile Dicle üzerinde taşımacılık yapmak için 1830'larda girişimlerde bulunmuş ve 1834 yılında istediği imtiyazı almayı başarmıştır.¹⁸⁰ Bunun ardından Chesney, demonte bir şekilde iki adet vapurun parçalarını İskenderun'dan Birecik'e getirmiş; Dicle ve Fırat adı verilen vapurlar burada birleştirildikten sonra ilk seferlerini yapmışlardır. Fakat 1836 yılında ilk seferlerini yapan vapurlardan birisi batmış diğeri ise istenilen sonucu verememiştir. Böylelikle İngiltere'nin Hindistan'a ulaşmak için tercih ettiği bu rotanın çok yüksek maliyetli olması onun bu güzergâhtan vazgeçirmesine sebep olmuştur.¹⁸¹

Chesney'in girişiminin isteneni verememesinin ardından, İngiliz kaptan *Henry Blossse Lynch* ve kardeşi *Thomas Kerr Lynch*, iki gemi satın alıp, İngiltere'nin 1834 yılında aldığı imtiyazdan faydalanarak, 1841 yılından itibaren nehirde taşımacılık yapmaya başlamışlardır. Lynch kardeşler 1860 yılında iki nehirde de posta taşıma hakkını elde etmişler ve sonraki yıl, 1861'de *Fırat ve Dicle Gemicilik Şirketi*'ni (The

¹⁷⁷ Tahir Ögüt, *XVIII. ve XIX. Yüzyılda Birecik Sancağında İktisadi ve Sosyal Yapı*, (Danışman: Doç. Dr. Coşkun Çakır), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul 2008, s. 310.

¹⁷⁸ Ekinci, *Fırat ve Dicle'de...*, s. 6.

¹⁷⁹ Osmanlı devlet adamlarının bu konuda görüşleri için bkz. Tızlak, *İngiltere'nin Fırat Nehrinde...*, s. 297-299; Akbulut ve Tozlu, *İngilizlerin Hindistan Yolunu...*, s. 424-429.

¹⁸⁰ Ekinci, *Fırat ve Dicle'de...*, s. 24; Akbulut ve Tozlu, *İngilizlerin Hindistan Yolunu...*, s.429-430.

¹⁸¹ Ekinci, *Fırat ve Dicle'de...*, s. 29-30; Keskin, *Dicle ve Fırat Nehirleri...*, s. 34-35; Tızlak, *İngiltere'nin Fırat Nehrinde...*, s. 300-301; Akbulut ve Tozlu, *İngilizlerin Hindistan Yolunu...*, s. 433-434; Akbulut, *İngilizlerin Hindistan'la...*, s. 105-106; Doğançay, *XIX. Yüzyılda Fırat...*, s. 47.

Euphrates and Tigris Steam Navigation Company) kurmuşlardır.¹⁸² Kurulan bu İngiliz şirketine yalnızca 2 vapur işletme hakkı verildiğinden şirket vapur sayısını arttırmak için ısrarlı girişimlerine Osmanlı yetkilileri uzun süre yanaşmasalar da şirket, ileride vapur sayısını arttırmaya muvaffak olacaktır.¹⁸³

İngilizlerin 1830’lardan itibaren ilgilendikleri Fırat ve Dicle nehirlerine Osmanlı devlet adamları da göstermişlerdir. Bahsi geçen nehirlerdeki taşımacılığın gelişimi bölgedeki merkeziyetçi yapıyı güçlendirmeye katkı sağlayacağı gibi Osmanlı Devleti’ne ekonomik açıdan da önemli bir getirisi olacağı muhakkaktır. Bağdat valiliği yapmış olan Reşit Paşa, M. Namık Paşa, Takuyyiddin Paşa ve Mithat Paşa, ulaşımın geliştirilmesine ve ekonomik ve siyasi olarak sağlayacağı katkılardan dolayı bu proje üzerinde titizlikle durmuşlardır.¹⁸⁴ İlk girişim 1857 yılında Reşit Paşa tarafından yapılmıştı ve nehirler üzerinde düzenli posta seferleri yapılmak üzere vali başkanlığında “*İdare-yi Nehriye*” şirketi oluşturulmuştur. Şirket için Belçika’dan “Basra” ve “Bağdat” isimli iki gemi sipariş edilmiştir. Fakat Reşit Paşa’nın ölümü, işleri aksatmıştır. Reşit Paşa’nın ölümünün ardından Bağdat valiliğine getirilen Namık Paşa, başlatılan bu girişimi devam ettirme yoluna gitmiş ve Lynch Şirketi’ne rakip olması için “*İdare-i Umman-ı Osmanî*” şirketini kurmuştur. Şirket 1861 yılında aldığı ruhsatla yeni gemileri sefere koymuş, Avrupa’dan Musul, Fırat ve Rusafe isimli 3 ayrı gemi siparişi vermiştir.¹⁸⁵ Nehirler üzerinde girişilen bu taşımacılık işi, Mithat Paşa’nın Bağdat valiliğine getirilmesiyle hız kazanmıştır.

¹⁸² Ekinci, *Fırat ve Dicle’de...*, s. 30-31; Keskin, *Dicle ve Fırat Nehirleri...*, s. 38; Akbulut, *İngilizlerin Hindistan’la...*, s. 106; Baykal, *19. Yüzyılda Doğu...*, s. 27-28.

¹⁸³ Lynch Şirketi’nin vapur sayısını arttırma girişimleri için bkz: Ekinci, *Fırat ve Dicle’de...*, s. 33-43.

¹⁸⁴ Ekinci, *Fırat ve Dicle’de...*, s. 77; Keskin, *Dicle ve Fırat Nehirleri...*, s. 41-42; Baykal, *19. Yüzyılda Doğu...*, s. 42; İlhan Ekinci, “Hamidiye Vapur İdaresi-Fırat ve Dicle’de Osmanlı-İngiliz Rekabeti”, *Devr-i Hamid-Sultan II. Abdülhamid*, (Edt. Metin Hülâgü), Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, s. 445-447.

¹⁸⁵ Ekinci, *Fırat ve Dicle’de...*, s. 78-79; Keskin, *Dicle ve Fırat Nehirleri...*, s. 41-43

Mithat Paşa, Bağdat valiliğine getirildikten sonra vilâyetin kalkınması için Tuna vilâyeti valiliği gibi önceki tecrübelerinden de yararlanarak harekete geçmiştir.¹⁸⁶ Mithat Paşa, valiliği sırasında çıkardığı Zevra Gazetesi'nde, ekonomik ve siyasi bakımdan güçlenmek için, nehirler ve denizlere önem verilmesi gerektiğinden zaman zaman bahsetmiş¹⁸⁷ ve hem taşımacılığı geliştirmek hem de yabancılarla rekabet etmek için çalışmalar yürütmüştür. Mithat Paşa, nehirde çalışan gemi sayısını 5'e çıkarmış, büyük küçük gemileri *Umman-ı Osmanî* adında bir idare altında toplayarak yabancı şirketlerle sıkı bir rekabete girişmiştir. Fırat ve Dicle nehirlerinde ıslah çalışmaları yürüterek, vapur seferlerini zorlaştıran engeller ortadan kaldırılmaya çalışmış, zaman ve yakıt tasarrufu sağlayacak yeni kanallar açmış ve ulaşım engel olan kişi ve gruplarla mücadele etmiştir. Fakat Mithat Paşa'nın valiliği 1872'de sona erince plan ve projeleri de yarım kalmıştır.¹⁸⁸

İdare-yi Nehriye ile başlayan ve Umman-ı Osmanî ile devam eden şirketler birbirlerinin devamıydı ve yapılan çalışmalarla geliştirilmek istenmesine rağmen geçen zaman içerisinde tecrübesizlik, güçlü rekabet ve iyi yönetilememeleri sebebiyle bir türlü istenilen başarıyı getirememiştir. 1880 sonrasında şirket idaresinin iyileştirilmesi veya özelleştirilmesi tartışılmaya başlanmış ve bu sırada nehirlerdeki vapur işletme imtiyazı Hazine-i Hassa idaresine geçmiş (1887) ve Hazine-i Hassa idaresi ilerleyen zamanda Umman-ı Osmanî şirketini satın alarak *Hamidiye Vapur İdaresi* kurulmuştur (1898). II. Abdülhamid'den sonra, 1909 yılında, şirketin ismi tekrar *İdare-yi Nehriye* olarak değiştirilmiş, imtiyaz da Maliye Nezareti'ne

¹⁸⁶ Mithat Paşa'nın faaliyetleri için bkz: Adem Korkmaz, *Mithat Paşa'nın Hayatı, İdari ve Siyasi Faaliyetleri*, (Danışman: Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul, 2016, Adem Korkmaz, *Mithat Paşa'nın Bağdat Valiliği*, (Danışman: Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005; Zehra Kamile Benli, *Devlet ve Siyaset Adamı Olmaz Ahmet Şefik Mithat Paşa (1822-1884)*, (Prof. Dr. Mustafa Keskin), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2004.

¹⁸⁷ Mine Ersoy, *Zevra Gazetesi (S.1-100)'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Erdinç Gülcü), Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis, 2014, s. 617-619.

¹⁸⁸ Ekinci, *Fırat ve Dicle'de...*, s. 79-81; Korkmaz, *Bağdat Valiliği...*, s. 56-58.; Keskin, *Dicle ve Fırat Nehirleri...*, s. 43-45; Korkmaz, *Mithat Paşa...*, s. 270-271; Baykal, *19. Yüzyılda Doğu...*, s. 43.

devredilmiştir.¹⁸⁹ Osmanlı Devleti’nin giriştiği vapur işletmeciliği aradan geçen uzun yıllara rağmen bir türlü rayına oturtulamamıştır. Hem iktisadi hem de siyasi alanda oldukça önemli faydalar sağlaması için çalışan Osmanlı Devleti, girişimleri Lynch Şirketi karşısında rekabet edememiş, yapılan çalışmalar isteneni verememiştir.

1.1. Raporlara Göre Nehir Taşımacılığı ve Ücretler

Fırat ve Dicle nehirleri Mezopotamya’nın dışa açılan kapıları olduğundan ticaret de genel olarak bu nehirler üzerinden yürütülmüştür. Nehirler üzerindeki faaliyetlere ilişkin İngiliz raporlarında da bilgiler verilmiştir. Çalışmanın bu kısmında ilgili İngiliz konsolosluk raporlarına yansıyan Dicle ve Fırat nehirlerindeki nakliye faaliyetlerine değinilecektir.

1905 yılına ait raporun ilk kısmındaki bilgilerden nehirde taşımacılık hizmetinin üç farklı aracıyla yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunlardan birincisi “Fırat ve Dicle Buharlı Gemicilik Şirketi (*Euphrates and Tigris Steam Navigation Company*)” yani İngiliz Lynch Şirketi’ne ait 2 vapur; ikincisi “Sultan’a” yani Hamidiye Vapur İdaresi’ne ait 6 vapur ve üçüncüsü yerel halkın kullandığı eski teknolojiye sahip yerel araçlardır.¹⁹⁰ Bu raporda her ne kadar İngiliz şirketinin 2 adet vapurunun olduğu yazılmış olsa da şirketin vapur sayısını arttırmaya yönelik girişimleri malumdur. İkinci, eserinde şirketin vapur sayısını arttırma girişimlerinden ve öne sürdükleri gerekçelerinden detaylıca bahsetmiştir. Lynch Şirketi’ne ilk etapta 2 vapuru aktif olarak kullanabilme 1 vapuru da yedekte bekletme hakkı verilmiştir. Şirketin bu sayıyı arttırmak için yaptığı girişimler 1907 yılında meyvesini vermiş ve şirkete üçüncü vapuru işletme hakkı tanınmıştır.¹⁹¹ İlgili yıla ait raporda da bu durum teyit edilmektedir. Bu gelişme “Bağdat ve Basra arasındaki iletişim Fırat ve Dicle Buharlı Gemicilik Şirketi’nin mart sonunda vapur eklemesiyle gelişti. Kargo gecikmesi ve yığılmalar azaldı.” şeklinde ifade edilerek belirtilmiştir.¹⁹² Mezkuş şirket 1910 yılında dördüncü vapur iznini

¹⁸⁹ İkinci, *Fırat ve Dicle’de...*, s. 90; Keskin, *Dicle ve Fırat Nehirleri...*, s. 48-55; Baykal, 19. *Yüzyılda Doğu...*, s. 45-49.

¹⁹⁰ F.O. Annual Series No: 3663, s. 3

¹⁹¹ İkinci, *Fırat ve Dicle’de...*, s.33-43.

¹⁹² F. O. Annual Series No: 4073, s. 4.

almıştır.¹⁹³ İngiliz şirketin yeni vapurunu kullanmaya başlamasından önce 1904 yılı raporundan anlaşıldığı üzere Saniyeh'e 2 yeni vapur eklenmiş ve böylelikle Bağdat ve Basra arasındaki nakliye de hız kazanmıştır.¹⁹⁴

1912 yılında İngiliz şirketin sahip olduğu vapurların isimleri *Halife*, *Mecidiye*, *Jurnal* ve *Blosse Lynch* idi. İlk üç vapur ikişer dubayla birlikte çalışırken Blosse Lynch vapuru ise yedekte beklemiştir.¹⁹⁵ Diğer yandan Hamidiye Vapur İdaresi'nin ise Umman-ı Osmanî'den kalan *Musul*, *Rusafe*, *Fırat* ve *Bağdad* isimli 4 vapuru bulunmaktaydı. Daha sonra bu dört vapura *Hamidiye* ve *Burhaniye* isimli iki yeni vapur eklenmiştir. 1907 yılında da *Basra* ve *Bağdad* adları verilecek iki vapur daha sipariş edilmiştir. Hamidiye İdaresi'ne ait vapurların sayısı çok olmasına rağmen Lynch Şirketi'nin vapurlarıyla rekabet edememiştir. Hamidiye İdaresi'nin sahip olduğu vapurların bir kısmı hem eski hem de oldukça verimsiz çalışıyordu. Sonradan alınan yeni vapurlardan da beklenen verim alınamamıştır.¹⁹⁶

Osmanlı Devleti, getireceği zararlardan dolayı, İngiliz Lynch Şirketi ve kendi kontrolündeki şirket haricinde başka kimseye imtiyaz vermemek için diretmiştir. Hem oluşacak yeni bir rekabetin getireceği ekonomik zarar hem de yabancı nüfuzunun bölgede artması sonucu oluşacak siyasi olumsuzluklar yeni bir imtiyazın önünde engel olmuştur. Zira Fransa, Hollanda, Almanya ve Rusya bölgenin stratejik, iktisadi ve siyasi önemin farkındaydı ve bölgede nüfuz arttıracak her girişime açıktı. Fakat Osmanlı Devleti kendi idaresindeki şirket, İngiliz şirketi ve yerel halkın yaptığı taşımacılık dışında başka bir devlet veya şirkete nehirler üzerinde taşımacılık imtiyazını vermemiştir.¹⁹⁷

¹⁹³ Keskin, *Dicle ve Fırat Nehirleri...*, s. 40.

¹⁹⁴ F. O. Annual Series No: 3477, s. 6

¹⁹⁵ Keskin, *Dicle ve Fırat Nehirleri...*, s. 41.

¹⁹⁶ Ekinci, *Fırat ve Dicle'de...*, s. 204-224.

¹⁹⁷ Bölgede büyük güçlerin nüfuz mücadeleleri için bkz: Sungur Doğançay, "XIX. Yüzyılda Fırat ve Dicle Havzasında Büyük Güçlerin Nüfuz Mücadeleleri", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 1, Ortadoğu Özel Sayısı, 2016,

Dış ticaretin büyük çoğunluğunun nehirler üzerinden yapılmasına rağmen, taşımacılıktaki gelişmeler beklenen seviyeye ulaşamamış bu da sık sık şikayetlere sebep olmuştur. Nehirlerin fiziki şartlarının yanı sıra araç yetersizliği en çok şikayet sebebi olmuştur. 1901 yılı raporunda, araç yetersizliğine ilişkin, Bağdat ve Basra arasındaki vapur yetersizliğinin büyük zorluklara sebep olduğu, büyük miktarda kumaşın 4 5 ay Basra'da kaldığı, ayrıca binlerce ton kargonun 1901 yılı boyunca ve 1902 yılının bir kısmında Basra'da yattığına dikkat çekilmiştir.¹⁹⁸ Yine aynı raporda nehir tabanının, kum birikimleri sonucunda sığlaştığı ve gerekli çalışmaların yapılmadığı için nehir trafiğinin aksamasından ve gerekli denetimlerin yapılmamasından şikayet edilmiştir. Ayrıca bu noktalara dikkat edilmesi durumunda Bağdat ve çevresindeki ticaretin oldukça gelişeceğinden söz edilmiştir.¹⁹⁹ 1903 yılında ise şeker ticaretinin naklieden kaynaklı sorunlardan mustarip olduğu görülmüştür. Şeker taşımacılığının büyük kısmının yerel araçlarla yapılmasından dolayı sigorta şirketlerinin bu taşıma yolunu riskli bulup, malları sigortalamaktan kaçınmaları gibi etkenler şeker ticaretini olumsuz etkilemiştir.²⁰⁰ 1904, 1907, 1910 ve 1912 yıllarında Dicle üzerinde çalışan vapur sayıları arttırılmış, işletmelerin yeni vapurları taşımacılığa dahil etmeleriyle araç yetersizliğinden kaynaklanan sıkıntılarda nispeten azalma olmuştur.²⁰¹ İş yükünün artması ve mevcut araçların yeterli gelmemesinden dolayı Bağdat tüccarlarından bazı kimseler vapur işletebilmek için yetkililerden izin almak için teşebbüste bulunmuşlardır.²⁰² Osmanlı Devleti'nin buna müsaade ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim 1912 yılında Bağdat tüccarlarından Cafer Ağa'nın 2 küçük kık tekerlekli vapur ile Bağdat-Basra arasında çalışmaya başladığı ve İdare-yi Nehriye ve Lynch Şirketi ile rekabete girdiği ilgili yıl raporunda kaydedilmiştir.²⁰³

¹⁹⁸ F. O. Annual Series No: 2884, s. 6.

¹⁹⁹ F.O. Annual Series No: 2884, s. 6-7.

²⁰⁰ F.O. Annuan Series No:3225, s. 5-6.

²⁰¹ F. O. Annual Series No: 3477, s. 6; No: 4073, s. 4; No: 5225, s. 10.

²⁰² Ekinci, *Fırat ve Dicle'de...*, s. 337-340

²⁰³ F.O. Annual Series No: 5225, s. 10.

Raporlarda dile getirilen bu tür şikayetler, işlettiği vapur sayısını arttırmak isteyen Lynch Şirketi'nin müracaatlarında öne sürdüğü başlıca gerekçeler olmuştur. Mezkûr şirket söz konusu gerekçelerinde bölgede sürekli artan ticarete rağmen, ulaşımdaki gelişmenin bu oranda olmadığı ve bu artışı karşılamayan Basra'daki iskelelerde malların biriktiğini öne sürerek kendilerine verilen imtiyazı genişletmeye çalışmışlardır.²⁰⁴

Basra'dan dışarıya yapılan nakliyede de dikkat geçen bir hususla karşılaşmıştır. Zira ilk kez 1905 yılına ait raporda, Avrupa'ya gönderilen malların Bombay üzerinden gönderme eğiliminin arttığına yer verilmiştir.²⁰⁵ Konuya ilişkin bir diğer kayda da 1912 raporunda yer verilmişti. Aynı şekilde bu raporda da Avrupa'ya Bombay aracılığı ile sevkiyatın daha da arttığına dikkat çekilmiştir.²⁰⁶ Bombay üzerinden giden rotada deniz ulaşımının ve tesislerin daha iyi olması, gönderimlerin daha hızlı adreslerine ulaşması muhtemelen bu güzergâha olan eğilimin artmasında etkili olmuştur. 1907 yılından sonraki raporlarda verilen nakliye tarifelerine Basra'dan Bombay'a giden mallar için uygulanan tarife de eklenmeye başlanmıştır. (Bkz Ek: 12)

1. 2. Fiyat Tarifeleri

İngiliz konsolosluk raporlarında nakliyeye ilişkin verilen bir diğer bilgi ise İngiliz şirketine ait taşıma ücretleridir. Ücret tarifelerinden anlaşıldığı kadarıyla deniz aşırı nakliyeler, başta Londra ve Marsilya'ya olmak üzere Manchester ve Bombay'a yapılmıştır.

Fiyat tarifelerinde yer almasa da raporlardaki ithalat ve ihracata ait verilerden Avrupa, Asya ve Amerika kıtalarının çeşitli yerleriyle (Hamburg, Singapur, Hong Kong vs.) de ticaretin yapıldığı tespit edilmiştir. Fakat bunların nakliye ücreti hakkında herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Taşıma tarifesinde genel itibariyle ton başına ücret verilmiştir.

²⁰⁴ Ekinci, *Fırat ve Dicle'de...*, s. 35-39.

²⁰⁵ F.O. Annual Series No: 3663, s. 4.

²⁰⁶ F.O. Annual Series No: 5225, s. 10.

Gelen ve giden mallara uygulanan nakliye ücretlerindeki farklılık göze çarpan bir unsurdur. Verilerden anlaşıldığı kadarıyla gelen malların nakliye ücretleri, giden malların nakliye ücretinden daha fazladır. Örneğin 1901 yılında Basra'dan Londra'ya uygulanan tarife 10 s. ile 1 £ 7 s. 6 d. arası iken Londra'dan Basra'ya uygulanan tarife 1 £ 12 s. 6 d. ile 2 £ arasındır²⁰⁷. Bu farklılığın nedeni ileride de değinileceği üzere ihraç edilen mallar genel itibarıyla ham madde niteliğindeki, işlenmemiş, ziraî üretime dayalı, ithal edilenlerin de genellikle mamul, işlenmiş mallardan mürekkep olmasıdır.

Nakliye ücretlerine dair detaylı bilgi için bkz. **Ek 12**

Yıl	Bağdat-Basra		Basra-Bağdat	
	En Düşük	En Yüksek	En Düşük	En Yüksek
1901	7 s. 6 d.	1 £ 16 s.	1 £ 5 s.	1 £ 17 s.
1903	9 s. 6 d.	1 £ 18 s.	1 £ 17 s.	4 £ 10 s.
1904	5 s.	1 £ 18 s.	1 £ 17 s. 6 d.	2 £ 13 s.
1905	9 s.	2 £	1 £ 10 s.	2 £ 14 s.
1907	2 £ 3 s. 6 d.	2 £ 3 s. 6 d.	1 £ 11 s.	2 £ 14 s. 6 s.
1908	5 s. 6 d.	1 £ 19 s.	1 £ 5 s.	2 £ 2 s. 6 d.
1909	5 s. 6 d.	18 s. 6 d.	18 s. 6 d.	1 £ 9 s. 3 s.
1910	5 s. 6 d.	18 s. 6 d.	18 s. 6 d.	1 £ 6 s.
1911	9 s.	1 £ 10 s.	18 s. 6 d.	1 £ 8 s.
1912	16 s.	1 £ 13 s.	18 s.	1 £ 10 s.

Tablo 6: Bağdat-Basra arasında uygulanan nakliye ücretini gösteren tablo.

Tablo 6'dan anlaşıldığı gibi Basra'dan Bağdat'a olan seferlerin fiyatları Bağdat'tan Basra'ya olan seferlere nispetle daha yüksek idi. Bu fark, malların niteliğinin yanı sıra coğrafi sebeplerden de kaynaklandığı düşünülmektedir. Zira Bağdat'tan Basra'ya giderken nehrin akış yönü takip edildiğinden seferler daha kısa sürede tamamlanabilmekteydi, Basra'dan Bağdat'a giderken nehrin akış yönünün tersine yol alınması sefer süresini uzattığı gibi maliyeti arttırmaktaydı. Nehrin akış hızının arttığı dönemlerde Lynch vapurları Bağdat'tan Basra'ya 3 günde inebilirken; Basra'dan Bağdat'a 5 günde gidebilmekteydiler.²⁰⁸ Bu süre geminin büyüklüğüne ve gücüne göre değişiklik gösterebilmekteydi. Aradaki bu zaman farkının doğurduğu maliyetler tarifelere yansımaları gayet olasıdır.

²⁰⁷ F.O. Annual Series No: 2884, s. 3-4

²⁰⁸ Ekinci, *Fırat ve Dicle'de...*, s. 9.

C. Bağdat'ta Ürün Fiyatları ve İşçi Ücretleri

Bağdat'ın ticari hacmini konu edinen İngiliz raporlarında ayrıca Bağdat'tan ihraç edilen bazı ürünlerin fiyatları da kaydedilmiştir. Zira 1908, 1909, 1910, 1911 ve 1912 yıllarına ait raporların tablo kısmında Bağdat'ın başlıca ihraç ürünlerinin fiyatları da verilmiştir. Aşağıdaki tabloda (Tablo 7) yukarıda belirtilen 5 yıla ait İngiliz raporlarında İngiliz sterlini olarak verilen ihracat ürünlerinin fiyatı, karşılığı olan Osmanlı lirası cinsinden hesaplanarak ortalama fiyatları verilmiştir.

Mallar	Ortalama Fiyat	Ağırlık veya Miktar
Yün, Arab	87,9 kuruş	~15 kg.
Yün, Awassi	77,1 kuruş	~15 kg. %3-14 arası iskonto?
Yün, Karadi	79,8 kuruş	~15 kg. %5-12 arası iskonto ?
Mazı		
Mavi	13,6 lira	~228 kg.
Yeşil	11,6 lira	
Beyaz	11,2 lira	
Buğday		
İnce	14,8 lira	~2.000 kg.
Kaba	12,8 lira	
Arpa	9,9 lira	
İnek Derisi	54,3 kuruş	~7,65 kg.
Ham Keçi Derisi	9,5 kuruş	Deri başı
İşlenmiş Keçi Derisi	16,6 kuruş	Okkası. (1,283 kg.)
İşlenmiş Koyun Derisi	10,1 kuruş	Deri başı
Hurma	14,2 lira	~2.000 kg.
Saf Yağ	2,9 lira	~25 kg.

Tablo 7: 1908-1912 yıllarını kapsayan başlıca ihraç ürünlerinin ortalama fiyatlarını gösteren tablo.²⁰⁹

Tablodan anlaşıldığı üzere zirai bir ekonominin hâkim olduğu Bağdat vilâyetinde ticaretin büyük bir kısmını da doğal olarak bu ürünler kapsamaktaydı. Buna göre, bu dönemde Bağdat ihracatında bitkisel ürünler arasında yüksek fiyata sahip ürün mazı idi. Mazının mavi, yeşil ve beyaz olarak 3 türü olup fiyatları da birbirinden farklıydı. Bu üç mazı çeşidinden en pahalısı mavi olanıydı ve 1 kilo mavi mazının fiyatı yaklaşık 6 kuruştı. Diğer yandan hayvansal bakıldığında en yüksek fiyatlara sahip oldukları görülmektedir. Nitekim inek derisinin kilosu yaklaşık 7 kuruş, işlenmiş koyun derisinin tanesi ise 10 kuruş, işlenmiş keçi derisinin kilosu ise 13 kuruş

²⁰⁹ Bu tablo 1908, 1909, 1910, 1911 ve 1912 yıllarına ait raporlarda yer alan verilerden elde edilmiştir. Bahsedilen bu tablolar ekte verilmiştir. Bkz. Ek. 47, 48, 49, 50, 51.

gibi fiyata satılmıştır. Buradan hareketle işlenmiş ve ham ürünlerin arasındaki katma değer farkı açıkça görmek mümkündür. Ham keçi derisinin tanesi 9,5 kuruş iken işlenmiş halde satıldığında kilosu 13 kuruşa kadar çıkmaktadır. Hayvansal ürünlerden saf yağ ise kilosu ortalama 11,9 kuruş ile en yüksek ihraç fiyatına sahip ürün olduğu görülmektedir.

İnsan hayatının önemli ihtiyaç ürünlerinden olan buğday ince ve kaba olarak iki türde satılmıştır. İnce buğdayın kilosu ise 0,74 kuruş yani yaklaşık 30 para; kaba buğdayın ise kilosu yaklaşık 0,64 kuruş yani 25 paraydı. Hurmanın kilosu ise 0,7 kuruş yani 28 paradır. Verilen bu fiyatlar, toptan satış fiyatlarıdır. Yerel pazarda perakende satışlarda fiyat farkı olabilecektir. Zira 1913 yılında İstanbul piyasasında buğdayın kilosu toptan 0,69 kuruştan perakende olarak 1,25 kuruştan satılmaktaydı.²¹⁰

Daha önce ifade edildiği üzere ürün fiyatlarının yanı sıra raporlarda yer alan önemli bir diğer bilgi de işçi ücretleridir. Nitekim 1908 ve 1911 yıllarına ait İngiliz raporlarında Bağdat şehrindeki vasıflı ve vasıfsız işçilerin günlük veya aylık ücretlerine ilişkin bilgiler verilmiştir. Buna göre raporlarda zanaat, inşaat, ziraat ve günlük hayatın içinde yer alan 52 meslek kolu zikredilmiştir. Aşağıdaki tablo (Tablo 8) incelendiğinde işçi ücretlerinin çoğunluğunun günlük/yevmiye usulüyle çok azının da aylık olarak verildiği görülmektedir. En düşük ücreti *yün, zamk ve mazı toplayıcısı* ve *ayırıcı?* işinde çalışan kadın işçiler yani kadın tarım işçileri; en yüksek ücreti ise mermer ustabaşı, mimar ve mühendis gibi nitelikli meslek sahipleri kazanmaktaydı. Bu durum nitelikli ve niteliksiz işgücü arasındaki farkı açıkça göstermektedir. Raporlarda yer alan verilere göre günlük işlerde en düşük ücretle (1,1 kuruş) çalışan bir kişinin ayda 30 gün çalıştığı düşünüldüğünde ayda eline 33 kuruş geçmekteydi. Yine günlük en yüksek ücretle çalışan (36,6 kuruş) kişi ise ayda yaklaşık 11 lira kazanmaktaydı ki bu 34 kat daha fazla kazandığı anlamına gelmektedir. Esasında işçi ücretleri arasındaki bu fahiş farkın başlıca sebepleri arasında, Sanayi Devrimi'yle birlikte şehirlerde icra edilmeye başlanan mühendis, mimar, şoför ve montajcı gibi kas

²¹⁰ Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları...*, s. 148.

gücünden ziyade eğitim, bilgi ve tecrübeye dayalı mesleklerin ön plana çıkması yer almaktadır.

Tablo incelendiğinde dikkat çeken bir husus ise 1911 yılı ücretlerinin 1908 yılına göre artış göstermesidir. Bu durumla ilgili olarak 1911 yılı raporunda durumu açıklar nitelikte bir bilgi yer almaktadır. Buna göre ticari faaliyetlerin, Bağdat Demiryolu için iş gücüne talebin artması ve sulamayla birlikte tarımın git gide büyümesi refahı arttırdığı gibi ücretlerdeki artışın da sebebi olarak gösterilmiştir. Ücretlerin yanı sıra ev kiralari da birkaç yıl içinde ikiye hatta üçe katlandığı ilgili raporda ifade edilmiştir. Kiralardaki artışın sebebi olarak ise şehirdeki konaklama imkanlarının kısıtlı olması ve inşaat malzemelerinin fiyatlarındaki artış gösterilmiştir.²¹¹

İş Kolu		1908 Yılı		1911 Yılı		
		Ücret (Kuruş ve lira cinsinden)*		Ücret (Kuruş ve lira cinsinden)*		
		En Düşük	En Yüksek	En Düşük	En Yüksek	
Demirci	Usta	6 kuruş		9,1 kuruş	18,3 kuruş	Günlük
	Kalfa	4,6 kuruş	6,8 kuruş	4,6 kuruş	8,2 kuruş	Günlük
	Çırak	2,2 kuruş	3,6 kuruş	2,2 kuruş	3,6 kuruş	Günlük
Bakırcı	Usta	6,8 kuruş		6,8 kuruş	9,1 kuruş	Günlük
	Kalfa	4,5 kuruş	6,9 kuruş	4,5 kuruş	5,9 kuruş	Günlük
	Çırak	2,2 kuruş	3,6 kuruş	2,2 kuruş	3,6 kuruş	Günlük
Marangoz	Usta	9,1 kuruş	18,3 kuruş	13,7 kuruş	27,5 kuruş	Günlük
	Kalfa	5,5 kuruş	8,2 kuruş	5,5 kuruş	9,1 kuruş	Günlük
	Çırak	2,2 kuruş	3,2 kuruş	2,2 kuruş	3,6 kuruş	Günlük
Kalaycı	Usta	6,8 kuruş	9,1 kuruş	9,1 kuruş	13,7 kuruş	Günlük
	Çırak	2,2 kuruş	3,6 kuruş	2,2 kuruş	3,6 kuruş	Günlük
İnşaat İşçisi	Mimar	9,1 kuruş	22,9 kuruş	18,3 kuruş	27,5 kuruş	Günlük
	Usta Duvarcı	8,2 kuruş	9,1 kuruş	9,1 kuruş	10 kuruş	Günlük
	Duvarcı	6,8 kuruş	7,3 kuruş	7,3 kuruş	9,1 kuruş	Günlük
	Kalfa Duvarcı	4,5 kuruş	5,9 kuruş	4,5 kuruş	6,8 kuruş	Günlük
	Amele	3,6 kuruş	4 kuruş	3,6 kuruş	5 kuruş kuruş	Günlük
	Taşıyıcı	2,7 kuruş	3,2 kuruş	2,7 kuruş	3,2 kuruş	Günlük
	Harç Taşıyıcı	1,8 kuruş	2,2 kuruş	2,2 kuruş	2,7 kuruş	Günlük
	Zift İşçisi	-	-	9,1 kuruş	18,3 kuruş	Günlük
Mermer Ustası	Ustabası	-	-	18,3 kuruş	36,6 kuruş	Günlük
	Kalfa	-	-	6,8 kuruş	9,1 kuruş	Günlük
Mekanik	Mühendis	6,6 lira	13,2 lira	6,6 lira	16,5 lira	Aylık
	Motor Sürücüsü	1,1 lira	3,3 lira	1,1 lira	5,5 lira	Aylık
	Montajcı	1,65 lira	3,3 lira	2,2 lira	4,4 lira	Aylık
	Çırak	2,2 kuruş	4,5 kuruş	2,2 kuruş	5,5 kuruş	Günlük
Çeşitli	Boyacı	4,5 kuruş	9,1 kuruş	2,2 kuruş	5,5 kuruş	Günlük
	Nalbant	4,5 kuruş	6,8 kuruş	4,5 kuruş	9,1 kuruş	Günlük

²¹¹ F.O. Annual Series, No: 4999, s. 3-4.

* Raporlarda sterlin cinsinden verilen değerler daha iyi anlaşılabilmesi açısından kuruş çevrilmiştir.

	Fırıncı	3,4 kuruş	4,5 kuruş	3,6 kuruş	9,1 kuruş	Günlük
	Kayıkcı	73,2 kuruş	99 kuruş	93,5 kuruş	1,87 lira	Aylık
	Yelkenci	4,5 kuruş	5,9 kuruş	-	-	Aylık
	Arabacı	-	-	1,46 lira	2,01 lira.	Aylık
	Şoför	-	-	2,97 lira	3,96 lira	Aylık
	İtfaiyeci	-	-	1,82 lira	2,75 lira	Aylık
	Bahçıvan	73,2 kuruş	99 kuruş	93,5 kuruş	1,11 lira	Aylık
	Bahçıvan Altı	55 kuruş	73,2 kuruş	55 kuruş	73,2 kuruş	Aylık
	Ressam	5,9 kuruş	9,1 kuruş	6. kuruş	11,4 kuruş	Günlük
	Hamal	0,5 kuruş	1 kuruş	1 kuruş	1,8 kuruş	Taşınan ağırlığa göre mil başı
	Gemici			1,48 lira	2,75 lira	Aylık
	Ayakkabıcı	6,8 kuruş	9,1 kuruş	6,8 kuruş	11,4 kuruş	Günlük
	Pamuk Dokumacısı	-	-	4,1 kuruş	6,8 kuruş	Günlük
	İpek Dokumacısı	-	-	6,8 kuruş	13,7 kuruş	Günlük
	Çadircı	1,8 kuruş	6,4 kuruş	3,2 kuruş	9,1 kuruş	Günlük
Yün, zamlık ve Mazi toplayıcısı ve ayırıcı?	Erkek	4,1 kuruş	4,5 kuruş	4,5 kuruş	6,8 kuruş	Günlük
	Kadın	1,1 kuruş	2,7 kuruş	1,1 kuruş	3,9 kuruş	Günlük
Yerel	Uşak ve Garson	1,1 lira	2,2 lira	1,65 lira	3,96 lira	Aylık
	Aşçı	1,1 lira	2,2 lira	1,17 lira	4,95 lira	Aylık
	Yamak	-	-	91,6 kuruş	1,1 lira	Aylık
	Ev Hizmetçisi	82,5 kuruş	1,1 lira	1,65 lira	1,98 lira	Aylık
	Erkek Hizmetli	55 kuruş	73,2 kuruş	73,2 kuruş	1,1 lira	Aylık
	Çöpçü	73,2 kuruş	99 kuruş	91,3 kuruş	1,10 lira	Aylık
	Seyis	73,2 kuruş	1,1 lira	88 kuruş	2 lira	Aylık
	Bekçi	73,2 kuruş	99 kuruş	91,6 lira	1,1 lira	Aylık
	Gece Bekçisi	55 kuruş	73,2 kuruş	73,2 kuruş	91,6 kuruş	Aylık
	Kadın Temizlikçi	-	-	73,2 kuruş	1,83 lira	Aylık
	Hemşire	55 kuruş	91,6 kuruş	73,2 kuruş	2 lira	Aylık
	Sütanne	99 kuruş	1,48 lira	91,6 kuruş	2,02 lira	Aylık
	Çamaşırcı Kadın	3,6 kuruş	9,1 kuruş	3,6 kuruş	6,8 kuruş	Günlük
	Ütücü	6,8 kuruş	9,1 kuruş	6,8 kuruş	9,1 kuruş	Günlük
	Dikişçi	3,9 kuruş	9,1 kuruş	3,9 kuruş	9,1 kuruş	Günlük

Tablo 8: 1908 ve 1911 yıllarına Bağdat'taki vasıflı ve vasıfsız işçi ücretlerini Osmanlı parası cinsinden gösteren tablo. (İlgili tabloların tam hali için bkz. Ek. 45, 46.)

Bağdat'ta ihracatı yapılan ürünlerin fiyatları ve Bağdat'taki ücretler/maaşlar sadece İngiliz raporları ışığında incelendiğinde, “*bu fiyatlar ve ücretler geçinmek için ne kadar yeterli?*” sorusuna net bir cevap vermek oldukça güçtür. Bu sebeple Bağdat'taki fiyat ve ücretleri Osmanlı Devleti'nin diğer şehirleriyle karşılaştırmak daha sağlıklı kanılara varılmasını sağlayacaktır. Ancak burada da ciddi bir problemle

karşılaşılmaktadır. Zira İngiliz raporları yalnızca 1908 ve 1911 yıllarına ait verileri içermekteyken, karşılaştırmak için yapılan araştırma sonucunda 1913 ve 1914 yıllarına ait verilere ulaşılabilmektedir. Dolayısıyla yapılacak karşılaştırma ve değerlendirme eldeki veriler ışığında olacağından net bir sonuçtan ziyade tahmini bir sonuç ortaya çıkacaktır. Bu hususta, Zafer Toprak'ın *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918* isimli eserinde 1913 yılı mart, nisan ve mayıs aylarına ait tarım işçilerinin aldığı günlük yevmileri verilmiştir. Buna göre 1913 yılında bahar aylarında, Bağdat'ta çalışan bir tarım işçisi 5 ile 12 kuruş arasında kazanmakta idi.²¹² Aynı dönemde buğdayın kıyyesinin (okkası) ortalama olarak 66 para olduğu da *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası*'ndan tespit edilmiştir.²¹³ Buna göre bir tarım işçisinin günlük en az 5 kuruş (200 para) kazandığı düşünülürse günde yaklaşık olarak 3 kıyye buğday alabilmekteydi. Bu da 1 kilo buğday fiyatının yaklaşık 1,3 kuruş olduğu ve ayda 150 kuruş kazanan bir işçinin kazancının ~115 kg. buğdaya denk geldiğini göstermektedir. 1911 yılına ait İngiliz raporunda da erkek bir tarım işçisinin günlük en az 4,5 kuruş kazandığı kayda geçilmiştir. Yine Toprak'ın çalışmasında, 1913'te Osmanlı Devleti'nde bir ipek dokumacısının günlük ortalama 6,8 kuruş kazandığı belirtilmiştir²¹⁴, aynı şekilde yukarıdaki tabloya (Tablo 8) bakıldığında benzer bir değerle karşılaşılmaktadır. Bu da Osmanlı Devleti'nin resmi yayın organlarında verilen bilgi ile İngiliz konsoloslüğünün sunduğu verilerin birbiriyle paralel olduğunu göstermektedir.

Eldem'in eserinde verildiği üzere 1913 yılında Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerindeki ortalama yevmiyeler şu şekildedir; İstanbul'da 14,1 kuruş; İzmir'de 12,4 kuruş; Şam'da 8,5 kuruş; Halep'te 7,2 kuruş²¹⁵ *Statistical Handbook Of Middle Eastern Countries* başlıklı çalışmada Halep'te 5 kişilik bir ailenin aylık giderinin

²¹² Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat...*, s. 457.; Ayrıca bkz. "1329 senesi ahvâl-i ziraiyye ve cevviyesi", *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası*, Sene 4, adet 33-34, 31 Kânun-ı evvel 1329, s. 706. (İBB Atatürk Kitaplığı)

²¹³ "1329 senesi ahvâl-i ziraiyye ve cevviyesi", s. 705.

²¹⁴ Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat...*, s. 459.

²¹⁵ Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları...*, s. 142.

ortalama 58,55 frank, günlük kazancın da 2,45 frank olduğu belirtilmiştir.²¹⁶ Verilen bu değerler, 19 mecrediye hesabına göre, aylık gider yaklaşık 3 liraya, günlük kazanç ise olarak da yaklaşık 8 kuruşa karşılık gelmektedir.²¹⁷

Tüm bu verilere bakıldığında, İngiliz raporlarında verilen değerlere göre Bağdat'ta en düşük ücretle çalışan bir kişinin kazancı diğer vilâyetlerin ortalama ücretleriyle de karşılaştırıldığında, evini geçindirmesi oldukça güçtür. Buna karşın gerek Bağdat gerekse Osmanlı Devleti'nin diğer vilâyetlerine ilişkin bilgiler veren diğer çalışmalardaki verilerin birbirlerine daha yakın olması Bağdat'ta çalışan bir işçinin ekonomik durumunun diğer vilâyetlerdeki işçilerle benzerlik gösterdiği söylenebilir. Ticaret ve tarım faaliyetlerinin gelişmesinin yanı sıra demiryolu projesi bölgedeki refahı gitgide artmasına önemli katkıda bulunmuştur.

D. Pazar Çalışmaları

Konsolosluklar, bulundukları bölgeye dair pek çok bilgiyi toplayarak bağlı oldukları devletlere sunmaktaydılar. Bu bilgiler, ekonomik, siyasi, sosyal konularda yürütülen politikaların belirlenmesinde önemli rol oynamaktaydı. İngiliz raporlarında da yalnızca mevcut ticari durumdan söz edilmemiş, bunların yanı sıra saha çalışmalarıyla ticari potansiyeli arttıracak bilgi ve tavsiyelere de yer verilmiştir. İngiliz raporlarında, bu tür saha çalışmalarına ilişkin ilk bilgiye 1904 yılı raporunda rastlanmıştır. Burada Tuhafiye ürünleri, su pompaları, buz ve maden suyu makinelerine ilişkin tavsiyeler başlıca dikkat çeken unsurlardır.

1904 yılı raporunda, şehirdeki az sayıda Avrupalı nüfusu olmasına karşın, Avrupaî kıyafet modasının her geçen gün yayılması ve yerel halkın buna ilgi göstermesinden bahsedilmiştir. Ayrıca söz konusu raporda Avrupaî tuhafiye ürünlerinin (kıyafet, şapka vs.) Avrupa ve Hindistan'dan ithal etmekle birlikte oldukça gecikmelerin yaşandığı ve yerel pazarda bu işle uğraşan bir firmanın olmadığına dikkat çekilmiştir. Bu fırsattan yararlanmak isteyen İngiliz firmalarının olması durumunda

²¹⁶ Jewish Agency for Palastine, *Statistical Handbook Of Middle Eastern Countries: Palestine, Cyprus, Egypt, Iraq, The Lebanon, Syria, Transjordan, Turkey*, Economic Research Institute, Jerusalem (Kudüs), 1945, s. 105.

²¹⁷ 1909 yılında 1 Osmanlı lirası 19,35 franga karşılık gelmektedir. Bkz. Dördüncü Bölüm

onlara bilgi vermekten memnun olacakları da ifade edilmiştir.²¹⁸ Yine aynı raporda bölge halkının gerek evlerine gerekse tarım alanlarına su çekmek için su pompalarına ihtiyaç duyduğuna vurgu yapılarak, halkın ihtiyaçlarını karşılayacak basit ve ucuz pompaların bölgede talep göreceğinden bahsedilmiştir.²¹⁹ Bağdat ikliminin sıcak olması sebebiyle yaz aylarında insanların serinleyecek şeylere rağbet edeceğini öngören İngilizler, raporda bu hususa da yer vererek şehirde buz ve maden suyu makinelerinin oldukça iyi işleyeceğini dile getirmişlerdir. İngilizler bu makinelerden yalnızca birer adedin bulunduğu şehirde modern ve hızlı üretim yapan makinelerle üretim yapılması durumunda sayısız müşteri bulacaklarının farkındaydılar.²²⁰ Ayrıca konsololar, Bağdat halkının Fransızca'yı İngilizceden daha çok bilmelerinden ötürü firmalara bölgede reklam yaparken İngilizceden ziyade Fransızca'yı tercih etmelerini tavsiye etmişlerdir.²²¹ Bütün bu veriler İngiliz yetkililerin bölgenin ihtiyaç duydukları veya değişen yaşam koşullarının getirdiği yenilikleri yerinde tespit edip, İngiliz firmalarına tavsiyelerde bulunduklarını onların bu fırsatlardan faydalanmalarını ve bu şekilde bölge ekonomisi üzerindeki hakimiyetlerini daha da arttırmalarına katkı sağlayacaklarının farkında olduklarını göstermektedir.

Nitekim 1904 yılına ait raporda yer alan bu tespit ve tavsiyelerin sonuçları ileriki yıllara ait raporlara yansiyacaktır. Örneğin 1909 yılına ait raporda bölgedeki yüksek sınıfın arasında kıyafet modasının değiştiği ve Avrupaî tarza uyum sağladıklarına işaret edilmiş ve bu ürünlerin artık doğrudan üreticiden alınmaya başlandığı gibi kısa süre önce şehirde bu işi yapan 1 dükkan varken şuan bir düzine olduğundan bahsedilmiştir. Ayrıca insanların evlerindeki eşyaları değiştirmeye çok düşkün olduklarına yer verilmiştir.²²² 1904 yılında konsolosluğun buradaki boşluğun doldurulması için yaptığı çağrı kısa sürede karşılık bulmuş ve 1904 yılında daha yeni tuhafiye dükkanı açılmışken 1909'da bunların sayısı artmıştır. 1911 ve 1912 yıllarında

²¹⁸ F. O. Annual Series, No: 3477, s. 7.

²¹⁹ F. O. Annual Series, No: 3477, s. 7.

²²⁰ F. O. Annual Series, No: 3477, s. 7.

²²¹ F. O. Annual Series, No: 3663, s. 6

²²² F. O. Annual Series, No: 4482, s. 3

sulama amaçlı pompaların makine ithalatında önemli bir yere sahip oldukları tespit edilmiştir.²²³ Su pompası ithalatındaki bu artış Osmanlı dış ticaret istatistiklerine de açık bir şekilde yansımıştır.²²⁴ Yine şehirde buz makinesinin iş yapacağı tavsiyesinin de karşılık bulduğu 1912 yılı raporundaki, “*Bağdat’ta 5 buz makinesi çalışıyor...*” ifadesinden anlaşılmaktadır.²²⁵ Zira 1904 yılında şehirde 1 buz makinesi varken 1912 yılında bu sayı 5’e çıkmıştır.

Bölgedeki tarımsal verimliliğin artırılması için modern tarım aletlerinin yaygın bir şekilde kullanılması gerekmektedir. Bu tarım aletlerinin bölgede satılması için de konsolosluk raporunda birtakım tavsiyeler yer almıştır. 1909 yılı raporunda bölgede satılacak tarım aletleriyle ilgili olarak şöyle tavsiyede bulunulmuştur; “*...pulluklar ve tarım makineleri hafif yapılmalı ve yerli kullanıcıyı özendirmek için ucuz olmalıdır.*”²²⁶ Yine aynı raporda diğer Avrupa ülkelerinin faaliyetlerinden bahsedilerek satış için tavsiyeler yer verilmiştir. “*Girişimci Fransız firması, Bağdat’taki acentasıyla 2 örnek pulluğu sağladı fakat bunların uygun olmadığı, yerel ihtiyaçlar için çok ağır olduğu söyleniyor. Anadolu ve Suriye’de kurulmuş olan Alman firması pulluk ve toprak işleyen makineler tedarik etmiş ve çiftçilere kir alıyor veya taksit sistemiyle satın alma imkanı sağlamakta. Benzer sistem diğer tarım makinelerini benimsetmek için de uygulanacaktır.*”²²⁷ Bu tespit, İngiliz yetkililerin yalnızca ürünlerin bölgeye getirilmesini değil aynı zaman diğer satıcıların da faaliyetlerini incelediğini, satış kolaylaştıracak etkenleri tespit ettiklerini ve gerek ürünlerin özelliği gerekse satış yöntemleri açısından nasıl olmasıyla ilgili tavsiyelerde bulunduklarını göstermektedir.

²²³ F. O. Annual Series, No: 4999, s. 6; F. O. Annual Series, No: 5225, s. 5.

²²⁴ Bkz. Dördüncü Bölüm, Makineler, Buharlı Araçlar, Vagonlar ve Çeşitli Aletler başlığı.

²²⁵ F. O. Annual Series, No: 5225, s. 6

²²⁶ F.O. Annual Series, No: 4482, s. 5

²²⁷ F.O. Annual Series, No: 4482, s. 6

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNGİLİZ KONSOLOSLUK RAPORLARINA GÖRE BAĞDAT TİCARETİ

A. İhracat ve İthalat

1. İhraç ve İthal Edilen Mallar

İngiliz diplomatların tutmuş oldukları kayıtlarda, Bağdat'ın ithalat ve ihracatına ilişkin verileri yalnızca istatistikî bilgilerle sınırlı kalmamış bunun yanında ihraç ve ithal edilen, ticarete önemli paya sahip olan bazı ürünlerin fiyatı, miktarı, kalitesi, en çok nereye ihraç edildiği veya nereden ithal edildiği, varsa yıl içinde ürünün hasadını ve ticaretini etkileyen unsurlar gibi birtakım kısa, tanıtıcı bilgiler de verilmiştir.

Konsolosluk raporları incelendiğinde, 12 yıllık süre zarfında Bağdat'ta 83 ihraç, 123 ithal olmak üzere toplam 206 muhtelif ürünün ticareti yapıldığı tespit edilmiştir. Aşağıdaki tablolarda, tespit edilen bu ihraç ve ithal ürünlerinin tam listesi verilmiştir. (Bkz. Tablo 9 ve tablo 10). Bağdat ve havalisinde ticaret, sanayinin gelişmemiş olmasından ötürü genelde ziraî ürünlere dayanmaktaydı. İhracatı yapılan 83 farklı ürünün çoğunluğu, hurma, buğday, kitre, afyon, mazı, badem gibi bitkisel ürünlerden yani hububat, meyve ve sebzelerden oluşmaktadır. Bu ürünlerden sonra hayvanlardan elde edilen yün, tiftik, deri (işlenmemiş), bağırsak²²⁸, kemik gibi ürünlerin ihracatı yapılmıştır. İthal edilen ürünler ise genel olarak mamul yani işlenmiş, sınaî mallardan oluşmaktadır. Tekstil ürünleri (çeşitli kumaşlar, ip türleri, giyim eşyası vs.), madenler, metaller (demir, bakır, çinko vs.), kimyasal ürünler (boya, yağ, çeşitli asitler vs.), günlük kullanılan eşyalar (mum, çanak çömlek, mobilya, kağıt vs.) ve çeşitli yiyecek ve içecekler ithal edilen ürünlerin başında gelmekteydi.

²²⁸ Hayvan bağırsaklarının ticareti hakkında 1912 yılı raporunda verilen bilgiye göre bağırsaklar sosis üretimi için kullanılmaktaydı ve genel olarak Almanya ve Amerika'nın aldığı bağırsak ticareti, sürekli artan bir kâr kaynağıydı. (F.O. Annual Series No:5225, s. 9.

1. TEKSTİL ÜRÜNLERİ VE HAMMADDELERİ				
Kumaş	Parça Kumaş	Bez	Abbas	Fes
İpek	İpekli Mallar	İpek Nakış İpi	Halı	Yün
Tiftik	Pamuk			
2. HUBUBAT, TAHİL VE BAKLIYAT				
Arpa	Buğday	Pirinç	Susam	Darı
Mısır	Mercimek	Bakliyat	Yulaf	
3. MEYVE VE SEBZELER				
Hurma	Badem	Kayısı	Ebu Cehil Karpuzu	Çekirdek
Fıstık	Fındık	Kuru Üzüm	Kurutulmuş Meyve	Bezelye
Maş Fasulyesi	Fasulye			
4. BAHARAT, ATTARİYE VE TOHUM				
Rezene	Afyon	Anason	Meyan Kökü	Ayva Tohumu
Haşhaş	Gül Suyu	Kimyon	Tütün	Kışniş
Çeşitli Tohumlar	Kök?	Gavzaban ²²⁹	Mahlep	Salep
Kına				
5. HAYVANSAL ÜRÜNLER				
Saf Yağ	Kuş Tüyü	Doğal Gübre	Guano	Deri
Post	Kürk	Kıl	Kırmızı Boyası	Bağırsak
Toynak	Kemik	Kan		
6. KİMYASAL ÜRÜNLER				
Zırnık ²³⁰	Antimon ²³¹	İspirto	Albümin?	Zift
Tıbbi İlaç ve Malzemeler	Zamk	Kitre	Mazı	
7. GÜNLÜK EŞYA				
Tarak	Ayakkabı	Boncuk		
8. AHŞAP ÜRÜNLER				
Ceviz Odunu	Kamış Kalem			
9. YİYECEK				
Kudret Helvası	Şekerleme			
10. METAL				
Eski Bakır				
11. DİĞER ²³²				
Shors	Maghat	Pure	Yün toplama?	

Tablo 9: İngiliz konsolosluk raporlarında yer alan ihraç malları gösteren tablo.

Raporlardaki tablolarda ürünler herhangi bir tasnife tabii tutulmadığından, çalışmayı yaparken bu mallar çeşitli gruplara ayrılmıştır. Kabaca 11 farklı gruba ayrılan ihraç ürünlerine bakıldığında yukarıda da bahsedildiği üzere çoğunluğu ziraî ürünler oluşturmaktadır. Bu ürünler yalnızca sayı bakımından değil aynı zamanda

²²⁹ Ortadoğu ve Asya'nın dağlık bölgelerinde yetişen ve ilaç olarak kullanılan bir bitkidir. Genellikle İran'dan ithal edilir. (<https://lifeseasons.com/gaozaban> 30.11.2020)

²³⁰ Arsenik, kimyasal element.

²³¹ Kimyasal element

²³² Diğer olarak adlandırılmış olan 11. grupta, ne olduğu tam olarak tespit edilememiş ürünler yazılmıştır. Raporlarda shors, maghat ve pure şeklinde yazılan ürünlerin Türkçe karşılıkları bulunamamıştır. Yüne raporlarda “wool pickings” olarak yazan ürün ise Türkçeye “yün toplama” olarak çevrilmiştir fakat tam anlamıyla ne olduğu tespit edilemediğinden bu grupta yer verilmiştir.

kıymetleri açısından da Bağdat'tan yapılan ihracatın büyük kısmını oluşturmaktadırlar fakat katma değerleri ithal ürünlere göre oldukça düşüktü. 1907 yılı Bağdat Vilâyet Salnamesi'nde ihraç edilen malların toplam kıymetinin 970.000 lira olduğu buna karşılık ithalatın kıymetinin ise 2.620.000 lira olduğu ifade edilmiştir.²³³ İthal ve ihraç ürünlerinin niteliği bu farktan da açıkça görülebilmektedir.

Aşağıdaki tabloda da (Bkz. Tablo 10) ithal edilen 123 ürünün tam listesi yer almaktadır. İhraç ürünlerinde olduğu gibi ithal edilen ürünlere de İngiliz raporlarında herhangi bir tasnif uygulanmadığından bunlar da çalışma sırasında gruplandırılarak tabloda yer verilmiştir. İthalat kalemlerine bakıldığında genel olarak mamul ürünlerden oluştuğu göze çarpmaktadır. Mamul malların yanı sıra Bağdat ve havalisinde yetiştirilmeyen birçok ziraî ürün (çeşitli baharatla, çay, kahve vs.) ve çeşitli madenler önemli ithal ürünlerdir. Birçok madenin ithal edilmesi coğrafyanın maden bakımından kıt olduğunun ifadesidir. Zira Bağdat vilâyetinde önemli tuz ve diğer madenlerden yoksun olduğu bilinmektedir.²³⁴

1. TEKSTİL ÜRÜNLERİ VE HAMMADDELERİ				
Kumaş	Parça Kumaş	Pamuklu Parça Kumaş	Yünlüler	İpekliler
Çarşaf	Bez	Kanvas	Çuval Bezi/Çuha	İplik
Altın İplik	Halat	Twist?/Örgü/Burma	Keten	Pamuk
İşlenmiş Deri				
2. GİYİM EŞYALARI ve TAKILAR				
Giyim Eşyası	Tuhafiye	İpek Mendil	Şapka	Ayakkabı
Bot	Saat	Çeşitli Kolye	Mücevher	
3. BAHARAT, ATTARİYE VE EDVİYE				
Kâfur	Karanfil	Hindistan Cevizi	Kına	Çin Tarçını
Zencefil	Kakule	Biber	Çeşitli Baharatlar	Demirhindi
Zerdeçal	Tütün			
4. KİMYASAL ÜRÜNLER ve BOYALAR				
Kuru Kireç	Parafin Yağı	Şap	Cıva	İspirto
Sal Amonyak	Tartarik Asit	Sülfürik Asit	Çivit	Sentetik Çivit
Vernik	Boya ve Yağ	Demir Sülfat	Beyaz kurşun	Alkali
5. MADEN ve METALLER				
Bakır	Demir	Çinko	Kurşun	Kalay
Çelik	Pirinç	Yağ (Petrol)	Mermer	Gümüş
5. İNŞAAT MALZEMELERİ VE HIRDAVAT				
Çimento	Çivi	Boru	Galvanizli Demir	Nikel Kaplı Tel
Demir Tel	Çember	Tel Örgü	Zincir	Teneke

²³³ 1907 Bağdat Vilâyet Salnamesi, s. 201

²³⁴ Vilâyet salnamelerinde Bağdat, s. 85

Kereste	Hırdavat	Demir Eşya	Pencere Camı	Tuğla
6. AHŞAP ÜRÜNLER				
Hint Ağacı Odunu	Tomruk	Bakkam Ağacı	Sandal Ağacı	Abanoz
7. YİYECEK ve İÇECEKLER				
Şeker	Un	Turşu	Konserve	Zeytin Yağı
Soda/Gazlı İçecek	Mineral Su	Kahve	Çay	Likör
Alkol	Sarsaparilla?	Çeşitli Erzek		
8. GÜNLÜK KULLANIM EŞYALARI				
Topraktan çanak-çömlek	Cam eşya	Emaye eşya	Çatal bıçak takımı	Mobilya
Karyola	Kova	Boncuk	Sabun	
9. YAKACAK-AYDINLATMA				
Odun Kömürü	Kömür	Mum	Kibrit	
10. KIRTASIYE				
Kağıt	Mukavva	Kırtasiye	Kitap	
12. MAKİNELER				
Çeşitli Makineler	Dikiş Makinesi	Makine (Basma tip?)		
12. HOBİ-EĞLENCE				
Müzik Aleti	Fotoğraf Malzemesi	Oyun Kartları	Eğër Takımı	
13. DİĞER				
Silah ve cepbane	Shot?	Deniz Kabuğu		

Tablo 10: İngiliz konsolosluk raporlarında yer alan ithal malları gösteren tablo.

Tablolar incelendiğinde Bağdat dış ticaretinin karakteri ortaya çıkmaktadır. İhraç ve ithal mallar arasındaki farklılık Bağdat dış ticaretinin karakteri ortaya koymaktadır. Sanayi Devrimi'nin ardından özellikle Avrupalı devletlerin “*ham madde ve pazar arayışları*” Bağdat dış ticaretinde vücut bulduğu açıkça görülebilmektedir. Gelişmiş ülkeler Bağdat'tan ihtiyaç duydukları ham maddeyi ithal etmiş, ardından işleyip elde ettikleri ürünleri tekrar bu pazarda satmışlardır. Örneğin, Bağdat'ın önemli bir ihraç kalemi olan deriler genel olarak ham bir şekilde Avrupa'ya satılmış ve daha sonra Avrupa'dan da deriler işlenmiş olarak geri alınmıştır. Bu durum raporlarda kayıt tutulurken kullanılan kelimelerden anlaşılmaktadır. İhraç edilen deriler için “*skin*”; ithal edilenler için de “*leather*” kelimesi kullanılmıştır. Skin kelimesi ham deriler için kullanılırken leather kelimesi ise işlenmiş, işlem görmüş deriler için kullanılmaktadır.²³⁵ Ayrıca bu farklılık Osmanlı dış ticaret istatistiklerinde de yer almaktadır. “Deri ve Deri Ürünleri” başlığı altında bahsedildiği üzere deriler

²³⁵ Bkz. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/leather?q=leather> (Erişim Tarihi: 17.08.2020)

işlenmemiş şekilde ihraç edilirdi. İthal edilenler ise genel itibariyle işlenmiş deri malları içermekteydi. Bu durum Bağdat ve havalisinin Avrupalı devletler için bir hammadde kaynağı hem de mamul ürünlerini satabildikleri önemli bir pazar olduğunu göstergesidir.

İthalatın Avrupa'dan yapılan kısmı bahsedildiği gibi mamul ürün ağırlıklı iken Uzak Doğu'dan, Hindistan'dan gelen mallara bakıldığında Avrupa'dan farklı bir karaktere sahip olduğu dikkat çekmektedir. Zikredilen bu bölgelerden gelen mamul ürün çeşidi az; çeşitli baharatlar, ahşap ürünler (tahta, kereste, çeşitli ağaçlar), madenler gibi sanayi ürünü olmayan malların miktarı ise daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Son yıllara doğru da (1910 ve sonrası) Hindistan'dan gelen tekstil ürünlerinde artış olmuştur. Hint tekstil ürünlerinin özellikle İngiliz kumaşlarından daha düşük kalitede dolayısıyla da uygun fiyatlı olması, bu ürünlere olan ilgiyi arttıran bir sebep olmuştur.

İngiliz konsolosluğunun tuttuğu raporlarının yanı sıra incelenen Osmanlı Devleti'nin dış ticaret istatistiklerinde ise Bağdat'ta ithal ve ihraç edilen 300'ü aşkın ürün tespit edilmiştir.²³⁶ Osmanlı Devleti'nin kayıtlarında ithal ve ihraç edilen ürünler, İngiliz raporlarının aksine sınıflandırılarak kayda geçilmiş ve çeşit bakımından da bu raporlara nispetle daha fazla ayrıntı verilmiştir. Gümrük kayıtlarında yer alan pek çok kaleme konsolosluk raporlarında rastlanmamıştır. Örneğin canlı hayvan ticaretine dair İngiliz kayıtlarında herhangi bir bilgi yer almazken Osmanlı kayıtlarında hangi hayvanların ticaretinin yapıldığı kayda geçirilmiştir. Yine İngiliz kayıtlarında hayvansal gıdalardan sadece saf yağa yer verilmişken Osmanlı kayıtlarında ise yağın yanı sıra et, peynir, süt, balık, balık yumurtası gibi hayvansal pek çok ürünün kaydı

²³⁶ Bkz: *Memâlik-i Osmaniye'nin 1325 Senesine Mahsus Ticaret-i Hariciye İstatistiki*, Arşak Garuyan Matbaası, Dersaadet-1327 (İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi: NEK4674); *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1326*, Matbaa-yı Amire, İstanbul-1328 (İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi: NEK5610); *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1329*, Matbaa-yı Osmaniye, Dersaat-1331 (İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi: NEK5612). Bahsedilen kayıtların yalnızca Bağdat gümrüğünde kaydı tutulan kısmı dikkate alınmıştır. Bağdat gümrüğünde ithalatı veya ihracatı yapılmayan mallar değerlendirilmemiştir. Gümrük kayıtları genel olarak 26-28 fasıldan ve 261-441 maddeden (yıla göre değişiklik göstermektedir) oluşmaktadır. Bkz. Şevket Pamuk *19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti, Tarihi İstatistikler Dizisi* C. 1, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1995, s.3-4; Celal Aybar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Muvazenesi 1878-1913*, Zerbamat Basımevi, 1939, s. 9-10.

tutulmuştur. Bu yönleriyle iki tarafın kayıtları karşılaştırıldığında Osmanlı kayıtlarının daha teferruatlı olduğu görülmüştür. Raporlarda defaatle ifade edildiği üzere İngiliz kayıtlarındaki veriler yalnızca İngiliz şirketlerinden alınan bilgiler doğrultusunda oluşturulmuştur, keza 1910 tarihli raporda “*Türk gümrük yöneticilerinin istatistikleri yayınlamadıkları*”na²³⁷ vurgu yapılmıştır. İngilizlerin bu söylemleri Osmanlı ve İngiliz kayıtlarının arasındaki farklılıkların temel sebebini açıklar niteliktedir. Osmanlı dış ticaret istatistiklerine ilişkin detaylı bilgi IV. bölümde verilmiştir.

2. Bağdat’ın Toplam Ticaret Hacmi ve Ülkelerin Yeri

2. 1. Bağdat’ın Toplam İhracat Hacmi

İngiliz konsolosluğunu tarafından tutulmuş olan 10 ayrı raporda 13 yılın ihracat verileri aşağıdaki grafikte verilmiştir (Bkz. Grafik 1). İlk 5 raporda (1901, 1903, 1904, 1905, 1907)²³⁸ ihracatın yapıldığı ülkeler Avrupa-Amerika ve Hindistan-Çin (Uzak Doğu) olarak iki grup halinde verilmiş, diğer raporlarda ise sadece toplam ihracat miktarı verilmiş, bölgelere göre ayırım yapılmamıştır. Bu zaman diliminde (1900-1912) yıllık ortalama 711.605 sterlin olmak üzere Bağdat’ın ihracat hacmi toplam 9.250.867 sterlin olarak gerçekleşmiştir. Bu da yaklaşık 10.175.953 Osmanlı lirasına denk gelmektedir.²³⁹ Grafikte de (Grafik 1) görüldüğü üzere ihracatın büyük kısmı Avrupa ve Amerika pazarlarına yapılmışken Uzak Doğu yani Çin ve Hindistan ise bu pazarların oldukça gerisinde kalmıştır. Ancak bu süre dahilinde Bağdat’ın Çin ve Hindistan pazarlarıyla olan ticareti büyük oranda büyüme göstermiştir. 1900 yılında 64.198 sterlin olan ihracat, iki kattan fazla artarak 1907 yılında 153.203 sterline çıkmıştır. Bağdat’ın Avrupa ve Amerika pazarlarıyla olan ticaret hacmi ise sabit bir gelişme veya küçülme göstermemiş, ticarete dalgalanmalar meydana gelmiştir. Mallara olan talebin yüksek olduğu dönemlerde stokların doldurulması, bir sonraki yıl ise stoklar dolu olduğu için talebin az olması gibi etkenler ticaret hacmindeki dalgalanmanın başlıca sebebiydi. Örneğin 1903 yılında Avrupa ve Amerika’ya büyük

²³⁷ F.O. Annual Series, No: 4696, s. 3.

²³⁸ 1902 ve 1906 yıllarına ait kayıtlar bulunmamaktadır.

²³⁹ Kur oranı 1,10 olarak hesaplanmıştır.

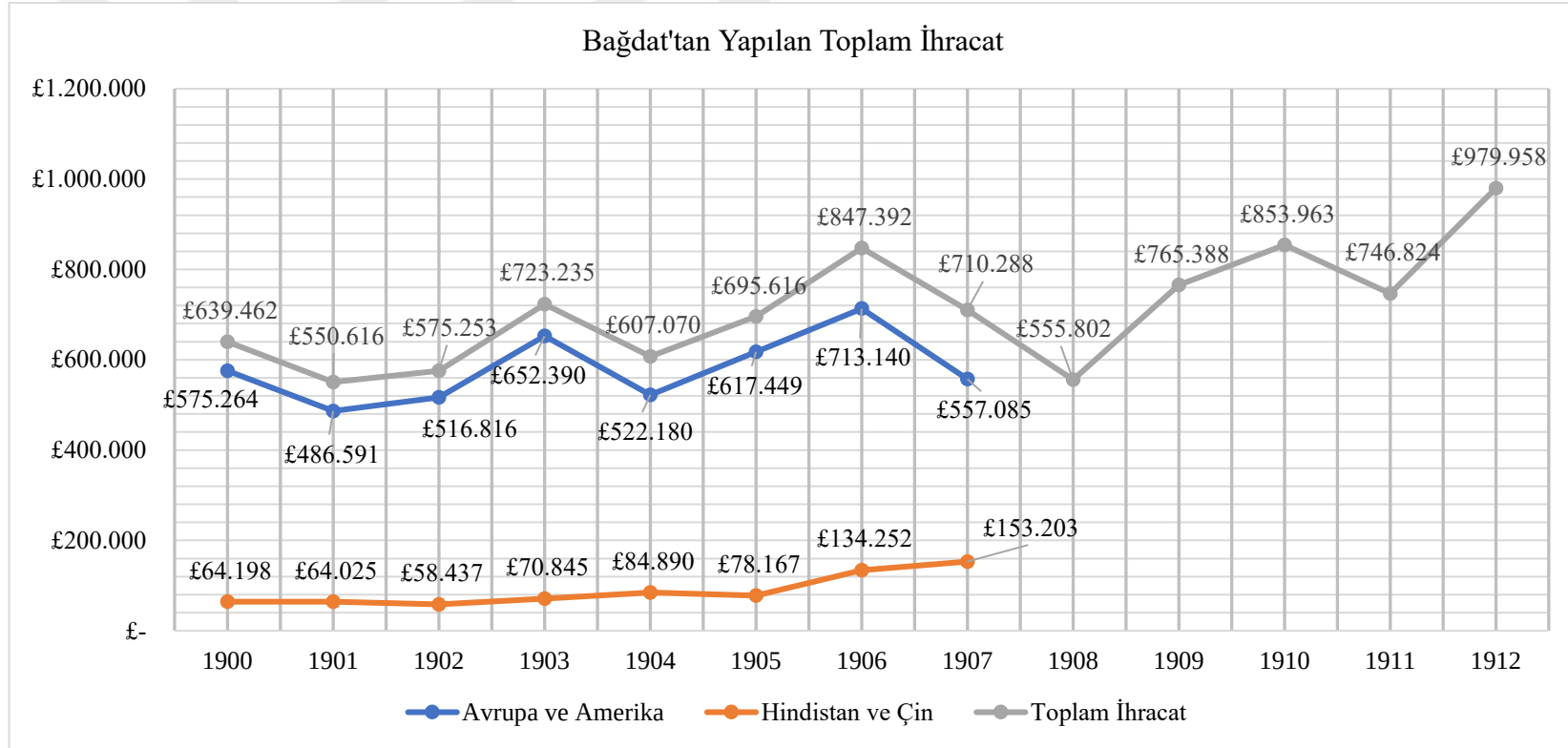
miktarlarda halı sevkiyatı yapılmış ve kısa sürede Avrupa ve Amerika’da stokların dolmasıyla aynı yıl içinde talepler azalmış ve Bağdat’taki tüccarın malları elinde kalmıştır. 1904 yılında da talep azlığından ötürü halılar tüccarın elinde kalmış ve pek iş yapılamamıştır.²⁴⁰

Osmanlı Devleti’nin genelinde 1900-1911 yılları²⁴¹ arasında yaklaşık 234.249.000 lira tutarında ihracat gerçekleştirilmiştir.²⁴² İngiliz kayıtlarına göre bu tarihlerde Bağdat’ın ihracat hacmi toplam 8.270.909 sterlin idi. Bu tutar Osmanlı lirası olarak yaklaşık 9.098.000 liraya denk gelmektedir. Bu verilere göre 1900-1911 yılları arasında Bağdat’ın ihracat hacmi, Osmanlı Devleti’nin içindeki payının %3,88’e tekabül etmekteydi.

²⁴⁰ F.O. Annual Series, No: 3235, s. 4-5; F.O. Annual Series, No: 3477, s. 5

²⁴¹ Osmanlı kayıtlarında 1912 yılına ait toplam ihracat değeri ilgili kaynaklarda verilmediğinden 1900-1911 yılları arası verilmiştir.

²⁴² Şevket Pamuk *19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti, Tarihi İstatistikler Dizisi C. 1*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1995, s.18; Tevfik Güran, *Resmî İstatistiklere Göre Osmanlı Toplum ve Ekonomisi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 375-376.; Celal Aybar, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ticaret Muvazenesi 1878-1913*, Zerbamat Basımevi, 1939, s. 17-18.



Grafik 1: 1900-1912 Yılları arasında Bağdat'ta yapılan ihracat.

2. 2. Bağdat'ın Toplam İthalat Hacmi

Bağdat'ın ithalat verilerini içeren 1900-1912 yıllarına ait İngiliz ticaret raporları genel olarak Avrupa, Amerika ve Hindistan'dan Bağdat'a ürün akışının olduğunu göstermektedir. Yapılan ithalatın maddi değeri yıllık ortalama 2.070.100; 13 yıldaki toplam değeri ise 26.911.300 sterlindir. Bunun Osmanlı lirası karşılığı 29.602.430 liradır.²⁴³ Bu süre içinde Osmanlı Devleti'nin toplam ithalat hacmi ise 376.379.000 Osmanlı lirasıdır.²⁴⁴ Bu veriler Bağdat özelinde yapılan ithalat tutarının, ülke genelinin %7,8'lik kısmına tekabül ettiğini göstermektedir.

İngiliz raporlarından elde edilen verilerin Bağdat dahilinde yapılan ticaretin tamamını kapsamadığını hatırlatmakta fayda var. Zira raporlarda yer alan toplam ihracat ve ithalat verileri yalnızca *Avrupa, Amerika, Çin ve Hindistan (Uzak Doğu)* pazarlarına yapılan ticaret kayıtlarını içermektedir. Aynı dönemde Bağdat'ın İran, Mısır ve Osmanlı coğrafyasının birçok bölgesiyle yapılan ticareti raporlara eksik ve sınırlı yansımıştır. Aynı şekilde Osmanlı Devleti'nin tuttuğu verilerde de eksiklik bulunmaktadır. Nitekim Pamuk ve Aybar, 1901-1904, 1906 ve 1912 yıllarında, Gümrükler Müdiriyeti Umumiyesi'nin yayın yapmamasından dolayı, zikredilen tarihlere ilişkin verilerin olmadığını ileri sürmüşlerdir.²⁴⁵ Güran'ın çalışmasında ise yalnızca 1912 yılına ait veriler eksik verilmiştir. Güran, 1910 ve 1911 yıllarına ait toplam değerlerin tuz, şarap sigara, mamul ve yaprak tütün ihracatını kapsamadığını belirtmiştir.²⁴⁶ Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere gerek İngiliz konsolosluk raporlarının sunduğu verilerde gerekse Osmanlı Devleti'ne ait resmi istatistikî verilerde eksiklikler bulunmaktadır. Bu çalışma, mevcut kaynaklardan elde edilen verilere göre yapılmıştır.

13 yıllık süreç içinde Bağdat'a yapılan ithalat miktarında zaman zaman keskin düşüş ve yükselişlerin meydana geldiği göze çarpmaktadır (Grafik 2). Örneğin 1904

²⁴³ Kur oranı 1,10 olarak alınmıştır.

²⁴⁴ Güran, *Resmî İstatistiklere Göre...*, s. 375-376; Pamuk, *19. Yüzyıl Osmanlı Dış...*, s. 18; Aybar, *Osmanlı İmparatorluğu Ticaret...*, s. 17-18.

²⁴⁵ Aybar, *Ticaret Muvazenesi...*, s. 7; Pamuk, *19. Yüzyıl Osmanlı Dış...*, s. 1.

²⁴⁶ Güran, *Resmî İstatistiklere Göre...*, s. 375-376.

yılında Avrupa'dan yapılan ithalat tutarı 1.678.080 sterlin iken 1905 yılında yaklaşık %30'luk bir düşüş yaşanarak 1.098.150 sterline gerilemiştir. 3477 numaralı ve 1904 tarihli raporda da belirtildiği gibi, bunun muhtemel sebebi 1904 yılında baş gösteren kolera salgınının sonraki yılı olumsuz etkilemiş olmasıdır.²⁴⁷ Mezopotamya ve İran bölgelerinin salgından kurtulmasıyla oldukça durgun olan tekstil ticareti, 1905 yılının ikinci yarısında yeniden canlanmış²⁴⁸, takip eden yıllarda ise artarak devam etmiştir. Özellikle 1905 ve 1907 yılları arasında ciddi bir artış dikkat çekmektedir. 1907 yılındaki artışta aynı yılın temmuz ayında gümrük vergilerinin %8'den 11'e çıkarılması sebep olmuştur. Zira vergi artışından önce ithalatçılar stok biriktirmek için normalin üstünde ticaret yapmışlardır.²⁴⁹ Bağdat Demiryolu projesine ihtiyaç duyulan paranın karşılanması için Osmanlı Devleti, 1903 yılında çıkardığı tahvillerin yanı sıra gümrük vergilerini de %11'e çıkarmak istemiş fakat ilk etapta ilgili devletler buna karşı çıkınca yapılan uzun görüşmeler sonucunda 1906 yılında gümrük vergisinin %8'den 11'e çıkarılmasına ve bu kararın 1907 yılının temmuz ayında uygulanmaya başlamasına karar kılınmıştı.²⁵⁰ İthalattaki dikkat çeken bu büyük artışın aksine ihracatta ise düşüş yaşanmıştır. Buna İran ile yapılan ticarete yolların güvensizliği, taşımacılıktaki ve Avrupa ve Amerika pazarlarındaki yetersizlik neden olmuştur.²⁵¹ Genel itibariyle bakıldığında ise, toplam ithalat hacmi yukarı doğru bir hareket göstermiştir. Yani zaman zaman dalgalanmalar meydana gelmiş olsa da ticaret hacmi sürekli artmıştır.

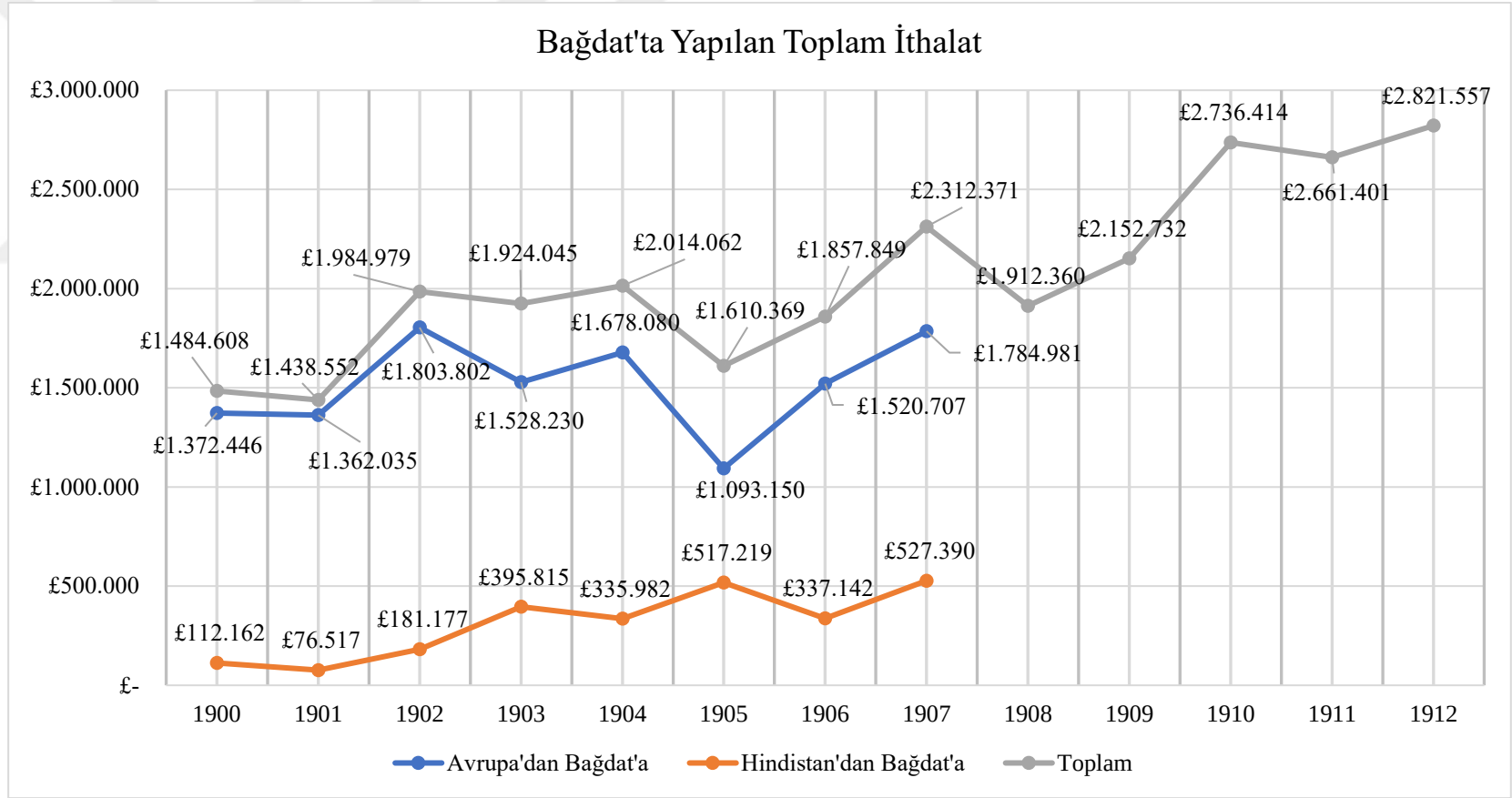
²⁴⁷ F.O. Annual Series No: 3477, s. 3

²⁴⁸ F.O. Annual Series No: 3663, s. 5

²⁴⁹ F.O. Annual Series No: 4073, s. 3

²⁵⁰ Edward Mead Earle, *Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı (1903-1923)*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 90-91.

²⁵¹ F.O. Annual Series No: 4073, s. 3



Grafik 2: 1900-1912 Yılları arasında Bağdat'ta yapılan ithalat*

* 1906 ve 1907 yıllarında grafikte Hindistan'dan yapılan ithalat verileri sadece Hindistan'dan yapılanları değil İran Körfezi ve Çin'den yapılan ithalatı da kapsamaktadır ancak ayrıca belirtmemek için Hindistan verileri arasında gösterilmiştir

2. 3. Bağdat'ın Toplam Ticaret Hacmi (1900-1912)

1900-1912 yılları arasında Bağdat'ta toplam 36.162.166 sterlin değerinde ticaret gerçekleşmiştir. Bu ticaret hacminin %74,4'ünü ithalat, %25,6'sını ihracat oluşturmaktadır. Tablodan da anlaşıldığı gibi (Bkz. Tablo 11) Bağdat'ın ithalat ve ihracat miktarı arasında oldukça büyük bir açık olup, bu açık toplamda 17.660.432 sterlindir. Bu büyük farkın sebebi yukarıda belirtildiği gibi ticareti yapılan mallarının niteliğinden kaynaklanmaktadır. İhracat ürünlerinin ziraî üretime dayalı ve katma değeri düşük olması ve buna karşın ithal ürünlerin ise işlenmiş, ürünlerinden oluşması ve ihraç mallarının aksine katma değerinin yüksek olması ticaretteki bu büyük açığa sebep olmuştur.

Yıl	İhracat	İthalat	İthalat ve İhracat arasındaki fark
1900	639.462	1.484.608	-845.146
1901	550.616	1.438.552	-887.936
1902	575.253	1.984.979	-1.409.726
1903	723.235	1.924.045	-1.200.810
1904	607.070	2.014.062	-1.406.992
1905	695.616	1.610.369	-914.753
1906	847.392	1.857.849	-1.010.457
1907	710.288	2.312.971	-1.602.683
1908	555.802	1.912.360	-1.356.558
1909	765.388	2.152.732	-1.387.344
1910	853.963	2.736.414	-1.882.451
1911	746.824	2.661.401	-1.914.577
1912	979.958	2.821.557	-1.841.599
TOPLAM	9.250.867	26.911.299	-17.660.432

Tablo 11: Toplam ihracat, ithalat değerlerini ve ikisi arasındaki farkı gösteren tablo.

Aynı dönemde Bağdat dışında diğer liman ve başmüdürlüklerde de benzer durumla karşılaşilmektedir. Örneğin İstanbul'da 1911 yılında yaklaşık 1.044.006.000 kuruş, Beyrut'ta da 353.363.000 kuruş açık verilmiştir.²⁵² R. 1325 (M. 1909) tarihli Ticaret-i Hariciye İstatistiki'ne göre İstanbul'da dış ticarete 974.832.712 kuruş;

²⁵² Güran, *Resmi İstatistiklere Göre...*, s. 377.

Beyrut'ta ise 166.772.362 kuruş açık verilmiştir.²⁵³ Bu örneklerin aksine İzmir limanında istisnai bir durum söz konusudur. Zira İzmir limanının bahsedilen yıllarda ticaret fazlası verdiği görülmüştür.

İzmir, XVI. yüzyıldan itibaren önemli gelişim göstermiştir. XVI. yüzyılda İzmir, Akdeniz için önemli bir transit ticaret limanı haline gelmiş, dış dünya ile yapılan ticaret şehrin gelişimine önemli katkı sağlamıştır.²⁵⁴ XVI. yüzyıldaki bu ilk gelişim evresinin ardından ikinci evre ise XVIII. yüzyıl ortalarında başlamış, bu evrede İzmir ve hinterlandının tarımsal gelişimi büyük katkısı ile olmuştur. İzmir limanının hinterlandı Batı ve Orta Anadolu ile sınırlı kalmayıp Doğu Anadolu, Suriye ve İran'a kadar uzanabilmekteydi.²⁵⁵ İzmir limanının bu kadar geniş bir coğrafyayla bağ kurması Osmanlı Devleti dahilinde demiryolu ağlarının gelişimi mümkün kılmıştır.²⁵⁶ XIX ve XX. yüzyılın başlarında tarımsal alanda büyük gelişmelerin yaşanması, Batı'nın talepleri doğrultusunda sanayi bitkilerine yönelik ürünlere önem verilmiş, bu da İzmir limanının ihracata dönük büyümesini sağlamıştır.²⁵⁷ İç kesimlerden İzmir'e ulaştırılan mallar buradan ihraç edilmesi, önemli bir zenginlik sağlamıştır. XIX. yüzyılın son çeyreğinde İzmir, Osmanlı Devleti'nin en büyük ihracat limanı haline gelmiş ithalatta da İstanbul'un ardında yani ikinci sırada gelmekteydi.²⁵⁸

²⁵³ *Memâlik-i Osmanîye'nin 1325 Senesine Mahsus Ticaret-i Hariciye İstatistiki*, s. b.

²⁵⁴ Reşat Kasaba, "İzmir", *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914)*, (Edt. Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren, Donald Quataert), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s. 1-8.

²⁵⁵ Özlem Yıldız, *Osmanlı Devleti'nde Deniz Ticareti (1908-1914)*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 84

²⁵⁶ Demiryolu projeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Murat Özyüksel, *Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Arba Yayınları, İstanbul, 1988; Bilmez Bülent Can, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

²⁵⁷ İzmir'in tarımsal üretim ve ticareti için bkz.: Cihan Özgün, *İzmir ve Artalanında Tarımsal Üretim ve Ticareti (1844-1914)*, (Danışman: Prof. Dr. Sabri Sürgevil), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2011.

²⁵⁸ Kasaba, "İzmir", s. 12-17.

Yıl	İthalat		İhracat	
	Kuruş	Sterlin*	Kuruş	Sterlin
R. 1325/M.1909	122.461.589	~1.074.223	79.843.993	~700.385
R. 1326/M. 1910	220.669.584	~1.935.698	105.205.825	~922.858
R. 1327/M. 1911	304.088.013	~2.667.438	151.701.953	~1.330.718
R. 1329/ M.1913	330.502.458	~2.899.144	134.111.336	~1.176.415
TOPLAM	977.721.644	~8.576.503	470.866.107	~4.130.376

Tablo 12: Osmanlı dış ticaret istatistiklerinde Bağdat gümrüğündeki toplam ithalat ve ihracatını gösteren tablo.²⁵⁹

Tablo 12’de kuruş olarak verilen değerler, “*mecidiye 19*” hesabıyla yapılmıştır. Daha önce değinildiği üzere normalde 100 kuruş 1 liraya karşılık gelmekteyken mecidiye 19 hesabıyla 102,6 kuruş 1 liraya tekabül etmektedir. Buna göre R. 1325 yılındaki ihracat ve ithalat miktarı, normal kuruş hesabına göre 122.461.589 kuruş bu da yaklaşık olarak 1.224.615 altın liraya karşılık gelmesi gerekirken mecidiye 19 hesabına göre 1.193.582 liraya, yaklaşık 1.074.223 sterline karşılık gelmektedir. Osmanlı Devleti’nin verilerine göre 1909-1911 yıllarında 5.677.359 sterlini ithalat ve 2.953.961 sterlini ise ihracat olmak üzere toplam 8.621.320 sterlin değerinde ticaret hacmine ulaşılmıştır.²⁶⁰ Buna karşı ilgili yıllara ait İngiliz raporlarına göre ise toplam ticaret 9.916.672 sterlin değerine sahiptir. İki kayıt karşılaştırıldığında arada %15’lik bir fark bulunduğu tespit edilmiştir. Yani İngiliz kayıtlarındaki veriler Osmanlı kayıtlarındakilerden %15 daha fazladır.

* Osmanlı gümrük kayıtlarında kuruş olarak verilen değerler sterline çevrilmiştir.

²⁵⁹ 1325 Senesi Ticaret-i Hariciye İstatistiki, s. b; 1326 Senesi Ticaret-i Hariciye İstatistiki, s. 4; 1327 Senesi Ticaret-i Hariciye İstatistiki, s. 4; 1329 Senesi Ticaret-i Hariciye İstatistiki, s. 4;

²⁶⁰ İngiliz raporlarında 1913 yılına ait veriler bulunmadığından sağlıklı bir karşılaştırma yapabilmek adına 1913 yılı hesaba katılmamıştır. Zira 1913 yılıyla birlikte Bağdat’ın toplam ticaret hacmi 14.118.000 liradır. Bu hususla ilgili Dördüncü Bölüm’de yer alan **Bağdat’ın Toplam Ticaret Hacmi (R. 1325-1329/ M. 1909-1913)** başlığına bakınız.

2. 4. Ülkelere Göre Toplam İthalat ve İhracat

ÜLKE	1908	1909	1910	1911	1912
İngiltere	931.424	1.201.316	1.317.762	1.199.597	1.415.288
Hindistan, Çin, Japonya	465.163	461.668	664.147	747.525	666.135*
Fransa	184.416	120.199	203.284	72.998	64.005
Avusturya-Macaristan	97.666	123.312	180.011	232.391	206.801
Belçika	81.756	109.764	211.835	183.921	176.806
Almanya	49.484	36.705	53.705	91.060	482.505
İran Körfezi	39.164	24.740	16.015	45.289	33.591
Türkiye	36.396	36.868	54.510	46.187	34.540
Rusya	14.085	26.334	13.260	9.122	34.885
İtalya	3.445	7.673	1.900	15.242	300
Hollanda	1.753	623	255	230	3.610
İsveç	-	3.315	18.924	10.975	5.021
Birleşik Devletler	1.685	215	806	6.864	9.262
Boğaz Yerleşimleri	5.923	-	-	-	-
Çin	-	-	-	-	40.760
Japonya	-	-	-	-	7.382
Seylan	-	-	-	-	4.785
Mısır	-	-	-	-	3.921
TOPLAM	1.912.360	2.152.732	2.736.414	2.661.401	3.168.597

Tablo 13: 1908-1912 yılları arasında ülkelere göre toplam ithalatı gösteren tablo.

Ülke	1909	1910	1911	1912
İngiltere	255.744	330.361	284.347	285.620
Birleşik Devletler	135.946	155.049	95.520	120.646
Fransa	117.540	132.131	113.539	222.825
Çin	104.029	61.540	81.773	5.744
Türkiye	45.469	63.379	62.022	50.460
Hindistan	35.400	25.938	32.906	159.441
Almanya	28.644	30.441	36.915	88.239
Mısır	23.880	20.390	16.291	30.057
Avusturya-Macaristan	13.684	14.591	11.200	16.792
Hollanda	3.469	3.9669	1.916	1.396
Belçika	941	3.077	10.395	-
Boğaz Yerleşimleri	642	12.404	-	-
Avusturalya	-	693	-	-
TOPLAM	765.338	853.963	746.824	981.220

Tablo 14: 1909-1912 yılları arasında ülkelere göre toplam ihracatı gösteren tablo

* Çin ve Japonya ile olan ticaret değerlerini içermemektedir. Zikredilen ülkelerin değerleri ilgili yılda ayrıca gösterilmiştir.

Raporlarda sadece 1908 yılından itibaren ülkelere göre toplam ticaret değerleri verildiğinden yukarıdaki tabloda da 1908 ve sonraki yıllara ait veriler yer almaktadır. Tablolarda (Tablo 13 ve 14) görüldüğü üzere Bağdat ticaretinde en büyük paya sahip olan ülke İngiltere'dir. Yıllık ~1.000.000 sterlin civarında pamuklu ve yünlü mal ticareti yapan İngiltere Bağdat'ın dış ticaretinde öne çıkmıştır. İran'ın ithal ettiği dokumaların bir kısmının da Bağdat üzerinden gönderilmesi bu alandaki ticaret hacmini arttıran önemli diğer bir etken olmuştur.²⁶¹ Aynı şekilde İngiltere, Osmanlı Devleti'nin genel ticaretinde de en büyük paya sahip ülke konumundaydı. İngiltere, 1900 yılında ihracatta %38'lik (5.672.095 lira); ithalatta ise %34,9'luk (8.312.014 lira) oran ile Osmanlı Devleti'nin dış ticaretindeki en büyük yeri işgal etmekteydi.²⁶² Ancak zaman içinde ticaretteki payı azalan İngiltere'nin 1911 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti ile olan ticareti ihracatta %24'e (5.992.061 lira); ithalatta da %22,1'e (9.945.941 lira) gerilemiş olsa da ilk sıradaki yerini korumuştur.²⁶³ Burada dikkat çeken bir husus ise Osmanlı Devleti'nin dış ticaretinde önemli yeri olan İngiltere, Avusturya-Macaristan, Fransa ve Almanya'nın 1900-1911 yılları arasında sahip oldukları paylarındaki meydana gelen değişikliklerdir. Almanya, Osmanlı ile olan ticaretini her yönüyle geliştirirken İngiltere ve Fransa'da gerileme yaşanmıştır. Avusturya-Macaristan ise ithalatta gerilemiş, ihracatta ise kısmen ilerleme kat etmiştir. 1900 yılında Osmanlı Devleti'nin dış ticaretinde Almanya'nın ithalatta %2,8 olan payı 1911 yılına gelindiğinde %11,5'e çıkmıştır. Bu süre içinde Avusturya-Macaristan ile olan ithalat %18,9'dan %15,2'ye; Fransa ile olan ithalat ise %11,6'dan %8,7'ye gerilemiştir. İhracatta ise Almanya %4'ten %6,1'e; Avusturya-Macaristan da %10,1'den %13,9'a çıkarken Fransa %29,8'den %18,9'a düşmüştür.²⁶⁴

Ülkelerin Osmanlı Devleti ile ticari ilişkilerindeki bu değişim, dönemin siyasi koşullarının etkisiyle meydana gelmiştir. Zira Osmanlı Devleti'nin dış politikada

²⁶¹ Bu konuyla ilgili gerekli bilgiler **a) Parça Kumaş ve Yünlüler** başlığı altında verilmiştir.

²⁶² Aybar, *Ticaret Muvazenesi*..., s. 31; Pamuk, 19. Yüzyıl Osmanlı Dış..., s. 75.

²⁶³ Aybar, *Ticaret Muvazenesi*..., s. 31; Pamuk, 19. Yüzyıl Osmanlı Dış..., s. 77; Güran, *Resmî İstatistiklere Göre*..., s. 379.

²⁶⁴ Ülkelere göre ithalat ve ihracat hacimlerine dair daha ayrıntılı bilgiler için bkz: Aybar, *Ticaret Muvazenesi*..., s. 28-35; Pamuk, 19. Yüzyıl Osmanlı Dış..., s. 68-77.

yönünü, yıllardır önemli siyasi ve ticari ilişkiler kurduğu Fransa ve İngiltere'den, siyasi birliğini yeni kurmuş ve gelişen Almanya'ya çevirmiştir. Ayrıca Anadolu ve Bağdat Demiryolları'nın inşa ve işletmesinde Almanya'nın önemli imtiyazlar elde etmesi ikili ticaretin gelişmesinde önemli olan bir diğer etkidir.²⁶⁵ Türk-İngiliz münasebetleri malum sebeplerden dolayı bozulmaya başlamış, Osmanlı Devleti de bu süreçte kendine yeni bir yol çizerek birliğini yeni kuran ve hızla gelişen Almanya ile olan işbirliğini siyasi ve ticari olarak geliştirmiştir. Bu da Osmanlı Devleti'nin dış ticaretinde Fransa ve İngiltere'den uzaklaşmasına ve Almanya ile yakınlaşmasına, ticari ilişkilerin geliştirmesine sebep olmuştur.²⁶⁶ İki ülkenin ticari ilişkileri büyük boyutlu silah ticareti temelli gelişerek diğer alanlara da yayılmış, ilerleyen süreçte demiryollarında Almanların etkinliğinin artmasıyla daha da büyümüştür.²⁶⁷ Earle, 1904 yılında Almanya'nın Türkiye'ye ihracatının %50 arttığını, bu artışta demiryolu malzemelerinin büyük etkisi olduğunu yazmıştır.²⁶⁸ Yine Earle'nin ifade ettiği gibi siyasi faaliyetlerin yanı sıra Osmanlı Devleti'nin ticari olanakları da Üçlü İttifak devletlerine doğru kaymıştır.²⁶⁹

İngiliz ticaret kayıtları da Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın Bağdat ile olan ticarete etkisini arttırdığını göstermektedir. Nitekim 1909 tarihli raporda bir Alman firmasının Bağdat'ta tarım makineleri tedarik ederek çiftçilere kiraladığı veya taksit

²⁶⁵ Ayrıntılı Bilgi için bkz: Özkan Ünal, *Osmanlı Arşiv Kaynaklarına Göre Osmanlı-Alman Ekonomik İlişkileri (1856-1914)*, (Danışman: Prof. Dr. Şerife Yorulmaz), Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2009; Ömer Faruk Akar, *Anadolu ve Bağdat Demiryollarının Yapımı ve Osmanlı-Alman İlişkilerine Etkisi*, (Danışman: Prof. Dr. Mehmet Öcal), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2019; Cenk Reyhan, "Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1878-1914)", *Belleten*, C. LXIX, S. 254, Nisan, 2005; Filiz Çolak, "Osmanlı Devleti'nin Dış Ticaretinde Almanya'nın Yeri ve Önemi", *I. Uluslararası Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Türk Alman İlişkileri Sempozyumu Bildiriler Kitabı (8-10 Ekim 2009)*, Konya, 2010, s.167-181. Anadolu ve Bağdat Demiryolları için bkz: Murat Yüksek, *Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Arba Yayınları, İstanbul, 1988; Edward Mead Earle, *Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı (1903-1923)*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003.

²⁶⁶ Ünal, *Osmanlı Arşiv Kaynaklarına Göre...*, s. 91.

²⁶⁷ Ünal, *Osmanlı Arşiv Kaynaklarına Göre...*, s. 5; Akar, *Anadolu ve Bağdat Demiryolları...*, s. 34-35.

²⁶⁸ Earle, *Bağdat Demir ve Petrol Yolu...*, s. 99, 7. dipnot.

²⁶⁹ Earle, *Bağdat Demir ve Petrol Yolu...*, s. 103.

sistemiyle sattığına yer verilmiştir.²⁷⁰ Yine aynı raporda Avusturya-Macaristan'ın cam eşya ticaretinin hemen hemen tamamına sahip olduğu; İngiltere'nin elinde olan karyola ticaretinden ise rapor edilen yılda, 5'te 1'lik pay aldığını ve yine İngiltere'nin tekelinde olan kova ticaretinden ise 1909 yılında Avusturya-Macaristan'ın %70'lik pay aldığını dikkat çekilmiştir. Bağdat'ın şeker ticaretinde de Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın gelişim gösterdiği, Bağdat'ta büyük payı olan Belçika şekerinin karşısında Avusturya-Macaristan şekerinin daha dayanaklı olduğu²⁷¹ verilen bilgiler arasındadır.²⁷² 1912 yılı raporunda Bağdat Demiryolu için 360.780 £ değerinde malın ithal edildiği yazılmıştır.²⁷³ R. 1329 (M. 1913) tarihli Osmanlı dış ticaret kaydında Almanya'dan 21.785.820 kuruşluk lokomotif, lokomobil, demiryolu vagonları ve aksamlarının ithal edildiği ve bunun 6.426.633 kuruşluk kısmının Bağdat'a geldiği bilgisine ulaşılmıştır.²⁷⁴ Tekstil, hırdavat ve demir eşya gibi pek çok üründe İngiltere ile rekabet eder hale gelen Almanya, Osmanlı Devleti dahilinde İngiltere'ye kan kaybettirmeye başlamıştır.²⁷⁵

Dikkat çeken bir husus ise Birleşik Devletler yani Amerika ile yapılan ticarettir. Amerika ile yapılan ticarete Bağdat'ın ticaret açığı vermediği aksine büyük bir ticaret fazlalığına sahip olduğu dikkat çekmektedir. Amerika'dan çok az miktarda ithalat yapılmasına karşın büyük miktarda ihracat yapılmıştır. Amerika ile olan ihraç mallarının mahiyetini genel olarak tekstil sanayiinin ham maddesi olan yün, tiftik gibi ürünler ve halılar oluşturmaktayken, Amerika'dan ithal edilen ürünlere bakıldığında, ilgili başlık altında da ifade edildiği üzere parafin yağının %32'sinin bu ülkeden

²⁷⁰ F.O. Annual series, No:4482, s. 5

²⁷¹ Taşıma şartlarının zorluğu sigorta şirketlerinin kaçınmasına yol açmakta ve bu durum da ticareti olumsuz etkilemekteydi. Zorlu nakliye şartlarından dolayı ticareti yapılan malın dayanaklı olması, tercih edilmesinde önemli bir etken olmuştur. Örneğin Belçika şekerinin Fransa şekerinden daha dayanıklı olması sebebiyle Belçika şekerine olan talep artmıştır. Bkz. Şeker başlığı

²⁷² F.O. Annual Series, No: 4482, s. 5; F.O. Annual Series, No: 4999, s. 5

²⁷³ F.O. Annual Series, No: 5225, s. 3

²⁷⁴ *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1329*, Matbaa-yı Osmaniye, Dersaat-1331 (İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi: NEK4674), s. 218-219 ve 224.

²⁷⁵ Yıldız, *Deniz Ticareti...*, s. 104-105.

gelmekteydi onun haricinde dikkat çeken bir ürün olmamıştır.²⁷⁶ Ülkelerle yapılan ticarete İsveç, Rusya ve İtalya'ya ise tabloda belirtilen yıllar arasında Bağdat'tan ürün gönderilmediği anlaşılmaktadır.

Kısacası, dönemin siyasi koşulları Osmanlı Devleti'nin dış politikasını etkilediği gibi dış ticaretini de etkilemiş ve yeni bir yön çizmesine sebebiyet vermiştir. 1900-1912 yılları arasındaki Osmanlı Devleti'nin siyasi alandaki eğilimi, ticari hayatına da yansımıştır. Osmanlı Devleti'nin dış ticaretinde büyük paya sahip olan İngiltere'nin payı her geçen yıl küçülürken, Osmanlı'nın yoğun bir siyasi ve ticari ilişkiler içine girdiği Almanya'nın payı ise artmaktaydı. Bunların yanı sıra Fransa da Osmanlı ticaretindeki payı her geçen yıl azalırken Avusturya-Macaristan'ın Osmanlı Devleti ile ticareti ise artmıştır.

a. İran ile Ticaret

Bağdat ticaret hacmini genişleten önemli ülkelerden olan İran ile yapılan ticareti ayrı bir başlık altında ele almak gerekir. Ülkelerin durumunu gösteren tablolarda (Tablo 13 ve 14) İran ile yapılan ticaret konusunda fazla bilginin olmamasının muhtemel sebebi konsolosluk raporlarının, nakliye şirketlerinden alınan verilerden yola çıkılarak oluşturulmasından dolayıdır. Çünkü İran ile yapılan ticaret genel olarak kara yolu ile yapılmaktaydı ve konsoloslukun verilerini kullandığı şirketin ise nehir üzerinde çalışması, İran ticareti konusunda yeterli bilginin bulunmamasını açıklar niteliktedir. Fakat raporlarda yer alan birtakım bilgiler Bağdat üzerinden yapılan ticarete İran'ın önemli etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Bağdat ile İran arasındaki ticaret genel olarak “transit ticaret” hüviyetine sahiptir. Yani İran'dan gelen mallar Bağdat üzerinden denizaşırı memleketlere gönderilmekteydi veya dışarıdan gelenler aynı şekilde Bağdat üzerinden İran'a taşınmaktaydı. Örneğin Bağdat'ta yapılan halı ticaretinde ürünler genel olarak İran'dan gelerek Avrupa ve Amerika'ya satılmaktaydı. Hatta Osmanlı dış ticaret kayıtlarında da “*Acem halısı*” olarak kayda geçen halı türünden çok yüksek miktarda Bağdat'a geldiği anlaşılmaktadır.²⁷⁷ İlgili yıllara ait

²⁷⁶ Bkz. **Parafin Yağı** başlığı

²⁷⁷ 1326 Senesi Ticaret-i Hariciye İstatistiki, s. 203; 1329 Senesi Ticaret-i Hariciye İstatistiki, s. 200.

konsolosluk raporlarına da bakıldığında bu hususla ilgili örtüşür bilgiler yer almaktadır; 1909 yılı raporunda İran, Avrupa ve Amerika ile ticaretin geliştiği bunda halıların da payı olduğu ve çok sayıda halının Bağdat'tan ihraç edildiği²⁷⁸; Yine 1910 yılı raporunda da halı ticaretinin canlı olduğu ifade edilmiştir.²⁷⁹ Avrupa'dan gelen şeker, bakır gibi pek çok ürün de Bağdat üzerinden İran'a gönderilmekteydi.²⁸⁰ 1911 ve 1912 yıllarına ait raporlarda diğer raporlardan farklı olarak İran ticaretine ayrıca başlık açılarak bilgi verilmiştir.

1906 yılında İran'da meşrutiyet hareketleri baş göstermiş ve uzun yıllar bu hareketler İran'ın iç işlerinde sıkıntılı zamanlar geçirmesine ve bölgede güvensiz bir ortama sebep olmuştur. Raporlarda "İran iç meseleleri/karışıklıkları" olarak ifade edilen bu durum, İran'da 1906 yılından itibaren başlayan iç karışıklıklar Bağdat ticaretini olumsuz bir şekilde etkilemiştir.²⁸¹ Çünkü İran iç meseleleri, ticaret yollarında güvensizliğe sebep olmuş ve kimi zaman yollar kapanmıştı, bu da ticaretin önünde bir engel teşkil etmiştir. 1907 yılı raporunda belirtildiği üzere yolların güvensizliğinden dolayı hacıların dahi bölgeye gelişleri kesilmişti.²⁸² 1909 yılında İran'daki karışıklıkların geçici olarak azalmasıyla ticarete canlanma olmuş,²⁸³ fakat 1910 yılında tekrar artınca Buşehr'den İran içlerine giden yol güvensizlik nedeniyle tekrar kapanmış bu da Bağdat aracılığıyla İran'la fazla ticaret yapılamamasına neden olmuştur.²⁸⁴ Ancak bu yıl olumlu bir gelişme de meydana gelmiştir. İran'ın kuzeyindeki karışıklıklar, Rus şekerinin bölgeye girişine mani olmuştur.²⁸⁵ Bu da dolayısıyla Avrupa'dan gelen şekerin Bağdat üzerinden İran'a girişini sağlayan olumlu bir etken olmuştur. Güney İran'daki ticaret rotalarının, mevcut siyasi sorunlardan

²⁷⁸ F.O. Annual Series No: 4482, s. 3 ve 7.

²⁷⁹ F.O. Annual Series No: 4696, s. 6.

²⁸⁰ Bunlar hakkında ayrıntılı bilgi için ilgili başlıklara bakınız.

²⁸¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Yılmaz Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2012, s. 413-483.

²⁸² F.O. Annual Series No: 4073, s. 3.

²⁸³ F.O. Annual Series No: 4482, s. 7

²⁸⁴ F.O. Annual Series No: 4696, s. 3

²⁸⁵ F.O. Annual Series No: 4696, s. 4

dolayı kapanması, Bağdat-Kirmanşah arasındaki yolun ticaret hacmini genişletmişti. Ama yine de ticaret sağlıklı bir şekilde yapılamamıştır. Sınırdaki aşiretlerin kervanlara haraç kesmeleri ticaretin önünde engel teşkil etmiştir. 1911 yılının kasım ve aralık aylarında ise ticaret trafiği neredeyse durmuş, değeri 240.00 sterlinden fazla mal Bağdat'ta kalmıştı.²⁸⁶

Birkaç yıldır süre gelen İran'ın iç meselelerindeki belirsizlik, 1912 yılında da mevcudiyetini korumuş, Hanekin-Kirmanşah arasındaki yolda güvensizlik devam etmiştir. Yollardaki bu güvensizlik nakliye ücretlerinde de artışa sebep olmuştur. Nakliye işi yapan katırcılar, hayvanlarını kaybetmekten korkuyorlardı, bu durum da tabii olarak nakliye ücretlerine yansımıştır. Bağdat'tan Kirmanşah'a gidecek katır kiralari normal şartlarda 9-13 mecrediye arasındayken bu yıl (1912) 26 mecediye kadar çıkmıştır.²⁸⁷

Aşağıdaki tablolarda 1911-1912 yıllarında İran ile yapılan ticaretin hacmini gösterilmiştir. İlk tabloya bakıldığında (Tablo 15) Bağdat'a dışarıdan yani Avrupa, Amerika veya Doğu Limanları'ndan gelen ürünlerin neredeyse yarısı Bağdat üzerinden Kirmanşah'a gönderilmektedir. İkinci tabloda (Tablo 16) ise Bağdat'tan dışarıya ihraç edilen ürünlere bakıldığında, afyon ve kitrenin büyük çoğunluğunu, halının ise neredeyse yarısını Kirmanşah'tan gelenler oluşturmaktadır. İhraç edilen bu üç kalemin menşei İran'dır. Bu da gösteriyor ki Bağdat şehri ticarete aracı konumundadır ve şehre atfedilecek "transit ticaret merkezi" kimliğini destekler niteliktedir.

Mallar	1911-1912'de Dışarıdan Bağdat'a İthalat	1911-1912 Türkiye'den Kirmanşah'a ihracat	İlk değere göre ikinci değer yüzdesi
Pamuklu Kumaş	2.743.965	1.257.377	46
Şeker	391.511	214.992	55
Çay	185.668	102.219	55

Tablo 15: Dışarıdan gelip Kirmanşah'a gönderilen ürünleri gösteren tablo.²⁸⁸

²⁸⁶ F.O. Annual Series No: 4999, s. 3

²⁸⁷ F.O. Annual Series No: 5225, s. 3

²⁸⁸ F.O. Annual Series No: 5225, s. 3

Mallar	1911-1912'de Bağdat'tan Dışarıya İhracat	1911-1912 Türkiye'ye ithalat	Kirmanşah'tan İlk değere göre ikinci değerin yüzdesi
Afyon	186.900	167.457	89
Kitre	144.339	125.525	87
Halı	101.400	49.382	49

Tablo 16: Kirmanşah'tan Bağdat'a gelip, dışarıya gönderilen ürünleri gösteren tablo.²⁸⁹

3. İhracat ve İthalat Malları Hakkında Bilgiler

İncelenen dönemde (1900-1912) Bağdat şehrinde 85 muhtelif ürünün ihracatının ve 123 farklı ürünün de ithalatının yapıldığı yukarıda zikredilmiştir. Bunlar arasında ticarete büyük yer tutan ürünlerin yıllar içindeki durumunu izah eden fiyatı, kalitesi, menşei, yıl içindeki arz-talep durumu, nerelere gönderildiği gibi birtakım bilgilere raporlarda ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir. İhraç mallarından *yün, tiftik, mazı, tahıl, afyon, zamk ve kitre, hurma, saf yağ, halı, deriler*; ithal mallarından *parça kumaş ve yünümler, şeker, metaller, deri, çivit, kibrit, alkol, tıbbi malzeme ve ilaç, kahve, çay, makineler, parafin yağı ve çeşitli eşyalar* bu ürünlerden bazılarıydı.

Bu kısımda bahsedilenler dış ticarete büyük paya ve öneme sahip olan ürünlerdir. Tarıma dayalı olan ihracat ürünleri Bağdat ve çevresinde yetiştirilen, halkın önemli geçim kaynağı olan mahsullerdir. Bu mahsullerden katma değeri en yüksek olanı kuşkusuz afyon idi. Afyon üretimi diğerleri kadar fazla olmasa da fiyatları diğerlerine göre çok daha yüksekti ve kalite bakımından da muadillerine göre daha iyi olması afyon ticaretini önemli kılmıştır. Ancak ihracatın tarıma dayalı olması doğal şartlardan sık sık etkilenmesine sebep olmuştur.

Mevsim şartları o yılki ürünün kalitesini, fiyatını ve miktarını doğrudan etkilemiştir. Bu mallar arasında sadece halılar bir transit ticaret ürünü olduğu için diğerlerinden farklılık arz etmektedir. İhraç edilen halıların neredeyse yarısı İran'dan getirilerek dışarıya satılmaktaydı. Bu da halı ticaretini yerel şartlardan ziyade harici şartlardan etkilemesine sebep olmuştur. Özellikle İran'da iç karışıklıkların olduğu

²⁸⁹ F.O. Annual Series No: 5225, s. 3

dönemlerde ticaret güçlükle yapılabilmiştir. Bir kısmı İran'dan gelen kitrede de benzer bir durum yaşanmıştır.

İthal edilen malların geneli ise işlenmiş, fabrikasyon ürünlerden oluşmaktaydı. İthal  r nler, yerel pazarda alıcısı olduğu gibi transit ticaret de yapılmaktaydı. Örneğin İngiliz kumaşları ve şeker Bağdat'a geldikten sonra bir kısmı yerel pazarda tüketilir bir kısmı da İran'a ihraç edilirdi. Fabrikasyon malların yanı sıra bölgede yetişmeyen çay, kahve, çeşitli baharatlar gibi ürünler, boya malzemeleri, tıbbi malzemeler ve çeşitli madenler ithal edilen malların genel çizgisini oluşturmaktaydı.

Aşağıdaki başlıklarda, bahsedilen mallara ilişkin raporlarda yer alan bilgiler verilmiştir. Raporlarda İngiliz fiyat ve ölçü birimleri kullanıldığından, daha iyi anlaşılabilmesi için fiyatlar Osmanlı lirası cinsinden, ağırlık birimleri ise kilo cinsinden verilmiştir.

3. 1. Raporlarda Hakkında Bilgi Verilen İhracat Malları

a. Y n

Raporlardan elde edilen bilgilere göre incelenen dönemde Bağdat'ta *Arab*, *Awassi* ve *Karadi*, olmak üzere 3 çeşit y n işlenmekteydi. Y n türlerinin fiyatları genel olarak ilgili yılın iklim koşulları ve hayvanların sağlık durumlarına göre farklılık göstermiştir. Bunun yanında ihraç edilen pazarlardaki talebin durumu da fiyatları etkileyen önemli bir unsur olmuştur. Örneğin 1901 yılında iklim koşullarının kötü olması sürülerdeki ölüm oranını arttırarak yaklaşık %70'inin ölümüne sebep olduğu d ş n lmekteydi. Raporlardan bu olumsuz şartlardan dolayı Arab y n n n, 1900 yılına göre daha az olmasına rağmen fiyat ve kalite bakımından iyi olduğu; Awassi ve Kürd/Karadi y nlerinin de yine ortalama bir kalite ve fiyata sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yıl sonundaki taleplerin düşük olmasından ötürü, sezonun başındaki fiyatların yıl sonuna gelindiğinde düştüğü görülmekteydi. 1901 yılında Arab türü y n n 34,375 lbs (15,46 kg.) için fiyatı 57,7 kuruş (10 s. 6 d.) ile 85,1 kuruş (15 s. 6 d.) arası değişmekteydi. Aynı miktarda Awassi ve Kürd/Karadi türü y nler ise 55 kuruş (10 s.) ile 72,8 kuruş (13 s. 3 d.) arası fiyata sahipti. Londra, Amerika ve Marsilya pazarlarında talebin az olması y n fiyatları düşmesine sebep olmuştur. Bu

durumda Bağdat'ta Arab ve Awassi türü yünlerin her maundu²⁹⁰ 52,6 kuruş (9 s. 7 d.) ile 55 kuruş (10 s.), Kürd/Karadi türünü yün ise 50 kuruş (9 s. 2 d.) ile 52,6 kuruş (9 s. 7 d.) arasında fiyattan satılmıştır.²⁹¹

1903 yılında Awassi, Karadi ve Arab yünü olarak 3 sınıfa ayrılan yün miktarı, iyi şartlar sayesinde önceki yıla nazaran yaklaşık %16 artmıştır. Sezon başında Bağdat'ta fiyatlar düşük olsa da sezon sonunda Londra, Marsilya ve Amerika'da yün fiyatlarının artmasına bağlı olarak Bağdat'ta da artış yaşanmıştır. 1903 yılında yün türlerinin her maund yani 34,375 lbs (15,46 kg) fiyatı Arab türü yün için 65 kuruş (11 s. 9,75 d.) ile 74,1 kuruş (13 s. 6 d.); Awassi ve Karadi türleri için ise 72 kuruş (13 s. 1 d.) ile 74,1 kuruş (13 s. 5d.) arası değişmiştir. Yıl sonuna doğru ihraç yapılan pazarlardaki fiyat artışı sonucunda da Bağdat'ta Arab yünü 92,2 kuruş (15 s. 21,5 d.); Awassi ve Karadi yünleri 92,7 kuruş (16 s. 10,5 d.) ile 97,4 kuruş (17 s. 8,75 d.) arası fiyata satılmışlardır.²⁹²

1903'ün sonunda yün tüccarlarının mallarını yüksek fiyattan satmak için acele etmeleri, yünlerin kirli ve kalitesiz gözükmeye neden olmuştur. Yani komisyoncuların ellerindeki malları yıkamadan, temizlemeden satmak istemeleri yüzünden ürünlerdeki kalite düşmüştür. 1904 yılında ise Bağdat'a ulaşan Awassi, Karadi ve Arab yünleri kirli olmalarına rağmen iyi kalitede idiler ve Amerika'daki stokların tükenmesinin de etkisiyle Bağdat'ta bu yıl fiyatlar yükselmiştir.²⁹³ Arab türü yün 73,7 kuruş (13 s. 5 d.) ile 1 lira (18 s. 6 d.) arası fiyata, Awassi ve Karadi türleri ise 77 kuruş (14 s.) ile 88 kuruş (16 s.) arası fiyattan alıcı bulmuşlardır.

1905 yılında Arab yünü hem miktar hem de kalite bakımından yetersiz olsa da Londra ve Marsilya'daki güçlü talep fiyatları yükseltmiş ve stokları tüketmiştir. Bu yıl Ahwaz ve Karadi yünlerinin ise kirliliğinden şikayet edilmiştir. 1905 yılında yaklaşık 30.000 balya ihraç edilmiş; bu miktarın yarısı Londra'ya diğer yarısı ise Marsilya,

²⁹⁰ Maund birimi 34,375 lbs ağırlığa karşılık gelmekte ve yün ticaretinde kullanılmaktadır. Fiyatlar genel olarak maund başına verilmektedir.

²⁹¹ F.O. Annual Series No: 2884, s. 4

²⁹² F.O. Annual Series No: 3235, s. 4

²⁹³ F.O. Annual Series No: 3477, s. 4

Bremen, Boston, Philadelphia, Hamburg ve Yokohama'ya satılmıştır. Japon hükümeti tarafından da 400 balya satın alındığı söylenmiştir. İngiltere'nin yün ticaretinde ne kadar önemli ve büyük bir pazar olduğu buradan açıkça anlaşılmaktadır. Arab türü yün 84,2 kuruş (14 s. 16 d.) ile 1 lira (18 s. 6 d.) arası fiyattan, Ahwaz/Awassi ve Karadi türleri ise 77 kuruş (14 s.) ile 93,5 kuruş (17 s.) arası fiyattan satılmıştır.²⁹⁴

1907 yılına gelindiğinde tüm yün ve tiftik üretiminin 1906 yılından az olduğu buna karşın kalitesinin daha iyi olduğu ilgili rapordan anlaşılmıştır. Ancak bu yıl yün tüccarları genel olarak sıkıntı yaşamışlardır. Arab, Awassi ve Karadi yünlerinin fiyatları, ihraç edilen pazarlardaki fiyatların düşmesinden dolayı sezon başına göre düşüş yaşamış ve büyük miktarda mal satılmadan elde kalmıştır. Sezon başında yıkanmış Arab türü yün 90,6 kuruş (16 s. 6 d.) ile 97,7 kuruş (17 s. 9,5 d.) arasında alıcı bulurken yıkanmamış yünler 71,5 kuruş (13 s.) ile 88,3 kuruş (16 s. 1 d.) arası fiyattan satılmıştır. Yıkanmamış Awassi ve Karadi türleri ise 82,5 kuruş (15 s.) ile 86,3 kuruş (15 s. 8,5 d.) arası fiyattan alıcı bulmuştur.²⁹⁵

1909 yılına ait veriler Arap yünü miktar bakımından iyi olmasına karşın kalitesiz ve ince bir yapıda olduğunu; Awassi ve Karadi yünlerinin ise miktar bakımından normal, kalitesinin ise mükemmel olduğunu göstermektedir. Avrupa ve Amerika pazarlarında tüm yün türlerine olan talep artmış ve yıl sonuna doğru bu talep daha da artmıştır.²⁹⁶ 1910 yılında ise Awassi, Arap ve Karadi yünlerinin miktarı ortalama düzeyde ve iyi kaliteye sahipti. Sezon başında talep zayıf olmasına rağmen daha sonra Avrupa pazarındaki gelişmeyle talep artmıştır.²⁹⁷

1911 yılına bakıldığında yün türlerinin kalitelerinin iyi olduğu fakat miktar bakımından yetersiz oldukları görülmüştür. Sezon başında talep zayıftı fakat sonradan ticaret canlanmış ve fiyatlar da artış göstermiştir. Malların yaklaşık 4'te 1'i Amerika'ya gönderilmiştir.²⁹⁸ Son olarak 1912 yılına gelindiğinde toplam ticaret

²⁹⁴ F.O. Annual Series No: 3663, s. 5

²⁹⁵ F.O. Annual Series No: 4073, s. 6

²⁹⁶ F.O. Annual Series No: 4482, s. 7

²⁹⁷ F.O. Annual Series No: 4696, s. 5

²⁹⁸ F.O. Annual Series No: 4999, s. 6-7

hacmi 468.010 liraya (425.464 £) ulaşmıştır. Canlı olan pazara bağlı olarak satıcılar kârlı işler yapmışlardır. Arap yününün kalitesi ortalama düzeyde, Awassi ve Karadi ise iyi düzeydeydi ve bu iki türe iyi talep gelmiştir.²⁹⁹

b. Tiftik

Başlıca ihraç mallarından biri olan tiftik için 1901 yılı verimli bir sezon olmamıştır. Sadece belli bir miktar tiftik Musul'dan Bağdat'a gelmiştir. Cezire ve çevre bölgelerde, fiyatları arttırmaya yönelik, spekülatif satışlar yapılmışsa da hem Avrupa pazarındaki talep düşüklüğünden hem de Londra pazarındaki fiyatların da aniden düşmesi sebebiyle Bağdat'ta pek ticaret yapılamamıştır. Yıl içinde fiyat her maund için 77 kuruş (14 s.) gibi düşük bir seviyede kalmıştır.³⁰⁰

1903 yılına gelindiğinde Avrupa'da tiftik pazarı durgunluğunu koruyordu. Bu yıl eski stokların çok azı ihraç edilmiş, fiyatlar ise genel olarak düşük seviyede kalmış fakat yıl sonunda yünde olduğu gibi küçük bir artış olmuştur.³⁰¹ 1904 yılında kuzey bölgelerde iyi tiftik vardı fakat bunlar Bağdat'a gönderilmemiş Cezire ve Musul'da satılmıştır. 1904 yılında 1903'e göre yaklaşık 2 kat kadar tiftik ihraç edilmiştir.³⁰²

1905, 1907 ve 1908 yıllarına ait raporlarda tiftik ticaretine ilişkin kayıtlara yer verilmemiştir. 1909 yılı ise tiftik ticareti için iyi bir yıl olmamıştır. Kuzey bölgelerde tiftik miktarı düşmüş hem üretim hem de ürün kalitesi ortalamanın altında kalmış, bununla birlikte tiftiğe olan talep de azalmıştır.³⁰³ 1910 yılında tiftik üretiminde düşüş olmasına rağmen bu yıl Avrupa'dan daha fazla talep gelmiştir. Fiyat 28 lbs. (12,6 kg) için ortalama 93,5 kuruş. (17 s.) idi.³⁰⁴ 1910'da kuzey bölgelerden büyük miktarda tiftik gelmiş ve 1911 yılındaki fiyatlar önceki yıla göre artarak 104,5 kuruş (19 s.) olmuştur. Tiftiğin çoğu İngiltere'ye ihraç edilmiştir.³⁰⁵ 1912 yılında ise hem tiftik

²⁹⁹ F.O. Annual Series No: 5225, s. 9

³⁰⁰ F.O. Annual Series No: 2884, s. 5

³⁰¹ F.O. Annual Series No: 3235, s. 4

³⁰² F.O. Annual Series No: 3477, s. 4

³⁰³ F.O. Annual Series No: 4482, s. 7

³⁰⁴ F.O. Annual Series No: 4696, s. 5

³⁰⁵ F.O. Annual Series No: 4999, s. 7

üretimi yetersizdi hem de sezon başında tiftiğe talep az olmuştur. Fakat Ağustos ayında ticarete meydana gelen gelişmelere paralel olarak iyi kâr getiren işler yapılmıştır. 28 lbs. için ortalama fiyat 104,5 kuruş (19 s.) ile 110 kuruş (1 l.) arasında değişmiştir. Bu yıl da İngiltere ticarete öne çıkan ülke olmuştur ve tiftiğin tamamını almıştır.³⁰⁶

c. Mazı

Bitkisel boyacılıkta kullanılan önemli bir ürün olan mazı³⁰⁷, aynı zamanda bölge için önemli ihraç malları arasında yer almaktaydı. İncelenen dönemde Bağdat'ta *mavi*, *yeşil* ve *beyaz* olmak üzere 3 çeşit mazı ticareti yapılmaktaydı ve fiyatları da türüne göre değişiklik göstermekteydi. Mazı, Bağdat'ın kuzeyinde yer alan Musul, Süleymaniye ve Kuzey Irak'ta yetiştirilerek Bağdat'a ulaştırılır ve burada ticaret yapılırdı. İran, mazı ihracatında da Bağdat için önemli bir pazar idi. Özellikle işleme amacıyla İran'ın Hemedan, Tebriz ve Sovuk Bulâk³⁰⁸ şehirlerinden zaman zaman çok fazla talep gelmiştir.

1901 yılında hasat edilen mazının kalitesi ve satış fiyatı ortalamanın biraz altında kalmıştır. Fiyatlar 640,5 lbs. (288 kg) için 12 lira 98 kuruş (11 l. 16 s.) ile 17 lira 49 kuruş (15 l. 18 s.) arası değişiklik göstermiştir. Hem Bağdat'ta hem de Musul'da spekülâtif satışlar yapılarak Londra'da mazı fiyatları yükseltilmeye çalışılmışsa da Londra pazarında önceki yıldan kalma stok fazlası malların bulunması ve talep azlığı beklentiyi karşılamamıştır. Bu da baş komisyoncuların ellerindeki ürünü ağır kayıplarla satmak zorunda kalmalarına sebep olmuştur. Mazının satış fiyatı 17 lira 21 kuruştan (15 l. 13 s.) 14 lira 35 kuruşa (13 l. 1 s.) düşmüştür.³⁰⁹

1903 yılında mazı mahsulü kalite bakımından iyi, orta ve ortalamanın altında olmak üzere farklılık göstermiştir. Ocak ayından mart ayına kadar mavi ve yeşil

³⁰⁶ F.O. Annual Series No: 5225, s. 9

³⁰⁷ Mehmet Canatar, "Osmanlılarda Bitkisel Soya Sanayii ve Boyahaneler Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, C. XVIII, İstanbul, 1998, s. 92

³⁰⁸ Osmanlı kayıtlarında Sâvûk Bulâk olarak geçen şehrin bugünkü adı Mehâbâd/Mahabad olarak geçmektedir. Osman Gazi Özgüdenli, "Osmanlı İranı (I); Batı İran ve Azerbaycan Tarihi Hakkında Osmanlı Tahrir Kayıtları; Coğrafi ve İdari Taksimat", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 22, S. 34, 2003, s. 89, 10. dipnot.

³⁰⁹ F.O. Annual Series No: 2884, s. 5

karışığın 223 okkasının (286,1 kg) fiyatı 3 lira 5 kuruş (2 l. 15 s. 7,2 d.) seviyesinde kalmıştır. Fakat spekülâtif satışlarla beraber fiyat yükselerek 18 lira 32,5 kuruşa (16 l. 13 s. 4 d) çıkmıştır. Bu artışa karşılık Londra ve başka pazarlardaki stok fazlalığı fiyatları düşürmüş ve 14 lira 47,5 kuruşa (13 l. 3 s. 3 d) düşen fiyat yıl sonuna kadar bu seviyede kalmıştır. Yıl içinde beyaz mazı fiyatı da neredeyse aynı seviyede kalmış ve yıl sonuna doğru Hamburg ve Rotterdam'dan büyük talep gelmiştir. 1903 yılı içinde Avrupa pazarının yanı sıra İran ve Rusya'dan da işleme amacıyla mazıya büyük talep olmuş, bu yüzden Süleymaniye ve Kuzey Irak'tan Bağdat'a fazla mal gönderilmemiştir. Mazı çeşitlerinin fiyatları 631,67 lbs (284 kg) için şöyleydi; mavi mazı 12,1 lira (11 l.) ile 17,6 lira. (16 l.); beyaz 13,2 lira (12 l.) ile 19,8 lira (18 l.) kadar arasında değişmiştir. 1903 yılında eldeki beyaz mazının yaklaşık 2/3'ünün satıldığı tahmin edilmektedir.³¹⁰

1904 yılında mazı mahsulü kötüydü ve 1903 yılının yaklaşık 1/3'ü ihraç edilmişti. Bu yılda İran ve Hemedan'dan işleme amaçlı mazı talebi artınca üretilenin mahsulün yaklaşık çeyreği Bağdat ve Musul'dan Hemedan, Sovuk Bulâk ve Tebriz'e satılmıştır. Yıl sonunda dış pazarlardaki stokların azalması mazı fiyatlarının artmasını sağlamıştır. 1904 yılında mavi mazının satış fiyatı 13,2 lira (12 l.) ile 19,8 lira (18 l.); yeşil mazı fiyatı 14,47 lira (13 l. 3 s. 2 d.) ile 17,81 lira (16 l. 3 s. 9 d.) ve beyaz mazı fiyatı ise 15,43 lira (14 l. 8 d.) ile 22 lira (20 l.) arasında değişmiştir.³¹¹

1905 yılında mazı mahsulü ortalamanın altında kalmış fakat yeşil ve beyaza, özellikle de beyaza, Hemedan'ın yanı sıra yerel pazardan da büyük talep olmuş ancak fiyatlar önceki yılın gerisinde kalmıştır. Yıl içinde fiyatlar 13,2 lira (12 l.) ile 19,25 lira (17 l. 10 s.) arası değişmiştir.³¹² 1907 senesinde mazı hasadı az olmuş ve bu yüzden tüketiciler Musul mazısından daha az kaliteli ve ucuz olan Çin mazısına mecbur kalmışlardır. Londra'daki talepten dolayı mazı ticareti canlıydı. Mavi ve yeşil mazının 632 lbs'i 17,50 lira (15 l. 18 s.) ile 17,93 lira (16 l. 6 s.) arası fiyattan satılmış, daha sonra talep düşünce fiyatlar da 15,4 liraya (14 l.) gerilemiştir. Beyaz mazı için ise

³¹⁰ F.O. Annual Series No: 3225, s. 4

³¹¹ F.O. Annual Series No: 3477, s. 4

³¹² F.O. Annual Series, No: 3663, s. 5

Avrupa'dan talep olmamıştır. Yerelde, mazı işlemeciliği yapanlar, 14,54 lira (13 l. 4 s. 4 d.) ile 15 lira (13 l. 12 s. 8 d.) arası değişen fiyattan büyük miktarlarda alım yapmışlardır. Bununla birlikte mazının küçük kısmı İran'a ihraç edilmiş ve iyi kaliteli yeşil mazı ise Hindistan'a ihraç edilmiştir.³¹³

1909 yılı raporundaki bilgiler bu yılda mazı mahsulünün miktar bakımından ortalamanın altında ve kalitesinin ise düşük seviyede olduğunu göstermektedir. Bu yıl beyaz ve yeşil mazı türleri, genel olarak karışık paketlerde satılmıştır.³¹⁴ 1910 yılında ise mazı üretimi ve kalitesi önceki yıla göre artmıştır. Buna bağlı olarak fiyatlar da sezon başında yüksek iken yıl sonuna doğru Avrupa'daki fiyatlarda düşüş olmuştur.³¹⁵ 1911'de Mazı üretiminin artışına bağlı olarak fiyatlar da olumsuz etkilenecek düşmüştür. Ancak mahsulün kalitesi genel olarak daha iyiydi. Bu seneki malların yaklaşık yarısı Almanya'ya ihraç edilmiştir. İngiltere de bu ihracattan iyi pay almıştır. Kalanı ise Hindistan, Fransa, Hollanda, Mısır, Amerika ve Çin'e satılmıştır.³¹⁶

Son olarak 1912 yılına gelindiğinde mazı ticaretinde bir gerileme görülmüştür. Bu yıl daha az mazı mahsulü elde edilmiş ve buna bağlı olarak her zamankinden daha az ihracat yapılmıştır. Mazının çoğu Musul'dan Bağdat'a gelmiş, beyaz ve yeşil olarak karışık alınmıştır. Almanya malların yarısına yakını almıştır. Beyaz mazı için Hamburg'dan iyi talep gelmiştir. İngiltere ise sevkiyatların 4'te 1'ini yapmıştır. Ürünün geri kalanı Hindistan, Fransa, Amerika, Hollanda, Mısır ve Levant limanlarına gönderilmiştir. 640,5 lbs mazı için fiyatlara bakıldığında; Mavi Mazı, 10 l. 5 s. (11,27 lira) İle 10 l. 10 s. (11,55 lira); Beyaz Mazı 9 l. 10 s. (10,45 lira) ile 10 l. (11 lira); yeşil Mazı 9 l. 5 s. (10,27 lira) ile 9 l. 10 s. (10,45 lira) arası değişen fiyatlarda satılmıştır.³¹⁷

İncelenen dönemde (1900-1912) mazı ticaretine bakıldığında getirisi yüksek olan bu ürüne hem yerelden hem de dışarıdan oldukça talep olduğu, özellikle İran'ın mazı ticareti için önemli bir pazar olduğu görülmektedir. Muadillerinden iyi kalitede

³¹³ F.O. Annual Series, No: 4073, s. 6

³¹⁴ F.O. Annual Series No: 4482, s. 7

³¹⁵ F.O. Annual Series No: 4696, s. 5

³¹⁶ F.O. Annual Series No: 4999, s. 7

³¹⁷ F.O. Annual Series, No:5225, s. 8

olduğu anlaşılan -örneğin Çin mazısı-; mavi, yeşil ve beyaz olarak üç türde mazi, kalitesi, miktarı ve talebe göre iyi fiyattan satılan bir ürün olarak dikkat çekmektedir.

d. Tahıl

Arpa, buğday ve susam Bağdat'ta ihraç edilen tahıl ürünlerinin önde gelenlerdendir. Bağdat'ta 1901 yılının kurak geçmesi ve Dicle'nin su seviyesinin de düşmesi mahsulün az ve düşük kalitede olmasına sebep olmuştur. Yıl sonuna doğru tüm tahıl fiyatları oldukça artmıştır. Bu artış özellikle yerel pazarda gerçekleşmiş, ihracata fazla yansımamıştır.³¹⁸

1903 yılındaki çekirge istilasına rağmen tahıl üretimi bundan fazla etkilenmemiştir. Bu sene tahıl hasadı son derece verimli olmuş ve özellikle Londra ve Cidde'ye büyük miktarda ihracatı yapılmıştır.³¹⁹ 1904 yılında da mahsul iyiydi fakat bu yıl nakliye ücretlerinin yüksek olmasından dolayı, tahıl ticareti ihracatçılara iyi kâr sağlamamıştır. Bu yüzden mallar, yerel taşıtlarla Kuveyt, Cidde gibi yakın Arap limanlarına taşınmıştır. Nakliye fiyatlarının daha düşük olması durumunda Avrupa'ya iki kat fazla mal gönderiminin yapılabileceği kayda geçilmiştir.³²⁰ Fakat mevcut şartlar 1904 yılında tahıl ticareti için uygun bir zemin oluşturmamıştır. 1905 yılında buğday mahsulü bol iken arpa üretimi düşük seviyede kalmıştır. Fiyatlar da buna göre şekillenmiş ve önceki yıla göre buğday fiyatı daha düşükken, arpa fiyatı artmıştır. Bu yıl 55.000 torba buğday ve 21.000 torba arpa Londra'ya ihraç edilmiştir.³²¹

1907 yılında Fırat ve Dicle Nehirlerinin aşırı yükselmesi, nehir kenarlarındaki buğday arazilerine zarar vermiştir. Bu yıl neredeyse tüm buğday arzı, bol yağış sayesinde hasadın iyi olduğu, Musul'dan karşılanmıştır. Londra, Marsilya ve Bombay'dan buğdaya yoğun talebin olması sebebiyle ticaret canlı ve kârlıydı. Bu yıl, taşıma araçlarının yetersizliğinden dolayı nakliye ücretlerinde artış olmuş ve ücretler 27,5 kuruştan (5 s.) 110 kuruşa (1 l.) çıkmıştır ki bu da ücretlerin 4 kat arttığı anlamına

³¹⁸ F.O. Annual Series, No: 2884, s. 5

³¹⁹ F.O. Annual Series, No: 3235, s. 4

³²⁰ F.O. Annual Series, No: 3477, s. 5

³²¹ F.O. Annual Series, No: 3663, s. 5-6

gelmektedir. Taşımadaki yetersizlikten dolayı Bağdat ve çevre bölgelerde büyük miktarda stok elde kalmıştır.³²² Arpa hasadında ise bir gelişme olmamıştır. Fiyatlar yıl sonunda, sezon başındakine göre artış göstermiş fakat tahıl üzerinde ambargo uygulanmasıyla fiyat düşmüştür.³²³

1909 yılında iklim şartlarından ötürü tahıl üretiminde (buğday ve arpa) kıtlık olması sebebiyle hükümet tarafından ambargo konulmuş ve bu yüzden de tahıl ticareti yapılamamıştır. Yerel pazardaki fiyatlar ise çok yüksek seviyelere ulaşmıştır.³²⁴ Devam eden yılda da yani 1910 yılında, kıtlık, pahalılık ve ambargodan dolayı yine ihracat yapılamamıştır.³²⁵ Ambargo 1911 yılının ilk 3 ayına kadar devam etmiştir. Az miktarda buğday Hindistan, İngiltere ve Fransa'ya gönderilmiş fakat bu pazarlarda fazlaca kâr elde edilememiştir. Arpa ise hem mahsul hem de kalite bakımından oldukça iyiydi. Bağdat'tan Avrupa'ya direk gönderim olmamıştır. Tüm ticaret Basra aracılığıyla yürütülmüştür, bu nedenle 92.000 ton arpanın çoğu, Bağdat ve Kut'taki yerel araç ve vapurlarla taşınmış ve tablolarda yer almamıştır.³²⁶

1912 yılına gelindiğinde buğday ihracı 352.000 liraya (320.000 l.) çıkmıştır. Ancak bu değer yerel araçlarla Dicle üzerinden gönderilen 23.000 ton dahil edilmemiştir. İhracat başlıca Fransa, Hindistan, İngiltere, Almanya ve Levant'a yapılmıştır.³²⁷

İhracatı yapılan susam ile ilgili fazla bilgi bulunmamaktadır. 1901 yılı raporunda hasadın kötü ve yetersiz olduğundan dolayı ihracatın az olduğu belirtilmiştir.³²⁸ 1904 yılında ise Mezopotamya'da nehirlerinde meydana gelen taşkınlardan dolayı yeterli susam mahsulü elde edilmemiş bu sebeple ihracat yapılmayıp, iç pazarda

³²² F.O. Annual Series, No: 4073, s.6-7

³²³ F.O. Annual Series, No: 4073, s. 7

³²⁴ F.O. Annual Series No: 4482, s. 7

³²⁵ F.O. Annual Series No: 4696, s. 5

³²⁶ F.O. Annual Series No: 4999, s. 7

³²⁷ F.O. Annual Series No: 5225, s. 9

³²⁸ F.O. Annual Series, No: 2884, s. 5

tüketilmiştir³²⁹ 1905 ve 1907 yıllarının raporlarında da susam mahsulünün iyi olduğundan bahsedilmiş ancak detaylı bilgiler verilmemiştir. 1907 yılında susam mahsulünün büyük kısmı Marsilya'ya ihraç edildiği kaydedilmiş ancak miktar ve fiyatı hakkında bilgiler yer almamıştır.³³⁰

e. Afyon

Otsu bir bitki olan haşhaş tomurcuklarının özsuğu olan afyon, özellikle ilaç sanayiinde büyük öneme sahiptir. Ticareti yüksek fiyattan yapıldığından çiftçiyi bu ürünün üretimine itmektir. Osmanlı Devleti'nin de ihraç ettiği ürünler arasında yedinci sırada yer almaktadır.³³¹ Afyon, Bağdat ticaretinde de yüksek katma değerli bir ürün olması sebebiyle önemli bir yere sahiptir. 1901 yılında afyonun gönderildiği başlıca yerler Çin, Mısır ve Londra olmuştur. Yıl sonunda fiyatlarda düşüş meydana gelmiştir.³³²

1903 tarihli raporda, Avrupa'ya yapılan ihracatın 1902 yılına göre daha az olduğu fakat bu yıl içinde Çin ile yapılan ihracatta değişiklik olmadığı kaydedilmiştir. Bu yıl başında nispeten düşük olan fiyatlar, İran'da mahsulün az olması ve Çin pazarındaki gelişmeler sayesinde yükselmiştir.³³³ 1904 yılında da Avrupa'yla olan ticaret durgunluğunu devam ettirmiş ve Avrupa'ya %30 daha az sevkiyat yapılmıştır. Çin ile olan afyon ticaretinde ise oldukça iyi seviyeye gelinmiştir. Yaklaşık 900 kasa afyon Hong Kong'a gönderilmiştir. Çin'deki fiyatlar yıl ortası hariç durağandı fakat Bengal afyonunun fiyatının düşmesiyle beraber fiyatlar düşmüştür. Bu yıl içinde az bir miktar afyon da Mısır ve Singapur'a sevk edilmiştir.³³⁴

1905 yılında afyonun fiyatı yüksekti. Sadece 5 kasa Londra'ya ve yaklaşık 300 kasa da Çin'e gönderilmiştir. 1907 yılına gelindiğinde ise ihracatta artış görülmektedir.

³²⁹ F.O. Annual Series, No: 3477, s. 5

³³⁰ F.O. Annual Series, No: 3663, s. 6; F.O. Annual Series, No: 4073, s. 8

³³¹ Afyon ve afyon ticaretine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz: Burak Çıtır, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Afyon Ziraati ve Ticareti (1900-1939)*, (Danışman: Doç. Dr. Safiye Kıranlar), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2015.

³³² F.O. Annual Series, No: 2884, s. 5

³³³ F.O. Annual Series, No: 3235, s. 5

³³⁴ F.O. Annual Series, No: 3477, s. 5

1906 yılındaki 904 kasalık ihracata karşılık 1,195 kasa ihraç edilmiştir. Bunun 15 kasası Avrupa ve Mısır'a, geri kalanı ise Çin'e gönderilmiştir.³³⁵

1909 yılında ihracı yapılan afyon ortalamanın üzerinde olup fiyatı da 1908 yılına kıyasla daha yüksekti. İngiltere'ye gönderilen 2 ve Mısır'a gönderilen 12 kasa haricinde afyonun çoğu, yüksek talebin olduğu, Çin'e sevk edilmiştir. Kasası (140,63 lbs yaklaşık 63 kg.) 93,5-104,5 lira (85-95 l.) arası fiyattan satılmıştır.³³⁶ 1910 yılında 670 kasa Çin'e, 115 kasa Boğaz Yerleşimleri'ne³³⁷, 51 kasa İngiltere'ye ve 51 kasa da Mısır'a gönderilmiştir. Fiyatlarda yıl içinde dalgalanmalar olmuştur. Kasası (140,63 lbs) önce 118,8 lira (108 l.) iken daha sonra 80,3 liraya (73 l.) düşmüş ardından da 99 liraya (90 l.) yükselmiştir.³³⁸

1911 yılına gelindiğinde, düşük miktarda afyon ihraç edilmiştir. Fakat fiyat artışı ticari değerinin azalmasını önlemiştir. İran'daki iç karışıklıklardan dolayı haşhaş tarımı kısıtlanmıştır. Bu durum yolların güvenliğini tehlikeye soktuğundan malların taşınmasını da etkilemiştir. 522 kasa afyon Çin'e, 72 kasa İngiltere'ye, 22 kasa Mısır'a gönderilmiştir. 140,63 lbs ağırlığındaki her bir kasanın sezon başında Bağdat'ta fiyatı 115,5 lira (105 l.) iken yıl sonuna doğru artarak 181,5 lira (165 l.) olmuştur.³³⁹ Son olarak 1912 yılında afyon pazarı 99 lira (90 l.) fiyattan açılmış ardından 165 liraya (150 l.) çıkmıştır. Hindistan, Singapur, Hong Kong'dan afyona olan talep canlıydı ve iyi kâr ettirmiştir. Mısır'a giden birkaç kasa dışında neredeyse tüm ihracat Hindistan'a (Uzak Doğu'ya) yapılmıştır.³⁴⁰

³³⁵ F.O. Annual Series, No: 4073, s. 7

³³⁶ F.O. Annual Series No: 4482, s. 7

³³⁷ **Boğaz Yerleşimleri (Strait Settlements):** Malakka Boğazı'nda yer alan İngiliz sömürge idari birimidir. Penang, Malacca, Singapur ve Labuan'dan oluşmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.britishempire.co.uk/maproom/straitsettlemments.htm>; <https://www.encyclopedia.com/history/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/strait-settlements> (Erişim Tarihi: 05.07.2021)

³³⁸ F.O. Annual Series No: 4696, s. 5

³³⁹ F.O. Annual Series No: 4999, s. 7

³⁴⁰ F.O. Annual Series No: 5225, s. 9

f. Zamk ve Kitre (Kitre Zamk)

Kayıtlarda “*gum tragacanth*” olarak geçen ve Türkçesi kitre veya kitre zamk olan bu ürün -bu çalışmada kısaca kitre şeklinde kullanılmıştır-, eczacılık, parfümeri, dokumacılık, kağıt, kalem, boya ve cila sanayilerinde kullanılan önemli bir bitkisel maddedir.³⁴¹ 1901 yılında talep artışı zamk fiyatlarını da yükseltmiştir. Başlıca zamk pazarı Londra ve Marsilya’ydı ve talep oldukça yüksekti. Kitre ise İran ve Süleymaniye çevresinden Bağdat’a gelmekteydi. Kitre, Londra’ya ihraç edilmiş ancak önceki yıldan stokların bulunması fiyatın düşmesine sebep olmuştur. Talebe rağmen bir miktar kitre satılmayıp elde kalmıştır. 1901 yılında zamk fiyatları 1 l. 12 s. (1,66 lira) ile 2 l. 18 s. (3,19 lira) arası farklılık göstermiştir.³⁴²

1903 kayıtlarında zamk ile ilgili bilgilere yer verilmemiştir. İran ve Kuzey Irak’tan gelen kitre miktarı ise düşük seviyede kalmış ve ticareti de durgun bir hal almıştır. Bu yıl kitre fiyatı 34,375 lbs. (15,46 kg) için 1,10 lira (1 l.) ile 3,30 lira (3 l.) arasında değişiklik göstermiştir.³⁴³ 1904 yılında ise kitre ihracatında, 1903 yılı ile karşılaştırıldığında, yaklaşık %5 düşüş olmuş; zamk ise hemen hemen aynı kalmıştır. Bu durum 1904 yılında düşük sınıf zamka talebin daha yüksek olmasından kaynaklanmış olmalıdır. Zamk fiyatı kaliteden kaliteye farklılık göstermiştir. Fiyatlar düşük kalite için 27,5 kuruş (5 s.) ile 1,65 lira (1 l. 10 s.) arası; yüksek kalite için 1,82 lira (1 l. 15 s.) ile 3,30 lira (3 l.) arasında farklılık arz etmiştir. İran ve Kuzey Irak’tan gelen iyi kaliteli kitre yoğunlukla Londra’ya ihraç edilmiştir. Taşradan karışık halde gelen malların fiyatı ise 1,37 lira (1 l. 5 s.) ile 3,57 lira (3 l. 5 s.) arası değişiklik göstermiştir. Gelen bu mallar Bağdat’ta kalite bakımından 12 sınıfa ayrılmış ve Londra pazarında kalitesine göre 2,20 lira (2 l.) ile 16,5 lira (15 l.) arasında fiyattan satılmıştır.³⁴⁴

³⁴¹ Asuman Baytop ve Tekand Gözler, “Türk Kitre Zamkının Menşei ve Terkibi Hakkında”, *İstanbul Eczacılık Fakültesi Mecmuası*, C. 7, S. 56, 1971, s.56.

³⁴² F.O. Annual Series, No: 2884, s. 5

³⁴³ F.O. Annual Series, No: 3235, s. 4

³⁴⁴ F.O. Annual Series, No: 3477, s. 5-6

1905 yılında yaklaşık 3.500 paket kitre Londra'ya, 1.000 paket ise Marsilya'ya ihraç edilmiştir. 34,375 lbs kitrenin fiyat 88 kuruş (16 s.) ile 3,30 lira (3 l.) arasında seyretmiştir.³⁴⁵ 1907 yılında ise mahsul az olduğundan fiyatlar yükselmiştir. İran ve Kuzey Irak'tan gelen kitre 17 lbs. (7,65 kg) için, kalitesine göre, 82,5 kuruş (15 s.) ile 3,30 lira (3 l.) arası alıcı bulmuştur. İhracatın büyük kısmı Londra ile yapılmış kalan kısmı da New York, Marsilya ve Hamburg'a gönderilmiştir.³⁴⁶ 1909 yılında ise 1908'den daha az kitre ihracatı yapılmıştır. Bu yıl içinde İran'da kitre şurubu üretimi de düşmüştür. Hem ihracatının az olması hem de şurup üretiminin az olması 1909 yılında elde edilen ham kitre mahsulünün yetersizliğine işarettir. Fiyat ise üretim ölçeğinde yıl boyunca karışık pakette yani kalitesine göre herhangi bir ayırım yapılmadan cwts'i (50,8 kg) 7,70 lira (7 l.) seviyesinde kalmıştır.³⁴⁷

1910 yılına gelindiğinde, kitre üretimi önceki yıla göre miktar olarak daha az fakat kalite bakımından daha iyi bir düzeydedir. Yıl içindeki talebin de iyi olmasıyla malların çoğu sınıflara (iyi, orta, kötü vs.) ayrılmadan, Londra'ya gönderilmiştir. Fiyat ise önceki yıllar aynı seviyede kalarak her cwts (50,8 kg) için 7,70 liraya (7 l.) satılmıştır.³⁴⁸ 1911 yılında ise önceki yıldan çok daha fazla miktarda kitre İran'dan satın alınarak iyi talep gelen İngiltere'ye ihraç edilmiştir. Malların küçük bir kısmı da Fransa, Mısır, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Suriye limanlarına gönderilmiştir. Fiyat ise önceki yıllardan biraz daha düşüktür. Her cwts fiyatı ortalama 7,15 lira (6 l. 10s.) idi.³⁴⁹ Son olarak 1912 yılında kitrenin kalitesi ve miktarı ortalama düzeyde iken fiyat da daha iyi olup 6,60 lira (6 l.) ile 11 lira (10 l.) arası değişen fiyatlarla alıcı bulmuştur. İngiltere ortalama 7,42 lira (6 l. 15 s.) fiyattan, ihraç edilen malın %71'ini almıştır. Kalanı Mısır, Avusturya-Macaristan, Fransa, Almanya ve Amerika'ya gönderilmiştir.³⁵⁰

³⁴⁵ F.O. Annual Series, No: 3663, s. 6

³⁴⁶ F.O. Annual Series, No: 4073, s. 7-8

³⁴⁷ F.O. Annual Series No: 4482, s. 7

³⁴⁸ F.O. Annual Series No: 4696, s.5-6

³⁴⁹ F.O. Annual Series No: 4999, s. 7

³⁵⁰ F.O. Annual Series No: 5225, s. 9

g. Hurma

İncelenen dönemde üretim miktarı, kalitesi ve talebe göre hurma fiyatlarının seneden seneye farklılık arz ettiği görülmüştür. Nitekim 1901 yılı raporunda hurma mahsulü iyi ve bol olduğu, büyük miktarda hurmanın Mısır ve Suriye'ye gönderildiği belirtilmiştir. Yerel tüketim için her zamankinden daha fazla miktarda hurmanın el altında tutulduğu fakat fiyatının yüksek olması yoksul halkın tüketiminin önüne geçtiğinden bahsedilmiştir. Hurma fiyatı 1901 yılında 39 cwts. (1.981 kg.) için 8,69 lira (7 l. 18 s.) ile 9,90 lira (9 l.) arasında değişmiştir.³⁵¹ Ancak 1903 yılına gelindiğinde hurma fiyatı ortalama seviyeden daha iyi olmasına karşın kalitesi çok iyi değildi. Courci? türü hurma için İstanbul, Suriye ve Mısır'dan yoğun talep olunca büyük miktarda ihracat buralara yapılmıştır. Fiyatlar ise 39 cwts. için 8,33 lira (7 l. 11 s. 10,75 d.) ile 10,45 lira (9 l. 10 s.) arasında değişmiştir.³⁵²

1904 yılında ise Zahdi ve Courci hurmalarının mahsulü iyi düzeydeydi ancak kalitesi iyi değildi. Yıl boyunca kolera salgınının yüksek seviyede olmasından ötürü Levant limanlarının yöneticileri/otoriteleri Bağdat'tan hurma alımını yasaklamış, bu yüzden de ihracat düşük seviyede kalmıştır.³⁵³ 1905'te ise hurma mahsulü çok fazlaydı ve bu durum hurma fiyatlarına da yansımıştır. Zira bu yıl içinde zahdi hurmanın 200 lbs. (90 kg.) için fiyatı ortalama 44 kuruş (8 s.) ve courcinin 39,45 cwts (2000 kg) için fiyatı ise 8,32 lira (7 l. 11 s. 6 d.) ile 9,25 lira (8 l. 8 s. 4 d.) arasında değişmiştir.³⁵⁴ 1907'de ise önceki yıl kış mevsiminin daha soğuk geçmesi hurma mahsulünü olumsuz etkilemiştir. Bu durumda fiyatlar 1906 yılına nazaran yükselmiştir. Suriye ve Mısır'dan iyi talep gelen courci hurmasının fiyatı 39 cwts için 15,38 lira (13 l. 19 s. 8 d.) ile 16,5 lira (15 l.) arasında seyretmiştir.³⁵⁵

³⁵¹ F.O. Annual Series, No: 2884, s. 5-6

³⁵² F.O. Annual Series, No: 3235, s. 5

³⁵³ F.O. Annual Series, No: 3477, s. 6

³⁵⁴ F.O. Annual Series, No: 3663, s. 6

³⁵⁵ F.O. Annual Series, No: 4073, s. 8

1909 yılında ise önceki yıla (1908) kıyasla ortalamanın altında mahsul elde edilmiştir.³⁵⁶ 1910'da hurma mahsulü ve ticareti iyi seviyeye ulaşmıştır. Ağaç başındaki fiyatlar 38,45 cwts için 12,55 lira (11 l. 10 s.) olmuştur. Sezonun ilk kısmında ihracat yasaklanmıştır, daha sonra yasak kalkmasına rağmen üretici ve tüccarlar oldukça kayıp yaşamışlardır. Ayrıca kolera salgını, hurmanın Levant ve Doğu Avrupa limanlarına gönderiminin önüne geçmiştir. Fiyatlar sezon başında 39,45 cwts için 11 lira (10 l.) ile 12,55 lira (11 l. 10 s.) arasında değişiklik göstermiştir.³⁵⁷ 1911 yılında ise hurma mahsulü miktar olarak iyi olmasına rağmen kalitesi yetersiz kalmıştır. Marsilya'dan iyi talep olmuş ve mahsul çoğunlukla Avrupa'ya ihraç edilmiştir. Yerelde fiyatlar önceki yıla göre artış göstermiş ve fiyatlar her 39,48 cwts için 13,75 lira (12 l. 10 s.) ile 15,95 lira (14 l. 10 s.) arasında değişmiştir.³⁵⁸

Son olarak 1912 yılında hurma mahsulündeki düşüş her zamankinden daha az ihracat yapılmasına sebep olmuştur. Fakat miktarın az olması ve Hindistan, Marsilya, Mısır ve Levant'tan gelen talebin canlı olmasından dolayı fiyatlar artmıştır. Bağdat'ta fiyatlar 39,48 lbs için 16,5 lira (15 l.) ile 19,8 lira (18 l.) arası değişmekte olup önceki yıllara göre yüksek bir seviyede idi. Bu yüksek fiyatlar sayesinde de üretici ve tüccarların oldukça kâr etmesi sağlanmıştır.³⁵⁹

h. Saf Yağ

1901 yılında mevsim şartlarından dolayı hayvan sürüleri arasında ölüm oranları oldukça artması hayvansal ürünlerin ticaretini de olumsuz bir şekilde etkilemiştir. İlgili yıla ait raporda belirtildiği üzere koyunlar arasındaki ölümün fazla olmasından dolayı yağ fiyatları çok yükselmiştir. 55 lbs (24,75 kg) saf yağın fiyatı 1,10 lira (1 l.) olmuştur.³⁶⁰ 1903 yılında ise yağ miktarı artmış ve fiyatlar da 1901 yılına nazaran düşmüştür ancak yıl sonuna doğru fiyatlarda artış meydana gelmiştir. Bu yıl 25 kilo için fiyat 1,11 lira (1 l. 3 d.) ile 1,16 lira (1 l. 1 s. 1 d.) arasında değişiklik göstermiş,

³⁵⁶ F.O. Annual Series No: 4482, s. 7

³⁵⁷ F.O. Annual Series No: 4696, s. 6

³⁵⁸ F.O. Annual Series No: 4999, s. 7-8

³⁵⁹ F.O. Annual Series No: 5225, s. 8

³⁶⁰ F.O. Annual Series, No: 2884, s. 6

yıl sonuna doğru meydana gelen artışla da 1,30 lira (1 l. 3 s. 7,5 d.) olmuştur.³⁶¹ Saf yağın kıt olmasından dolayı 1904 yılında da fiyatlar yükselmeye devam etmiş ve 55 lbs. için fiyat 1,65 lira (1 l. 10 s.) ile 3,08 lira (2 s. 16 s.) arasında seyretmiştir. Sadece birkaç yüz kasa Said ve Süveyş limanlarına ihraç edilmiştir.³⁶² 1905 yılında da önceki yıl gibi saf yağ üretimi yeterli düzeye ulaşmamış bu da dolayısıyla fiyatların yine yüksek seviyede kalmasına sebep olmuştur. 55 lbs saf yağın fiyatı 1,76 lira (1 l. 12 s.) ile 2,58 lira (2 l. 7 s.) arasında yer almıştır. Yağ ticaretinde Süveyş limanları baş pazar konumuna gelmişti. Bunun yanı sıra İstanbul ve İskenderiye de büyük miktarda ihracat yapılan yerlerden olmuşlardır.³⁶³ 1907 yılı raporunda yer alan bilgilere göre ise ocak ve şubat aylarında saf yağın azlığından dolayı fiyatlar belli bir seviyede kalmıştır. Yıl içinde değişen şartlarla fiyatlar kimi zaman artmış kimi zaman azalmıştır. Yağın az olduğu dönemde 55 lbs için fiyat 2,04 lira (1 l. 17 s. 2 d.) ile 2,59 lira (1 l. 18 s. 2 s.) arasında yer almıştır. Bol yağışlarla birlikte saf yağın da artmasına paralel olarak fiyat düşerek 1,29 lira (1 l. 3 s. 9 d.) olmuştur. Ardından Mısır, Suriye ve İstanbul'da ticaretin canlanması fiyatları olumlu yönde etkilemiş ve 1,65 lira (1 l. 10 s. 6 d.) seviyesine yükselmiştir. Yıl sonunda yağışların azalması üretimin de düşmesine sebep olmuş, bu da fiyatların artmasına ve komisyoncuların ellerindeki malın fiyatını 1,99 liraya (1 l. 16 s. 5 d.) yükseltmesinin önünü açmıştır.³⁶⁴

1909 yılında yağmurun ve otlakların yetersiz olmasından dolayı az yağ elde edilmesi fiyatların yüksek olmasına yol açmıştır.³⁶⁵ 1910 yılında ise fiyatı yerel tüketicilere düşük tutmak için yağ ihracatı yasaklanmıştı fakat buna rağmen fiyatlar yükselmiş, her cwts (50 kg) için 3,30 liradan (3 l.) 4,29 liraya (3 l. 18 s.) çıkmıştır.³⁶⁶ Önceki yılların aksine 1911 yılında iyi otlak ve mevsim şartlarıyla üretim ve kalite artmıştır. Bazı bölgelerde 1910'dan 2 kat daha fazla sevkiyat yapılmıştı. Bu yıl aynı zamanda Suriye'ye karayoluyla da sevkiyat yapılmıştır. Fakat bununla ilgili kayıtlar

³⁶¹ F.O. Annual Series, No: 3235, s. 5

³⁶² F.O. Annual Series, No: 3477, s. 6

³⁶³ F.O. Annual Series, No: 3663, s. 6

³⁶⁴ F.O. Annual Series, No: 4073, s. 8

³⁶⁵ F.O. Annual Series No: 4482, s. 7

³⁶⁶ F.O. Annual Series No: 4696, s. 6

bulunmamaktadır. Fiyatlarda ise her cwts için 4,32 lira (3 l. 15 s.) ile 4,5 lira (4 l. 10 s.) arasında seyretmiştir.³⁶⁷ Son olarak 1912 yılında başlıca Levant limanlarından gelen büyük talepten dolayı ticarete artış olmuştur. Her cwts için fiyat yaklaşık 4,72 lira (4 l. 5 s.) seviyesine çıkmıştır.³⁶⁸

1. Halı

Raporlara göre Bağdat'ta halı ticareti, çoğunlukla İran'dan getirilen malların ihraç edilmesiyle gerçekleşmiştir. 1901 yılında İran'dan gelen halılar, talebin de iyi olmasıyla iyi fiyattan alıcı bulmuş ve İstanbul, Mısır, Londra ve Amerika'ya ihraç edilmiştir.³⁶⁹

1903 yılının ilk yarısında yine İran'dan gelen büyük halı sevkiyatı Amerika'ya gönderilerek iyi fiyattan satılmıştır. Ancak sonrasında Amerika pazarında stok fazlalığı olması ve fiyatların düşmesiyle satıcılar sevkiyatlarını durdurmuş, bunun sonucunda da yılın ikinci yarısında halılar tüccarların elinde kalmıştır.³⁷⁰ Takip eden yılda ise yani 1904 yılında, Avrupa ve Amerika pazarlarındaki talebin az olmasından dolayı fazla iş yapılmamıştır.³⁷¹ 1905 yılında ise önceki yılların tersi bir durum söz konusudur. İran ve Suriye halılarının ticareti canlı ve bol kazanç getirmiştir. Halılar toptan İstanbul, Beyrut, New York ve Süveyş'e gönderilmiştir.³⁷² 1907 yılında ise 1906 yılından daha az halı geldiğinden fiyatlar yüksek ve canlı bir ticaret yapılmıştır ve bu yıl bilhassa Suriye ve Mısır'dan büyük talep gelmişti.³⁷³

1909 yılında İran'daki karışıklıkların geçici olarak azalmasıyla Bağdat'a fazla miktarda halı gelmiştir. Yerel pazarda satılan yeni halıların büyük kısmı önceki yıldan yaklaşık %10 daha düşük fiyatla alıcı bulmuştur. Eski halıların ise fiyatları

³⁶⁷ F.O. Annual Series No: 4999, s. 8

³⁶⁸ F.O. Annual Series No: 5225, s. 8

³⁶⁹ F.O. Annual Series, No: 2884, s. 6

³⁷⁰ F.O. Annual Series, No: 3235, s. 4-5

³⁷¹ F.O. Annual Series, No: 3477, s. 5

³⁷² F.O. Annual Series, No: 3663, s. 6

³⁷³ F.O. Annual Series, No: 4073, s. 7

değişmemiştir.³⁷⁴ 1910 yılına gelindiğinde ise tüm halı türlerine Avrupa ve Amerika'da güçlü talep gelince fiyatlar yükselmişti ve halıların yarısından fazlası Amerika'ya gönderilmiştir.³⁷⁵

Bağdat'taki halı ticaretinin kaynağının İran olması ve İran'daki sorunların halı üretimini de etkilemesinden dolayı 1911'de halı ticareti azalmıştır. Halıların büyük kısmı İstanbul'a ve Levant limanlarına ihraç edilmiştir. Ticarete ikinci sırada İngiltere, üçte Amerika yer almıştır. Arta kalan halılar da Fransa, Almanya, Mısır, Avusturya-Macaristan ve Çin'e satılmıştır.³⁷⁶

Son olarak 1912 yılına Bağdat'ta halı ticareti düşmüş fakat fiyat açısından önceki yıla göre %4,5 artmıştır. 1912 yılında halı ticaretinde farklı bir yol uygulanmıştır. Halı ticaretini bazen finanse eden ve şartlara göre Mezopotamya ve Rusya aracılığıyla Avrupa'ya ihracat yapan tüccarlar, 1912 yılında Bağdat'ı aradan çıkararak doğrudan İran'daki üretici ve dokumacılardan mal satın almışlardır. En iyi halılar Amerika'ya, İngiltere'ye, Mısır'a, Fransa'ya ve Almanya'ya; kalitesizler ise Hindistan tarafına, Doğu limanlarına gönderilmiştir.³⁷⁷

i. Deriler

İhracatta önemli bir yere sahip olan derinin, ham veya işlenmiş olarak ticareti yapılmıştır. 1901 yılında küçük baş hayvan sürülerindeki ölüm oranlarının yüksek olmasından dolayı tüm deri türlerinden pazarda bol miktarda bulunmuştur. Ayrıca talebin de iyi olmasıyla malların hemen hepsi, yüksek fiyattan ihraç edilmiştir. İşlenmiş koyun derisine Londra'dan iyi talep gelmiştir; ham deriler ise büyük miktarda Hamburg'a ve kıtanın diğer bölgelerine gönderilmiştir. Küçük baş hayvan derilerinin yanı sıra büyük baş hayvanların derileri de ihraç malları arasındaydı ve bu yıl içinde fazla miktarda sığır derisi İstanbul'a gönderilmiştir.³⁷⁸

³⁷⁴ F.O. Annual Series, No: 4482, s. 7

³⁷⁵ F.O. Annual Series No: 4696, s. 6

³⁷⁶ F.O. Annual Series No: 4999, s. 7

³⁷⁷ F.O. Annual Series No: 5225, s. 8

³⁷⁸ F.O. Annual Series, No: 2884, s. 6

1903 yılında kalitesi 1902 yılından iyi olmasına rağmen miktarı az olan ham ve işlenmiş deriler toptan Hamburg ve Marsilya'ya ihraç edilmiştir.³⁷⁹ 1904 yılı ise deri ticareti için iyi bir yıl olmuştur. Kış mevsiminin ılıman geçmesi ve iyi otlakların olması deri kalitesini etkilemiş, sığırların durumu iyi ve ölüm oranı azdı; deri kalitesi de buna bağlı olarak artmıştır. Keçi, koyun, sığır ve öküz derileri hem ham hem de işlenmiş olarak büyük miktarlarda ihraç edilmiştir. Ham deriler başlıca Hamburg ve Marsilya'ya; işlenmiş koyun derisi ise Londra'ya sevk edilmiştir.³⁸⁰ Devam eden yıl, yani 1905 yılı da deri ihracatı için iyi bir sezon olmuştur. Sığır derisine Marsilya ve Almanya'dan büyük talep gelmiştir. Yüksek miktarda keçi derisi ve kılı Marsilya ve Londra'ya gönderilmiştir. İşlenmiş koyun derisi ise Londra, Trieste ve Hamburg'a satılmıştır. Fiyatlar yıl içinde artış göstermiştir. İşlenmiş keçi derisinde ise yılın ilk kısmındaki talep azlığına rağmen, daha sonra talepte artış olmuştur. İlgili rapordan elde edilen bilgilere göre 15 lbs (6,75 kg) sığır derinin fiyatı 28 kuruş (5 s. 2 d.) ile 46,7 kuruş (8 s. 6 d.) arası; kuzu derisi 7,3 kuruş (1 s. 4 d.) ile 10 kuruş (1 s. 10 d.) arası; işlenmiş keçi derisi 4,5 kuruş (10 d.) ile 6,8 kuruş (1 s. 3 d.) arası; işlenmiş koyun derisi ise 5 kuruş (11 d.) ile 5,5 kuruş (1 s.) arası fiyata alıcı bulmuştur.³⁸¹

1907 yılında da sığır, ham ve işlenmiş keçi, koyun ve astrakan derisi bu yıl içinde ihraç edilen başlıca deri çeşitlerinden olmuştur. Almanya, Fransa, Avusturya-Macaristan, Marsilya ve Londra başlıca pazarlardır. Bu yıl ham keçi derisi 6,6 kuruş (1 s. 2,5 d.) ile 14,9 kuruş (2 s. 8,5 d.) arası; kuzu derisi 10 kuruş (1 s. 10 d.) ile 12,6 kuruş (2 s. 6 d.) arası; astrakan derisi 2,2 kuruş (8 d.) ile 14,6 kuruş (2 s. 8 d.) arası; işlenmiş keçi derisi 17,75 kuruş (3 s. 2,75 d.); işlenmiş koyun derisi ise 9,3 kuruş (1 s. 8,5 d.) ile 9,6 kuruş (1 s. 9 d.) arası değişen fiyatlarla satılmıştır.³⁸²

1909 yılında İran'dan da iyi miktarda mal geldiğinden, deri ve postun miktarı oldukça artmıştır. Ham keçi derisi ve sığır postu Amerika ve Marsilya'da iyi pazar

³⁷⁹ F.O. Annual Series, No: 3235, s. 5

³⁸⁰ F.O. Annual Series, No: 3477, s. 5

³⁸¹ F.O. Annual Series, No: 3663, s. 6

³⁸² F.O. Annual Series, No: 4073, s. 7

bulmuştur. Londra pazarında ise stok fazlası oluştuğundan az talep gelmiştir.³⁸³ 1910 yılında da Avrupa'dan gelen talep azalmış aynı zamanda yerelde fiyatlar düşük seviyede kalmıştır. Bu yılki malların yarısından fazlası, özellikle de keçi derisi ve kılının büyük kısmı Fransa'ya gönderilmiş kalan kısmı da Londra, Trieste ve Beyrut'a ihraç edilmişti. Trieste ve Hamburg ise kuzu derilerinin büyük kısmını almışlardır.³⁸⁴

Kuzey bölgelerde 1911 kışında, sürülerdeki büyük ölüm oranlarından dolayı önceki yıldan (1910) daha az ürün elde edilmiştir. Kış aylarının sert geçmesi, İran ile sınır ötesi ticaretin kısıtlı olması, taşkınlara meydana gelmesi ve ölümlere sebep olması ticareti olumsuz etkilemiştir. Diğer bölgelerle karşılaştırıldığında Avrupa ve Amerika'da fiyatlar düşüktü ve 1910'dan daha az talep gelmiştir. Tüm bunların sonucunda çok az kâr elde edilmiştir. Malların 5'te 2'si Fransa'ya gitmiştir. Londra pazarında ham keçi derisinde stok fazlası oluşmuştur.³⁸⁵ 1912 yılında ise önceki yıldan daha fazla ihracat yapılmıştır ve fiyat da yüksek olduğundan iyi kar elde edilmiştir. Bu yılki fiyatlar şöyledir; Keçi derisi; ham: 7,8 kuruş (1 s. 5 d.) ile 10 kuruş (1 s. 10 d.) arası; işlenmiş: 14,6 kuruş (2 s. 10 d.) ile 16,5 kuruş (3 s.) arası. işlenmiş koyun derisi: 13,7 kuruş (2 s. 6 d.) ile 14,6 kuruş (2 s. 8 d.) arası satılmıştır. Malların 3'te 1'ini İngiltere alırken, Fransa %22, Almanya %16, Avusturya-Macaristan %12, Levant %6,75, Amerika %5,5 ve Hindistan %2,5'ini almıştır.³⁸⁶

j. Bağırsak

Bağırsak ticaretine ilişkin yalnızca 1912 yılı raporunda bilgi verilmiştir. Buna göre, sabit bir şekilde artan bağırsak ticareti iyi bir kâr kaynağı haline gelmiştir. Sosis üretimi için kullanılan bağırsaklar başlıca Almanya ve Amerika'ya gönderilmişlerdir.³⁸⁷

³⁸³ F.O. Annual Series No: 4482, s. 7

³⁸⁴ F.O. Annual Series No: 4696, s. 5

³⁸⁵ F.O. Annual Series No: 4999, s. 8

³⁸⁶ F.O. Annual Series No: 5225, s. 9

³⁸⁷ F.O. Annual Series No: 5225, s. 9

3. 2. Raporlarda Hakkında Bilgi Verilen İthalat Malları

a. Parça Kumaş ve Yünlüler

1901 yılında Parça kumaşa İran ve Kuzey Irak'tan olukça talep gelmişti. Bağdat bu bölgelerle olan ticaretle aracı konumunda olduğu için çevre pazarlardan gelen talepler doğrultusunda, ithal edilen malların sevkiyatı Bağdat'a gerçekleştirilmekteydi. 1901'in başlarında büyük miktarda basma(print) ve gömleklik (shirtting) kumaş Bağdat'ta kazançlı fiyattan satılmıştır. Yıl sonuna doğru büyük miktarda ürünün pazara girmesiyle fiyatlar düşmüştür. Bağdat ve Basra arasındaki nakliye yetersizliğinden dolayı çok sayıda yük Basra'da kalmış, öyle ki binlerce ton kargo 1901 yılı boyunca ve 1902 yılının ilk kısmında Basra'da yatmıştır.³⁸⁸

1903 yılında hem Bağdat'taki hem de çevre pazarlardaki beyaz ve pamuk kumaş stoku fazlaca birikmişti. Bir ara pamuk fiyatlarının artmasıyla stoklar da git gide azalmıştır. Yine de İran gümrük vergisinden dolayı işler istenen düzeyde olmamıştır. Yıl sonuna doğru stoklar azalmıştı fakat kumaş fiyatları artan pamuk fiyatına paralel olarak artmamış, bu yüzden de genel olarak kumaş ticaretiyle uğraşanlar memnun kalmamışlardı. Yeni İran gümrük vergisi, Manchester mallarının ticaretini etkilememiştir. İran'ın bir kısmına ulaşan Manchester malları güçlü konumunu korumuştur.³⁸⁹

1904 yılı ise kumaş ticareti için kötü geçmiştir. Bu yıl içinde ortaya çıkan kolera salgını ve Uzak Doğu'daki savaş kumaş ticaretini etkilemiştir. Ayrıca yıl boyunca kranın³⁹⁰ sterlin karşısında düşüşü -1 sterlinin karşılığı 54 krandan 64'e çıkmıştır-ticareti etkileyen bir diğer unsur olmuştur. Fiyatlar, gümüşün ağır düşüşünü karşılamak için gerekli tepkiyi vermemiş ve sonuçta çoğu pamuklu kumaş türü kayda değer düşüşle satılabilmektedir. Yerel ticaretteki pamuklu kumaşlar, transit ticaretle karşılaştırıldığında her zaman daha azdı ve aynı zamanda 9 aydır devam eden kolera

³⁸⁸ F.O. Annual Series No: 2884, s. 6

³⁸⁹ F.O. Annual Series No:3235, s. 5

³⁹⁰ İran para birimi

salgınından dolayı durgun bir hal almıştır.³⁹¹ Ertesi yıl ise hem Mezopotamya'nın hem de İran'ın kolera salgınından kurtulmasıyla 1905 yılında ticaret canlanmış ve Manchester'dan büyük siparişler verilmiştir. Manchester'daki ticaret, yılın ilk kısmında İngiliz altın lirası (sovereigns) ve İran kranı arasındaki kur oranındaki beklenmedik artıştan dolayı etkilenmiş ve malların gönderiminin önüne geçmiştir. Bununla birlikte bu yıl az miktarda Rus kumaşı Kirmanşah ve Hemedan'a geldiği raporda kaydedilmiştir.³⁹²

1907 yılında pamuklu ürün ticaretinde %75'in üzerinde artış yaşanmıştır. Bu artışın başlıca sebebi, bir kısım ithalatçının %8'den 11'e çıkan vergi artışından önce büyük stok tutmak istemeleridir. Hint kumaşları 1906 yılında temin edilen miktardan %102'nin üzerinde gelişim göstermiştir. Yıl boyunca fiyatların yüksek olması, satıcıların Manchester üreticilerinden daha fazla kâr elde etmesini sağlamıştır. İran'da hüküm süren güvensizlik nedeniyle bu ülke ile olan ticaret çok yetersizdi ve hem Bağdat hem de çevre bölgelerde yıl sonunda büyük stoklar birikmişti.³⁹³ Bu yıl içinde İran hacılarının Mezopotamya'ya girişinin kesilmesi sonucunda yünlü kumaş ticareti yaklaşık %73 düşmüştür. İngiltere'den kaliteli pamuklu kumaşın ithalatı azdı fakat Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan pamuk ve yapay yün ile karıştırılmış kumaşlar düşük fiyata sahip olmasından dolayı pazarda iyi bir yer bulmuşlardır.³⁹⁴

1909 yılında pamuklu parça kumaş ticaretinde güçlü bir canlanma yaşanmıştır. Yıl boyunca İngiltere'nin ticaretteki payında bir değişiklik olmamışken Hindistan'dan yapılan ithalatta düşüş meydana gelmiştir. 1908 ile karşılaştırıldığında Belçika ile olan ticaret 2 kattan fazla, İtalya ile 4 kat daha büyümüştür. Yıl sonuna doğru Avrupa ve Amerika'da pamuk fiyatlarının artması Bağdat'taki fiyatların da yükselmesine yol açmıştır. İran ve Mezopotamya'da pamuklu ürünlere olan talebin artması fiyatları yaklaşık %10 arttırmıştır. Elinde stoku bulunan komisyoncular iyi kâr elde etmişlerdir.

³⁹¹ F.O. Annual Series No: 3477, s. 6

³⁹² F.O. Annual Series No: 3663, s. 5

³⁹³ F.O. Annual Series No: 4073, s. 4

³⁹⁴ F.O. Annual Series No: 4073, s. 4

Yıl içinde yerel pazarda ve sanayide bu ürünler için olan talep artmış bu da Örgü/Burma (Twist) ticaretini canlandırmıştır.³⁹⁵

1909 yılında yün ve pamukla karıştırılmış mamullerin ithalatında kayda değer gelişme olmuştur. Bu yılın rakamları bu zamana kadarki en yüksek düzeye ulaşmıştır. Her çeşit sade renkli ve pürüzsüz yüzeyli kumaşlara olan talep artışı olmuştur. Şayak³⁹⁶ ve kaba kumaşlar toz tutmalarından dolayı pek iyi karşılanmıyordu. Ucuz kalitedeki mallarda büyük satış elde edilmiştir. Yerel endüstri için belirli miktarda yün iplik İngiltere'den ve az miktarda da Avusturya-Macaristan'dan ithal edilmiştir.³⁹⁷

1910 yılında pamuk hasadında kıtlık olmuş ve ayrıca dünyanın diğer bölgelerinde pamuklu ticaretinin canlı olması, Manchester mallarının fiyatını arttırmış, fiyat artışı da talebi olumsuz etkilemiştir. Amerika'dan yapılan ithalat 194.101 lira (176.456 l.) azalmışken; Hindistan'dan yapılan 172.546 lira (156.860 l.) artmıştır. Kalitesiz Hint ürünleri, yerli üretimin yerini almıştır. Yıl boyunca ucuz t-kumaş/beze³⁹⁸ olan talep gelmiş, yıl sonuna doğru ise tüm kumaş sınıfları için talep ve fiyatlar artmıştır.³⁹⁹ Yün ve pamukla karıştırılmış ürünlerin ticareti, 2 yıl önce önemsiz miktardayken şimdi önemli hale gelmiş ve fiyatına göre ithalat listelerinde sırayı elde etmiştir. Bu ithalat artışının neredeyse tamamı İngiliz mallarında olmuştur.⁴⁰⁰

1911 yılında parça kumaş ticaretinde 164.140 lira (149.218 l.) Artış olmuştur. Bu artışın 144.593 lira (131.448 l.) kadarı İngiltere'den alınan ürünlerde olmuştur. Hindistan ithalatı ise 27.254 lira (24.777 l.) kadar düşmüştür. Ticaretteki bozukluklara rağmen bir iflas olmamıştır. Kaba Hint pamukluları İran yollarında az satış imkanı bulmuştur. İran'daki sorunlardan dolayı Bağdat ticareti sıkıntı çekmekteydi ve

³⁹⁵ F.O. Annual Series No: 4482, s. 5

³⁹⁶ **Şayak:** dayanıklı, sıcak tutan, özellikle esnaf ve köylü pantolon ve ceketleri yapılan, çuhaya göre daha kaba yünlü kumaş türüdür. (<http://www.lugatim.com/s/şayak> Erişim Tarihi: 14.12.2020)

³⁹⁷ F.O. Annual Series No: 4482, s. 5

³⁹⁸ Metinde T-kumaş/Cloth şeklinde geçmektedir. Çin ve Doğu Hindistan pazarları için bu ülkelerde veya İngiltere'de üretilen düz dokuma pamuklu kumaş türüne verilen addır. (<http://www.finedictionary.com/T-cloth.html>)

³⁹⁹ F.O. Annual Series No: 4696, s. 4

⁴⁰⁰ F.O. Annual Series No: 4696, s. 4

İran'daki bu sorunlar yıl boyunca devam ederek yıl sonunda daha da şiddetlenmiştir. 1909 yılında başlayan yünlü ithalatı 1910 yılında olağanüstü bir boyuta ulaşmış ancak muhtemelen 1910'da fazla stoktan dolayı 1911'de neredeyse durmuştur. Bağdat'ta ince kumaşa olan talep yerel endüstrinin gelişime yol açmış ve büyük miktarda taranmış iplik yıl boyunca daha iyi kumaş dokumak, abbas veya yerel örtü, giysi yapımı için ithal edilmiştir.⁴⁰¹

Son olarak 1912 yılına bakıldığında parça kumaş ticareti yıl başında canlıyken sonradan pahalılıktan dolayı bu ticarete düşüş yaşanmıştır. Basma (printed) kumaş fiyatı, önceki yıllarla karşılaştırıldığında, %8-10 kadar azalmıştır. Fakat beyaz kumaşların fiyatında %2-3 oranında gelişme olmuştur. İran yolu açıldığı zamanlarda sevkiyatı bu yollara yönlendirebilen tüccarlar iyi kâr etmişken diğerleri bu kadar şanslı olamamışlardır. Yıl sonuna gelindiğinde Bağdat'ta büyük stok birikmiştir. Kirmanşah'a Bağdat'tan giden pamukluların değeri 1911 yılında 782.135 lira (711.032 l.) iken 1912 yılında 600.979 liraya (546.345 l.) düşmüştür; yolların güvensizliği düşüşün başlıca sebebi olmuştur. Rus tüccarları yıl boyunca kuzeyden büyük bir erişim imkanı bulmuş ve Güneybatı İran'da kendi ticaretleri için oldukça büyük bir zemin elde etmişlerdir.⁴⁰² Pamuklu örgü (twist) ithalatında da önceki yıllarla karşılaştırıldığında büyük bir artış olmuş ve 124.278 liraya (112.980 l.) ulaşmıştır. Bu ithalatın tümü Hindistan'dan yapılmıştır.⁴⁰³ Hindistan'dan ithal edilen bir diğer ürün olan çuval bezi ithalatı da yıllık 30.052 liraya (27.320 l.) ulaşmıştır. Hint kenevirinden olan bu çuval bezleri torba veya bez şeklinde ithal edilmiştir. Bu ürünler tahıl toplama ve benzer üretimler için ve yünü, meyhan kökünü vs. balyalamak için kullanılmaktaydılar.⁴⁰⁴ 1912 yılında yünlü malların toplam ticareti ise 69.178 lira (62.889 l.) olmuştur. Bu ticaretin çoğunluğu İngiltere'den yapılmışken geri kalanın büyük kısmı Belçika'dan gelmiştir. Hindistan ise yünlü kumaş ticaretinde ilk defa dikkate değer pay elde etmiştir bunun

⁴⁰¹ F.O. Annual Series No: 4999, s. 5

⁴⁰² F.O. Annual Series No: 5225, s. 5

⁴⁰³ F.O. Annual Series No: 5225, s. 5

⁴⁰⁴ F.O. Annual Series No: 5225, s. 5

nedeni ise 1910 yılında Cawnpore Yün Fabrikaları tarafından Bağdat'ta bir ajans açılması etkili olmuştur. Bu yıl az bir miktar yünlü İran'a gönderilebilmiştir.⁴⁰⁵

b. Şeker

1901 yılında büyük miktarda kelle şeker Marsilya'dan ithal edilmiş ve bunlar Basra'dan Bağdat'a çoğunlukla, eski, ilkel yelkenlilerle taşınmıştır.⁴⁰⁶ 1903 yılında da Marsilya, Belçika ve Mısır'dan iyi bir kârla ithal edilen şekerin büyük kısmı Bağdat üzerinden İran'a ihraç edilmiştir. Şekerin Basra'dan Bağdat'a taşınmasında sorunlar yaşanmıştır. Genel olarak yerel yelkenlilerle taşınan şeker, son zamanlarda sigorta şirketlerinin bu taşıma yolunun oluşturduğu riskten dolayı kaçınması, yolların yetersizliği ve ücretlerin yüksek olması gibi sebepler nakliyyeyi durma noktasına getirmişti.⁴⁰⁷

1905 yılının ilk yarısında şeker üretilen ülkelerde fiyatlar yüksekti fakat yıl sonunda fiyatlar düşmüş ve İran'da şekere güçlü bir talep artışı olmuştur. Bu yıl şekerin, genelde Rusya'dan şeker ithal eden Tahran ve batısına kadar gittiği söylenmektedir. Yani Rusya'dan şeker ithal edilen bazı bölgelere Bağdat üzerinden, Avrupa'dan gelen şeker gönderilmiştir bu da Bağdat'ta yapılan transit ithalatın geliştiğini göstermektedir. Bağdat'a gelen şeker kaynağının 1/5'i Fransa'dan, 1/5'i Belçika'dan ve 1/5'i Mısır'dan ve az biraz da Avusturya-Macaristan'dan gelmekteydi. Toz ve kristal şeker ise Bombay'dan ithal edilmekteydi.⁴⁰⁸

1907 yılında ise şeker ticaretinde genel olarak %54'ün üzerinde düşüş yaşanmıştır. Yılın ilk kısmında tüccarlar tarafından, spekülâtif satışlar yapılarak İran'a ihraç edilmiş olsa da bu yıl yapılan işler genel olarak kâr getirmemiştir. Fransız şekerini karşısında kaba/ilkel taşıma koşullarına daha dayanıklı olan Belçika şekerine olan

⁴⁰⁵ F.O. Annual Series No: 5225, s. 8

⁴⁰⁶ F.O. Annual Series No: 2884, s. 6

⁴⁰⁷ F.O. Annual Series No: 3235, s. 5-6

⁴⁰⁸ F.O. Annual Series No: 3663, s. 6

talep artmıştı. Kelle şekerin fiyatı 17,71 lbs. (8 kg) için fiyatı 13,7 kuruş (2 s. 6 d.) ile 16,5 kuruş (3 s.) arasında yer almıştır.⁴⁰⁹

1909 yılına gelindiğinde Belçika, Bağdat'a şeker sağlayan başlıca konumuna gelmişti. Fransa ile olan ticaret bu yıl yarı yarıya azalmış ve Belçika ile olan ticaret ise Fransa'nın 2 katına ulaşmıştır. İngiltere, Avusturya-Macaristan ve Hindistan ile yapılan ticaret de gelişirken İtalya'da gerileme yaşanmıştır. Kelle şeker ticareti 1908 yılına nazaran daha az gerçekleşirken, beyaz kristal şeker ticareti ise oldukça gelişme göstermiş ve farkı telafi etmiştir. İlk 10 ay boyunca Bağdat'ta kelle şekerin 8 kg.'si (17,7 lbs.), 16,5 kuruşa (3 s.); Avrupa'daki fiyat artışına paralel olarak kasım ve aralıkta da artarak 19,7 kuruşa (3 s. 7 d.) satılmıştır. Kristal şeker yıl boyunca sabit kalmış ve 20,5 lbs.'si (9 kg) 20,6 kuruş (3 s. 9 d.) alıcı bulmuştur.⁴¹⁰

1910 yılında şeker ticaretinde çok büyük artış meydana geldi. Belçika kendi ihracatını ikiye katlamıştır. Diğer yandan Fransa şeker ticaretinde kaybettiği yerini tekrar kazanırken, İngiltere hemen hemen 1909'la aynı düzeyde kalmış, Hindistan'dan gelen mallar ise tamamen durmuştur. İran'daki geçici kıtlık Bağdat'ta fiyatları yükseltmiştir. Yıl sonunda büyük gönderimler yapılmıştır. Yılın ilk kısmında 17,7 lbs için 19,7 kuruş (3 s. 7 d.) olan fiyat Avrupa'daki pancar kıtlığından dolayı 22,45 kuruşa (4 s. 1 d.) artmıştır. Kristal şeker ithali de Avrupa'daki yüksek fiyatlardan dolayı azalmıştır. 20,5 lbs için fiyatlar 22 kuruş (4 s.) ile 25,6 kuruş (4 s. 8 d.) arasında yer almıştır.⁴¹¹

Güneybatı İran içlerinde Rus şekerini daha düşük fiyattan bulunması, 1911'de önceki yıla göre 43.140 lira (39.218 l.) düşüşe sebep olmuştur. Belçika'dan ithal edilen kelle şekerin miktarı oldukça azalmıştır. Miktar bakımından Avusturya-Macaristan şekerinde göze çarpan bir artış olurken, Almanya'da küçük bir tedarikçi olmasına rağmen, şeker ticaretinde artış olmuştur. Avusturya-Macaristan şekerini Belçika şekerinden daha dayanıklıydı. Aynı zamanda Belçika üreticileri tamamen doluydu ve Bağdat siparişlerini karşılayamıyorlardı. İran'la olan ticaret güzergahının açılıp

⁴⁰⁹ F.O. Annual Series No: 4073, s. 5-6.

⁴¹⁰ F.O. Annual Series No: 4482, s. 5

⁴¹¹ F.O. Annual Series No: 4696, s. 4

kaparınmasından dolayı fiyatlarđa 17,7 lbs için 15,1 kuruş (2 s. 9 d.) ile 17,4 kuruş (3 s. 2 d.) arasında dalgalanma olmuştur. Kristal şeker ticareti de 1910 yılına göre azalmış ve fiyat 20,5 lbs. için 19,2 kuruş (3 s. 6 d.) ile 22 kuruş (4 s.) arasında değışiklik arz etmiştir.⁴¹²

Son olarak 1912 yılında şeker ticareti, özellikle de önceki yıldan büyük stok kalan kelle şekerde, genel olarak düşmüştür. Fakat Avrupa'daki düşük fiyatından dolayı kristal şeker ithalatında artış yaşanmıştır. Kelle şekerin fiyatı 17,70 lbs.'si 19,2 kuruş (3 s. 6 d.) ile 22 kuruş. (4 s) arası; kristal şekerin 20,5 lbs.'si de 17,8 kuruş (3 s. 3 d.) ile 20,6 kuruş (3 s. 9 d.) arasında satılmıştır. Her zamanki gibi Belçika, Bağdat pazarında diğer rakiplerini geride bırakmıştır. Bağdat'tan Kirmanşah'a gönderilen şekerin değeri 1911 yılında 149.250 lira (135.682 l.) iken 1912 yılında güvenlik sorunları ve Rus şekerinin rekabetinden dolayı 87.241 liraya (79.310 l.) düşmüştür.⁴¹³

c. Metaller

İncelenen dönemde Bağdat'a ithali yapılan önemli kalemlerden biri de demir, bakır, pirinç⁴¹⁴ gibi metallerdir. 1903 yılı raporunda metallerin önceki yıla göre daha serbestçe ithal edildiğı ifade edilmiştir. Bu yıl İran'dan bilhassa bakıra oldukça talep gelmiştir.⁴¹⁵ 1904 yılında da İran'da bakıra olan talep yine yüksekti. Bu yüksek talebi karşılamak için gerekenden daha fazlası İngiltere ve Hindistan'dan sipariş edilmişti. Bu fazla ithalat ile Bağdat'ta fiyatlar düştüğü gibi bakır, demir ve kalay bolluğu yaşanıyordu.⁴¹⁶ 1904 yılındaki yüksek ithalat 1905 yılını da etkilemiş ve yerel pazarda bakır stoku oluştuğı gibi ithalat fiyatları da düşük seviyede kalmıştır. Bu yıl iyi kalite İsveç çeliğine de talep gelmişti.⁴¹⁷ 1907 yılında da bakıra olan yüksek talep devam etmiş, bu da Amerika ve Avrupa'dan ithalatı yaklaşık %5 arttırmıştı. İşler tüm metal

⁴¹² F.O. Annual Series No: 4999, s. 5

⁴¹³ F.O. Annual Series No: 5225, s. 7

⁴¹⁴ **Pirinç:** Bakır ve çinkodan elde edilen sarı renkte alaşım (<http://www.lugatim.com/s/pirinç> 14.12.2020)

⁴¹⁵ F.O. Annual Series No: 3235, s. 5.

⁴¹⁶ F.O. Annual Series No: 3477, s. 6

⁴¹⁷ F.O. Annual Series No: 3663, s. 5

çeşitlerinde canlıydı fakat az kâr getirmiştir. Metallerin ithalatı %9 oranında artmıştı ve ithalatın büyük kısmını İsveç demiri oluşturmuştur.⁴¹⁸

Bağdat'ta üretilmeyen ve teminin de oldukça zor olduğu pirinç ticareti karlı bir işti. Özellikle kanca, cıvata, çivi, kulp, kilit vs. genel montaj malzemeleri gibi ürünlerin ithalatı bol kazançlı olabilmekteydi.⁴¹⁹ Çeşitli metal eşyalar da Bağdat'ta ithalatı yapılan önemli kalemlerdendi. Başlıca ürünler tava, kova ve demir su borusu idi. 1907 yılında stok fazlalığı ve pazardaki durgunluktan dolayı işler azalmış fakat Hindistan'dan ithalat kararlı bir gelişme göstermişti.⁴²⁰

1909 yılının ilk kısmında bakırın tonu 110 liraya (100 l.) satılmış fakat daha sonra, son 5 ayda Avrupa'daki fiyatları takip ederek, 103,4 liraya (94 l.) düşmüştür. İran sınırındaki aşiretlerin asayişsizliği ve 1908'deki büyük nakliyeler, bu yıl demir ithalatında düşüşe neden olmuştur. İsveç demirinin ortalama fiyatı ton başı 16,77 lira (15 l. 5 s.); Belçika ve İngiliz çubuk demirinin tonu ise 11 lira (10 l.); Belçika'dan ithal edilen Bağdat'ta su kaynağı için kullanılan dökme demir boruların tonu ise 6,60 lira (6 l.) idi.⁴²¹

1910 yılında da bakıra olan talep yükseldi ve 1909'dan 3 kat fazla ithal edilmiştir. Ton başı açılış fiyatı ise 83,6 lira (76 l.) idi; fakat yıl sonunda artarak 100 liraya (91 l.) çıkmıştır. Demir ithalatında ise daha az gelişme olmuş ve bu da başlıca İsveç demirinde görülmüştür. İsveç demirinin ortalama fiyatı Ortalama fiyat 17,8 lira (15 l. 14 s. 6 d.) idi. İngiliz ve Belçika çubuk demirine olan talep yıl boyunca sabit kalmıştı.⁴²²

1911 yılı bakır ithalatının, 1910⁴²³ ile karşılaştırıldığında, düştüğü gözlemlenmiştir. 1911'da bakırın tonu neredeyse 110 lira (100 l.) idi. Demir

⁴¹⁸ F.O. Annual Series No: 4073, s. 5

⁴¹⁹ F.O. Annual Series No: 3477, s. 7

⁴²⁰ F.O. Annual Series No: 4073, s. 4

⁴²¹ F.O. Annual Series No: 4482, s. 6

⁴²² F.O. Annual Series No: 4696, s. 4

⁴²³ Raporda bu tarih 1911 olarak verilmiş ancak bilginin verildiği raporun 1911 yılı raporu olduğundan, bu ifadenin yanlış yazılmış olabileceği düşünülerek 1910 olarak değiştirilmiştir.

ticaretinde ise yukarı doğru bir hareket yaşanmış ancak fazla kâr getirmemiştir. Demir ithalatının yaklaşık %83'ünü Belçika oluştururken, geri kalanını İngiliz ve İsveç demiri oluşturmuştur. Belçika ve İngiliz çubuk demirinin fiyatı yerelde ton başına 9,46 lira (8 l. 12 s.) idi.⁴²⁴

1912 yılına gelindiğinde İran'daki iç sorunlar ve Avrupa'daki fiyatların yükselişinden dolayı ithalat düşmüş ve toplam 41.118 lira (37.380 l.) değerinde bakır ithal edilmiştir. Yerel pazarda fiyatlar ton başına 110 lira (100 l.) ile 115,5 lira (105 l.) arasında olup ithalatçılara çok az kâr getirmiştir. Demir ise toplam 11.797,5 lira (10.725 l.) değerinde ithal edilmiştir. Belçika bu yıl da en fazla demir sağlayıcısı olmuştur. Bağdat'ta demir fiyatları şöyleydi; Belçika demiri 10,45 lira (9 l. 10 s.) ile 10,72 lira (9 l. 15 s.) arası; İngiliz demiri 10,72 lira (9 l. 15 s.) ile 11 lira (10 l.) arası; İsveç ise 17,6 lira (16 l.) ile 18,15 lira (16 l. 10 s.) arasında yer almıştır. Son olarak Bağdat'ta yapı malzemeleri olarak demir kırımlar ve kalaslar tercih edilmekteydi.⁴²⁵

ç. Deri

1907 yılına kadarki raporlarda deri ithalatına dair teferruatlı bilgi verilmediğinden deri ithalatına ilişkin detaylı verilere ancak 1907 ve sonraki yıllarda ulaşılmıştır. 1907 yılında deri ticaretinde büyük gelişme olmuş ve ithalat miktarı 1906 yılına göre 3 kat daha fazla olmuştu. Almanya ve Fransa deri ticaretinde neredeyse tekel haline gelmişlerdi. Belçika ise bu iki ülkeye yaklaşabilmek için çaba harcamaktaydı. Avrupa tarzı ayakkabı ve bota olan talep artışı, deri ticaretini olumlu yönde etkileyen bir unsur olarak ortaya çıkmaktaydı.⁴²⁶ 1909 yılı raporunda da Fransa'nın, Mezopotamya'ya deri tedarikçisi olduğu belirtilmiştir. Bu yıl, İngiltere'den yapılan ithalat 1906 yılına göre 6 kat artmıştı. Bu da deri ticaretinde İngiltere'nin payının oldukça arttığını göstermekteydi. Bağdat'ta askeri yöneticiler deri tozlukları Jandarma ekipmanının bir parçası olarak tanıtmıştır. Deri tozluklar,

⁴²⁴ F.O. Annual Series No: 4999, s. 6

⁴²⁵ F.O. Annual Series No: 5225, s. 6

⁴²⁶ F.O. Annual Series No: 4073, s. 4-5

yerel üreticiler tarafından ithal edilen derilerden yapılyordu bu da ithalatın artmasına yol açmıştır.⁴²⁷

1910 yılında deri ticareti önceki yılın, neredeyse 2 katı olmuştur. İngiltere bu artışta başı çekiyor, ardından Hindistan ve Belçika gelmekte, Fransa ile ise hiç iş yapılmamıştır.⁴²⁸ 1911 yılında ise 1910'dan çok fazla stok kaldığından ithalat 31.688 liradan (28.808 l.) 6.088 liraya (5.535 l.) gerilemiştir.⁴²⁹ 1912 yılı deri ithalatı önceki yıldaki düşüşten sonra artmış ve 29.931 liraya (26.301 l.) yükselmiştir. Bunun 440 lirası (400 l.) İngiltere'den, 1.556 lirası (1.415 l.) ise Hindistan'dan yapılmıştır. Fransa, 1910 yılında deri ithalinde kaybettiği yerini tekrar kazanmıştır. İthal edilen malların miktarı önceki yıldan çok daha fazlaydı ancak kalite bakımından geri kalmıştır.⁴³⁰

d. Çivit

Çivit, doğal boya üretiminde kullanılan boyu 90 cm.'ye kadar uzanabilen, iki yıllık, sarı renkli bir bitkidir. Bitki yaprakları fermantasyon işlemine tabi tutularak mavi renk elde edilir.⁴³¹ 1909 yılında Hindistan'dan yapılan doğal çivit ithalatı 1908'e göre yaklaşık %10 artmıştır. İlk zamanlardan beri sentetik çivit Almanya ve Belçika'dan ithal edilmekteydi. Bu da toplam boya ithalatının 10/9'unu oluşturmaktaydı.⁴³² 1910 yılına gelindiğinde ise doğal çivit ithalatı artışı sürdürerek önceki yıla göre yaklaşık %30 oranında artarken sentetik çivit ithalatı yarı yarıya azalmıştır. Uluslararası üreticiler bu doğal boyayı yerinden etmek için yoğun çabalar harcamışlardı.⁴³³ 1911 yılında da sentetik boyayı doğal boyanın yerine çekmek için

⁴²⁷ F.O. Annual Series No: 4482, s. 6

⁴²⁸ F.O. Annual Series No: 4696, s. 4

⁴²⁹ F.O. Annual Series No: 4999, s. 6

⁴³⁰ F.O. Annual Series No: 5225, s. 5

⁴³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Aytaç, "Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Çivit (İsatis Tinctoria) Bitkisi ile Alakalı Bazı Belgelere Dair", *Uluslararası Türk Sanatları, Tarihi ve Folkloru Kongresi/ Sanat Etkinlikleri*, 05/10.04.2014-Bosna.

⁴³² F.O. Annual Series No: 4482, s. 6

⁴³³ F.O. Annual Series No: 4696, s. 4-5

abalar harcanmış ancak beklenen olmamıştı; yerel pazarda ve İran’da boyacılar, kolayca solmadığı için doğal çivit tercih etmekteydiler.⁴³⁴

1912’de ithal edilen 30.424 lira (27.659 l.) tutarındaki ivitin tamamı doğal türlerden yapılmıştı. Fiyatı 1911’e göre yaklaşık %3,5 daha artmıştır.⁴³⁵

e. Kibrit

Bağdat’a ithalatı yapılan ürünlerden biri kibrittir. Kibrit, ithalatında İsveç önemli bir yere sahiptir. 1906 yılında yerel yöneticiler, güvenlik tehlikesini ne sürerek kibritlerin ticaretini engellemeye çalışmış fakat İstanbul’dan gelen emir ile kibritlerin patlayıcı olarak tehdit olmadığı yayınlanmıştır.⁴³⁶ 1907 yılında kibrit ithalat %50 artmıştır.⁴³⁷

1909 yılına gelindiğinde kibrit ithalatı sabit bir şekilde artmaya devam etmiştir. İsveçli üreticiler bu ticarete yine başı ekmekteydiler. Avusturya-Macaristan da bu ticarete yer tutmaya başlamıştır. Kibrit ticareti için uzun vadeli kredinin verilmesi bu ticareti canlandırmıştır. Yerel satıcılar paraya ihtiyaçları olduklarında kibrit alarak ve perakendecilere nakit para karşılığında faizden daha az bir fiyata sattıkları belirtilmiştir.⁴³⁸ 1910 yılında fazla stoktan dolayı 1911 yılında fiyatlar düşük kalmıştır. İsveç kibrit tekeline elinde bulundurmasına rağmen ithal edilenlerin yaklaşık 3’te 1’ini İngiliz kaynaklı mallar oluşturmuştur.⁴³⁹

1912 yılında ise kibrite olan talep dş. Bu durum önceki 2 yıl boyunca yapılan fazla stoktan kaynaklanmıştır. Ayrıca İran’daki sorunlar ve Hille’nin aşağısındaki bölgeler direk Basra’dan mal alması kibrit ithalatının düşmesindeki bir başka sebebi teşkil etmiştir.⁴⁴⁰

⁴³⁴ F.O. Annual Series No: 4999, s. 5-6.

⁴³⁵ F.O. Annual Series No: 5225, s. 5

⁴³⁶ F.O. Annual Series No: 3663, s. 5

⁴³⁷ F.O. Annual Series No: 4073, s. 5

⁴³⁸ F.O. Annual Series No: 4482, s. 6

⁴³⁹ F.O. Annual Series No: 4999, s. 6

⁴⁴⁰ F.O. Annual Series No: 5225, s. 6

f. Alkol

Alkol ticaretiyle ilgili yalnızca 1907 yılı raporunda bilgi verilmiştir. Bu rapora göre alkollü içeceklerin tüketimi sürekli artmaktaydı ve buna paralel olarak da ithalat da gelişerek 1907 yılında, neredeyse 1906 yılının 2 katına ulaşmıştır. Hafif Amerikan ve Alman biraları tercih edilmekle birlikte viski ve konyakların her çeşidi içiliyordu bununla birlikte hafif şaraplar ise az satılmaktaydı.⁴⁴¹

g. Tıbbi Malzeme ve İlaç

Tıbbi malzeme ve ilaç önemli bir ticari kalemi oluşturmuştur. Hindistan'dan ithal edilen ilaç miktarı azalırken, Avrupa'dan ilaç ve tıbbi malzeme büyük ölçüde alınmaya başlanmıştı ve 1907 yılında katına çıkmıştır. Tıbbi ürünler, büyük oranda Fransa ve Almanya'dan ve daha az oranda ise İngiltere'den ithal edilmiştir.⁴⁴²

1909 yılında Bağdat'a yapılan tıbbi malzeme ve ilaç ithalatında Fransa ilk sırayı korumuştur. Burada satışa sunulan tentürler ve medikaller düşük kaliteye sahip oldukları ifade edilmiştir. Bölge halkı nitelikli doktorlara başvurmaya başlamışlardı ve doktorlar, eczane kurulmasını olumlu karşılamışlardı fakat hemen hepsi kesinlikle düzgün ilaç olmadığını düşünmekteydiler. Bu yüzden Bağdat'ta Avrupalı bir kimyager iş yapabiliirdi. Ancak eczane açacak kişinin Fransızca bilmesi ve işe girmeden önce İstanbul'dan diploma/icazet alması gerekmektedir. 1910 yılına gelindiğinde ise önceki yıldan 3 kat fazla iş yapılmış ve bu işlerden de en fazla kârı yine Fransa elde etmiştir. Ardından ise önceki yıllarda düşüş yaşamış olan Hindistan takip etmiştir.⁴⁴³

1911 yılında ticaret, 1910'dan kalan stoklardan dolayı düşmüştür. İngiltere ve Hindistan'ın sabit gelişimi tatmin edici bir çizgide ilerlemekteydi ve böyle devam ettiği takdirde, şimdiye kadar ilk sırayı elinde tutan Fransa'dan kısa süre sonra Hindistan alabileceği ifade edilmiştir.⁴⁴⁴

⁴⁴¹ F.O. Annual Series No: 4073, s. 5

⁴⁴² F.O. Annual Series No: 4073, s. 5

⁴⁴³ F.O. Annual Series No: 4696, 5

⁴⁴⁴ F.O. Annual Series No: 4999, s. 6

h. Kahve

1909 yılında Hamburg, Bağdat'taki kahve tekeli eline almak için uğraşsa da İngiltere toplam ticaretin 5'te 4'ünü elinde tutmaya devam etmiştir. Kahve ithalatı Brezilya üretimi mallardan yapılmaktaydı. Bölgede Hint ve Arap kahvesi diğerlerine göre daha pahalıydı.⁴⁴⁵ 1910 yılında önceki yıldan kalan fazla stoklar ve Brezilya'daki yüksek fiyatlar birleşince kahve ticareti yarı yarıya azalmıştır. İngiltere bu ticaretin büyük kısmını elinde tutmaya devam etmiştir. Fiyatlar her cwts. (~50 kg) için 3,40 lira. (2 l. 17 s. 6 d) ile 4,12 lira (3 l. 15 s.) arası yer almıştır.⁴⁴⁶ 1911 yılında gelindiğinde ise önceki yılın aksine ticaret gelişmiş ve 1909'dan 7.103 lira (6.458 l.), 1910'dan da 28.543 lira (25.949 l.) daha fazla ithalat yapılmıştır. Bağdat'taki fiyatlar, üretici ülkelerin yüksek maliyeti ve başka yerlerdeki tüketici rekabetinden dolayı yükselmiştir ve cwts.'si 4,12 lira.(3 l. 15 s.) ile 5,50 lira (5 l.) arası değişmiştir.⁴⁴⁷

1912 yılına bakıldığında, kahve pazarında gelişme olmuş ve toplam 76.895 lira (69.905 l.) değerinde kahve ithal edilmiştir. Bunun başlıca sebebi ise Arapların ve Bağdat çevresinin kahve tüketiminin artışı olduğu ifade edilmiştir.⁴⁴⁸

ı. Çay

Bağdat'a yapılan tüm çay ithalatı Hindistan'dan gelmekteydi. 1909 yılında 2,8326 lbs. (1 okka: 1,283 kg) çay 12,3 kuruş (2 s. 3 d.) fiyattan satılmıştır.⁴⁴⁹ 1910 yılına gelindiğinde ise önceki yıla göre çay ithalatı azalmıştır fakat iyi talep geldiğinden 1909 stoklarının tamamı uygun fiyatlarla elden çıkarılmıştır. Fiyat ise önceki yıllara hemen hemen aynı düzeyde kalmış, 2,8326 lbs. 11 kuruş (2 s.) ile 12 kuruş (2 s. 1,5 d.) arası fiyattan satılmıştır.⁴⁵⁰ Çay tekeli elinde bulunduran Hindistan'daki yüksek fiyatlardan dolayı 1911 yılındaki çay fiyatları önceki yıldan daha yüksek

⁴⁴⁵ F.O. Annual Series No: 4482, s. 6

⁴⁴⁶ F.O. Annual Series No: 4696, s.5

⁴⁴⁷ F.O. Annual Series No: 4999, s. 6

⁴⁴⁸ F.O. Annual Series No: 5225, s. 5

⁴⁴⁹ F.O. Annual Series No: 4482, s. 6

⁴⁵⁰ F.O. Annual Series No: 4696, s. 5

seviyeye ulaşmıştır. Yılın ilk yarısında işler iyiydi fakat İran yolunun yeniden açılmasını bekleyen, büyük stoklar birikmiştir.⁴⁵¹

i. Çeşitli Eşyalar

Günlük hayatın içinde kullanılan çeşitli eşyalar da Avrupa'dan ithal edilen mallar arasında yer almıştır. Karyola, kova, çeşitli kap kaçaklar, ahşap inşaat malzemeleri vs. bu ithal edilen kalemlerdendir.

Karyola ithalatının tamamı İngiltere'den yapılmaktaydı ancak 1909 yılı kaydına göre, son 2 yıl boyunca 5'te 1'i Avusturya-Macaristan'dan gelmeye başlamıştır. Ayrıca yine İngiltere'nin tekeli elinde bulundurduğu galvanizli demir kova ticaretinde 1909 yılında Avusturya-Macaristan, ithal edilen miktarın %70'e sahip olmuştur.⁴⁵² Yani demir kova ithalatında Avusturya-Macaristan, İngiltere'yi yerinden etmiştir. Bu iki durum ithalatta İngiltere'nin zamanla yerini kaybetmeye başladığını, bunun yanında da Avusturya-Macaristan'ın ticari ilişkilerde payını arttırdığını göstermiştir. Avusturya-Macaristan'ın güçlü olduğu bir diğer kalem ise cam eşyalar olmuştur. Cam eşya ticaretinde İngiltere, Almanya ve Belçika bu rekabette zayıf kalmıştır. Düşük kaliteye sahip su bardağı, şarap bardağı, kap-kaçak, kase, sürahi, ayna, lamba rezervuarları, lamba şişesi vs. satışlarından oldukça kar elde edilmiştir.⁴⁵³

Bağdat'ta genel olarak büyük bir ağaç kıtlığı bulunduğundan ihtiyaç duyulan tahta, kereste, kalas gibi ahşap malzemeler çevreden veya dış ülkelerden temin edilmiştir. Tepelerdeki ağaç kıtlığı ve Bağdat'ın git gide büyümesi bu ticareti de arttırmıştır. Hint tüccarları son yıllarda kereste tekeli neredeyse eline almıştı fakat 1912'de üstünlüğü ucuz kereste ve tahtalarla Rusya elde etmiştir.⁴⁵⁴

j. Makineler

Makine ithalatında sabit bir artış var fakat yüksek rakamlara 1911'de ulaşılmıştır. Çünkü Bağdat'ta Türk askeri fabrikası için Avrupa'dan 27.500 lira

⁴⁵¹ F.O. Annual Series No: 4999, s. 6

⁴⁵² F.O. Annual Series No: 4482, s. 5

⁴⁵³ F.O. Annual Series No: 4482, s. 5

⁴⁵⁴ F.O. Annual Series No: 5225, s. 7

(25.000 l.) değerinde makine gelmiştir. İthal edilen malların çoğunu yağlı motorlar (içten yanmalı) ve tarım amaçlı santrifüj pompalar oluşturmuştur. İngiliz firmalar Bağdat'ta bu ticareti elinde tutmuşlardır.⁴⁵⁵

1912 yılında yapılan makine ithalatı, diğer mallarla karşılaştığında en fazla gelişim gösteren kalem olmuştur. Toplam 115.995 lira (105.450 l.) değerinde ticaret yapılmıştır ki önceki yılın değerlerine bakıldığında 4 kat arttığı görölmektedir. Makine ithalatının çoğunu sulama amaçlı santrifüj pompalarla birlikte petrol motorları oluşturmuştur. Pompalar dışında satılan tarım aletleri hızlı bir gelişim göstermemiştir. 5 buz makinesi, 3 büyük 21 küçük un değirmeni, 6 pirinç değirmeni işletilen Bağdat'ta kullanılan makinelerin tümü İngiliz üretimi mallardan oluşmaktaydı. Ayrıca bir İngiliz firması modern makine ve aletlerle döşeli, küçük dökümhane ve atölye kurmuştur. Aynı firma İran yolunda Bağdat ve Bakuba arasında otomobil ve motorlu omnibüs işletmiştir.⁴⁵⁶

k. Parafin Yağı

1912 yılında 30.740 lira (27.946 l.) değerinde petrol ithal edilmiştir. Petrol motorlarının sayısının artışı ve 1912 mayısında Bağdat belediye deposunda çıkan yangın nedeniyle büyük miktarda kayıptan dolayı, alışılmıştan fazla ithal edilmiştir. Bu ithalatın %68'i Rusya'dan %32'si de Amerika'dan gelmiştir. Rusya'nınkinin 2 tenekesi 41 kuruş (7 s. 6 d.) ile 44 kuruş (8 s.) Arası; Amerika'nınki ise 37,1 kuruş (6 s. 9 d.) ile 38,5 kuruş (7 s.) arasında değişen fiyata sahiptir.⁴⁵⁷

⁴⁵⁵ F.O. Annual Series No: 4999, s. 6

⁴⁵⁶ F.O. Annual Series No: 5225, s. 5-6

⁴⁵⁷ F.O. Annual Series No: 5225, s. 6-7

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ DIŞ TİCARET İSTATİSTİKLERİNDE BAĞDAT

Osmanlı Devleti, 1878 (1294) yılından itibaren yıllık dış ticaret istatistiklerini tutmaya başlamıştır. Bu istatistikler üzerinde Şevket Pamuk ve Celal Aybar kapsamlı çalışmalar yaparak sonuçlarını yayınlamıştır.⁴⁵⁸ Bu çalışma kapsamında incelenen dönemde Gümrükler Müdiriyeti Umumiyesi 7 adet yayın yapmıştır. Bunların yalnızca 4 adedi çeşitli kütüphanelerden temin edilebilmiştir. Bu bölümde mevcut R. 1325 (M. 1909/10)⁴⁵⁹, R. 1326(M. 1910/11)⁴⁶⁰, R. 1327(M. 1911/12)⁴⁶¹, R. 1329(M. 1913/14)⁴⁶² tarihli bu 4 adet kayıt üzerinden Bağdat ticareti değerlendirilmeye çalışılacaktır. Yayımlanan bu istatistikler Rumi takvime göre düzenlenmiştir. Temin edilen R. 1325 tarihli istatistik kaydı hem Fransızca hem de Osmanlı Türkçesi olarak mevcuttur. Fransızca kısmın ilk sayfasında, ilgili kaydın 14 Mart 1909 ile 13 Mart 1910 yıllarını kapsadığı belirtilmiştir.⁴⁶³ Verilen bu tarih aralığı Rumi takvime göre 1 Mart 1325-28 Şubat 1325 arasını yani Rumi olarak tam 1 yılı ifade etmektedir. Buradan da anlaşılmaktadır ki bu istatistik kayıtları Rumi takvime göre hazırlanmış ve yayımlanmıştır. Zira diğer kayıtlarda herhangi bir tarih türü veya aralığı verilmediğinden defterlerin Hicri tarihli mi yoksa Rumi tarihli mi olduğunu saptamak

⁴⁵⁸ Bkz. Celal Aybar *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Muvazenesi 1878-1913*, Zerbamat Basımevi, 1939; Şevket Pamuk, *19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti*, Tarihi İstatistikler Dizisi C. 1, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1995.

⁴⁵⁹ *Memâlik-i Osmanîye'nin 1325 Senesine Mahsus Ticaret-i Hariciye İstatistiki*, Arşak Garuyan Matbaası, Dersaadet-1327 (İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi: NEK4674)

⁴⁶⁰ *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1326*, Matbaa-yı Amire, İstanbul-1328 (İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi: NEK5610)

⁴⁶¹ *Rüsumat-ı Müdüriyet-i Umumisi Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1327*, İstanbul, Akdam Matbaası, 1329 (İBB Atatürk Kitaplığı D.baş No: Bel_Osm_B.00162-03)

⁴⁶² *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1329*, Matbaa-yı Osmaniye, Dersaat-1331 (İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi: NEK5612)

⁴⁶³ *Statistique de Commerce Extérieur de L'empire Ottoman de l'année 1325*, Archak Garoyan, Constantinople 1327, s. 10.

güçtür. Bu sebeple Fransızca kısımda verilen bu tarih, diğer kayıtların tarihinin de doğru tespit edilmesini sağlamıştır.⁴⁶⁴

Kayıtlarda, 1907 yılına değin sistemli bir eşya tasnifi yapılmamıştır. 1881-1906 döneminde 261 madde halinde, 1907, 1908 ve 1909 yıllarında ise 26 bölümde toplam 554 madde üzerinden bilgiler verilmiştir. 1910, 1911 ve 1913 yıllarında ise 28 bölümde 441 madde halinde tasnif yapılmıştır.⁴⁶⁵ Ancak bu tez çalışması Bağdat ticaretini kapsadığından, kayıtlar incelenirken yalnızca Bağdat'ta ithal ve ihraç edilen ürünler dikkate alınmıştır. Örneğin R. 1325 (1907/8) senesine ait kayıтта yalnızca 363 kalem eşyanın Bağdat gümrüğünde kayda geçildiği tespit edilmiştir. Burada önemli bir hususu belirtmek gerekir; kayıtlarda “*İthalat ve İhracat Gümrükleri*” başlığı altında ifade edildiği üzere bazı limanlar, baş müdürlüklerin altında kaydedilmiş ayrıca kaydı tutulmamıştır.⁴⁶⁶ Bağdat da önemli baş müdüriyetlerden olduğundan istatistiklerde kendisine bağlı bulunan Basra limanını da içermektedir. Yani kayıtlar yalnızca Bağdat gümrüğünü değil, aynı zamanda Basra limanı kayıtlarını da içermektedir ve tablolarda “*Bağdâd ma’ mülhakat*” olarak ifade edilmiştir. Bu gibi sebeplerden ötürü gümrükler tarafından tutulan bu kayıtlar ile çalışmanın esas kaynağını oluşturan İngiliz konsolosluk raporları birbiriyle tam olarak örtüşmediği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Osmanlı ve İngiliz kaynakları arasında fark olmasına rağmen veriler birbirleriyle paralellik arz etmektedir. Bağdat'ta gelen ve giden malların Basra limanı aracılığıyla taşınması ve bu nakliye işinin büyük kısmının da İngiliz şirketi aracılığıyla yapılması, verilerin birbirine paralel olmasını sağlayan bir

⁴⁶⁴ Bilindiği üzere Osmanlı Devleti takvim olarak Hicrî takvimi kullanmıştır. Ancak ay esaslı takvim ile güneş esaslı takvim arasında gün farkı olması mali açıdan sorunlara sebep olmaktaydı. Bu yüzden Hicrî 9 Muharrem 1256/Rumî 1 Mart 1256/Miladî 13 Mart 1840 tarihinde güneş esaslı takvim olan Rumi takvim kullanılmaya başlanmıştır. Aynı zamanda Rumi takvim yerine “Mali takvim” tabiri de kullanılmıştır. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*” MEB Yayınları, İstanbul 1993, s.813-814; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*” MEB Yayınları, İstanbul 1993, s. 58; Mustafa Özsaray, “Osmanlı Belgelerinde Kullanılan Tarih Türleri”, *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 1, 2019, s. 32.

⁴⁶⁵ Pamuk, *19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti*, s. 3-4; Aybar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Muvazenesi*, s. 9-10.

⁴⁶⁶ *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1327*, s. 2

unsur olarak düşünülmektedir. Zira İngiliz raporlarında defaaten ifade edildiği üzere veriler İngiliz şirketlerinden alınmaktaydı.

İstatistiklerde giden-gelen eşyaların kıymeti kuruş cinsinden verilmiştir. “*Para Birimleri ve Kur Oranı*” başlığında bahsedildiği üzere, 1880 yılında yapılan düzenlemeyle *mecidiye* 19 kuruş, *altın lira* ise 102,6 kuruş itibariyle hesap edilmiştir. Ayrıca, bu hesap usulü istatistik defterlerinde de ifade edilmiştir. R. 1325 / M. 1909 tarihli istatistik defterinin Fransızca kısmında *mecidiye* 19 hesabıyla değerlerin verildiği kaydedilmiş ayrıca 1 frangın 19 *mecidiye* hesabıyla 4 kuruş 52 sente (pare) karşılık geldiği belirtilmiştir ki buna göre 1 Osmanlı lirası yaklaşık olarak 19,35 franga karşılık gelmektedir.⁴⁶⁷ Ürünlerin miktarları ise okka, kantar, kilo, gram, top, şişe, parça, paket gibi cinsine göre değişen ölçü birimleriyle gösterilmiştir.⁴⁶⁸

A. Osmanlı İstatistik Kayıtlarına Göre Toplam İthalat ve İhracat

Mezkûr istatistik defterlerinde, ihraç ve ithal edilen eşyaların listesine geçilmeden önce o yıl içerisinde hem ülke genelinin hem de ayrı ayrı baş müdüriyetlerin toplam ticaret hacmi verilmiştir. Kayıtlarda ülke geneli toplam verileri lira cinsinden hesaplanırken, baş müdürlüklerin verileri ise kuruş cinsinden hesaplanmıştır.

1. Osmanlı Devleti’nin Toplam Ticaret Hacmi (R. 1325-1329/ M. 1909-1913)

Osmanlı Devleti’nin belirtilen tarih aralığındaki ticaret hacmi, temin edilen 4 ticaret istatistiki üzerinden değerlendirilmiştir. Aşağıdaki tabloda 1909, 1910, 1911 ve 1913 yıllarına ait kayıtlarda yer alan Osmanlı Devleti’nin ithalat değerleri verilmiştir. 1909 yılına ait kayıta toplam değerler verilmemiş ancak 1910 yılı kaydında her iki senenin de kaydı verildiği için oradan yararlanılarak kullanılmıştır. 1912 yılında ise muhtemelen savaş yılı olması sebebiyle ilgili kayıtların yayınlanması aksamıştır.

⁴⁶⁷ Fransızca kayıta yer alan ifade; “*les valeurs sont indiquées en piastres médjidié 19. un frane est l’équivalent a 4 piasteres 52 centimes en piastre médjidié a 19.*” Bkz. *Statistique de Commerce Extérieur de L ’empire Ottoman de l’année 1325*, s. 10.

⁴⁶⁸ Pamuk, *19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti*, s. 5.

Yıl	İthalat (lira)	İhracat (lira)	Toplam (lira)
1909 ⁴⁶⁹	34.866.000	21.794.000	56.660.000
1910 ⁴⁷⁰	41.600.000	24.752.000	66.352.000
1911 ⁴⁷¹	43.930.000	30.702.000	74.632.000
1913 ⁴⁷²	39.876.000	23.686.000	63.562.000
Genel Toplam	160.272.000	100.934.000	261.206.000

Tablo 17: Osmanlı Devleti'nin toplam ticaret hacmini gösteren tablo (R. 1325-1329/ M. 1909-1913)

Yukarıdaki tablo incelendiğinde görülecektir ki ilk 3 yıl boyunca gerek ithalat gerekse ihracat hacmi sürekli bir artış göstermiştir. Muhtemelen 1912 yılı, bahsedildiği üzere savaş dönemine denk geldiğinden kayıtlar yayınlanmamıştır. Ayrıca bu yıllardaki savaşın ticareti olumsuz etkilediği de tablodan anlaşılmaktadır. Zira 3 yıl boyunca ticaret hacmi artış gösterirken 1913 yılında toplam ticaret hacmi yaklaşık olarak %15 düşüş yaşamıştır. Savaşın ticarete etkisini gösteren en iyi tablolardan biri de R. 1329 (1913) yılı defterinde verilen 9 numrolu tablodur. Bu tabloda R. 1327 ve 1329 yıllarına ait ithalat ve ihracatın yapıldığı ülkelerin toplam değerleri verilmiştir. Burada 1327 yılı ile 1329 yılları arasında bariz bir fark olduğu açıkça görülmektedir. Bahsedilen bu 9 numrolu tablo aşağıda verilmiştir.

Ülke	İthalat (Kuruş)		İhracat (Kuruş)	
	1929	1327	1329	1327
Almanya	468.874.375	516.268.365	122.716.219	151.447.508
İngiltere	812.858.699	994.594.080	466.046.172	597.702.726
Avusturya-Macaristan	614.672.362	683.811.043	233.114.963	346.065.404
İtalya	363.900.125	245.740.787	92.726.360	55.357.739
İsveç	13.643.564	11.378.479	153.753	460.000
İspanya	11.775.907	8.049.781	16092.763	7.063.737
İran	86.310.916	143.582.794	8.475.999	11.169.489
İsviçre	28.370.454	27.276.286	245.239	2.102.520
Belçika	184.639.885	202.431.349	53.854.484	66.074.102
Bulgaristan	27.010.138	146.210.025	25.105.570	68.441.111
Amerika	108.048.952	122.571.604	137.866.390	152.548.624
Rusya	351.661.642	304.064.735	83.104.094	94.926.550
Romanya	193.724.559	122.873.817	62.684.905	60.733.768
Japonya	6.641.113	4.759.890	50	12.973
Fransa	359.184.857	393.906.051	428.941.713	468.356.944

⁴⁶⁹ Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1326, s. 5

⁴⁷⁰ Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1326, s. 5

⁴⁷¹ Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1327, s. 5

⁴⁷² Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1329, s. 5

Flemenk	62.280.624	81.579.333	38.866.369	41.791.624
Yunanistan	13.718.057	28.456.333	24.382.727	43.859.262
Hindistan	208.040.320	197.304.328	24.709.288	25.280.124
Mısır	143.120.715	99.691.180	194.332.327	169.656.854
Diğer Memleketler	113.426.852	162.858.942	75.331.589	79.133.078
Belirsiz	3.064.973	3.503.654	64.761.073	29.769.169
TOPLAM	4.080.968.220	4.500.913.450	2.143.612.047	2.471.913.306
Aradaki Fark		-419.945.230		-328.301.259

Tablo 18: 1911 ve 1913 yıllarında ülkelere göre toplam ithalat ve ihracatı gösteren tablo.⁴⁷³

1911 ve 1913 yılları arasında, birkaç istisna haricinde, devletin ithalat ve ihracatında bariz bir düşüş olduğu göze çarpmaktadır. Özellikle bu dönemde savaşılan devletlerle yapılan ticaret sekteye uğramıştır. Bu kısa dönemde, savaşılan devletlerden olan, Yunanistan ile yapılan ithalat %48, ihracat ise %56 oranında; Bulgaristan ile olan ithalat ise %81,5 oranında gerilemiştir. Diğer yandan bu dönemde Osmanlı ile İtalya arasındaki Trablusgarp Savaşı'nın sona ermesi ise iki ülke arasındaki ticarete olumlu etki etmiş ve ticaret canlanmıştır. Pamuk ve Aybar'ın çalışmalarında verdiği bilgiye göre 1910 yılında İtalya, Osmanlı ithalatının %8,6'sına, ihracatın ise %6,7'sine sahipken, 1911'de ithalat %6,7'ye ihracat ise %2,2'ye gerilemiş ve savaşın ardından da 1913 yılında ithalat %8,7'ye ihracat ise %4,3'e çıkmıştır.⁴⁷⁴ Tablodaki verilere göre ise İtalya ile olan ithalat %48 oranında, ihracat ise %67 oranında artmıştır.

2. Bağdat'ın Toplam Ticaret Hacmi (R. 1325-1329/ M. 1909-1913)

Osmanlı Devleti'nin dış ticaret istatistikleri, yukarıda da belirtildiği üzere, baş müdürlükler ile onlara bağlı olan limanların kayıtlarını bir arada vermektedir. Bağdat'a dair sunulan kayıtlarda da Bağdat gümrüğü ve Bağdat'ın dışarıya açılan kapısı olan Basra limanı birlikte kayıtlara geçilmiştir. R. 1325-1329/ M. 1909-1913 arasında 4 adet defterden elde edilen veriler ışığında Bağdat'ın toplam ticaret hacmi aşağıdaki tabloda listelenmiştir.

⁴⁷³ *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1329*, s. 9.

⁴⁷⁴ Pamuk, *19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti*, s. 77; Aybar *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Muvazenesi*, s. 31.

Yıl	İthalat (Kuruş)	İhracat (Kuruş)
1909 ⁴⁷⁵	122.461.589	79.843.993
1910 ⁴⁷⁶	220.669.584	105.205.825
1911 ⁴⁷⁷	304.088.013	151.701.953
1913 ⁴⁷⁸	330.502.458	134.111.336
TOPLAM	977.721.664	470.863.101
FARK	-506.858.557	

Tablo 19: Bağdat ve mülhakatının toplam ticaret hacmini gösteren tablo (R. 1325-1329/ M. 1909-1913).

1909-1913 yılları arasında Bağdat'ın ithalat ve ihracat değerlerine bakıldığında arada büyük bir farkın olduğu göze çarpmaktadır. İthalat, 4 yıl boyunca sürekli artış göstererek yaklaşık 9.529.000 lira değerinde toplam hacme ulaşırken, ihracat ise bu 4 yılda ithalatı olduğu gibi artış göstermiş ancak toplamda 4.589.000 lirada kalmıştır.⁴⁷⁹ Bu verilere göre Bağdat'ın toplam ticaret hacmi, ülke genelinin %5,4'üne karşılık gelmektedir. Tablolarda görüldüğü üzere (Tablo 18 ve 19) savaş yıllarında ülke genelinde hem ithalat hem de ihracatta kayda değer bir düşüş yaşanırken, Bağdat ticaretine savaşların etkisi nispeten daha az olmuştur. Zira savaş döneminde ithalat artmış, ihracatta ise yaklaşık %15'lik bir düşüş yaşamıştır. Ayrıca bu hususa, 1912 yılına ait İngiliz raporunda da değinilmiş ve raporda Balkan Savaşı'nın Bağdat ticaretini çok az etkilediği belirtilmiştir.⁴⁸⁰ Savaş bölgelerinden uzaklığı, Bağdat ticaretinin olumsuz şekilde etkilenmesinin önüne geçtiği söylenebilir. Bu yıllarda ihracatın düşmesinin bir diğer sebebi ise İran ile olan ticaretteki aksaklıklar olmalıdır. Nitekim *İran ile Ticaret* başlığında 1911 ve 1912 yıllarında Bağdat ile İran şehirleri

⁴⁷⁵ *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1325*, s. b

⁴⁷⁶ *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1326*, s. 4

⁴⁷⁷ *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1327*, s. 4

⁴⁷⁸ *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1329*, s. 4

⁴⁷⁹ Tabloda kuruş cinsinden verilen değerler liraya çevrilmiştir.

⁴⁸⁰ F.O. Annual Series No: 5225, s. 3

arasındaki ticaretin bölgedeki asayişsizliklerden ötürü olumsuz etkilendiğine değinilmişti.⁴⁸¹.

B. Osmanlı Kayıtları ile İngiliz Raporları Arasındaki Farklılıklar

Osmanlı Devleti'nin yayınladığı dış ticaret istatistikleri ile İngiliz konsoloslğunun tuttuğu ticaret raporları arasında farklılıklar bulunduğu daha önce de ifade edilmişti. İki devletin kayıtları arasındaki en büyük fark Osmanlı kayıtlarının daha detaylı olmasıdır. Bunda gümrüklerden geçen mallardan vergi alınmasından dolayı Osmanlı istatistiklerinde yer alan ürünlerin çok daha detaylı tutulması etkili olmuştur. İngiliz raporları ise ancak bölgede faaliyet yürüten, İngiliz şirketlerinden alınan veriler doğrultusunda oluşturulmuştur. Ayrıca Osmanlı gümrük yetkililerinin verileri paylaşmamaları da İngiliz raporlarında kısıtlı bilgiye neden olmuştur.⁴⁸² Bununla birlikte ürün çeşidi bakımından Osmanlı kayıtlarında daha fazla bilgi yer alsa da İngiliz raporlarında gerek ticaretle ilgili gerekse ürünlerle ilgili çeşitli bilgilere yer verilmiştir. Osmanlı kayıtları ilgili defterin methal kısmında verdiği genel bilgiler haricinde salt tablolardan oluşurken, İngilizlerin pek çok konuda bilgi vermesi kayda değer bir farklılıktır.

Bir diğer fark ise iki kayıtta yer alan verilerin birbirleriyle tam olarak örtüşmemeleridir. Yukarıda bahsedildiği üzere Osmanlı kayıtları Bağdat ve mülhakatı yani Basra limanı ile birlikte verilmişken, İngiliz kayıtları Bağdat şehrine gelen malların kayıtlarını ihtiva etmektedir ki bu da iki ülke kaydı arasındaki farklılığın önemli bir sebebidir. Şöyle ki bir ürün Basra limanına gelip buradan bir kısmı Bağdat'a kalan kısmı ise başka yerlere gönderildiğinde, Osmanlı yetkilileri Basra limanına gelen malların tamamını yazmıştır. Buna karşılık İngilizler ise bu malın yalnızca Bağdat'a gönderilen kısmının -ki onun da İngiliz şirketleri aracılığıyla gelenleri- kayıt altına alabilmiştir. Örneğin bir X üründen 100 adet ithal edilerek Basra'ya getirilmiş ve bu ürünün 70 adeti Bağdat'a geri kalanı ise farklı yerlere gönderilmiştir. Bu durumda Osmanlı yetkilileri kayıtlara 100 adet ithal edildiğini yazarken, İngiliz yetkililer ise

⁴⁸¹ Bkz. Üçüncü Bölüm, **İran ile Ticaret** başlığı

⁴⁸² F.O. Annual Series, No:4696, s. 3.

sadece Bağdat'a taşıdıkları 70 adet kaydı tutmuşlardır. Bu aradaki 30 adet ürün ise iki kaydın birbirlerinden farklılaşmasına sebep olmaktadır.

Transit ticaret de kayıtlar arasındaki farklılaşmanın bir diğer etkenidir. Bağdat, bir kavşak noktası ve İran ile sınırı olması sebebiyle transit ticaret için oldukça önem arz etmektedir. Kitre, halı gibi bazı ürünler İran'dan ithal edilerek Bağdat üzerinden diğer ülkelere gönderildiği gibi, özellikle Avrupa'dan ithal edilen bakır, şeker, kumaş gibi bazı ürünlerin de Bağdat üzerinden İran'a gönderildiğini daha önce izah etmeye çalışılmıştır. İngiliz şirketleri, ithal edilen ürünleri Bağdat üzerinden başka yerlere satıldığında bunları aynı zamanda ihraç ürünü olarak da gösterirken, Osmanlı kayıtları ithal edilen ürünü tekrar ihraç olarak göstermemiştir. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin kayıtlarını tutarken 1 ürünü 1 defa kayda geçtiği, aynı ürünü hem ithal hem de ihraç olarak iki kez kaydetmediğini göstermektedir. Bu da Osmanlı ve İngiliz kayıtları arasında meydana gelen farklılığın bir diğer gerekçesidir. Örneğin İngiliz raporlarında belirtildiği üzere 1911 ve 1912 yıllarında Bağdat'tan 186.900 sterlin değerinde afyon ihraç edilmişti. Aynı dönemde Kirmanşah'tan Bağdat'a ithal edilen afyonun miktarı ise Bağdat'tan ihraç edilenin %89'unu oluşturmaktaydı.⁴⁸³ Yani İngiliz kayıtlarına göre İran'dan ithal edilen afyon, Bağdat üzerinden ihraç edilmekte ve kayıtlara böyle geçmekteydi. Buna karşın Osmanlı kayıtlarına göre 1911 yılında 159.127 kuruş değerinde afyon ithal edilmişken, yalnızca 943 kuruşluk afyon ihracatı yapılmıştır.⁴⁸⁴ Görülmektedir ki İran'dan getirilerek Bağdat'tan Avrupa'ya satılan afyon Osmanlı kayıtlarında yalnızca ithalat olarak kayda geçilmişken İngiliz kayıtlar hem Bağdat'a gelişi hem de Bağdat'tan satışı birlikte kayda almışlardır.

C. Osmanlı Kayıtlarına Göre Başlıca İthal ve İhraç Edilen Ürünler

Osmanlı Dış Ticaret İstatistikleri tutulurken eşyalar kategorilere ayrılmış ve "*fasıllar*" altında malın toplam değeri ve miktarı verilmiştir. Yapılan bu sınıflandırmaların yıldan yıla farklılık gösterdiği olmuştur; örneğin R. 1325 tarihli

⁴⁸³ F.O. Annual Series No: 5225, s. 3

⁴⁸⁴ **Bkz.** Ek 54. R. 1327 (M. 1911) senesine ait dış ticaret istatistiğine göre Bağdat'ta ithal ve ihraç edilen malları gösteren tablo.

kayıtta toplam 26 fasıl bulunurken; diğer kayıtlarda 28 fasıl bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda bu fasılların listesi verilmiştir. Kayıtlarda kullanılan kelimelerden ve sıralamadan ibaret birkaç küçük farklılık olsa da genel itibariyle benzer bir tasnif yapılmıştır.

1. Diri hayvanlar	8. Bu fasılda tütün, sigara, enfiye, ağız tütünü ve tönbeği yer almaktadır.	15. Kabil işial eşyası ve esliha	22. Lastik ve lastik mamulâtı
2. Hayvandan hasil olan me'külât	9. Müskirât ve sirke, maden suları kar ve buz	16. Toprak, taş, toprak ve taş mamulâtı	23. Makine, araba, merâkib-i bahriyye
3. Hububat, sebzevat, mathûnat ve hamur işleri	10. Nebati hayvani ve ma'denî yağlar ile sanayiye mahsus koyu yağlar ve iç yağları ve mamulâtı	17. A'dî maden ve a'dî maden mamulâtı	24. Koyun saati, asma saat, oturtma saat ve musiki aleti
4. Meyve, sebze ve bunların konserveleri	11. Gübre ve işbu cedvelin başka mahallerinde zikr olunmayan hayvanat döküntüleri ve mahrukât	18. Kereste ve ağaç mamulâtı	25. Fes, şapka, ziynet tüyleri ve suni çiçekler
5. Ağaç, tohum, çekirdek vesair nebatat	12. Müstahsalat-ı kimyeviye, mevad-ı debbağîye, boya eczası ve hazır boyalar	19. Paçavra, kağıd, kağıd mamulâtı ve her cins matbaa kağıdı ve kitap	26. Asâr-ı fennîyye ve İlim ve fûnûna dair alât
6. Kahve, kakao, çay, baharat	13. Ecza-yı ispençiyariye ve edviye ve attariye	20. Post, deri mamulâtı ve kürkler	27. Mücevherat, nefis hırdavat ve zi-kıymet çerçici eşyası
7.Şeker ve şekerlemeler	14. Reçine ve macunlar	21. Mensucât	28. Muhtelif eşya

Tablo 20: Osmanlı Dış Ticaret İstatistikleri'nde yer alan başlıca fasılları gösteren tablo.

Osmanlı Dış Ticaret İstatistikleri'nde ürünler tabloda belirtildiği üzere, genel itibariyle detaylı bir şekilde kayda geçilmiştir. Kayıtların bu denli detaylı tutulması, İngiliz raporları ile Osmanlı kayıtları arasındaki en önemli farklılıklardan biridir. İngiliz raporlarında kayıtlar tutulurken herhangi bir tasnife tabii tutulmadan yalnızca ürünün ismi kayda geçilmişken Osmanlı gümrükleri bu kayıtları daha teferruatlı bir biçimde kaleme almıştır. Örneğin, İngiliz kayıtlarında canlı hayvan ticaretine dair herhangi bir veri yer almazken, Osmanlı kayıtlarında canlı hayvan bölümü altında, pek çok hayvanın ithalat ve ihracatına dair veriler yer almaktadır. Bir başka örnek, İngilizler kayıtlarındaki “halılar” başlığında halı ticaretine ait toplam veriler yazılmışken Osmanlı kayıtlarında “Acem halısı, Türk halısı, keten ve kendir halılar ve sair yün halılar” gibi detaylandırarak yazılmıştır. Bu farklılığın olması gayet normaldir. Zira İngilizler, raporlarda da ifade ettikleri gibi ticarete ilişkin verileri genel itibariyle İngiliz şirketlerinden almaktaydılar. Ve zaman zaman da Osmanlı gümrük

yöneticilerinin bilgileri paylaşmadıklarından yakınmışlardır. Buna karşın Osmanlı kayıtlarının resmi veriler olması ve gümrüğe girip-çıkan her üründen vergi alınması gibi sebepler Osmanlı Devleti’ni kayıtlar tutarken daha dikkatli ve titiz davranmaya itmiştir. Kayıtlar incelendiğinde Bağdat’ta ticareti yapılan 300’ü aşkın ürün tespit edilmiştir. Ürün sayısının çok fazla olması sebebiyle ürünler hakkında bilgiler verilirken ticarete önemli yere sahip olan başlıca ürünlere değinilecektir. İlgili kayıtların tam ve eksiksiz hali ise ekler kısmında verilmiştir. (Bkz. Ek 52, 53, 54 ve 55)

1. Canlı Hayvanlar

Kayıtların ilk faslı olan “Diri Hayvanlar” başlığı altında büyükbaş, küçükbaş ve kümes hayvanlarına dair veriler yer almaktadır. 4 istatistik raporu incelendiğinde görülmektedir ki en fazla ihracatı yapılan hayvanlar atlardır. 1909 yılında 4.246.000 kuruş; 1910 yılında 4.443.000 kuruş, 1911 yılında 2.113.500 kuruş ve 1913 yılında 2.641.430 kuruş değerinde at ihracatı yapılmıştır. Fransa, İtalya ve Hindistan gibi yabancı hükümetlerin bölgeden at teminine ilişkin faaliyetleri Osmanlı arşiv kayıtlarına da yansımıştır. Örneğin İtalya hükümeti adına bazı kişilerin damızlık at almak için Bağdat, Basra, Musul ve Suriye havalisinde seyahat etmişlerdir.⁴⁸⁵ Yine R. 12 Haziran 1322 tarihinde İtalya kralının yaveri Yüzbaşı Opolos’un Musul, Bağdat ve Basra’yı dolaşarak at, kısırak ve tay aldığı Osmanlı arşiv kayıtlarına yansımıştır.⁴⁸⁶ Bu durum Bağdat ve havalisinde at yetiştiriciliğinin önemli bir ekonomik değere sahip olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Canlı hayvan ticaretinde küçükbaş hayvanlar ise en fazla ithalatı yapılan cinstir. 4 kayda bakıldığında her yıl 1 milyon kuruşun üzerinde küçükbaş hayvanın ithal edildiği görülmektedir. Osmanlı Devleti’ne küçükbaş hayvanlar en çok Balkan ülkeleri, İran ve Rusya’dan ithal edilmektedir.⁴⁸⁷ Her ne kadar kayıtlarda belirtilmemiş

⁴⁸⁵ BOA, *DH.MKT.* 1050-46. (H.23.12.1323)

⁴⁸⁶ BOA. *DH.TMIK.M* 225-24 (H.03.05.1324)

⁴⁸⁷ *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1325*, s. 6; *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1326*, s. 3; *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1327*, s. 3; *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1329*, s. 3.

olsa da İran'ın Bağdat ile sınır olması dolayısıyla buraya yapılacak ithalatın İran'dan gelme ihtimalini güçlendirmektedir.

2. Hayvanlardan Elde Edilen Yiyecekler

Ziraî bir ekonominin etkin olduğu Bağdat'ta hayvanlardan elde edilen çeşitli ürünler ticarete önemli paya sahiptir. Hayvanlardan elde edilen ürünlerden en fazla ticareti yapılanı sebir yağ? ve masnu⁴⁸⁸ yağlardır. Bunlar haricinde et çeşitleri, konserveler, süt ürünleri, yumurta vs. ticarete konu olan diğer hayvansal gıdalar da mevcuttur. Ekte verilen ilgili tablolar incelendiğinde de görülecektir ki hayvansal gıda ürünlerinde yağ haricinde kayda değer bir ihraç kalemi yoktur. İthalat bu alanda ağır basmaktadır. İhraç edilen yağlara ilişkin İngiliz raporlarında da sıkça yer verildiği önceki bölümlerde zikredilmişti. Buradan, Bağdat'ta hayvansal gıda ürünlerinin dış ticaretten ziyade yerel tüketime yönelik üretimi yapıldığı anlaşılmaktadır.

3. Bitkisel Gıda Ürünleri

Tahıl ürünleri, sebzeler, yağ ve kurutulmuş meyvelerin kayıtları 2 farklı bölüm altında verilmiştir. Hem ithalat hem de ihracat noktasında arpa ve buğday Bağdat ticaretinde oldukça büyük paya sahiptir. Ancak 1909, 1910 ve 1911 yılının ilk 3 ayında kıtlıktan dolayı buğday ihracatına ambargo konulduğu İngiliz raporlarında ifade edilmiştir. İlgili yıllara ait Osmanlı kayıtlarında da bu durum açıkça görülmektedir ve buğday ticaretinde düşüşler yaşanmıştır. Arpaya bakıldığında ise buğdayın tam aksi bir durum söz konusudur. Osmanlı kayıtlarında arpa ihracatı sürekli artış gösterdiği gibi ithalat ise yok denecek kadar az bir seviyede yer almıştır.

Bağdat'ın önemli bir ihraç ürünü olan hurma, en fazla ihracatı yapılan ve paya sahip olan meyve konumundadır. Üretilen diğer meyve türlerinin ihracata katkısı fazla yüksek değildir. İthalat açısından ise kurutulmuş meyveler ve turunçgiller önemli bir yer alır. İlk bölümde de bahsedildiği üzere Bağdat'ta yürütülen ziraî faaliyetlerin dönemin şartlarına göre geride kalması, verimli üretim yapılmasının önüne

⁴⁸⁸ **Masnu'**: Yapma. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, 33. Baskı, Ankara 2017, s. 674.

geçmektedir. Dolayısıyla üretilen arpa, buğday, hurma gibi ön plana çıkan bazı ürünler dışında ihracatta yönelik üretim oldukça düşüktür.

4. Çay, Kahve, Kakao ve Baharatlar

Birkaç baharat çeşidi dışında bu kategorideki ürünler genel itibariyle ithal olunmaktadır. Kara biber, anason, tarçın vs. baharatlar nispeten yüksek bir ihracat hacmine sahip olmasına karşın ithal edilen ürünlerin payı daha fazladır. İngiliz raporlarına göre Bağdat'a gelen kahvenin büyük çoğunluğu İngiltere aracılığıyla⁴⁸⁹; çay ise Hindistan'dan gelmekteydi.⁴⁹⁰ Yine baharatlarda ise Uzak Doğu hakimiyeti bulunmaktaydı. Bu kategoride en fazla paya sahip olan çay ve kahve ithalatı her geçen yıl artmakta olup bu kalemlerde yıllık en az 1,2 milyon kuruşluk ithalat yapılmaktaydı.

5. Şeker ve Şekerlemeler

Bu kategoride başlıca ürün olan şekerin yanı sıra lokum, helva, pekmez, reçel gibi tatlı ürünler yer almaktadır ve bunlar ithalat üzerine olan ürünlerdi. Şeker, ithalatı İngiliz raporlarında da belirtildiği gibi yıllık oldukça büyük paya sahip olan bir üründü. 1909 yılında 18,2 milyon, 1910 yılında 26,6 milyon, 1911 yılında 31,9 milyon ve 1913 yılında da 48,1 milyon kuruşluk şeker ithalatı gerçekleşmiştir. Bağdat'ın transit ticaret noktası olması şeker ticaretinin artmasındaki en büyük etkidir. Yukarıda ilgili başlıkta bahsedildiği üzere Bağdat'a gelen şekerin bir kısmı İran'a da gönderilmekteydi.⁴⁹¹ Osmanlı kayıtlarında şeker ihracatına dair verilen rakamların oldukça düşüktü. Bu durum İran'a gerçekleştirilen transit ticarete ilişkin kayıtların Bağdat gümrüğünde kaleme alınmasından kaynaklı olmalıdır. Osmanlı genelinde de İran'a şeker ihracatının düşük olduğu görülmektedir.⁴⁹² İngiliz raporlarında ise Bağdat'tan Kirmanşah'a 1911 yılında 149.250, 1912 yılında ise 87.241 lira değerinde şeker gönderildiği yazılmıştır.⁴⁹³ Ancak Osmanlı kayıtlarında 1911 yılında Bağdat'tan

⁴⁸⁹ F.O. Annual Series No: 4696, s.5

⁴⁹⁰ F.O. Annual Series No: 4482, s. 6

⁴⁹¹ Bkz. Üçüncü. Bölüm, **Şeker** başlığı.

⁴⁹² *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1325*, s. 44; *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1326*, s. 51; *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1327*, s. 51; *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1329*, s. 51.

⁴⁹³ F.O. Annual Series No: 5225, s. 7

yalnızca 13.864 kuruşluk (yaklaşık 138 lira) ihracatın gerçekleştiğine yer verilmiştir.⁴⁹⁴ Bu da Osmanlı kayıtlarının transit ticaret verilerini içermediğini bize bir kez daha göstermektedir. Zira 1911 yılında Bağdat şehrine gelen 31,9 milyon kuruşluk şeker Bağdat için oldukça fazladır. Beyrut, Yemen, Cidde gibi Bağdat’a yakın sayılabilecek limanlara da şeker ithalatı yapılması, Suriye ve Hicaz bölgeleriyle gerçekleşebilecek iç ticaretin ihtimalini de düşürmektedir. Dolayısıyla Bağdat’a gelen şekerin hiç ihraç edilmeden tüketilme olasılığı düşüktür.

6. Müskirât/İçecekler

Şarap, bira, konyak, şampanya, ispiro gibi alkollü içeceklerin yanı sıra tatlı içecekler, sirke, maden suları ve gazoz gibi alkolsüz içecekler Bağdat’a ithal edilen bir diğer kalemi oluşturmaktadır. Bu kategoride sırasıyla en fazla paya sahip olan ürünler, konyak, rom ve emsali, ispiro, bira ve şaraplardır. İngiliz raporları kısmında da ifade edildiği üzere alkol tüketimi Bağdat şehrinde artmaktaydı. Zira 1907 yılında, 1906 yılının iki katı alkol ithalatı gerçekleştirilmiştir.⁴⁹⁵

7. Yağ Çeşitleri

Bitkisel, madeni, sanayiye mahsus ve iç yağları gibi pek çok çeşidin yer aldığı bu kategori de ithalata dayalı ürünleri kapsamaktadır. Zeytin, susam, pamuk, bezir/bezir⁴⁹⁶ gibi bitkisel yağlar yalnızca ithal edilen ürünlerdir. Zira Bağdat ihracatında bu ürünlerin ham olarak satıldığı bilinmektedir. İhraç edilen ürünler işlenerek tekrar Bağdat’a geri gelmektedir. Bu kategoride en fazla paya sahip olan ve her geçen yıl ticaret hacmi artan kalem, aydınlatmalarda ve yakıt olarak kullanılan gaz yağıdır.

⁴⁹⁴ *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1327*, s. 51

⁴⁹⁵ F.O. Annual Series No: 4073, s. 5.

⁴⁹⁶ **Bezr/Bezir:** Kelime manası sebze, çiçek tanesi, tohumu anlamına gelmektedir. Bezir yağı ise Keten tohumundan elde edilen, yağlı boya, mürekkep, vernik ve muşamba yapımında kullanılan, çabuk kuruyan bir yağ çeşididir. (Devellioğlu, s.111; <http://www.lugatim.com/s/bezir> Erişim Tarihi: 08.03.2021)

8. Hayvanlardan Elde Edilen Çeşitli Ürünler

Hayvan kalıntısı denince akla ilk olarak gübre gelmektedir. Bunun yanı sıra tırnak, boynuz, kemik, kuş tüyü, kıl ve bağırsaklar hayvanlardan elde edilen bazı artık ürünlerdir. Özellikle bağırsak, ihracat hacmi yüksek bir üründür. 1912 yılına ait İngiliz raporunda da bağırsağa dair özel bilgi verilmiştir. Raporda ticari değeri sürekli artan bir ürün olan bağırsağın sosis üretimi için başlıca Almanya ve Amerika'ya ihraç edildiği kaydedilmiştir.⁴⁹⁷ Osmanlı istatistik kayıtlarına bakıldığında ülke genelinde Almanya ve Amerika'nın yanı sıra Avusturya-Macaristan'ın da bağırsak ticaretinde önemli yerinin olduğu görülmektedir.⁴⁹⁸ Tırnak, boynuz, tüy gibi diğer ürünlerin ne için ihraç edildiğine dair mevcut bir bilgi bulunmadığından kullanım alanına ilişkin bir yorum yapmak güçtür.

9. Yakacaklar

Yakacaklara ilişkin Osmanlı istatistiklerinde ayrı bir bölüm oluşturulmamış başka fasıllar içerisinde yer verilmiştir. İstatistik kayıtlarında bu grupta değinilecek odun, odun kömürü, maden kömürü, kok kömürü, antrasit kömürü ve diğer yakacaklar hayvan kalıntıları faslı içerisinde; mum ve mum fitilleri ise yağlar başlığında verildiğinden çalışmada bu ürünleri tek bir başlık altında toplamamın daha doğru bir sınıflandırma olacağı düşünülmüştür.⁴⁹⁹ Bağdat ve civarında maden yatakları ve ormanlık alanlar oldukça kısıtlı olduğundan bu tür yakacak ürünleri de ithal edilmiştir. Özellikle buharlı makinelerin varlığı kömür ihtiyacını arttıran bir etken olmuş ve her geçen yıl ithal edilen kömür miktarı artmıştır. 1909 yılında 8.880 ton maden kömürü; 1910 yılında 16.155 ton; 1911 yılında 25.059 ton; 1913 yılında 27.258 ton maden ve antrasit kömürü Bağdat'a ithal edilmiştir.⁵⁰⁰ Ancak İngiliz raporlarında, kömüre ilişkin verilen rakamlar ile Osmanlı istatistik kayıtları arasında dikkat çeken farklar

⁴⁹⁷ F.O. Annual Series No: 5225, s. 9

⁴⁹⁸ *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1326*, s. 76; *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1327*, s. 76; *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1329*, s. 73.

⁴⁹⁹ Yalnızca 1909 yılı istatistiğinde “Mahrukut” adında ayrı bir başlık oluşturulmuştur.

⁵⁰⁰ *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1325*, s. 63; *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1326*, s. 82; *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1327*, s. 82; *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1329*, s. 78.

bulunmaktadır. Nitekim İngiliz kayıtlarına göre 1909 yılında 1.187 ton, 1911 yılında 1.367 ton ve 1912 yılında 1.782 ton kömür ithal edilmiştir.⁵⁰¹ Bu aradaki farkın sebebine ilişkin şimdilik kesin bir bilgi tespit edilememiştir. Bununla birlikte bunun sebebinin Osmanlı kayıtlarının Basra limanını da kapsamamasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bahsedildiği üzere İngiliz kayıtları, İngiliz şirketlerinin tuttuğu, Bağdat'a gelen malları içermektedir. Osmanlı kayıtları ise Basra limanına gelenleri de içerdiğinden kanaatimizde aradaki fark bundan kaynaklanmış olmalıdır. Şöyle ki Hamidiye Vapur İdaresi için ithal edilen kömür önce Basra'ya gelir buradan diğer acentelere nakledilirdi. Basra-Bağdat arasında yer alan Ammare ve Kut'ta bulunan diğer iki acentede de kömür depolanmaktaydı ve Basra'ya gelen kömür de depolanmak üzere buralara gönderilmekteydi.⁵⁰² Yani Basra'ya gelen kömürün tamamı Bağdat'a gönderilmiyordu.

Maden kömüründen sonra en fazla ithal edilen diğer mahrukat ise odun kömürüdür. 1909 yılında 1.362.152 kuruş⁵⁰³; 1910 yılında 1.185.955 kuruş; 1911 yılında 2.821.699 kuruş ve 1913 yılında ise 1.992.047 kuruş değerinde odun kömürü ihraç edilmiştir.⁵⁰⁴

10. Kimyasal Ürünler

Müstehsalat-ı Kimyevîye, Mevad-ı Debbagîye, Boya Eczası ve Hazır Boyalar adlı fasıl altında kimyasal ürünler, boya ve boya yapımında kullanılan malzemeler, çeşitli mürekkepler gibi ürünler yer almaktadır. 30'u aşkın ürünün bulunduğu grup genel olarak ithalata dayalı olmakla birlikte önemli bir ihraç kalemi olan mazı da bu gruba dahil edilmiştir. Boya yapımında kullanıldığı bilinen mazının 4 yıldaki toplam ihracat değeri, 20 milyon kuruşu aşmıştır.⁵⁰⁵ Bu grupta en fazla ithal edilen ürünler de

⁵⁰¹ F.O. Annual Series No:4999, s. 9; F.O. Annual Series No: 5225, s. 12.

⁵⁰² Ekinci, *Fırat ve Dicle'de...* s. 252-254.

⁵⁰³ 1909 yılında *odun kömürü* ifadesi yerine *adi kömür* ifadesi kullanılmıştır.

⁵⁰⁴ *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1325*, s. 63; *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1326*, s. 82; *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1327*, s. 82; *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1329*, s. 78.

⁵⁰⁵ *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1325*, s. 71; *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1326*, s. 92; *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1327*, s. 92; *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1329*, s. 87.

yine çivit, bitkisel boyalar, anilin ve alizarin, kına gibi çeşitli boya türleridir. Özellikle çivit en fazla ithal edilen boya maddesidir. İngiliz raporlarında da ifade edildiği üzere yerel halk, sentetik boyalar yerine doğal çiviti tercih etmekteydi.⁵⁰⁶

11. Ecza Ürünleri

Bu grup içerisindeki ürün sayısı az olsa da meyan kökü, afyon gibi önemli ticarî kalemler bu başlıkta tasnif edilmiştir. Osmanlı kayıtlarında afyon ticareti dikkat çekmektedir. İngiliz raporlarında da afyon, katma değeri yüksek bir ihracat ürünü olarak geçmesine karşın Osmanlı istatistiklerine göre afyon ihracatının hacmi oldukça düşüktür. Ayrıca İngiliz kayıtlarından afyonun İran'dan ithal edildiği anlaşılmaktadır⁵⁰⁷ ve İran'dan gelen ürün dış pazarlara Bağdat üzerinden ihraç edilmekteydi. Osmanlı kayıtlarında afyon ithalatının fazla; İngiliz kayıtlarında ise ihracatın fazla gösterilmesinin muhtemel sebebi İran ile yapılan transit ticaretten kaynaklanmaktadır. Yani İran'dan ithal edilerek Bağdat'a gelen afyon Osmanlı tarafında yalnızca ithal ürün olarak kaydedilmişken; Bağdat'tan dış pazarlara gönderilen ürünler ise İngiliz tarafında kaydedilmiştir.

Bu grupta yer alan önemli bir ihraç ürünü ise meyan köküdür. Salnamelerde de kaydedildiği gibi meyan kökü bölge halkı için başlıca geçim kaynağı ve ihracat ürünlerinden biridir.⁵⁰⁸ Osmanlı istatistik kayıtlarına göre 1909 yılında 1,44 milyon, 1910 yılında 2,71 milyon, 1911 yılında 2,03 milyon ve 1913 yılında ise 1,72 milyon kuruşluk meyan kökü ihraç edilmiştir.⁵⁰⁹ Ancak İngiliz kayıtlarında 1908 yılından sonra meyan köküne dair bilgi yer almazken önceki yıllarda da yok denecek kadar az miktarda meyan kökü ticareti yapıldığı görülmektedir.

⁵⁰⁶ F.O. Annual Series No: 4999, s. 5-6.

⁵⁰⁷ F.O. Annual Series, No: 3235, s. 5.

⁵⁰⁸ *1907 Bağdat Vilâyet Salnamesi*, s. 200

⁵⁰⁹ *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1325*, s. 97; *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1326*, s. 105; *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1327*, s. 105; *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1329*, s. 99.

12. Reçine ve Macunlar

Bu grupta sakız, kitre zamkı, tutkal, zift, katran, cam macunu, kunduracı çirişi⁵¹⁰ gibi yapışkan ürünler yer almaktadır. Kitre 1909 yılı haricinde⁵¹¹, bu grupta hem ihracat hem de ithalat bakımından en fazla ticaret hacmine sahip olan üründür. 1910 yılında 363 bin, 1911 yılında 5,23 milyon ve 1913 yılında 3,90 milyon kuruşluk kitre ihraç edilmiştir.⁵¹² 1909 yılında İran'dan kitre şurubu ithalatının düşmesi ihracatı da olumsuz etkilediği İngiliz raporlarına yansımıştır.⁵¹³ Buna göre 1909-1912 yılları arasında toplam 240.000 sterlin değerinde kitre ihraç edilmiştir.⁵¹⁴

13. Toprak, Taş ve Cam Ürünleri

İthalatın ağırlıkta olduğu bu grupta kaldırım taşı, çimento, tuğla, kiremit, mermer, pencere camı, çini, porselen, kireç gibi toprak, taş ve camlardan üretilen genel olarak inşa malzemeleri yer almaktadır. Bu grupta en fazla ihracat hacmine sahip olan kalemler tuğla ve kiremit çeşitleri ile kireç ve alçıdır. İngiliz kayıtlarında sadece 1912 yılında tuğla ithalatı kaydına rastlanmaktadır fakat ilgili kayıta yer alan veriler ile Osmanlı kayıtları arasında oldukça fark bulunmaktadır. Bu gruptaki en fazla ithal edilen ürünler ise çini, porselen, çeşitli taşlar, cam ve cam ürünleri (lamba, fener, avize camı vs.) ve bu grupta en büyük paya sahip olan çimentodur. Çimento ithalatı gösterdiği büyük artış dikkat çeken bir husustur; zira 1910 yılında 112.359 kuruşluk çimento ithalatı 1913 yılında 1.231.872 kuruşa çıkmıştır. Ancak tuğlada olduğu gibi çimentoda da Osmanlı ve İngiliz kayıtları arasında büyük fark bulunmaktadır.

⁵¹⁰ **Çiriş:** Çiriş otu kökünün öğütülmesi sonucu elde edilen bir tozla yapılan yapıştırıcı macun, bir nevi tutkal. (<http://www.lugatim.com/s/çiriş> Erişim Tarihi: 09.03.2021)

⁵¹¹ 1909 yılı kaydında ihracat “katran ve zift her nevi” ve “zamk-ı arabî” adında iki kalem ürünün ihraç edildiği bunların ise çok düşük bir hacme sahip olduğu görülmektedir. Bkz. *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1325*, s. 82 ve 84.

⁵¹² *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1326*, s. 110; *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1327*, s. 110; *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1329*, s. 105.

⁵¹³ F.O. Annual Series No: 4482, s. 7.

⁵¹⁴ F.O. Annual Series No:4999, s.20; F.O. Annual Series No: 5225, s. 25

14. Değersiz Maden ve Bunlardan Mamul Ürünler

Bu kategoride demir, bakır, çinko, kalay, pirinç, alüminyum gibi madenler ve bu madenlerden üretilen mallara yer verilmiştir. Maden bakımından kısıtlı bir bölge olan Bağdat ve havalisi, ihtiyaçlarını dışarıdan temin etmek durumunda olduğundan, bu grupta yer alan kalemler büyük oranda ithalata dayalıdır. 1907 yılı salnamesinde de ifade edildiği üzere bölgede işletilir maden olmadığından demir, bakır, pirinç gibi pek çok maden hariçten getirilerek eşya imal edilirdi.⁵¹⁵ İhraç kayıtları da bulunmakla birlikte, ihracat hacmi ithalatın oldukça gerisindedir. 30'dan fazla ürünün yer aldığı bu grupta en fazla ithal edilen ürünler demir ve demir mamûlatıdır. Bunu bakır ve bakır ürünleri takip etmektedir. Bu durum İngiliz raporlarıyla da paralellik arz etmektedir. İran'ın ihtiyacını karşılamak için bakırın Bağdat üzerinden Avrupa'dan ithal edilerek gönderilmesi, ticareti arttıran önemli bir etkidir. Zira Osmanlı kayıtlarında bakır için “*Bakır, yaprak ve tahta halinde*” şeklinde geçen kalem, ilgili 4 kayda göre toplam 11.381.819 kuruş ile bu grupta en büyük hacme sahip olanıdır.⁵¹⁶ Bağdat Demiryolu'nun inşası bu demir ürünlerinin ticaretini arttıran bir etken olmuştur. Kayıtlarda *Demir yol çubukları ve teferruatı* adıyla yazılan ürünlerin tren raylarını ifade ettiği düşünülmektedir. Bu kalem ürünlerinde 1913 yılı kaydında büyük bir artış olduğu tespit edilmiştir. 1911 yılında 75.415 kuruş⁵¹⁷ değerinde ithal olunan bu mallar 1913 yılında 7.181.933 kuruşa yükselmiştir.⁵¹⁸ Yine 1913 yılında 2.687.987 kuruş değerinde *lokomotif, lokomobil ve aksamı*⁵¹⁹; 3.738.646 kuruş değerinde de *demir yolu vagonları ve aksamı*⁵²⁰ ithal edilmesi demiryolu projesinin Bağdat dış ticaretine etkisini açıkça ortaya koymaktadır.

⁵¹⁵ 1907 salnamesi, s. 197.

⁵¹⁶ *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1325*, s. 136; *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1326*, s. 144; *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1327*, s. 144; *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1329*, s. 140.

⁵¹⁷ *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1327*, s. 133.

⁵¹⁸ *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1329*, s. 129.

⁵¹⁹ *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1329*, s. 219.

⁵²⁰ *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1329*, s. 224.

15. Kereste ve Ağaç Mamulâtı

Bağdat ve civarında ihtiyacı karşılayacak kadar ağaç kaynağı olmaması sebebiyle kereste ve çeşitli ağaç mamulleri ithal mallar arasında yerini almıştır. Bu durum İngiliz raporlarında da ifade edilmiştir. Bağdat'ın git gide büyümesi bu ticareti arttırmış ve son yıllarda Hint tüccarları kereste tekeline neredeyse eline almıştır.⁵²¹ Bu grupta abanoz, çimşir, maun, ceviz, meşe, kestane, çınar ağaçları, inşa malzemeleri, kaba ağaç mamûlatı, fıçı tahtası, ağaç kabukları, hasır, mantar gibi pek çok çeşit ürün bulunmaktadır. Bunlar arasında en büyük paya sahip olan ürün, toplamda 16.738.217 kuruşluk hacimle *ağaçtan kaba mamûlattır*.⁵²² İthalatta payı yüksek olan bir diğer kalem ise yaklaşık 10 milyon kuruşluk ticaret yapılan *ebniye ve imalata mahsus yumuşak ağaçlardır*.⁵²³ En fazla ihracatı yapılan ürün ise *saz ve kamış ve söğüt ağacı kabuğuyla sair ağaç kabukları ve bunlardan mamûl eşya* şeklinde kayda geçirilmiş olan kalemdir. Genel itibariyle bu grupta yer alan ve inşa malzemesi olarak kullanılan ağaç ürünleri en fazla hacme sahip olan mallardır. Bölgede Fırat, Dicle, Diyale gibi büyük-küçük akarsuların olması, saz, kamış, söğüt kabuğu gibi ürünlerin üretimi ve ihracının önünü açmıştır.

16. Kağıt ve Kağıt Ürünleri

Kağıt, kağıt hamuru, resim kağıdı, matbaa kağıdı, duvar kağıdı, sigara kağıdı, mukavva, çeşitli defterler ve kitaplar bu grup içerisinde yer almaktadır ve genel itibariyle ithalata dayalı ürünlerden oluşmaktadır. En fazla ticaret hacmine sahip olan kalem 3.664.118 kuruş ile *sigara kağıdıdır*.

17. Deri ve Deri Ürünleri

Bölge ekonomisi için hayvancılığın ve hayvanlardan elde edilen derinin ihracatta önemli bir yeri olduğu daha önce ifade edilmişti. Derilerle ilgili İngiliz

⁵²¹ F.O. Annual Series No: 5225, s. 7

⁵²² *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1325*, s. 149; *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1326*, s. 157; *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1327*, s. 157; *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1329*, s. 154.

⁵²³ *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1326*, s. 155; *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1327*, s. 155; *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1329*, s. 152.

raporlarında detaylı bilgiler yer almaktadır. Osmanlı kayıtlarında bu grup altında yalnızca derilere değil, bunlardan üretilmiş olan, kösele, meşin, koşum takımı, kayış, ayakkabı, çanta, cüzdan gibi ürünlere de yer verilmiştir. Fakat daha önce de ifade edildiği gibi deriler genelde ham olarak ihraç edilir, işlenmiş ürünler ise büyük çoğunlukta ithal edilmektedir. İlgili 4 kayıttan elde edilen verilere göre işlenmemiş büyük ve küçük baş hayvan derileri toplam 32.333.288 kuruşluk değerle, Bağdat ihracatının yünlerden sonra en büyük payını oluşturmaktadır.⁵²⁴ İşlenmemiş derilerin yanı sıra samur, kakum, alaska, sansar, sincap, teyün gibi birçok hayvan kürkü de ihraç edilmektedir. İthalatta ise *işlenmiş deri (her nevi)* ve *kösele* öne çıkmaktadır.

18. Dokumalar

Osmanlı kayıtlarında mensucât olarak yazılan bu grupta *pamuk (ham)*, *pamuk ipliği*, *pamuk dokumalar*, *boyalı veya basma pamuk mensucât*, *kaba kadife*, *pamuk örtü*, *perde ve emsali*, *sargılık kaneviçe ve boş çuval*, *keten mensucât çeşitleri*, *yün (ham)*, *tiftik*, *yün iplik*, *aba ve şayak*, *çuka*, *halı türleri (Acem, keçe vs.)*, *ham ipek ve ipekliler* gibi pek çok ürün yer almaktadır. Bu grup aynı zamanda en fazla ürün çeşidini ihtiva etmekte ve dolayısıyla da ticaret hacmi de en yüksek olan kategoridir. İngiltere’de dokuma sanayiinin gelişkin ve İngiliz kumaşlarının ülke için önemli bir gelir kaynağı olması dolayısıyla Bağdat ve civarında İngiliz üretimi ürünlerin hakimiyetini sağlamıştır. Zira İngiliz kayıtları kısmında da kumaş ticaretine dair verilen bilgilerden İngilizlerin kumaş ve kumaş türlerinin ticaretinde sahip olduğu payı açıkça görülmektedir. Bu gruptaki ürünler diğer pek çok ürün gamında olduğu gibi ithalat ağırlıklı olmakla birlikte ihracatta ham yün, yapağı ve tiftik öne çıkmaktadır. İlgili 4 kayıttan tespit edildiği kadarıyla, Bağdat’ın toplam dış ticaretinin yaklaşık %30’unu teşkil eden 109.248.546 kuruş değerinde ham yün ve tiftik ihracatı gerçekleşmiştir.⁵²⁵ İngiliz raporlarına göre, Bağdat’tan ihraç edilen önemli ürünlerden biri de halılardır. Özellikle İran’dan getirilen halılar Bağdat üzerinden Dünya’nın

⁵²⁴ *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1325*, s. 166-167; *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1326*, s. 174; *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1327*, s. 174-175; *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1329*, s. 171-172.

⁵²⁵ *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1325*, s. 177; *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1326*, s. 198-199; *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1327*, s. 198-199; *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1329*, s. 195.

çeşitli yerlerine satılmaktaydı.⁵²⁶ Osmanlı kayıtlarında ise halı ticaretinde ithalatın daha fazla olduğu göze çarpmaktadır. Bu da İngiliz kayıtlarında bahsedilen İran'dan gelen halılardan kaynaklanmış olmalıdır. İran'dan getirilen halılar ithal ürünler arasında kaydedilmiş ancak ihracatta yazılmamıştır. Sadece 1909 yılı kaydında *Osmanlı ve Acem halısı* şeklinde tutulan kayıta 5.222.543 kuruş değerinde halı ihracatı gerçekleşmiş diğer kayıtlarda yüksek ihracat değerlerine rastlanmamıştır.⁵²⁷

İthalatta ise yukarıda bahsedildiği üzere, büyük bir yoğunluk bulunmaktadır. İlgili 4 Osmanlı istatistik kaydına göre mensucât ürünleri, 1909 yılında 59.048.930; 1910 yılında 277.081.916; ve 1911 yılında 156.119.296 ve 1913 yılında 129.099.944 kuruş olmak üzere, 4 yılda toplam 621.350.086 kuruşluk ithalat yapılmıştır. Toplam mensucât ihracatı ise, 124.750.544 kuruş ile ithalatın ancak %20'sine denk gelmektedir.

19. Makineler, Buharlı Araçlar, Vagonlar ve Çeşitli Aletler

Sanayi Devrimi ile birlikte kullanıma giren içten yanmalı motora sahip araçlar, XIX. yüzyılda taşımacılıkta geleneksel araçların yerini hızla almaya başlamıştır. Buharlı motora sahip trenler, vapurlar stratejik açıdan oldukça ehemmiyet teşkil etmeye başlamışlardır. Yine bu dönemde içten yanmalı motorlara sahip otomobiller, tarım araçları gün geçtikçe önem kazanmışlardır. Konuyla alakalı incelenen 4 Osmanlı dış ticaret istatistiğinde de yeni teknoloji ile geliştirilen çeşitli araç gereçlere yer verilmiştir. Bu grup içerisinde içten yanmalı motorlar ve aksamaları, tarım makineleri, dikiş makineleri, lokomotif, otomobil, bisiklet, çeşitli yük arabaları, tramvay, omnibüs⁵²⁸, lokomobil⁵²⁹, demiryolu vagonu gibi tamamı ithalata dayalı pek çok çeşit ürün yer almaktadır. Kayıtlar incelendiğinde bu grupta en büyük ticaret hacmine sahip olan ürün gamının “*buhar ve gaz ile müteharrik makineler ve motor aksamı*” olduğu

⁵²⁶ Bkz. Üçüncü Bölüm **Halılar** başlığı

⁵²⁷ *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1325*, s. 184.

⁵²⁸ **Omnibüs:** 1. Biletli yolcu taşıyan büyük at arabası. 2. Semtler veya şehirler arasında yolcu taşıyan motorlu taşıt. (<http://www.lugatim.com/s/omnibüs> Erişim Tarihi: 04.03.2021)

⁵²⁹ **Lokomobil:** Genellikle tarım alanında ve sanâyide kullanılan, bir koşum takımı ile istenilen yere çekilebilen, tekerlekler üzerine yerleştirilmiş buhar makinesi veya patlamalı motor. (<http://www.lugatim.com/s/lokomobil> Erişim Tarihi: 04.03.2021)

anlaşılmaktadır. Bu grupta dikkat çeken ürün ise, bölgedeki su ihtiyacını karşılamak için nehirden su çekmekte kullanılan, tulumbalardır. 1910 yılında 38.350 kuruşluk tulumba ithalatı hızla artış göstererek 1911'de 450.434 kuruşa, 1913 yılında ise 4.515.801 kuruşa yükselmiştir.⁵³⁰ 1904 yılına ait İngiliz raporunda Bağdat'ın su kaynağı olan nehirlerden evlere ve tarım arazilerine su çekilebilmesi için su pompalarının bölgeye ithal edilmesinin hoş karşılanacağı ifade edilerek uygun ve basit yapılı su pompalarının sahil boyunca tarım alanlarına su çekmek için kullanılabileceği söylenmiştir.⁵³¹ 1904 yılındaki bu pazar tespiti ve tavsiyelerin 1913 yılına gelindiğinde büyük bir karşılık bulduğu rahatça görülmektedir. Su pompalarına/tulumbalarına benzer bir durum da tarım aletlerinde mevcuttur. 1909 yılı İngiliz raporunda, bölge şartlarına uygun, yerel kullanıcıyı kendisine çekecek tarım aletlerinin pazarlamasına dair çeşitli tavsiyeler verilmiştir.⁵³² Bu tavsiyeler bölgeye ithal edilen tarım makinelerine olumlu yansımış ve sürekli gelişen bir durum meydana gelmiştir. 1910 yılında 74.878 kuruş; 1911 yılında 221.883 kuruş ve 1913 yılında ise 315.458 kuruşluk tarım makinesi ithal edilmiştir.⁵³³ Bu iki örnek, İngiliz konsolosluklarının bulundukları bölgedeki ticari faaliyetlere yönelik öngörülerindeki tutarlılığı açıkça göstermektedir.

Görüldüğü üzere demiryolu projesinin inşası bölgeye lokomotif, vagon ve çeşitli araçların ithalini de canlandırmıştır. 1911 yılında 106.880 kuruşluk *demiryolu vagonu* ve *aksamı* ithal edilmişken; 1913 yılına gelindiğinde 3.738.646 kuruşluk vagon ithali ve 2.687.987 kuruşluk *lokomotif*, *lokomobil* ve *aksamı* ithal edilmiştir.⁵³⁴ Son olarak otomobil, velospit (bisiklet), motoskil (motosiklet), dikiş makinesi, yazı makinesi ithal edilen yeni tür teknolojik ürünlerden bazılarıdır.

⁵³⁰ *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1326*, s. 223; *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1327*, s. 223; *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1329*, s. 221.

⁵³¹ F.O. Annual Series No: 3235, s. 7

⁵³² F.O. Annual Series No: 4482, s. 4-5.

⁵³³ *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1326*, s. 222; *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1327*, s. 222; *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1329*, s. 220.

⁵³⁴ *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1327*, s. 227; *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1329*, s. 219 ve 224.

20. Diğer Ürünler

Bu başlıkta kayıtlarda birkaç fasıl içerisinde verilmiş olan, genellikle özel tüketim ürünlerinden bahsedilecektir. Bunlar içerisinde saat çeşitleri (koyun saati, asma saat, oturtma saat vs.), mücevherat, fotoğraf makinesi, müzik aletleri (piyano, gramafon, çan vs.), fennî araç-gereçler (doldurulmuş hayvanlar, tıbbî, cerrahî, bakteriyoloji araçlar vb.), çerçici eşyası (sofra takımı, çatal-bıçak takımı, şamdan ve çeşitli levazımat), değerli taşlar, takılar, şapka, şemsiye, çocuk oyuncakları, oyun levazımatı gibi pek çok çeşit ürün yer almaktadır. Bu ürünler, çeşit bakımından çok olsa da mücevherat faslında yer alan bazı ürünlerin haricinde ticaret hacmi çok büyük değildir. 1913 yılında bahsedilen grupta yer alan 49 farklı ürünün toplam ithalat hacmi toplam 4.779.042 kuruştur. Değer 1913 yılının toplam ithalatının yaklaşık %1,45'ine karşılık gelmektedir ki diğer gruplarla karşılaştırıldığında oldukça düşük kalmaktadır.

SONUÇ

İngiltere'nin Bağdat Konsolosluğu, görev sahasındaki gelişmelerle ilgili olarak yıllık raporlar hazırlamaktaydı. Bu raporlardan ticaretle ilgili olanları bölgenin ekonomik yapısı hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Yıllık ticaret raporlarında ihraç ve ithal ürünlerin hacimleri, piyasa fiyatları, dış ticaret yapılan ülkelerin bölgedeki faaliyetleri, kullanılan para birimleri, döviz kurları, işçi ücretleri ve bölgede yürütülen pazar çalışmaları gibi konular ele alınmıştır.

Söz konusu ticaret raporları Osmanlı parasının, ülkenin içerisinde olduğu tüm sıkıntılara rağmen yabancı para birimlerine göre değerli durumda olduğunu göstermektedir. Buna göre 1 sterlin 1,0875-1,108 Osmanlı lirasına karşılık gelmekteydi. Diğer yandan Osmanlı lirası Hint rupisi ve Fransız frangına göre daha değerliydi.

Ticaret raporlarında en çok kullanılan ölçü birimleri pound (lbs.) ve uzun hundredweight (cwts.)'dir. Bunun yanında yerel ağırlık birimi olan tağar (taghar) ve Hint kökenli maund da raporlarda kullanılan ölçü birimlerindendir. Maund şeker ve yün gibi ürünlerin tartımında kullanılırken, tağar ise daha çok tahıl ürünleri için kullanılmaktaydı.

İngilizler, bölgede yürüttükleri coğrafi çalışmalar neticesinde Bağdat civarındaki nehirlerin buharlı araçlar için uygun olduğunu görmüşler ve iç su yolu taşımacılığında buharlı araçları kullanarak, ticari faaliyetlerin canlanmasına büyük katkı sağlamışlardır. Osmanlı Devleti'nin de bu yönde adım atması sayesinde ticari ürünlerin önce Basra'ya ve oradan da Avrupa, Amerika ve Asya ülkelerine daha kolay ve hızlı şekilde sevk edilmesi sağlanmıştır.

Raporlardan anlaşıldığı üzere en fazla ticaret yapılan liman Londra idi. Bunun yanında Marsilya, Hamburg, Manchester, Hong Kong ve Bombay gibi limanlar da Bağdat merkezli ticaretin önemli güzergahları arasında bulunmaktaydı. Taşımacılıkta uygulanan nakliye tarifelerinde ithal ve ihraç ürünler arasında farklılıklar söz konusuydu. Bu farklılığın başlıca sebebi ihraç ürünlerinin hammadde niktelikli ve ithal malların mamul ürünlerden oluşmasıydı. Yine nehir taşımacılığının kendine has

özellikleri de nakliye ücretlerinde farklılığa yol açmaktaydı. Basra'dan Bağdat'a giden gemiler nehrin akış yönünün tersine hareket ettiği için daha fazla güç ve zaman sarf etmek zorundaydı. Oysa Bağdat'tan Basra'ya giden gemiler nehrin akış yönünü takip ettiğinden harcanan zaman ve güç daha azdı. Bu durum Basra-Bağdat güzergahında nakliye ücretlerinin yüksek olmasının bir diğer nedeniydi.

İç ticaret ve İran ile yapılan ticarete karayolu aktif olarak kullanılmaktaydı ve Suriye bölgesi tarihi geçmişe de sahip olan ticaret rotalarına sahipti. Taşıma aracı olarak yük hayvanlarının kullanıldığı 1912 yılına ait konsolosluk raporundan anlaşılmaktadır. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nin başlattığı Bağdat Demiryolu projesi, bölge ticareti açısından önemli bir gelişmedir. Demiryolu inşasıyla Bağdat-Anadolu ve Avrupa arasında yeni bir ticaret yolunun tesisi de amaçlanmıştır.

İngiltere'nin Bağdat Konsolosluğu'nun raporlarında ihracatta en fazla paya sahip olan ürünlerle, bazı meslek guruplarının aldıkları ücretleri de görmemiz mümkündür. Raporlarda yer alan ürün fiyatları perakende fiyatlar olmadığından, halkın alım gücünü tam olarak tespit etmemiz mümkün değildir. Diğer taraftan işçi ücretleri incelendiğinde vasıflı-vasıfsız işçi arasında büyük bir fark olduğu dikkat çekmektedir. Raporlara göre şehirde en düşük ücreti günlük tarım işlerinde çalışan kesim alırken, en fazla ücreti ise nitelikli işe sahip kişiler almaktaydı. Mühendis, motorcu, gemici, arabacı, montajcı gibi gelişen teknoloji ile hayatın içerisine dahil olan yeni meslek grupları en fazla maaş gelinine sahip kesimi oluşturmaktaydılar. Gelir-gider dengesi ile ilgili olarak halkın tercihleri bizlere önemli ipuçları vermektedir. Zira yerel halkın yapay yünle karıştırılarak elde edilen Hint kumaşlarına daha fazla ilgi gösterdiği ve nispeten daha pahalı olan saf pamuk veya yünden imal edilen ürünlerden uzaklaştığı görülmektedir. Rapordan elde ettiğimiz bu verilerden hareketle Bağdat havalisinin Osmanlı Devleti'nin diğer şehirleriyle refah seviyesi bakımından benzerlik arz ettiğini söylememiz mümkündür. Bölgede Avrupalıların faaliyetlerini arttırması ve yürütülen projeler yerel halk için hayatı zorlaştırmaktaydı. Örneğin Bağdat Demiryolu inşaatı sebebiyle iş gücü ihtiyacı oluşmuş ve bu durum şehirdeki konut kiralalarının artmasına sebep olmuştur. Yani Bağdat'ın gelişmesi bir yandan halkın refah seviyesini yükseltirken gibi bir yandan giderleri de arttırmıştır.

Yıllık ticaret raporlarında Bağdat bölgesindeki ticaretin geliştirilmesi için tavsiye niteliğinde öneriler de bulunmaktadır. İngiliz yetkililer yaptıkları araştırmalar doğrultusunda halkın yaşam tarzındaki değişiklikleri, günlük yaşamda ihtiyaç duyulan alet-edevatı tespit etmişler ve görülen eksiklikler üzerine yeni birtakım ticari faaliyetlerin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu çalışmalar yürütülürken halkın ve bölgenin özellikleri, diğer ülkelerin bölgedeki faaliyetleri de dikkate alınmaktaydı. Yapılan pazar çalışmaları, bölge halkının refah seviyesini yükseltecek aletlerin yaygınlaşmasında önemli katkı sağladığı gibi aynı zamanda toplumsal alışkanlıkların da değiştiğini de göstermiştir.

Ticarete konu olan ürünler genel olarak tarım ve hayvancılıktan elde edilen ürünlerden oluşmaktaydı. İthal edilenlerde ise sanayi üretimi ürünlerin daha fazla olduğu bunların yanı sıra bölgede eksik olan hammaddelerin de (çeşitli madenler, bitkisel ürünler, kimyasallar vs.) yer aldığı dikkat çekmektedir. Sanayileşmiş devletlerin klasik tabirle hammadde alıp, işleyip daha sonra işlenmiş ürünleri satmaları Bağdat pazarında açık bir şekilde görülmektedir.

Bağdat'ta yürütülen ticari faaliyetlerde zaman zaman doğal ve beşerî engellerle karşılaşmıştır. Özellikle ihracatın zirai üretime dayalı olması sebebiyle ticaret, iklim şartlarından kolayca etkilenmekteydi. İklim şartlarının zorluğu, kıtlık, kuraklık, salgın hastalıklar tarımsal üretimin önünde engel teşkil etmekteydi. Karşılaşılan bu zorlukların üretimi düşürmesi ve tüketiciye yansıyan fiyatlarda artışa sebep olmasından dolayı yerel yöneticiler sıklıkla ambargoya başvurmuşlardır. Uygulanan bu ambargolar aynı zamanda ihracatın azalmasına ve ticaret açıklarının artmasına sebep olmaktaydı.

Doğal sebepler arasında sayılabilecek bir diğer engel ise nehirlerin mevsim şartlarına göre taşması veya sularının çekilmesidir. Suların çekilmesi büyük nehir taşıtlarının rahatça hareketini engellemekte ve malların nakliyesinin önüne geçmekteydi. Nehir tabanının, taşkınlar sebebiyle kumla dolması ve suların sığlaşması da nakliyenin önündeki bir engel olarak sıkça karşılaşılmıştır. İngiliz yetkililer, nehir yollarındaki engellerden ve Türk yetkililerin bunlarla yeterli düzeyde ilgilenmemelerinden sıkça şikâyet etmişlerdir.

Ticaretin aksamasındaki bir diğer sebep ise yeterli sayıda nakliye aracının mevcut olmamasıdır. Profesyonel, modern taşımacılık yapan şirket sayısının ve araçların kısıtlı olması taşımacılığın önünde bir engel teşkil etmiştir. Bundan dolayı ithal ve ihraç edilecek malların taşınmasında aksamalar meydana gelmiş, kargolar kimi zaman aylarca limanlarda beklemek zorunda kalmıştır. Bu durum İngiliz yetkilerin şikâyetlerine sıkça konu olduğu gibi, İngilizlerin bölgedeki imtiyazlarını genişletmek için yaptıkları girişimlerinde başlıca dayanak noktası olmuştur.

Ticareti önemli derece etkileyen bir diğer unsur ise siyasi sebeplerdir. Bağdat-İran ticareti bölge için büyük önem arz etmekteydi. 1906 yılında başlayan İran meşrutiyet hareketleri ülke içinde karışıklıklara sebep olmuş bu da ticaret yollarının güvenliğini tehlikeye düşürmüştü. İran'la yapılan ticareti aksatan bir diğer etken Osmanlı-İran sınırlarında yaşayan aşiretlerin saldırılarıydı. Dolayısıyla gerek İran'daki iç gelişmeler ve gerekse Osmanlı-İran sınır hattının güvenliğinin sağlanamayışı nakliye ücretlerinin ve dolayısıyla ticaret mallarının fiyatlarının artmasına neden olmuş ve ticareti olumsuz yönde etkilemiştir.

İngiliz Konsolosluk raporlarına göre 1900-1912 yılları arasında Bağdat'ın ihracat hacmi yıllık ortalama 711.605 sterlin olmak üzere toplam 9.250.867 sterlin olarak gerçekleşmiştir. Diğer yandan aynı dönemde ithalat hacmi ise yıllık ortalama 2.070.100 sterlin; toplamda ise 26.911.300 sterlindir. Yani söz konusu dönemde Bağdat'ta gerçekleşen ticaret miktarı toplam 36.162.166 sterlindir. Ticaret hacminin %74,4'ünü ithalat, %25,6'sını ihracat oluşturmaktadır. İthalat ihracat arasındaki farka bakıldığında, ithalat hacminin ihracatın neredeyse 3 katı olduğu ve büyük bir dış ticaret açığı olduğu görülmektedir. Arada bu derece büyük farkın olması katma değerli üretimin ne kadar önemli olduğunu gözler önüne sermektedir. Üretim yöntemleri arasındaki farklılık dolayısıyla ithalat-ihracat arasındaki farkı da ortaya koymakta ve ticaret açığına sebep olmaktadır.

Ortadoğu coğrafyası her dönem, devletlerin ilgisinin odağı olmayı başarmış, XIX. yüzyılla birlikte sanayi, teknoloji ve ekonomi bakımından oldukça gelişen Avrupalıların ilgisini tekrar üzerine çekmişti. İngiltere kurduğu konsolosluk, temsilcilik ve şirketlerle oldukça öne çıkmış, ekonomik ilişkilerini git gide arttırmıştır.

Bu sayede İngiltere, Bağdat'ın dış ticaretinde öne çıkmış ve en büyük paya sahip olmuştur. İngiltere'nin bu durumu yalnızca Bağdat özelinde değildi; Osmanlı Devleti'nin genel durumuna bakıldığında da İngiltere'nin dış ticarete en büyük paya sahip olduğu görülmektedir. İngiltere'nin ardından önemli paya sahip olan ülke ise Fransa olmuştur.

Ülkelerin ticarete sahip oldukları payları dönemin gelişen siyasi olayları karşısında oldukça etkilenmiştir. Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında uzun yıllar siyasi bir yakınlık olmuş, bu yakınlık İngiltere'nin Osmanlı ülkesindeki yayılımını ve ekonomik etkisini kolayca arttırmasını sağlamıştır. Ancak İngiltere'nin Osmanlı karşıtı bir politika izlemesi ikili ilişkilerin bozulmasına ve Osmanlı Devleti'nin yeni bir müttefik arayışına girerek Almanya ile ittifak kurmasına yol açmıştır. Osmanlı Devleti, yürüttüğü faaliyetlerinde Almanya'ya öncelik vermesiyle Almanya kısa sürede Osmanlı topraklarındaki ticari faaliyetlerini genişletmiştir. Almanya'nın bu genişlemesi, İngiltere ve Fransa'nın paylarının düşmesine yol açmıştır. 1900 yılında %2,8 ithalat hacmine ithalat hacmine sahip olan Almanya, 1911 yılına gelindiğinde %11,5'e çıkmıştır. Diğer yandan İngiltere'nin ithalattaki %34,9'luk payı %22,1'e gerilemiştir.

Görüldüğü üzere siyasi ilişkiler ticari ilişkileri oldukça etkilemişti. Bağdat ticaretine bakıldığında da bu durum görülmektedir. İngiltere ve Fransa gerilerken Almanya ve Avusturya-Macaristan Bağdat pazarında sahip oldukları payı her geçen gün arttırmıştır. İngiliz raporlarına yansıdığı kadarıyla anlaşılmaktadır ki siyasi ilişkiler Osmanlı Devleti ve Bağdat özelinde ticareti yakından etkilemiştir.

İngiliz raporları genel olarak dış ticareti konu aldığından, Bağdat'ın iç bölgelerle olan ticaret konusunda fazla bilgiye yer verilmemiştir. Bununla birlikte raporlarda geçen birtakım bilgilerden yola çıkarak Bağdat'ın Osmanlı ülkesindeki farklı bölgelerle de ticari ilişkilerde bulunduğu söylenebilir. Bağdat üzerinden ihraç edilen ürünlerin bir kısmı Bağdat'ın kuzeyindeki bölgelerde üretilmekte ve Bağdat aracılığıyla satılmaktaydı. Yine Suriye, önemli ticari bölgelerdendi ve Bağdat'tan Suriye ve limanlarına pek çok ürün gönderildiği yine Suriye'den de Bağdat'ta

ürünlerin geldiği raporlardan anlaşılmaktadır. Bağdat'tan en fazla ürün gönderilen iç pazarlardan biri de İstanbul'dur.

İngiliz raporlarının karşılaştırılması bakımından Osmanlı Devleti'nin yayınlamış olduğu yıllık istatistikler oldukça önem teşkil etmektedir. Öncelikle İngiliz raporlarına kıyasla Osmanlı kayıtlarında daha fazla ürün çeşidine rastlanmıştır. İki kayıt arasında paralellik olmakla birlikte, Osmanlı kayıtlarının detaylı olması farklılıkları da ortaya çıkarmaktadır. Osmanlı kayıtlarından anlaşıldığı üzere, Bağdat ve havalisine ihtiyaç duyulan pek çok ürün ithal edilmekteydi. Bunlar içerisinde yemek takımları, süs eşyaları, takılar, müzik aletleri, bilimsel araç-gereçler, kitaplar gibi çeşitli ürünler yer almıştır. Osmanlı kayıtlarının detaylı bilgiler içermesi Bağdat ticaretinin mahiyetinin anlaşılmasına önemli katkı sağlamıştır.

İngiliz Konsoloslugu yıllık ticaret raporlarından hareketle bir değerlendirme yapacak olursak, Bağdat şehrinin, tarih boyunca kendisine yüklenmiş olan görevi sürdürdüğünü söyleyebiliriz. Yaşadığı yıkım ve felaketlerin ardından eski ihtişamını yitirmiş olsa da değişen dünya koşulları Bağdat'a olan ilgiyi tekrar arttırmıştır. Osmanlı Devleti'nin önemli bir parçası olan bölge, sahip olduğu stratejik konumu ile doğu-batı arasında bir kavşak noktası olmuş, yabancı güçlerin kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettikleri bir üs konumunu almıştır. Bu durum şehrin tekrar canlanmasına, ticari alanda gelişmesine yol açmıştır. Bölge halkı da bu gelişmeler karşısında tepkisiz kalmamış ve dönemin şartlarına göre değişime ayak uydurmuştur. Kullandıkları ev eşyaları, giydikleri kıyafetler durumun kanıtı olarak gösterilebilir. Bağdat ticaret merkezi olması sayesinde hem kendi içerisinde ekonomik canlılığını sağlamış ve hem de bu sayede jeopolitik konumunu ve önemini artırarak bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Bağdat, sahip olduğu hüviyetini değişen zamanla beraber evirerek sürdürmüştür. Üretim araçları dönem şartlarına yavaş yavaş ayak uydursa da ekonomik canlılığını sağlayan transit ticaret özelliğini her zaman canlı tutmuş bu sayede de önemini ve varlığını, dünyanın büyük değişim gerçekleştirdiği XIX. yüzyıl başlarında da devam ettirmeyi başarmıştır.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

Foreing Office, Annual Series, No: 2884 (1901)

Foreing Office, Annual Series, No: 3235 (1903)

Foreing Office, Annual Series, No: 3477 (1904)

Foreing Office, Annual Series, No: 3663 (1905)

Foreing Office, Annual Series, No: 4073 (1907)

Foreing Office, Annual Series, No: 4354 (1908)

Foreing Office, Annual Series, No: 4482 (1909)

Foreing Office, Annual Series, No: 4696 (1910)

Foreing Office, Annual Series, No: 4999 (1911)

Foreing Office, Annual Series, No: 5225 (1912)

BOA. HRT. 425

BOA, DH.MKT. 1050-46. (H.23.12.1323)

BOA. DH.TMIK.M 225-24 (H.03.05.1324)

Memâlik-i Osmanîye'nin 1325 Senesine Mahsus Ticaret-i Hariciye İstatistiki, Arşak Garuyan Matbaası, Dersaadet-1327 (İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi: NEK4674).

Memâlik-i Osmanîye'nin 1326 Senesine Mahsus Ticaret-i Hariciye İstatistiki Matbaa-yı Amire, İstanbul-1328 (İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi: NEK5610).

Memâlik-i Osmanîye'nin 1329 Senesine Mahsus Ticaret-i Hariciye İstatistiki Matbaa-yı Osmaniye, Dersaat-1331 (İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi: NEK5612).

Ticaret-i Hariciye İstatistiki-1327, İstanbul, Akdam Matbaası, 1329. (İBB Atatürk Kitaplığı, Belediye Osmanlıca Kitaplar Koleksiyonu)

Statistique de Commerce Extérieur de L'empire Ottoman de l'année 1325, Archak Garoyan, Costantinople 1327.

H. 1325, (M. 1907) *Tarihli Bağdat Vilâyet Salnamesi*, 21. Defa.

“1329 senesi ahvâl-i ziraiyye ve cevviyesi”, *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası*, Sene 4, adet 33-34, 31 Kânun-ı evvel 1329. (İBB Atatürk Kitaplığı)

B. Araştırma Eserler

Ahmet Fehmi, *Bağdat Vilâyeti Dahilinde Arazinin Suret-i İdaresi ve Tasarrufuna Da'ir Ta'limat Layihasıdır*, Denkur Matbaası, Bağdat, 1332(1916), (İBB Atatürk Kitaplığı D.baş No: Bel_Osm_O.03078)

AKAR, Ömer Faruk, *Anadolu ve Bağdat Demiryollarının Yapımı ve Osmanlı-Alman İlişkilerine Etkisi*, (Danışman: Prof. Dr. Mehmet Öcal), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2019.

AKBULUT, Uğur, “İngilizlerin Hindistan’la Olan Haberleşmeyi Hızlandırma Çabaları”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, C. 13, S. 25-26, 2014, s. 99-124

AKBULUT, Uğur; TOZLU, Selahattin, “İngilizlerin Hindistan Yolunu Güvence Altına Alma Çabası: Fırat Nehrinde İlk Vapur İşletme İmtiyazı (1834)”, *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Altıncı Uluslararası Orta Doğu Semineri*, 11-13 Ekim 2012, Elazığ, s.415-437.

AKÇURA Yusuf, *Osmanlı Devleti’nin Dağılma Devri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2019

AKKAN, Erdoğan, “Irak”, *DİA*, C. 19, İstanbul, 1999, s. 83-85.

Ali Suat, *Bir Osmanlı Bürokratının Suriye, Irak ve Arabistan Seyahatnamesi*, (Haz. N. Ahmet Özalp), Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2019.

APAK, Adem, *Anahatlarıyla İslam Tarihi IV (Abbâsiler Dönemi)*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2011.

ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016.

- ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016.
- AYBAR, Celal, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Muvazenesi 1878-1913*, Zerbamat Basımevi, 1939.
- AYBİ, Mahmut, *II. Abdülhamid'in Ortadoğu Politikası*, (Danışman: Doç. Dr. Mehmet Temel), Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2009.
- BAYKAL, Nimet, *19. Yüzyılda Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde Suyolu Taşımacılığı*, (Danışman: Prof. Dr. Şennur Şenel), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2020.
- BAYTOP, Asuman; GÖZLER, Tekand; "Türk Kitre Zamkının Menşei ve Terkibi Hakkında", *İstanbul Eczacılık Fakültesi Mecmuası*, C. 7, S. 56, 1971, s.56-65.
- BELEN Fahri, *20. Yüzyılda Osmanlı Devleti*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016.
- BENLİ, Zehra Kamile, *Devlet ve Siyaset Adamı Olmaz Ahmet Şefik Mithat Paşa (1822-1884)*, (Danışman: Prof. Dr. Mustafa Keskin), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2004.
- BOZKURT, Nahide, "Mansur", *DİA*, C. 28, Ankara, 2003, s. 5-6.
- CAN, Bilmez Bülent, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.
- CAN, Deniz; *Tanzimat Dönemi Osmanlı İngiliz İlişkileri (1833-1876)*, (Danışman: Prof. Dr. Mehmet Seyitdanlıoğlu), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1998.
- CANATAR, Mehmet, "Osmanlılarda Bitkisel Soya Sanayii ve Boyahaneler Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, C. XVIII, İstanbul, 1998, s. 89-104.
- COLA, Camille Lyans; "Precarious Empires: A Social and Environmental History of Steam Navigation on the Tigris", *Journal Of Social History*, 2016, s. 1-28.

- ÇITIR, Burak, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Afyon Ziraati ve Ticareti (1900-1939)*, (Danışman: Doç. Dr. Safiye Kıranlar), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2015.
- ÇOLAK, Filiz, “Osmanlı Devleti’nin Dış Ticaretinde Almanya’nın Yeri ve Önemi”, *I. Uluslararası Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Türk Alman İlişkileri Sempozyumu Bildiriler Kitabı (8-10 Ekim 2009)*, Konya, 2010, s.167-181.
- DEVELLİOĞLU Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, 33. Baskı, Ankara 2017.
- DİNÇ, Fasih, “Osmanlı Diyarbakır’ında Keleğin Yapımı ve Kullanımı”, *Osmanlıdan Günümüze Diyarbakır*, (Edt. İbrahim Özcoşar, Ali Karakaş, Mustafa Öztürk, Ziya Polat), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2018, s. 61-100.
- DİNÇ, Mehmet Hanifi, *Eski Yakındoğu’da Nehir Taşımacılığı*, (Danışman: Prof. Dr. Yusuf Kılıç), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli, 2016.
- DOĞANÇAY, Sungur, “XIX. Yüzyılda Fırat ve Dicle Havzasında Büyük Güçlerin Nüfuz Mücadeleleri”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 1, Ortadoğu Özel Sayısı, 2016, s. 30-68.
- DUMAN, Selçuk, *II. Meşrutiyet’ten İngiliz Mandaterliğine Irak (1908-1922)*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2010.
- DÛRÎ, Abdulaz’iz; “Bağdat”, *DİA*, C. 4, İstanbul, 1991, s. 425-433
- EARLE, Edward Mead, *Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı (1903-1923)*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003.
- EKİNCİ, İlhan, “Hamidiye Vapur İdaredi-Fırat ve Dicle’de Osmanlı-İngiliz Rekabeti” *Devr-i Hamid-Sultan II. Abdülhamid*, (Edt. Metin Hülagü), Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 2011, s. 445-461.
- EKİNCİ, İlhan, *Fırat ve Dicle’de Osmanlı İngiliz Rekabeti (Hamidiye Vapur İdaresi)*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, 2007.

- ELDEM, Edhem; GOFFMAN, Daniel; MASTERS Bruce, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*, (Çev. Sermet Yalçın), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.
- ELDEM, Vedat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, TTK, Ankara, 1994.
- ELDEM, Vedat; *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, TTK, Ankara, 1994.
- EMECEN, Feridun; "İrakeyn Seferi", *DİA*, C. 19, İstanbul, 1999, s. 116-117.
- EMİR, Mehmet Sait, *II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Dış Politikası*, (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Levent Ürer) İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002.
- ENGİN, Vahdettin, *II. Abdülhamid ve Dış Politika*", Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019
- ERGİN, Feridun, "Birinci Dünya Savaşı'nda ve Atatürk Döneminde Fiyatlar ve Gelirler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 3, S. 7, Kasım 1986, s. 59-84.
- EROĞLU, Cengiz ve BABUÇOĞLU, Murat ve ÖZDİL, Orhan (Edt.); *Osmanlı Vilâyet Salnamelerinde Bağdat*, ORSAM Ortadoğu Kitapları, Ankara, 2012.
- ERZOY, Mine, *Zevra Gazetesi (S.1-100)'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Erdiñç Gülcü), Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis, 2014.
- Faik Sabri, *Osmanlı Coğrafyâ-yı Tabîi ve İktisâdîsi*, Kanaat Matbası, Dersâ'det, 1333.
- GÖRÜR, Halil İbrahim, *II. Abdülhamid Dönemi'nde Irakla İlgili Hazırlanan Layihalar*, (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Bayram Nazır), Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2009, s. 79.
- GÜÇLÜAY, Sezgin, *Selçuklular Döneminde Ortadoğu'da Ticaret (XI.-XIII Yüzyıllar)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ, 1999.
- GÜNDÜZ, Tufan, "Safeviler", *DİA*, C. 35, İstanbul, 2008, s. 451-457.

- GÜNDÜZ, Tufan, “Şah İsmail”, *DİA*, C. 38, İstanbul, 2010, s. 253-255.
- GÜNDÜZ, Tufan, “Tahmasb”, *DİA*, C. 39, İstanbul, 2010, s. 413-415.
- GÜRAN, Tevfik; *Resmî İstatistiklere Göre Osmanlı Toplum ve Ekonomisi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.
- GÜREN, Tevfik, *Resmî İstatistiklere Göre Osmanlı Toplum ve Ekonomisi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.
- HALAÇOĞLU, Yusuf; “Bağdat”, *DİA*, C. 4, İstanbul, 1991, s. 433-437.
- Herodotos, *Herodot Tarihi*, (Çev. Müntekim Ökmen) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004.
- HOTİNLİ, Rauf Ahmed; “Bağdat”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979.
- İbn Havkal, *10. Asırda İslam Coğrafyası*, (Ter. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2017.
- İNALCIK, Halil, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar -IV Âyânlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016
- Jewish Agency for Palastine, *Statistical Handbook Of Middle Eastern Countries: Palestine, Cyprus, Egypt, Iraq, The Lebanon, Syria, Transjordan, Turkey*, Economic Research Institute, Jerusalem (Kudüs), 1945.
- KABACIK, Mehmet, *XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Doğu Ticareti*, (Danışman: Doç. Dr. Orhan Kılıç), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ, 2001.
- KAN, Kadir, *Abbâsîlerin Birinci Asrında Bağdat (145-232/762-847)*, (Danışman: Prof. Dr. Hüseyin Algül), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa, 2020.
- KARACA Taha Niyazi, *Sınırları Çizen Kadın İngiliz Casus Gertrude Bell*, Kronik Kitap, İstanbul 2018.

- KARACA, Taha Niyazi, *Büyük Oyun İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018.
- KARAÇAM, Şenay, 20. Yüzyıl Başlarında İngiltere'nin Ortadoğu Politikası, (Danışman: Prof. Dr. Hale Şıvgın), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Master Tezi, Ankara 2005
- KARADENİZ, Yılmaz, *İran Tarihi (1700-1925)*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2012.
- KARATAŞ, Mehmet; "Gülşen-i Hulefâ'ya Göre Bağdat Şehri", *Nazmi-zâde Murteza Gülşen-i Hulefâ Bağdat Tarihi 762-1717*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s. LV.
- KARTIN, Cengiz, *İngiliz Konsolos ve Yardımcılarının Raporlarında Kayseri (1483-1852)*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2020
- KASABA, Reşat, "İzmir", *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914)*, (Edt. Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren, Donald Quataert), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.
- KESKİN, Turan, *Dicle ve Fırat Nehirleri Üzerinde Yapılan Ticaret (1838-1914)*, (Danışman: Doç. Dr. Rahmi Deniz Özbay), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012.
- KILIÇ, Remzi, *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- KILIÇ, Remzi; "Bağdat'ın Osmanlı Hakimiyetine Girmesi ve Kanuni'nin Bağdat'taki Faaliyetleri", *İslam Medeniyetinde Bağdat* (Ed. İsmail Safa ÜSTÜN), C1. 1, MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011.
- KILIÇ, Remzi; *Osmanlı Yönetiminde Irak ve Suriye Tarihi Coğrafyası XIX. Yüzyılda İdari Yapısı*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- KİYOTAKİ, Keiko, *Ottoman Land Reform In The Province Of Baghdad*, Leiden, Boston, 2019.

- KOCABAŞOĞLU, Uygur; *Majestelerinin Konsolosları (İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları 1580-1900)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- Kolağası Ali Cevâd, *Memâlik-i Osmâniyye'nin Târîh ve Coğrafya Lügatı*, Mahmud Beg Matbaası, Dersaadet, 1313.
- KORKMAZ, Adem, *Mithat Paşa'nın Bağdat Valiliği*, (Danışman: Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005.
- KORKMAZ, Adem, *Mithat Paşa'nın Hayatı, İdari ve Siyasi Faaliyetleri*, (Danışman: Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul, 2016.
- KUBAL, Y. Ayfer, *Osmanlı-İngiliz İlişkileri ve Irak'ın Doğuşu*, İlgî Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2018.
- KURAT, Akdes Nimet, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*, Türk Tarih kurumu Basımevi, Ankara, 1953.
- KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa Sabri, "Irak", *DİA*, C. 19, İstanbul, 1999, s. 85-87.
- KÜPELİ, Özer, *Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1612-1639)*, (Danışman: Prof. Dr. İsmail Aka), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, İzmir, 2009.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., "Baltalimanı Muahedesi", *DİA*, C. 5, İstanbul, 1999, s. 38-40.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S.; *Balta Limanı'na Giden Yol: Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1850)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013.
- MALHUT, Mustafa; *I. Meşrutiyet'ten II. Meşrutiyet'e Osmanlı-İngiliz İlişkileri (18776-1914)*; (Danışman: Doç. Dr. Bilgin Çelik), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2019.
- Marco Polo, *Dünyanın Hikaye Edilişi Harikalar Kitabı*, (Ter. Işık Ergüden ve Z. Zühre İlkelen), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2019.

- MARCUS, Abraham, *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri Halep*, (Ter. Mehmet Emin Baş), Küre Yayınları, İstanbul, 2013.
- MARUFOĞLU, Sinan, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- MEMİŞ, Nevin; *19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Ekonomik Yapı ve Dış Ticaret*, (Danışman: Doç. Dr. Alaattin Kızıltan), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2008.
- Mukaddesî, Muhammed b. Ahmed, *İslam Coğrafyası (Ahşenü't-Takâsîm)*, Çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2015
- MURPHEY, Rhoads; "Kasrışîrin Antlaşması", *DİA*, C. 24, İstanbul, 2001, s. 575.
- ORHONLU, Cengiz; İŞIKSAL, Turgut, "Osmanlı Devrinde Nehir Nakliyatı Hakkında Araştırmalar Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat", *Tarih Dergisi*, C. 13, S.17-18, 1963, s. 77-102.
- ORTAYLI, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Kronik Kitap, İstanbul 2020.
- Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi*, (Haz. Ali Akyıldız-Zekeriya Kurşun), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.
- Owen Roger, *The Middle East in the Worl Economy 1800-1914*, I. B. Tauris&Co Ltd, London 1993 Roger Owen, *The Middle East in the Worl Economy 1800-1914*, I. B. Tauris&Co Ltd, London 1993.
- ÖĞÜN, Tuncay; BAŞI Halit, "Dicle-Fırat'ta Geleneksel Nehir Taşımacılığı ve I. Dünya Savaşı'nda ırak Cephesinde Kullanımı", *Journal of History Studies*, C. 8, S. 3, Eylül 2016, s. 83-109.
- ÖĞÜT, Tahir, *XVIII. ve XIX. Yüzyılda Birecik Sancağında İktisadi ve Sosyal Yapı*, (Danışman: Doç. Dr. Coşkun Çakır), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul 2008.
- ÖZDEMİR, Hacı Ahmet, "Müsta'sım-Billâh", *DİA*, C. 32, İstanbul, 2006, s. 126-127.

- ÖZEY, Ramazan, *Asya Coğrafyası*, Aktif Yayınları, İstanbul, 2002.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Osmanlı İran’ı (I); Batı İran ve Azerbaycan Tarihi Hakkında Osmanlı Tahrir Kayıtları; Coğrafi ve İdari Taksimat”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 22, S. 34, 2003, s. 83-106.
- ÖZGÜN, Cihan, *İzmir ve Artalanında Tarımsal Üretim ve Ticareti (1844-1914)*, (Danışman: Prof. Dr. Sabri Sürgevil), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2011.
- ÖZSARAY, Mustafa, “Osmanlı Belgelerinde Kullanılan Tarih Türleri”, *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 1, 2019, s. 28-41
- ÖZYÜKSEL, Murat, *Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Arba Yayınları, İstanbul, 1988.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, MEB Yayınları, İstanbul 1993.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, MEB Yayınları, İstanbul 1993.
- PAMUK, Şevket, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Para 1326-1914”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (Edt. Halil İnalcık ve Donald Quataert), C. 2, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 1053-1088.
- PAMUK, Şevket, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.
- PAMUK, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.
- PAMUK, Şevket, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017
- PAMUK, Şevket; *19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti*, Tarihi İstatistikler Dizisi C. 1, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1995.

- PAMUK, Şevket; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.
- PITCHER, Donald Edgar; *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, (Çev. Bahar Tırnakçı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019.
- QADIR, Hemn Mohammed, *Osmanlı İdaresinde Bağdat (1638-1650)*, (Danışman: Doç. Dr. Cemal Çetin), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2019.
- REYHAN, Cenk, “Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1878-1914)”, *Belleten*, C. LXIX, S. 254, Nisan, 2005.
- REYHAN, Esmâ; CENGİZ, Tülin B., *Eski Çağ Tarihi ve Uygarlığı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2015.
- SHAW, Stanford J. ve SHAW Ezel Kural; *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye Cilt II*, E Yayınları, İstanbul, 2017.
- SHAW, Stanford J., “The Ottoman Census System And Population, 1831-1914”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 9, No. 3, October 1978, s. 325-338
- SOYSAL, İsmail, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999
- ŞAHİN, İlhan ve EMECEN, Feridun; “Amasya Antlaşması”, *DİA*, C. 3, İstanbul, 1991, s. 4-5.
- ŞAHİN, Nesrin, *Osmanlı Dönemi (19. Ve 20. Yüzyıllar) Irak Vilâyetlerinde Sulama Projeleri: Sir William Willcocks ve Sir John Jackson Şirketi'nin Faaliyetleri*, (Danışman: Prof. Dr. Davut Hut), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.
- ŞEŞEN, Ramazan, “Cezire”, *DİA*, C. 7, İstanbul, 1993, s. 509-511.
- TABAKOĞLU, Ahmet, *Osmanlı Mali Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2020.
- TABAKOĞLU, Ahmet, *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul 2018.

- TIZLAK, Fahrettin, “İngiltere’nin Fırat Nehrinde Vapur İşletme Girişimi Hakkında Yeni Bilgiler (1834-1836)”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 1, 1991, s. 299-307.
- TOPRAK, Zafer, *Türkiye’de Milli İktisat 1908-1918*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.
- TUĞLACI, Pars; “Bağdat”, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Gazetesi, İstanbul, 1985.
- TURAL, Murat, “Hülâgû Ham’ın Bağdat’ı İstilas (1258) ve Tahrike Teşvik Meselesi”, *Tarih Okulu Dergisi (TİD)*, Yıl, 10, S. XXX, Haziran 2017, ss. 21-50.
- TURAN, Şerafettin, “Levant”, *DİA*, C. 27, Ankara, 2003, s. 147-145.
- TURAN, Yüksel Ahmet; “Kuruluş Döneminde Bağdat’ın Ticari Yapısı ve Ticari İlişkileri” *İslam Medeniyetinde Bağdat* (Ed. İsmail Safa ÜSTÜN), C. 1, MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011.
- ULUSOY, Recep, “Osmanlı Para Sistemi ve Bağdat Parası”, *İslam Medeniyetinde Bağdat* (Edt. İsmail Safa ÜSTÜN), C. 1, MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 507-513.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; *Osmanlı Tarihi Cilt II: İstanbul’un Fethinden Kanunî Sultan Süleyman’ın Ölümüne Kadar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2016.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; *Osmanlı Tarihi Cilt III 1. Kısım: II. Selim’in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Andlaşmasına Kadar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011.
- ÜNAL, Özkan, *Osmanlı Arşiv Kaynaklarına Göre Osmanlı-Alman Ekonomik İlişkileri (1856-1914)*, (Danışman: Prof. Dr. Şerife Yorulmaz), Mersin Üniversitesi, Sosyal bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2009.
- WONNING, Paul R.; *A Short History of the Transportation Revolution*, Mossy Feet Books, 2012.
- WOOD, Alfred C., *Levant Kumpanyası Tarihi*, (Çev. Çiğdem Erkal İpek), Doğu-Batı Yayınları, Ankara 2013.

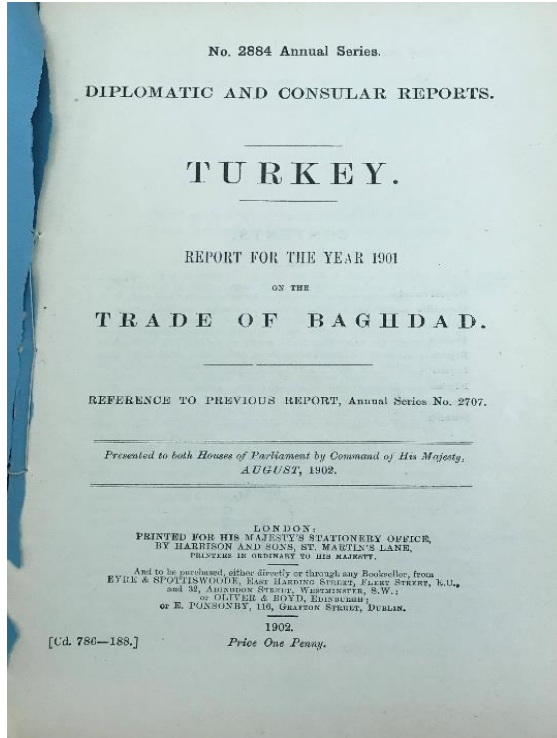
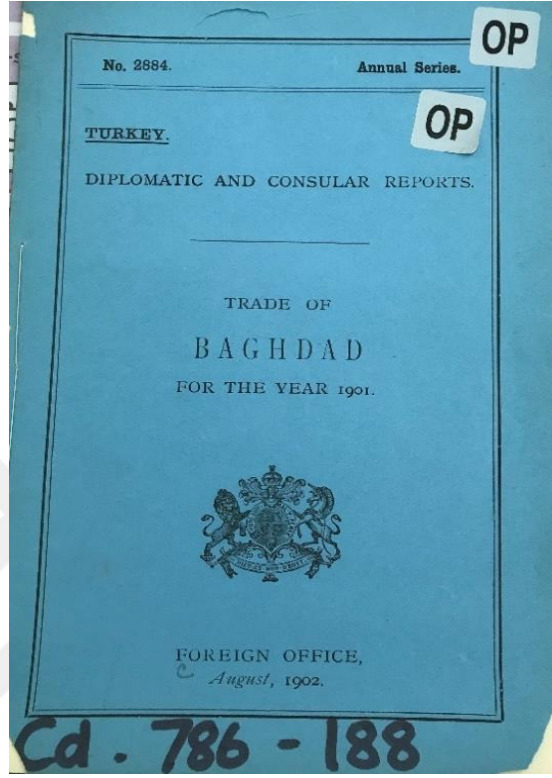
- Ya'kubî; *Ülkeler Kitabı*, Haz. Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2002.
- YANARDAĞ, M. Özgür, “19. Yüzyıl Osmanlı Devleti Para Düzeni: Kağıt Para Kullanımına Geçiş Aşamalarının İktisadi Analizi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 36, Şubat 2015, s. 918-933
- YASAMEE, Feroze A. K., *Abdulhamid'in Dış Politikası Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888*, (Çev. Yusuf Selman İnanc), Kronik Kitap, İstanbul 2018
- YILDIZ, Hakkı Dursun, “Abbasiler”, *DİA*, C. 1, İstanbul, 1988, s. 31-48.
- YILDIZ, Özlem, *Osmanlı Devleti'nde Deniz Ticareti (1908-1914)*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2014.
- YİĞİT, İsmail; “Bağdat'ın Kuruluşuyla İlgili Rivayetler Üzerine Bir Değerlendir”, *İslam Medeniyetinde Bağdat* (Ed. İsmail Safa ÜSTÜN), C. 1, MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011.
- YURDAKUL Ö. Nurcan, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?*, Kronik Kitap, İstanbul 2018.
- YURDAKUL, Nurcan, *Basra ve Bağdat'ta İngiliz Konsoloslukları (1798-1856)*, (Danışman: Prof. Dr. Zekeriya Kurşun), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul 2014.
- YUVALI, Abdülkadir, “Hülâgû” *DİA*, C. 18, İstanbul, 1998, s. 473-475.
- YÜCE, Samet, *Britanya'nın Ortadoğu Politikası ve Gertrude Bell*, Nizamiye Akademi Yayınları, İstanbul 2018.
- ZİYA, Karal Enver, *Osmanlı Tarihi V: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri 1789-1856*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2017.

İNTERNET KAYNAKLARI

- <https://www.britannica.com/topic/pound-sterling> (Erişim Tarihi: 04.06.2020)
- <https://www.nationalarchives.gov.uk/currency-converter/#currency-result> (Erişim Tarihi: 04.06.2020)
- https://www.tcmb.gov.tr/kurlar/kurlar_tr.html (Erişim Tarihi: 04.06.2020)
- <https://www.dictionary.com/browse/maund> (Erişim Tarihi:14.09.2020)
- <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/maund> (Erişim Tarihi:14.09.2020)
- <https://www.metric-conversions.org/tr/agirlik/pound-kilogram.htm> (Erişim tarihi: 09.07.2020)
- <https://www.metric-conversions.org/tr/agirlik/uzun-hundredweight-bk--kilogram.htm> (Erişim tarihi: 09.07.2020)
- <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/leather?q=leather> (Erişim Tarihi: 17.08.2020)
- <http://hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b38944> (Erişim Tarihi: 16.07.2020)
- <https://www.britishempire.co.uk/maproom/straitsettlements.htm> (Erişim Tarihi: 05.07.2021)
- <https://www.encyclopedia.com/history/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/straits-settlements> (Erişim Tarihi: 05.07.2021)
- <http://www.lugatim.com/s/pirinc> (Erişim Tarihi: 14.12.2020)
- <http://www.lugatim.com/s/şayak> (Erişim Tarihi: 14.12.2020)
- <http://www.lugatim.com/s/bezir> (Erişim Tarihi: 08.03.2021)
- <http://www.lugatim.com/s/çiriş> (Erişim Tarihi: 09.03.2021)
- <http://www.lugatim.com/s/omnibüs> (Erişim Tarihi: 04.03.2021)
- <http://www.lugatim.com/s/lokomobil> (Erişim Tarihi: 04.03.2021)

EKLER

Ek-1: Dış ve iç kapak örnekleri:



Ek-2 İçindekiler kısmı:

CONTENTS.

	PAGE
General remarks.....	3
Quarantine.....	3
Exchange.....	4
Freights.....	4
Exports.....	6
Imports.....	6
Pilgrims.....	6
Tigris navigation.....	7
Statistics.....	

Cd 786 - 188



[illegible]

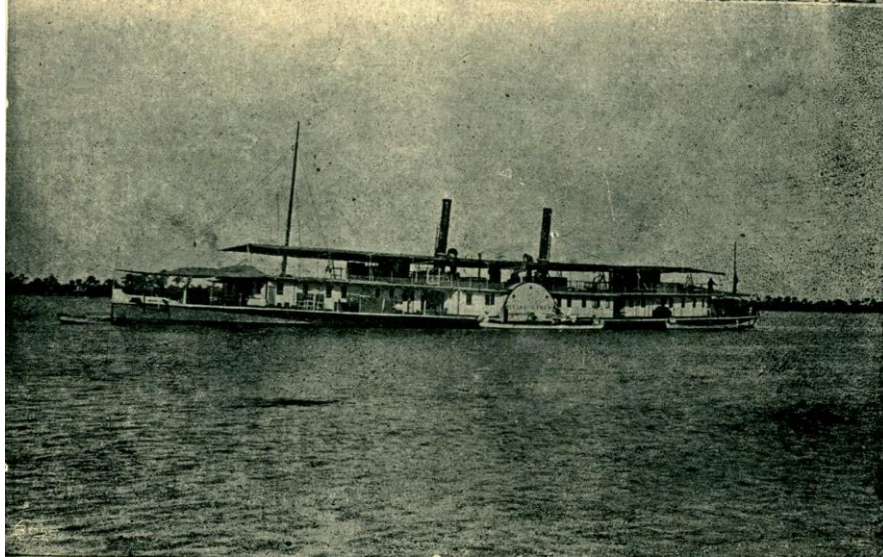
Ek-4: Basra Körfezi ile Bağdad arasını gösterir harita. (Hendesehane-i Berri-i Hümayun'da basılmıştır. (BOA. HRT. 425):



Ek-5: Dicle ve Fırat nehirleri boyunca önemli şehirleri gösteren Irak haritası:⁵³⁵



Ek-6: Dicle üzerinde çalışan, İngiliz şirketine ait SS Blossie Lynch vapuru:⁵³⁶



⁵³⁵ Camille Lyans Cola, "Precarious Empires: A Social and Environmental History of Steam Navigation on the Tigris", *Journal Of Social History*, 2016, s. 5.

⁵³⁶ Cola, s. 8.

Ek-7: Dicle kıyısında yün yüklü kelekler. (LOC: Dijital Id: <http://hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b38944> (16.07.2020):



Ek-8: Yerel nehir taşıtı küfe/kufa (önde) ve modern vapur (arkada), Bağdat, 1914. (LOC Dijital Id: <http://hdl.loc.gov/loc.pnp/cph.3b21219> 14.12.2020):



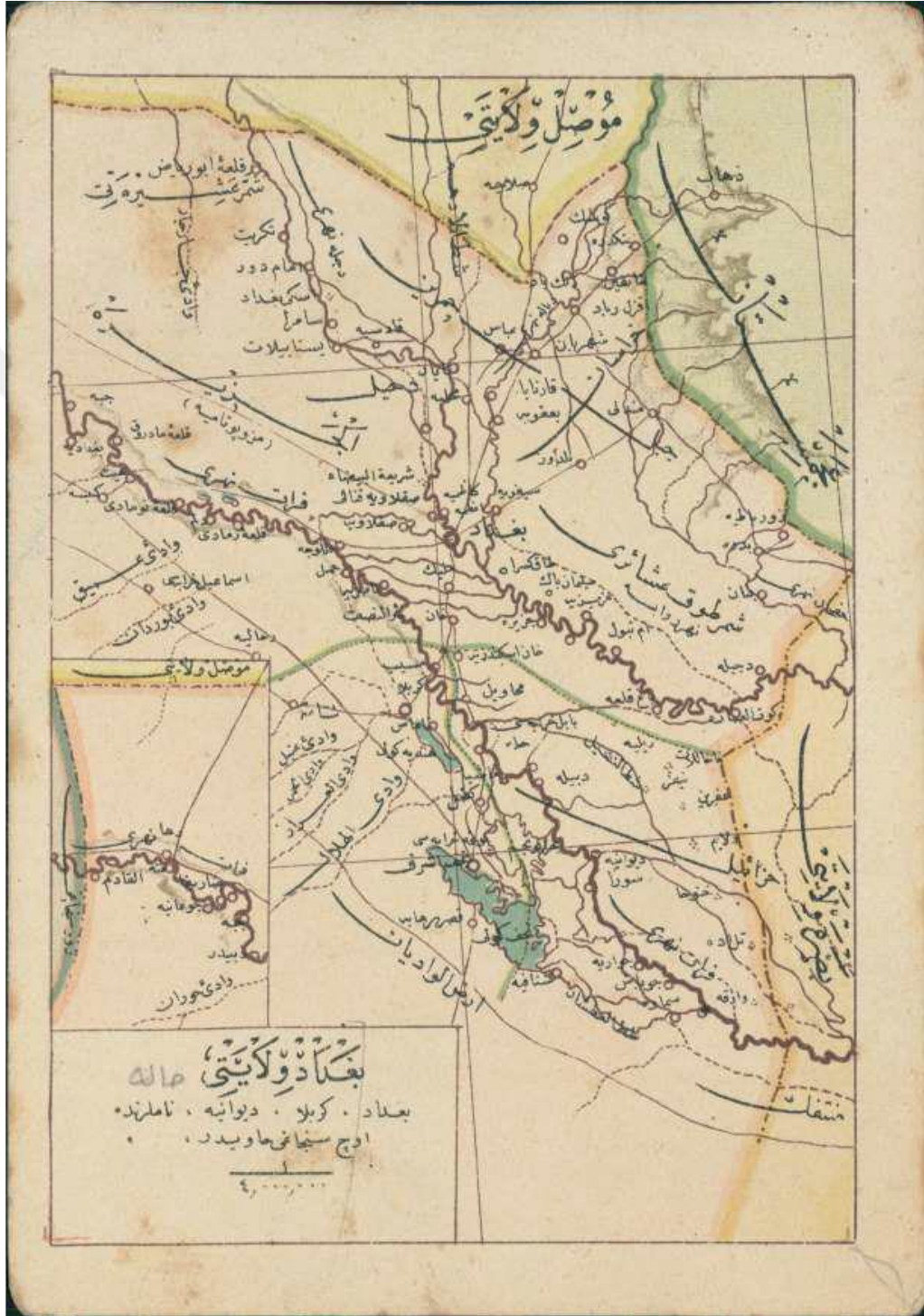
Ek-9: Dicle kıyısında yün yıkayan yerel halk, Musul. (LOC Dijital Id: <https://hdl.loc.gov/loc.pnp/matpc.13248> 14.12.2020):



Ek-10: İlkel araçlarla tarım yapan çiftçiler. (İBB Atatürk Kitaplığı Kartpostal Koleksiyonu, Krt_024520):



Ek-11: Bağdat vilâyeti haritası, kartpostal. (İBB Atatürk Kitaplığı, Kartpostallar Krt_028326):



Ek-12: 1901-1912 yılları arası denizaşırı nakliye tarifesini gösteren tablo:

Yıl	Londra-Basra		Basra-Londra		Marsilya-Basra		Basra-Marsilya		Manchester-Basra		Basra-Bombay	
	En Düşük	En Yüksek	En Düşük	En Yüksek	En Düşük	En Yüksek	En Düşük	En Yüksek	En Düşük	En yüksek	En Düşük	En Yüksek
1901	1 £ 12 s. 6 d.	2 £	10 s.	1 £ 7 s. 6 d.	1 £ 12 s. 6 d.	2 £	17 s. 6 d.	1 £ 12 s. 6 d.	-	-	-	-
1903	1 £	2 £	13 s. 6 d.	1 £ 10 s.	1 £ 17 s. 6 d.	2 £ 5 s.	1 £ 1 s.	1 £ 11 s.	-	-	-	-
1904	1 £	2 £	1 £ 10 s.	1 £ 12 s. 6 d.	1 £ 7 s. 6 d.	2 £ 5 s.	1 £ 10 s.	1 £ 12 s. 6 d.	-	2 £	-	-
1905 ⁵³⁷	1 £ 10 s.	2 £	-	1 £ 12 s. 6 d.	1 £ 10 s.	2 £	-	1 £ 10 s.	-	1 £ 15 s.	-	-
	1 £ 12 s. 6 d.	1 £ 17 s.	1 £ 10 s.	1 £ 16 s. 6 d.	1 £ 10 s.	1 £ 17 s.	1 £ 10 s.	1 £ 17 s. 6 d.	1 £ 12 s. 6 d.	1 £ 17 s.	-	-
1907	1 £ 5 s.	1 £ 10 s.	1 £	1 £ 2 s. 6 d.	1 £ 5 s.	1 £ 15 s.	14 s.	1 £	-	-	10 s. 6 d.	16 s.
1908	1 £ 5 s.	1 £ 10 s.	17 s. 6 d.	1 £ 2 s. 6 d.	1 £ 5 s.	1 £ 15 s.	1 £	1 £ 3 s. 6 d.	-	-	6 s. 8 d.	13 s. 4 d.
1909.	1 £ 5 s.	1 £ 15 s.	17 s.	1 £ 1 s.	1 £ 5 s.	1 £ 15 s.	1 £ 3 s. 6 d.	1 £ 6 s.	-	-	6 s. 8 d.	13 s. 4 d.
1910	1 £ 7 s.	1 £ 15 s.	17 s. 6 d.	1 £ 5 s.	1 £ 7 s.	1 £ 15 s.	1 £ 4 s. 6 d.	1 £ 10 s.	-	-	8 s.	17 s. 4 d.
1911	1 £ 7 s.	1 £ 17 s. 6 d.	1 £ 2 s. 6 d.	1 £ 15 s.	1 £ 7 s.	1 £ 17 s. 6 d.	1 £ 6 s.	1 £ 15 s.	-	-	18 s. 6 d.	1 £ 8 s.
1912	1 £ 7 s.	1 £ 17 s.	1 £ 2 s. 6 d.	1 £ 15 s.	1 £ 7 s.	1 £ 17 s. 7 d.	1 £ 6 s.	1 £ 15 s.	-	-	10 s. 8 d.	1 £ 10 s.

⁵³⁷ İlk satır iki İngiliz firmasından alınan okyanus nakliye ücreti iken ikinci satırdaki veriler Basra'daki ücretlerdir.

Ek-13: Bağdat'tan Avrupa ve Amerika'ya 1900 ve 1901 yılları boyunca yapılan ihracatı gösteren tablo:⁵³⁸

ÜRÜNLER	KARGO TÜRÜ	1900		1901	
		MİKTAR	FİYAT(£)	MİKTAR	FİYAT(£)
Abbas	Balya	31	620	77	1,540
Badem	Torba	185	1.388	242	1.815
Zırnık (Arsenik)	Paket/Kasa	-	-	42	55
Çekirdek	Torba	200	75	-	-
Halı	Balya	1.828	54.810	985	24.625
Acı Elma/Acıhiyar	Balya	-	-	24	40
Hurma	Torbalar	2.623	1.312	4.905	2.453
	Deriler	19.559	4.390	20.230	5.051
	Kasa/Paket	1.295	453	-	-
İlaç/Hap	Torba	240	1.800	87	609
Tüy/Kuş Tüyü	Kasa/Paket	159	3.975	65	1.320
Safra(Gall)	Torba	14,869	74.345	12.616	62.580
Saf yağ	Kasa/Paket	118	175	-	-
Doğal Gübre	Torba	1.530	230	1.873	300
Zamk/Reçine	Torba	2.749	8.935	1.359	4.416
	Kasa/Paket	3.757	52.598	4.709	63.571
Gum ammoniac and gulbanum	Kasa/Paket	70	490	32	384
Bağırsak	Kasa/Paket	647	3.235	713	3.565
Meyankökü	Balya	19.480	17.532	3.011	1.505
Tiftik	Balya	1.579	20.488	814	10.175
Eski Bakır	Deste/Yığın	274	1.920	42	1.680
Afyon	Kasa/Kutu	46	3.910	168	11.800
Pirinç	Torba	-	-	79	100
Kök?	Balya	655	1.310	199	398
Tohumlar:	Balya	-	-	341	1.032
Darı	Balya	-	-	600	265
Edra?	Balya	-	-	270	140
Susam	Torba	47	2.350	36	2.500
İpekli	Balya	47	2.350	36	2.500
Deri (işlenmemiş)	Balya	8.532	68.256	5.007	50.070
Ceviz Odunu	Parça/Tane	339	679	266	1.332
Buğday	Torba	-	-	4.559	2.477
Yün	Balya	35.110	244.938	35.656	226.863
Yün ...?	Balya	-	-	143	329
Diğer Mallar	-	-	2.150	-	580
TOPLAM	-	-	575.264	-	486,591

⁵³⁸ Foreign Office (F.O.) Annual Series No: 2884, s. 7

Ek-14: Bağdat'tan Hindistan ve Doğu Limanlarına 1900-1901 yılları boyunca yapılan ihracatı gösteren tablo⁵³⁹

ÜRÜNLER	KARGO TÜRÜ	1900				1901			
		HİNDİSTAN L.		DOĞU LİMAN		HİNDİSTAN L.		DOĞU L.	
		MİKTA R	FİYAT(£)	MİKTA R	FİYAT(£)	MİKTA R	FİYAT(£)	MİKTA R	FİYAT(£)
Badem	Torba	289	1.734	-	-	246	1.968	-	-
Antimon	Kasa/Kutu	7	18	-	-	-	-	-	-
Zırnık (Arsenik)	Kasa/Kutu	38	58	-	-	-	-	-	-
Çekirdek	Torba	-	-	-	-	80	32	-	-
Halı	Balya/De-ste	6	210	-	-	5	100	-	-
Kumaş	Balya/De-ste	-	-	-	-	85	765	-	-
	Kasa/Kutu	-	-	-	-	7	105	-	-
Kırmızı Boyası	Torba	-	-	-	-	9	90	-	-
Tarak	Kasa/Kutu	33	165	-	-	19	171	-	-
Kimyon tohumu	Torba	-	-	-	-	159	630	-	-
Hurma	Torba	57	37	-	-	2.164	1.082	43	22
	Deri	203	50	-	-	-	-	120	36
Kurutulmuş meyve	Torba	181	339	-	-	20	35	9	16
İlaç/Hap	Torba	22	132	-	-	38	152	-	-
Safra	Torba	1.008	6.060	-	-	452	2.234	15	105
Saf Yağ	Kasa/Kutu	200	300	-	-	234	510	-	-
Tahıl (Bakliyat)	Torba	3.450	1.451	-	-	2.451	1.225	-	-
Tahıl (mısır)	Torba	-	-	-	-	4.097	2.048	-	-
Mahleb	Torba	-	-	-	-	46	276	-	-
Afyon	Kasa/Kutu	-	-	626	49.870	-	-	701	45.565
Parça kumaş	Balya	95	1.960	-	-	321	3.852	-	-
Ayva Tohumu	Torba	-	-	-	-	65	195	-	-
Kuru üzüm	Torba	45	67	-	-	57	100	-	-
Salep	Torba	-	-	-	-	93	297	-	-
Tohum	Torba	357	1.305	-	-	71	145	-	-
Shors?	Kasa/Kutu	-	-	-	-	10	72	-	-

⁵³⁹ Foreign Office (F.O.) Annual Series No: 2884, s. 8-9

İpekli	Kasa/Paket	2	60	-	-	12	360	-	-
Deri	Balya	-	-	-	-	-	-	3	30
İspirto	Kasa/Kutu	5	15	-	-	49	25	17	9
Tütün	Torba	10	70	-	-	-	-	-	-
Buğday	Torba	-	-	-	-	1.569	1.098	-	-
Çeşitli Eşyalar	-	-	260	-	37	-	600	-	55
TOPLAM			14.291		49.907		18.187		45.838

Ek-15: Avrupa’da Bağdat’a 1900-1901 yıllarında ithal edilen malları gösteren tablo (Fırat Dicle Nehir Taşımacılığı Şirketi)⁵⁴⁰

ÜRÜNLER	KARGO TÜRÜ	1900		1901	
		MİKTAR	FİYAT(£)	MİKTAR	FİYAT(£)
Alkol	Damacana	261	391	190	285
Mum	Kasa/Kutu	3.396	2.243	5.900	3.540
Kumaş	Balya	77	3.008	160	7.200
Pamuk	Balya	10.649	319.470	12.500	562.500
	Kasa/Kutu	735	29.400	620	24.800
Keten	Kasa/Kutu	54	2.700	50	2.000
	Balya	76	1.900	100	2.600
Parça Kumaş	Balya	14.151	720.550	13.150	591.750
	Kasa/Kutu	671	24.735	480	16.800
Yünlü	Kasa/Kutu	34	2.040	40	1.600
	Balya	14	790	20	600
Kahve	Torba	607	1.821	2.520	7.560
Toprak Çanak	Kasa/Kutu	99	891	75	560
Cam eşya	Kasa/Kutu	1.393	14.580	660	5.445
Hırdavat	Kasa/Kutu	239	2.191	80	200
Demir eşya	Kasa/Kutu	234	2.068	130	390
Deri(işlenmiş)	Balya	298	5.960	80	1.760
Likör(içki)	Kasa/Kutu	1.039	1.503	1.130	1.525
Makineler	Kasa ve Paket	27	540	42	105
Kibrit	Kasa/Kutu	246	1.080	80	320
İlaç	Kutu ve Paket	73	292	320	2.560
İlaç ve hap	Paket	316	4.424	320	2.560

⁵⁴⁰ Foreign Office (F.O.) Annual Series No: 2884, s. 10

Satılık Mal	Kasa/Kutu	2.381	83.585	1.620	32.400
	Balya	1.827	63.945	570	17.100
Metaller					
Pirinç	Paket	69	5.175	70	280
Bakır	Paket	390	5.600	570	5.700
Demir	Yığın/Paket	2.352	4.066	4.400	3.300
Çivi	Kutu/Kasa	614	2.143	740	370
Kurşun	Levha	21	43	100	200
Kalay	Levha	800	2.200	280	1.960
Teneke	Paket/Yığın	661	1.383	400	500
Çinko	Levha	20	180	10	70
Çelik	Paket/Yığın	295	295	40	80
Kağıt	Kasa/Kutu	283	2.140	120	900
Sabun	Kasa/Kutu	540	406	250	250
	Torba	1.072	3.216	280	1.330
Şeker	Torba	3.442	6.884	50	100
	Kasa/Kutu	4.857	8.028	3.900	6.825
İplik	Kasa/Kutu	53	1.720	10	100
Twist?	Balya	-	-	250	3.750
Pencere Camı	Balya	190	152	560	560
Beyaz Kurşun	Fıçı	170	314	70	70
İplik	Balya	13	234	50	90
Diğer mallar	-	-	38.160	-	52.000
TOPLAM	-	-	1.372.446	-	1.362.035

Ek-16: Hindistan'dan Bağdat'a 1900-1901 yıllarında ithal edilen malları gösteren tablo:⁵⁴¹

Ürünler	Kargo Türü	1900		1901	
		Miktar	Fiyat(£)	Miktar	Fiyat(£)
Çin Tarçını	Torba	753	1.694	170	382
Kahve	Torba	1.014	4.056	260	845
Kuru Kireç	Paket	334	2.004	240	1.200
Abanoz	Parça/Adet	-	-	900	1.350
Gıda Tahıl	Torba	804	1.005	200	200
Zencefil	Torba	95	475	100	300
Çuval bezi/Çul	Balya	1.146	8.395	560	4.480
Kına	Sepet ve torba	865	1.070	850	1.700
Çivit	Kasa/Kutu	188	9.400	250	13.125
Satılık Eşya	Balya	1.765	18.906	370	6.475
	Kasa/Kutu	309	8.586	220	3.300

⁵⁴¹ Foreign Office (F.O.) Annual Series No: 2884, s. 11

Biber	Torba	2.509	8.020	600	3.000
Sabun	Torba	-	-	100	100
Baharat	Kasa/Kutu	238	714	10	180
Kırtasiye	Kasa/Kutu	-	-	10	30
Şeker	Torba	3.388	5.080	800	1.600
Demirhindi	Torba	559	559	-	-
Çay	Kasa/Kutu	3.825	34.425	2.200	1.100
Hint Ağacı Odunu	Kalas	-	-	150	600
Tütün	Torba	5.155	12.817	7.700	26.950
Zerdeçal	Torba	791	1.582	200	600
Diğer ürünler	-	-	3.392	-	9.000
TOPLAM	-	-	112.162	-	76.517

Ek-17: 1902-1903 yıllarında Avrupa'dan Bağdat'a yapılan ithalatı gösteren tablo:⁵⁴²

Ürünler	Kargo Türü	1902		1903	
		Miktar	Fiyat(£)	Miktar	Fiyat(£)
Alkol	Damacana	691	1.033	922	1.380
Kitap	Kasa/Kutu	-	-	136	680
Mum	Kasa/Kutu	3.527	2.163	-	-
	Paket/Koli	-	-	6.433	6.540
Kumaşlar					
Kumaş	Balya	102	4.080	-	-
	Kasa/Kutu	13	520	-	-
Kumaş ve Yünlü	Paket	-	-	139	4.865
Pamuk parça kumaş	Kasa/kutu	1.247	46.700	847	33.880
Pamuklu Parça Kumaş Ve Bükme	Balya	35.788	1.323.680	25.029	1.251.450
Keten	Kasa/Kutu	40	1.600	-	-
	Balya	104	2.704	99	3.960
Yünlüler	Balya	11	330	-	-
	Kasa/kutu	1	1.670	-	-
Kömür	Ton	1.014	2.550	-	-
Kırmızı Boya	Paket	340	4.080	-	-
	Torba	-	-	65	520
Kahve	Torba	2.045	5.750	10.790	29.670
Demir Sülfat	Paket	350	30	73	180
Seramik	Kasa/Kutu	331	1.605	29	140
Cam eşya	Kasa/Kutu	801	6.654	1.166	9.620
Hırdavat	Kasa/Kutu	4.932	7.406	5.093	7.640
Demir eşya	Kasa/Kutu	518	1.290	823	1.645
Deri	Balya	160	3.200	-	-

⁵⁴² Foreign Office (F.O.) Annual Series No: 3235, s. 6-7

	Paket	-	-	152	3.040
İçki (Likör)	Kasa/Kutu	2.861	3.585	1.108	2.215
Makine	Kasa ve Paket	240	660	375	1.875
Kibrit	Kasa/Kutu	751	2.759	1.673	5.855
İlaç ve Hap	Paket	3.156	22.320	1.284	8.990
Ticari Mal	Kasa/kutu	4.476	69.880	-	-
	Paket/Deste	3.623	77.900	-	-
Metaller					
Pirinç	Paket	73	330	352	2.815
Bakır	Paket	805	7.645	1.490	11.920
Demir	Deste/Paket	17.740	12.410	16.584	16.585
Çivi	Kasa/Kutu	673	330	1.276	960
Kurşun	Levha	11	660	-	-
Çelik	Deste/Paket	175	350	250	500
Kalay	Levha	977	10.760	381	2.860
Kalay Plaka	Deste/Paket	343	388	786	670
Kağıt ve Kırtasiye	Kasa ve Paket	1.870	7.820	389	1.555
Parafin Yağı	Kasa/Kutu	13.381	480	-	-
Boya ve Yağ	Varil/Bidon	1.290	1.935	546	820
Sabun	Varil/Bidon	1.344	1.010	-	-
	Torba	342	2.050	-	-
	Paket	-	-	444	330
Şeker	Torba	18.035	28.860	13.824	20.735
	Kasa/kutu	65.641	114.850	35.126	56.200
İplik	Kasa/kutu	14	28	12	240
Altın İplik	Kasa/Kutu	43	430	-	-
Pencere Camı	Kasa/Kutu	335	250	2.689	2.025
İpekli	Paket	-	-	49	2.940
Halat ipliği	Deste/Paket	31	60	-	-
Diğer ürünler	-	-	19.007	-	35.930
TOPLAM	-	-	1.803.802	-	1.528.230

Ek-18: 1902-1903 yılları boyunca Bağdat'tan Avrupa ve Amerika'ya yapılan ihracatı gösteren tablo:⁵⁴³

Ürünler	Kargo Türü	1902		1903	
		Miktar	Fiyat(£)	Miktar	Fiyat(£)
Abbas	Balya	124	2.480	140	2.100
Badem	Torba	63	95	56	120
Arsenik	Kasa/Kutu	240	330	51	76
Halı	Balya	982	39.280	1.228	61.400
Ebu Cehil Karpuzu	Balya	37	185	74	555
Hurma	Torba	-	-	4.753	1.900
	Kasa/Kutu	600	1.000	-	-
	Deri	-	-	15.144	7.160
İlaç	Torba	29	232	-	-
	Paket	-	-	303	2.347

⁵⁴³ Foreign Office (F.O.) Annual Series No: 3235, s. 8

Kuru yaprak ve Kına	Kasa/Kutu	44	55	-	-
Kuş Tüyü	Kasa/Kutu	41	451	59	1.475
Fes	Kasa/Kutu	-	-	17	850
Safra	Torba	6.966	30.478	10.592	52.960
Saf yağ	İki kutu paket	-	-	2.401	5.298
Doğal gübre	Torba	-	-	7.832	7.832
Zamk	Torba	1.324	5.598	787	3.148
	Kasa/Kutu	5.581	78.134	5.095	101.900
Zamk aminoasit ve gulbanum	Kasa/Kutu	26	104	30	150
Bağırsak	Kasa/Kutu	615	15.375	619	4.333
Meyan kökü	Balya	9.983	7.488	2.598	2.078
Maghat?	Deste/Paket	-	-	100	200
Tiftik	Balya	2.047	24.564	900	11.700
Afyon	Kasa/Kutu	203	13.195	31	2.170
Bezelye	Torba	-	-	66	132
Parça Kumaş	Paket	-	-	14	280
Pure?	Torba	2.097	1.048	-	-
Kamış kalem	Deste/Paket	-	-	53	424
Kök	Balya	357	1.249	189	378
Tohum	Balya	19	14	-	-
Çeşitli tohumlar	Torba	-	-	30	150
Keten tohumu	Torba	80	60	-	-
Afyon tohumu	Torba	105	66	-	-
Susam	Torba	611	335	489	416
İpek Mallar	Balya	34	2.720	-	-
İpek	Paket	-	-	40	3.600
Deri ve Post	Balya	9.818	117.816	5.913	70.956
Ceviz odunu	Parça	15	67	-	-
	Deste	-	-	18	72
Buğday	Torba	2.186	1.093	39.037	21.470
Yün	Balya	24.624	172.368	28.397	288.970
Yün toplama?	Balya	-	-	50	200
Diğer ürünler	Paketler	-	576	118	590
TOPLAM	-	-	516.816	-	652.390

Ek-19: 1902-1903 yılları boyunca Bağdat'tan Çin ve Hindistan'a yapılan ihracatı gösteren tablo.⁵⁴⁴

Ürünler	Kargo Türü	1902		1903	
		Miktar	Fiyat(£)	Miktar	Fiyat(£)
Badem	Torba	-	-	898	4.040
Anason	Torba	-	-	24	48
Fasulye	Torba	5	2	429	170
Mum	Kasa/Kutu	50	30	-	-
Halı	Balya	3	36	16	800
Kumaş	Balya	87	1.740	-	-
	Paket	-	-	43	1.125

⁵⁴⁴ Foreign Office (F.O.) Annual Series No: 3235, s. 9

Tarak	Kasa/Kutu	19	57	34	102
Kimyon Tohumu	Torba	64	28	198	295
Hurma	Deri	1.002	300	-	-
	Torba	-	-	2.135	1.065
Kurutulmuş meyve	Torba	33	66	165	412
İlaç	Torba	21	63	-	-
	Paket	-	-	154	770
Edra	Torba	-	-	45	18
Rezene	Torba	57	100	-	-
Meyve Bitkileri	Kasa/Kutu	30	2	-	-
Safra	Torba	828	3.704	755	6.040
Zamk	Paket	32	384	-	-
Keten	Torba	-	-	18	27
Meyan kökü	Torba	362	145	-	-
	Paket	-	-	1.289	450
Mahleb	Torba	63	252	61	305
Maş Fasulye	Torba	200	80	577	288
Afyon	Kasa/Kutu	777	46.620	718	46.670
Parça Kumaş	Balya	153	2.295	-	-
	Paket	-	-	175	3.500
Afyon tohumu	Torba	-	-	20	60
Ayva Tohumu	Torba	17	42	60	860
Kara Üzüm	Torba	-	-	486	780
Salep	Torba	131	1.572	80	1.400
Tohum	Torba	5	15	13	32
İpek mal	Paket	-	-	4	160
Deri	Balya	9	135	16	240
İspirto	Kasa/Kutu	61	213	57	228
Buğday	Torba	595	298	1.300	650
Diğer ürünler	-	-	258	-	860
TOPLAM	-	-	58.437	-	70.845

Ek-20: Hindistan'dan Bağdat'a 1902-1903 yıllarında yapılan ithalatı gösteren tablo.⁵⁴⁵

Ürünler	Kargo Türü	1902		1903	
		Miktar	Fiyat(£)	Miktar	Fiyat(£)
Alkali	Cwts.	54	2.800	-	-
Arpa	Cwts.	253	185	-	-
Mum	Kasa/Kutu	-	-	3.906	2.150
Çin Tarçını	Torba	2.386	5.957	-	-
	Kasa/Kutu	-	-	2.372	7.120
Kakule	Kasa/kutu	-	-	172	2.925
Kömür	Sepet	783	200	7.212	2.525
Kumaş	Balya	-	-	61	3.050
Kahve	Torba	833	2.500	1.603	5.120
Boya	Paket	-	-	179	1.075
Demir sülfat	Paket	-	-	111	280
Pamuk	Paket	-	-	300	12.000

⁵⁴⁵ Foreign Office (F.O.) Annual Series No: 3235, s. 9-10

İlaç ve tıbbi malzeme	Paket	-	-	4.027	20.135
Kuru kireç	Deste/Paket	282	1.410	549	2.745
Seramik	Paket	-	-	335	2.510
Abanoz ağacı	Parça	319	478	1.558	2.335
Un	Torba	50	60	-	-
Gıda tahıl	Torba	2.694	2.310	-	-
Zencefil	Torba	580	1.158	2.397	4.790
Cam eşya	Paket	-	-	769	7.690
Çul-Çuval bezi	Balya	2.034	9.968	1.546	12.750
Hırdavat	Paket	-	-	4.426	17.700
Kına	Paket	1.458	3.260	972	1.460
Çivit	Kasa/Kutu	494	24.700	526	31.560
Deri(işlenmiş)	Balya ve paket	-	-	136	815
İçki	Paket	-	-	1.685	2.105
Metaller					
Bakır	Deste/Paket	-	-	290	2.320
Demir	Deste/Paket	-	-	3.742	3.370
Kalay	Levha	-	-	1.587	12040
Kalay plaka	Paket	-	-	1.339	1.340
Mermer	Levha	-	-	550	80
Ticari mal	Kasa/Kutu	1.626	22.810	-	-
	Paket	-	-	3.420	20.520
Boya ve Yağ	Paket	-	-	859	645
Parafin yağ	Kasa/Kutu	-	-	23.558	11.780
Biber	Torba	3.091	12.358	4.837	24.185
Turşu	Fiçi	-	-	118	85
Parça kumaş	Balya ve Paket	-	-	3.540	35.400
Pirinç	Ton	162	4.480	-	-
İpek	Kasa/Kutu	42	2.940	-	-
	Deste/Paket	123	2.460	-	-
	Paket	-	-	47	2.115
İpek ve pamuk iplik	Kasa/Kutu	-	-	276	5.520
Baharat	Kasa/Kutu	104	2.080	-	-
Kırtasiye	Paket	-	-	701	2.805
Sabun	Paket	-	-	1.289	3.220
Şeker	Torba	10.980	21.960	2.073	3.625
Demirhindi	Torba	3.554	1.950	-	-
	Deste/Paket	-	-	2.970	1.630
Çay	Kasa/Kutu	8.063	20.155	11.883	41.595
Tütün	Torba	2.810	8.430	4.029	4.060
Zerdeçal	Torba	2.745	4.122	1.307	1.960
Twist?	Balya	1.646	18.106	4.749	52.240
Odun ve Tahta	Paket	421	170	-	-
	Parça	-	-	43.409	10.850
Diğer ürünler	Paket	-	4.170	2.501	7.500
TOPLAM	-	-	181.177	-	395.815

Ek-21: 1903-1904 Yıllarında Bağdat'tan Avrupa ve Amerika'ya yapılan ihracatı gösteren tablo.⁵⁴⁶

Ürünler	Kargo Türü	1903		1904	
		Miktar	Fiyat(£)	Miktar	Fiyat(£)
Abbas	Balya	10	2.100	43	1.200
Badem	Torba	56	120	-	-
Badem ve Kayısı	Torba	-	-	340	510
Arsenik	Kasa	51	76	-	-
	Torba	-	-	10	15
Halı	Balya	1.223	61.400	291	14.500
Ebu cehil karpuzu	Balya	74	555	-	-
	Paket	-	-	66	530
Hurma	Torba	4.753	1.900	2.520	1.260
	Deri	15.144	7.160	-	-
	2 Kasa paketi	-	-	8.020	4.415
İlaç	Paket	303	2.317	31	185
Kuş Tüyü	Kasa	59	1.475	44	440
Fes	Kasa	17	850	-	-
Safra	Torba	10.592	52.960	4.258	25.550
Saf Yağ	2 Kasa Paketi	2.401	5.208	465	1.160
Gübre	Torba	7.832	7.832	3.819	1.925
Zamk	Torba	787	3.148	775	2.710
	Kasa	5.095	101.960	4.872	78.080
Zamk Aminoasit ve Galbanum	Kasa	30	150	-	-
Bağırsak	Kasa	619	4.333	488	3.415
Meyan Kökü	Balya	2.593	2.078	6.813	5.110
Magbat?	Deste/Paket	100	200	-	-
Tiftik	Balya	900	11.700	1.949	25.335
Afyon	Kasa	31	2.170	23	1.725
Bezelye	Torba	66	132	-	-
Parça Kumaş	Paket	14	280	10	250
Kamış Kalem	Deste/Paket	53	421	-	-
Kökler	Balya	189	378	-	-
Çeşitli Tohumlar	Torba	30	150	27	30
Susam	Torba	489	416	-	-
İpek Nakış ipi	Paket	-	-	57	4.845
İpek	Paket	40	3.600	-	-
Deri	Balya	-	-	3.457	39.755
Deri ve Post	Balya	5.913	70.956	-	-
Ceviz odunu	Deste	18	72	-	-
Buğday	Torba	39.037	21.470	39.211	21.565
Yün	Balya	28.397	283.970	28.797	287.970
Yün picking?	Balya	50	200	525	2.360
Pamuk	Balya	-	-	163	1.470
Bood, dried?	Deri paketi?	-	-	227	170
Muhtelif	Paket	-	-	109	650
Diğer Ürünler	Paket	118	590	-	-
TOPLAM	-	-	652.390	-	522.180

⁵⁴⁶ Foreign Office (F.O.) Annual Series No: 3235, s. 8

Ek-22: 1903 ve 1904 yıllarında Bağdat'tan Hindistan ve Çin'e yapılan ihracatı gösteren tablo:⁵⁴⁷

Ürünler	Kargo Türü	1903		1904	
		Miktar	Fiyat(£)	Miktar	Fiyat(£)
Badem	Torba	898	4,010	835	4,590
Anason Tohumu	Torba	24	48	-	-
Arsenik/Zırnık	Paket	-	-	9	14
Fasulye	Torba	429	170	142	55
Halı	Balya	16	800	-	-
Kumaş	Paket	45	1,125	21	460
Tarak	Kasa	31	102	46	230
Kimyon Tohumu	Torba	198	295	162	245
Hurma	Paket	2,135	1,065	5,516	1,655
Kurutulmuş Meyve	Torba	165	412	24	60
İlaç	Paket	154	770	88	440
Darı	Torba	45	18	90	36
Zamk	Torba	755	6,040	418	3,760
Keten Tohumu	Torba	18	27	27	27
Meyan kökü	Torba	-	-	23	8
	Paket	1,289	450	-	-
Mahleb	Torba	61	305	-	-
Maş fasulyesi	Torba	577	288	1,597	800
Afyon	Torba	718	46,670	907	68,025
Parça Kumaş	Paket	175	3,500	129	2,580
Haşhaş Tohumu	Torba	20	60	-	-
Ayva Tohumu	Torba	60	360	39	195
Kuru Üzüm	Torba	486	730	221	330
Saleb	Torba	80	1,400	65	845
Tohumlar	Torba	13	32	29	45
İpek mallar	Paket	4	160	-	-
Deriler	Balya	16	240	14	140
İspirto	Kasa	57	288	25	65
Buğday	Torba	1,300	650	-	-
Gül Suyu	Paket	-	-	8	10
Ayakkabı	Kasa	-	-	10	50
Diğer mallar	Paket	-	860	45	225
TOPLAM	-	-	70,845	-	84,890

⁵⁴⁷ Foreign Office (F.O.) Annual Series No: 3235, s. 9

Ek 23: 1903 ve 1904 yıllarında Avrupa'dan Bağdat'a yapılan ithalatı gösteren tablo:⁵⁴⁸

Ürünler	Kargo Türü	1903		1904	
		Miktar	Fiyat(£)	Miktar	Fiyat(£)
Alkol	Damacana	922	1,380	75	115
Kitaplar	Kasa/Kutu	136	680	50	250
Mum	Paket	6,433	3,540	6,191	3,405
Kumaşlar					
Kumaş ve Yünlüler	Paket	139	4,865	69	2,415
Pamuk Kumaşlar	Kasa	847	33,880	4,987	22,440
Pamuk ve twist	Balya	25,029	1,251,450	26,730	1,336,500
Keten	Balya	99	3,960	207	8,280
Kömür	Ton	-	-	599	3,145
Kırmızı Boyası	Torba	65	520	4	90
Kahve	Torba	10,790	29,670	2,814	8,440
Demir Sülfat	Paket	73	180	-	-
Toprak eşya	Kasa	29	140	-	-
	Paket	-	-	176	880
Cam eşya	Paket	-	-	644	6,440
	Kasa	1,166	9,620	-	-
Metal eşya	Kasa	5,093	7,640	-	-
	Paket	-	-	1,538	2,690
Demir eşya	Paket	-	-	1,231	2,460
	Kasa	823	1,645	-	-
Deri	Paket	152	3,040	214	4,710
İçki	Paket	-	-	759	1,520
	Kasa	1,108	2,215	-	-
Makineler	Paket	375	1,875	144	720
Kibrit	Kasa	1,673	5,855	802	2,810
Tıbbi malzeme ve ilaç	Paket	1,284	8,990	1,118	7,270
METALLER					
Pirinç	Paket	352	2,815	-	-
Bakır	Paket	1,490	11,920	6,152	50,750
Demir	Paket/Demek	16,584	16,585	15,321	11,490
Demir Çivi	Kasa	1,276	960	1,806	1,800
Bakır Levha	Paket	-	-	742	6,120
Çelik	Paket/Demet	250	500	-	-
Kalay	Levha/Plaka	381	2,860	230	1,840
Kalay Plaka	Demet ve Paket	786	670	1,615	1,370
Kağıt ve Kırtasiye	Paket	389	1,555	1935	6,770
Boya ve Yağ	Fıçı ve Bidon	546	820	1,056	1,320
Sabun	Paket	444	330	943	710
Şeker	Torba	13,824	20,735	29,926	67,330
	Kasa	35,126	56,200	52,642	105,285
İplik	Kasa	12	240	5	75
Pencere Camı	Kasa	2,698	2,025	1,674	1,340
İpekli	Paket	49	2,940	31	1,860
Erzak	Paket	-	-	2,292	5,155
Diğer mallar	Paket	-	35,930	356	285
TOPLAM	-	-	1,528,230	-	1,678,080

⁵⁴⁸ Foreign Office (F.O.) Annual Series No: 3235, s. 10

Ek-24: 1903 ve 1904 yıllarında Hindistan'dan Bağdat'a yapılan ithalatı gösteren tablo:⁵⁴⁹

Ürünler	Kargo Türü	1903		1904	
		Miktar	Fiyat(£)	Miktar	Fiyat(£)
Mum	Kasa	3,906	2,150	13	7
Çin Tarçını	Kasa	2,372	7,120	1,033	2,550
Kakule	Kasa	172	2,925	315	5,355
Odun kömürü	Sepet	7,212	2,525	7,109	1,780
Kumaş	Balya	61	3,050	50	2,250
Kahve	Torba	1,603	5,210	315	1,260
Boya	Paket	179	1,075	-	-
Demir Sülfat	Paket	111	280	-	-
Pamuk	Paket	300	12,000	-	-
İlaç v tıbbi malzeme	Paket	4,027	20,135	3,917	19,585
Kuru kireç	Paket	549	2,745	182	725
Toprak eşya	Paket	335	2,510	-	-
Abanoz ağacı	Parça	1,558	2,335	1,364	2,780
Zencefil	Torba	2,397	4,790	1,348	2,695
Cam Eşya	Paket	769	7,690	501	4,510
Çuval bezi	Balya	1,546	12,750	1,500	15,000
Metal Eşya	Paket	4,126	17,700	3,479	13,915
Kına	Paket	972	1,460	562	2,240
Çivit	Kasa	526	31,560	988	59,280
Deri	Paket	136	815	56	1,120
İçki	Paket	1,685	2,105	283	425
METALLER					
Bakır	Paket	290	2,320	-	-
Demir	Paket	3,742	8,370	-	-
Kalay	Levha	1,587	12,040	1,902	14,365
Kalay Plaka	Paket	1,339	1,340	70	70
Mermer	Levha	550	80	-	-
Ticari Eşya	Paket	3,420	20,520	2,489	12,440
Boya ve Yağ	Paket	859	645	687	515
Parafin Yağı	Kasa	23,558	11,780	12,298	4,920
Biber	Torba	4,837	24,185	2,684	13,420
Turşu	Fıçı	118	58	-	-
Parça Kumaş	Paket	3,540	35,400	2,359	23,590
Erzak	Paket	-	-	951	2,380
İpek	Paket	47	2,115	37	1,480
İpek ve Pamuk İplik	Kasa	276	5,520	88	1,585
Kırtasiye	Paket	701	2,805	985	3,940
Sabun	Paket	1,289	3,220	1,137	3,980
Şeker	Torba	2,073	3,625	2,003	4,505
Hint Hurması	Paket	2,970	1,630	2,858	2,860
Çay	Kasa	11,883	41,595	11,000	33,000
Tütün	Torba	4,029	8,060	4,821	9,640
Zerdeçal	Torba	1,307	1,960	500	750
Twist?	Balya	4,749	52,240	2,826	31,085
Tahta ve Kalas	Parça	43,409	10,850	10,505	1,315
Taş	Parça	-	-	5,300	530
Kurşun	Levha	-	-	902	990
Demir Eşya	Paket	-	-	6,523	32,615
Diğer Mallar	Paket	2,501	7,500	216	650
TOPLAM	-	-	395,815	-	335,982

⁵⁴⁹ Foreign Office (F.O.) Annual Series No: 3235, s. 11

Ek-25: Avrupa'dan Bağdat'a 1904-1905 yılları boyunca yapılan ithalatı gösteren tablo:⁵⁵⁰

Ürünler	Kargo Türü	1904		1905	
		Miktar	Fiyat(£)	Miktar	Fiyat(£)
Alkol	Damacana	75	115	-	-
Kitap	Kasa/Kutu	50	250	7	28
Mum	Paket	6191	3.405	8.833	5.300
Halı	Balya	-	-	11	165
Kumaşlar					
Kumaş ve Yünlü	Paket	69	2.415	84	2.520
Pamuk Parça Kumaş	Kasa	4.987	22.440	21.828	867.450
Pamuk ve Örgü(twist)	Balya	26.730	1.336.500	-	-
Keten	Balya	207	8.280	118	2.124
Kömür	Ton	899	3.145	1.337	4.011
Kırmızı Boyası	Torba	4	90	-	-
Kahve	Torba	2.814	8.440	4.034	16.136
Boya	Paket	-	-	300	1.200
Seramik Eşya	Paket	176	880	25	150
Cam Eşya ve Pencere Camı	Paket	-	-	1.982	12.597
Cam Eşya	Paket	664	6.440	-	-
Altın İplik	Kasa	-	-	6	72
Çuval Bezi	Balya	-	-	6	48
Hırdavat	Paket	1.538	2.690	723	10.845
Demir Eşya	Paket	1.231	2.460	-	-
Demir Eşya ve Demir	Paket	-	-	34.186	26.573
Kurşun	Paket	-	-	155	852
Deri	Paket	214	4.710	193	4.825
Likör	Paket	759	1.520	1.605	3.210
Makineler	Paket	144	720	-	-
Dikiş makinesi	Kasa	-	-	213	844
Kibrit	Kasa	802	2.810	1.737	6.079
İlaç ve Tıbbi Malzeme	Paket	1.118	7.270	1.600	6.400
Metaller					
Bakır	Paket	6.152	50.750	77	1.001
Demir	Paket/Demet	15.321	11.490	-	-
Demir Çivi	Kasa	1.806	1.800	696	1.044
Bakır Plaka	Paket	742	6.120	-	-
Çelik	Paket/Demet	-	-	1.085	2.170
Kalay	Plaka	230	1.840	-	-
Teneke Levha	Demek-Paket	1.615	1.370	-	-
Belirtilmeyen Mal	Paket	-	-	1.335	26.220
Kağıt ve Kırtasiye	Paket	1.935	6.770	22	440
Boya ve Yağ	Varil ve Bidon	1.056	1.320	491	614
Parafin Yağı	Kasa	-	-	300	120
Tahta ve Odun	Parça	-	-	58	87
Tohum	Torba	-	-	60	120
Sabun	Paket	943	710	278	1.451
Şeker	Torba	29.926	67.330	40.528	85.850
	Kasa	52.642	105.285	-	-
Çay	Kasa	-	-	20	60
İplik	Kasa	5	75	-	-
Pencere Camı	Kasa	1.674	1.340	-	-
İpek	Kasa	-	-	4	120

⁵⁵⁰ F.O. Annual Series No: 3663, s. 7

İpekli	Paket	31	1.860	-	-
Erzak	Paket	2.292	5.155	295	1.180
Diğer Mallar	Paket	356	285	311	1.244
TOPLAM	-	-	1.678.080	-	1.093.150

Ek-26: Hindistan'dan Bağdat'a 1904-1905 yılı boyunca yapılan ithalatı gösteren tablo:⁵⁵¹

Ürünler	Kargo Türü	1904		1905	
		Miktar	Fiyat(£)	Miktar	Fiyat(£)
Kitap ve Kağıt	Kasa	-	-	2.305	9.220
Mum	Kasa	13	7	-	-
Çin Tarçını	Kasa	1.033	2.580	1.086	4.344
Kaküle	Kasa	315	5.355	164	2.460
Halı	Balya	-	-	83	1.660
Kömür/Odun Kömürü	Sepet	7.109	1.780	1.848	369
Kumaş	Balya	50	2.250	44	1.100
Kahve	Torba	315	1.260	3.254	14.643
Boya	Paket	-	-	254	762
Pamuk İplik	Balya	-	-	821	13.136
İlaç ve Tıbbi Malzeme	Paket	3.917	19.585	4.059	28.413
Kuru Kireç	Paket	182	725	248	1.240
Abanoz Ağacı	Parça	1.364	2.730	-	-
Zencefil	Torba	1.348	2.695	730	2.920
Cam Eşya	Paket	501	4.510	-	-
Cam Eşya ve Pencere Camı	Paket	-	-	965	2.957
Altın İplik	Kasa	-	-	13	195
Tahıl ve Un	Torba	-	-	117	175
Çuval Bezi	Balya	1.500	15.000	2.286	18.288
Hırdavat	Paket	3.479	13.915	1.624	19.488
Kına	Paket	562	2.240	945	1.890
Çivit	Kasa	988	59.280	567	34.020
Deri	Paket	56	1.120	154	1.540
Likör	Kasa	283	425	686	1.372
Metaller					
Bakır	Paket/Demet	-	-	165	1.495
Demir ve Demir Eşya	Paket/Demet	-	-	2.701	13.505
Demir Eşya	Paket	6.523	32.615	-	-
Kurşun	Plaka	902	990	672	3.696
Kalay	Plaka	1.902	14.265	467	2.312
Teneke Levha	Paket	70	70	-	-
Taş	Parça	5.300	530	-	-
Belirtilmemiş Mallar	Paket	2.489	12.440	4.195	25.170
Boya ve Yağ	Paket	6.887	515	448	448
Parafin Yağı	Kasa	12.298	4.920	28.552	11.421
Biber	Torba	2.684	13.420	2.745	12.352
Turşu ve Konserve	Fıçı	-	-	133	266
Parça Kumaş	Paket	2.359	23.590	6.750	101.250
Erzak	Paket	951	2.380	289	867
Nişadır	Paket	-	-	63	472
İpek	Kasa	37	1.480	91	5.460
İpek ve Pamuk İplik	Kasa	37	1.480	91	5.460

⁵⁵¹ F.O. Annual Series No: 3663, s. 8

Sabun	Paket	1.137	3.980	457	2.056
Kırtasiye	Paket	985	3.940	-	-
Şeker	Torba	2.003	4.505	-	-
Şeker ve Şekerleme	Torba	-	-	16.285	34.223
Demirhindi	Paket/Demet	2.858	2.860	3.874	8.092
Çay	Kasa	11.000	33.000	14.163	42.489
Tütün	Torba	4.821	9.640	9.985	22.466
Zerdeçal	Torba	500	750	234	526
Twist	Balya	2.826	31.085	5.855	58.550
Odun ve Tahta	Parça	10.505	1.315	45.185	5.648
Diğer Mallar	Paket	216	650	1.421	4.263
TOPLAM	-	-	335.982	-	517.219

Ek 27: 1904-1905 yılları boyunca Bağdat'tan Avrupa ve Amerika'ya yapılan ihracatı gösteren tablo:⁵⁵²

Ürünler	Kargo Türü	1904		1905	
		Miktar	Fiyat(£)	Miktar	Fiyat(£)
Abbas	Balya	48	1.200	27	648
Badem	Torba	-	-	166	830
Badem ve Kayısı	Torba	340	510	-	-
Zırnık	Torba	10	15	-	-
Boncuk	Balya	-	-	18	271
Halı	Balya	291	14.550	472	23.600
Ebu Cehil Karpuzu	Balya	-	-	-	-
	Paket	66	530	44	286
Hurma	Torba	2.520	1.260	34.650	20.718
	2 Kasa Paket	8.029	4.415	-	-
İlaç	Paket	31	185	471	3.768
Kuş Tüyü	Kasa	44	440	29	435
Kürk	Kasa	-	-	2.208	1.325
Safra	Torba	4.258	25.550	2.174	14.131
Saf Yağ	2 Kasa Paket	465	1.160	225	675
Guano	Torba	3.849	1.925	-	-
Zamk	Torba	775	2.710	5.703	82.136
	Kasa	4.872	73.080	-	-
Zamk Amonyak ve Galbanum	Kasa	-	-	62	310
Bağırsak	Kasa	488	3.415	449	8.800
Meyan Kökü	Balya	6.813	5.110	294	74
Maghat?	Demet	-	-	217	1.085
Tiftik	Balya	1.949	25.335	1.113	17.808
Afyon	Kasa	23	1.725	5	650
Çeşitli Tohumlar	Torba	27	30	-	-
Parça Kumaş	Paket	10	250	-	-
Keten Tohumu	Torba	-	-	56	45
Susam Tohumu	Torba	-	-	80	80
İpek Nakış	Paket	57	4.845	44	4.400
Deri	Paket	3.457	39.755	-	-
Deri ve Post	Balya	-	-	5.677	85.155
Buğday	Torba	39.211	21.565	14.406	8.644
Yün	Balya	28.797	287.970	32.304	338.844
Yün Pickings?	Balya	525	2.360	-	-
Pamuk	Balya	163	1.470	-	-
Blood, dried	2 Kasa Paket	227	170	31	23

⁵⁵² F.O. Annual Series No: 3663, s. 9

Çeşitli Eşyalar	Paket	109	650	271	2.708
TOPLAM	-	-	522.180	-	617.449

Ek-28: 1904-1905 Yılları Boyunca Bağdat'tan Hindistan ve Çin'e Yapılan İhracatı gösteren tablo.⁵⁵³

Ürünler	Kargo Türü	1904		1905	
		Miktar	Fiyat(£)	Miktar	Fiyat(£)
Badem	Torba	835	4.590	577	2.885
Zırnık	Torba	9	14	15	23
Fasulye	Paket	142	55	253	127
İnşa Malzemesi	-	-	-	16	100
Bez	-	21	460	-	-
Tarak	Kasa	46	230	41	205
Kimyon Tohumu	Torba	162	245	73	110
Hurma	Paket	5.516	1.655	13.865	8.311
Kurutulmuş Meyve	Torba	24	60	59	59
İlaç	Paket	88	440	37	185
Darı	Torba	90	36	-	-
Safra	Torba	418	3.760	913	5.934
Gavzaban	Torba	-	-	14	35
Yulaf Tohumu	Torba	-	-	588	294
Keten Tohumu	Torba	27	27	23	17
Meyan Kökü	Torba	23	8	-	-
Kudret Helvası?	Torba	-	-	7	14
Maş Fasulyesi	Türbe	1.597	800	358	129
Afyon	Kasa	907	68.025	237	30.810
Parça Kumaş	-	129	2.580	54	1.080
Erzak	Paket	-	-	15	45
Ayva Tohumu	Torba	39	195	-	-
Kuru Üzüm	-	221	330	10	18
Gül Suyu	Paket	8	10	-	-
Salep	Torba	65	845	47	611
Tohum	Torba	19	45	87	174
Susam	Torba	-	-	22	22
Deri	Balya	14	140	213	3.195
Baharat	Torba	-	-	11	14.340
İspirto	Kasa	25	65	36	90
Şekerleme	Kasa	-	-	4	20
Ayakkabı	Kasa	10	50	-	-
Tütün	Torba	-	-	8	24
Buğday	Torba	-	-	6.703	4.022
Yün	Balya	-	-	425	4.862
Diğer Mallar	Paket	45	225	89	426
TOPLAM	-	-	84.890	-	78.167

⁵⁵³ F.O. Annual Series No: 3663, s. 10

Ek-29: 1906-1907 yılları boyunca Hindistan, Çin ve İran Körfezi’nden Bağdat’a yapılan ithalatı gösteren tablo.⁵⁵⁴

Ürünler	Kargo Türü	1906		1907	
		Miktar	Fiyat(£)	Miktar	Fiyat(£)
Şap	-	-	-	141	423
Kitap ve Kağıt	Paket	72	188	25	22
Kafur	Paket	-	-	89	258
Mum	Kasa	-	-	196	122
Kakule	Torba	275	4.125	18	216
Halı	Balya	110	5.500	77	2.310
Çin Tarçını	Kasa	1.549	1.549	3.104	9.312
Odun Kömürü	Sepet	7.082	2.655	812	244
Bez	Paket	-	-	19	98
Karanfil	Torba	-	-	58	510
Hindistan Cevizi	Torba	-	-	135	405
Kahve	Torba	1.097	3.840	109	354
Boya	Kasa	151	378	76	2.660
Pamuk İplik	Kasa	-	-	198	5.726
Deniz Kabuğu	Torba	-	-	22	44
Çatal Bıçak Takımı	Kasa	-	-	50	500
İlaç ve Tıbbi Malzeme	Paket	3.688	35.110	6.372	25.463
Kuru Kireç	Sepet	54	324	345	2.070
Toprak Eşya	Kasa	354	2.124	250	1.500
Abanoz Ağacı	Parça	1.761	2.541	1.326	5.304
Emaye Eşya	Kasa	-	-	98	490
Un	Torba	-	-	169	169
Mobilya	Paket	-	-	93	93
Cam Eşya	Kasa	-	-	537	2.167
Cam Eşya ve pencere Camı	Kasa	579	2.026	-	-
Zencefil	Torba	207	1.242	202	1.212
Altın İplik	-	10	130	-	-
Tahıl ve Un	Torba	90	135	-	-
Çuval Bezi	Balya	2.038	20.380	2.467	24.670
Hırdavat	Kasa	273	881	791	7.910
Kına	Sepet	849	1.698	948	1.896
Çivit	Kasa	288	14.400	925	34.225
Mücevher	Paket	133	817	173	1.344
Deri	Paket	97	1.176	126	1.169
Metaller					
Pirinç Eşya	Paket	-	-	48	336
Bakır	Paket	83	1.411	120	1.200
Demir ve Demir eşya	Paket	2.513	1.503	-	-
Demir Eşya	Paket	-	-	4.312	4.312
Kurşun	Levha	685	1.370	350	700
Kalay	Levha	697	9.061	1.416	14.160
Kalay Plaka	Paket	-	-	643	643
Nikel Kaplama Tel	-	-	-	10	70
Ticari Mal (belirsiz)	Paket	1.074	7.590	1.788	10.728
Yağ(Petrol)	Bidon	-	-	33	33
Boya	Fıçı	-	-	60	60
Boya ve Yağ	-	363	363	-	-
Biber	Torba	4.386	24.123	3.66	10.848

⁵⁵⁴ F.O. Annual Series No: 4073, s. 8-9.

Fotoğraf Malzemesi	Paket	-	-	39	136
Turşu	Fıçı	-	-	131	200
Turşu ve Konserve	-	73	146	-	-
Parça Kumaş	Paket	3.805	46.270	7.700	115.115
Tahta ve Odun	Parça	29.565	4.434	82.812	8.281
Konserve	Kasa	-	-	96	144
Erzak	Kasa	516	1.462	209	627
Cıva	Şişe	-	-	22	110
Pirinç	Torba	-	-	128	128
Sal Amonyak	Fıçı	147	1.176	63	504
İpek	Paket	3.829	29.575	2.923	14.834
İpek Mendil	Paket	-	-	25	264
Sabun	Kasa	749	2.996	499	1.996
Kırtasiye	Kasa	-	-	32	180
Şeker	Torba	-	-	5.142	6.427
Şeker ve Şekerleme	Torba	11.389	18.507	-	-
Şekerleme	Torba	-	-	992	1.488
Demirhindi	Paket	8.834	3.500	4.988	2.743
Çay	Kasa	6.799	24.136	19.423	72.836
Tütün	Torba	5.412	10.824	8.439	16.878
Zerdeçal	Torba	967	1.450	1.744	2.616
Twist?	Balya	4.213	42.130	5.129	102.580
Giyim Eşyası	Paket	111	226	141	583
Diğer Mallar	-	1.099	2.967	1.057	2.429
TOPLAM	-	-	337.142	-	527.399

Ek-30 1906-1907 yılları boyunca Bağdat'tan Çin ve Hindistan'a yapılan ihracatı gösteren tablo.⁵⁵⁵

Ürünler	Kargo Türü	1906		1907	
		Miktar	Fiyat(£)	Miktar	Fiyat(£)
Abbas	Balya	10	70	3	30
Badem	Torba	732	2.232	601	3.606
Arsenik	Torba	9	36	21	31
Fasulye	Torba	1.582	1.187	690	241
Halı	Balya	2	80	3	60
Tarak	Kasa	60	1.200	17	204
Kimyon Tohumu	Torba	-	-	170	170
Hurma	Torba	31.527	17.429	6.612	4.959
	Deri?	-	-	1.806	1.174
Kurutulmuş Meyve	Torba	-	-	5	5
İlaç	Paket	68	680	304	304
Darı	Torba	1.103	331	-	-
Rezene Tohumu	Torba	-	-	209	209
Safra	Torba	1.352	6.760	1.110	6.660
Gavzaban	Torba	-	-	28	56
Zamk	Torba	98	1.176	-	-
Kitre	Kasa	-	-	27	216
Yulaf Tohumu	Torba	-	-	1.705	852
Mercimek	Torba	-	-	317	317
Keten Tohumu	Torba	-	-	-	-

⁵⁵⁵ F.O. Annual Series No: 4073, s. 11-12

Mahlep	Torba	23	92	-	-
Maş Fasulyesi	Torba	1.377	688	723	361
Afyon	Kasa	902	67.650	1.180	82.600
Bezelye	Torba	-	-	200	200
Parça Kumaş	Paket	-	-	23	230
Erzak	Kasa	-	-	-	-
Ayva Çekirdeği	Torba	-	-	69	276
Kuru Üzüm	Torba	77	115	15	22
Gül suyu	Paket	-	-	8	8
Salep	Torba	19	228	76	912
Tohumlar	Torba	376	300	13	13
Susam	Torba	-	-	55	55
Deriler	Balya	13	55	16	320
Baharat	Torba	-	-	-	-
Çeşitli Eşyalar	Paket	487	852	15	300
Tütün	Torba	-	-	14	35
Buğday	Torba	59.340	23.637	61.183	45.887
Yün	Balya	814	8.954	289	2.890
TOPLAM		-	134.252	-	153.203

Ek-31: 1906-1907 yılları boyunca Bağdat'tan Avrupa ve Amerika'ya yapılan ihracatı gösteren tablo.⁵⁵⁶

Ürünler	Kargo Türü	1906		1907	
		Miktar	Fiyat(£)	Miktar	Fiyat(£)
Abbas	Balya	3	72	4	80
Albumen	Kasa	6	100	17	85
Badem	Torba	611	4.150	368	2.208
Anason Tohumu	Torba	-	-	54	54
Kayısı Çekirdeği	Torba	-	-	85	425
Arsenik	Torba	93	196	132	198
Fasulye	Torba	111	70	-	-
Zift	Torba	-	-	100	100
Kan, Kurutulmuş	2 Kasa Paket	-	-	79	40
Kemik	Paket	51	50	290	290
Halı	Balya	686	30.870	795	31.800
Hint Tohumu	Torba	-	-	113	66
Ebu Cehil Karpuzu	Paket	193	388	681	2.383
Bakır (Eski)	-	268	2.400	188	413
Kimyon Tohumu	Torba	-	-	563	563
Hurma	Torba	21.097	7.228	4.032	3.024
	Deri?	-	-	19.141	12.442
	Kasa	-	-	13.981	4.893
İlaç	Paket	283	600	56	112
Darı	Torba	-	-	5.183	1.814
Kuş Tüyü	Kasa	27	800	43	860
Rezene tohumu	Torba	-	-	65	65
Gavzaban	Torba	-	-	35	175
Safra	Torba	7.433	32.517	6.082	36.492
Saf Yağ	2 Kasa Paket	37	100	640	1.440
Zamk	Torba	5.561	84.792	455	1.365
Kitre	Torba	-	-	3.471	27.768

⁵⁵⁶ F.O. Annual Series No: 4073, s. 13-14.

Bağırsak	Kasa	436	8.720	329	6.580
Meyan Kökü	Balya	643	290	1.52	915
Maghat?	Paket	-	-	89	623
Darı Tohumu	Torba	-	-	2.389	2.986
Afyon	Kasa	2	160	15	1.050
Pure?	Paket	222	140	4.180	2.090
Tohumlar					
Susam	Torba	1.000	1.110	8.349	8.349
Çeşitli	Torba	312	400	-	-
İpek	Paket	20	420	10	100
Deri ve Post	Balya	7.028	126.504	6.813	102.195
Çeşitli Eşya	-	297	500	62	124
Tütün	Torba	-	-	80	160
Buğday	Torba	66.082	29.660	95.206	71.404
Ceviz Odunu	Paket	-	-	43	129
Yün	Balya	32.535	356.373	21.160	211.600
Yün Toplama(Pickings?)	Balya	-	-	321	1.605
Yumurta Sarısı	Fıçı	24	280	70	420
TOPLAM	-	-	713.140	-	557.085

Ek-32: 1906-1907 yıllarında Avrupa'dan Bağdat'a yapılan ithalatı gösteren tablo.⁵⁵⁷

Ürünler	Kargo türü	1906		1907	
		Miktar	Fiyat(£)	Miktar	Fiyat(£)
Kitap	Kasa	28	114	26	104
Mum	-	2.537	1.528	3.569	2.230
Çimento/Tutkal	Fıçı	-	-	10	10
Kumaşlar					
Kumaş ve Yünlüler	Paket	535	15.430	-	-
Pamuk Parça Kumaş	-	20.220	821.780	35.182	1.406.760
Pamuk ve Örne(twist)	-	2.649	52.980	-	-
Keten	Balya	113	226	237	3.318
Kömür	Ton	1.706	5.118	1.308	3.924
Kırmızı Boyası	Torba	24	540	209	2.090
Kahve	-	5.434	19.019	7.863	25.554
Boya	Kasa	1.338	4.908	1.903	6.660
Pamuk İplik	-	-	-	68	1.821
Toprak Eşya	-	128	768	121	726
Cam Eşya	-	-	-	1.162	4.648
Cam Eşya ve Pencere Camı	-	4.994	17.479	-	-
Altın İplik	-	46	230	14	70
Demir Eşya	Paket	4.434	66.510	758	9.096
Mücevher	Kasa	634	4.433	90	859
Dantel	Paket	-	-	62	356
Kurşun	-	246	492	-	-
Deri	Balya	140	2.231	350	7.000
Likor, İspirto	Paket	1.901	3.801	3.641	7.282
Tomruk	Parça	15	270	-	-
Makine	Paket	108	2.280	320	6.400
Makine, Dikiş	Kasa	389	1.361	224	896
Kibrit	-	1.856	6.491	2.790	9.765

⁵⁵⁷ F.O. Annual Series No: 4073, s. 15-16.

İlaç ve Tıbbi Malzeme	Paket	510	2.040	2.261	9.044
Metaller					
Bakır	Paket	102	1.734	182	1.820
Demir	-	33.762	19.355	21.066	21.066
Demir Çivi	Kasa	2.297	3.445	2.590	3.885
Nikel Kaplı Tel	Kasa	-	-	10	70
Çelik	Paket	1.002	1.503	282	423
Kalay Levha	Paket	381	4.953	-	-
Ticari Mal	-	1.540	50.800	3.587	21.522
Müzik Enstrümanı	Paket	-	-	50	335
Kağıt ve Kırtasiye	-	2.643	25.902	5.998	30.290
Boya ve Yağ	Paket	1.092	1.638	1.424	1.424
Parafin Yağı	Kasa	40.110	20.055	29.920	11.968
Tahta	Paket	1.505	418	140	35
Erzak	Kasa	766	3.830	854	4.270
Tohum	Torba	-	-	931	1.862
İpek	Kasa	92	4.325	77	3.320
Sabun	Paket	983	3.932	1.717	6.868
Şeker	Torba ve Kasa	213.596	347.193	101.540	157.009
Pencere Camı	Kasa	-	-	1.774	1.774
Yünlü	Kasa	-	-	418	4.180
Diğer Mallar	-	1.303	1.268	1.640	2.284
TOPLAM	-	-	1.520.707	-	1.784.981

Ek-33: 1906-1908 Yılları arası başlıca ithalat mallarının toplamını gösteren tablo.⁵⁵⁸

Ürünler	Kargo Türü	Miktar			Fiyat £		
		1906	1907	1908	1906	1907	1908
Alkol	Kasa	-	-	1.041	-	-	8.284
Şap	Fıçı ve kasa	-	141	328	-	423	984
Karyola	Kasa	-	-	169	--	-	3.400
Kitap	Kasa	28	26	122	114	104	436
Kitap ve Kağıt	Paket	72	25	61	188	22	183
Kova	Paket	-	-	226	-	-	340
Kâfur	Paket	-	89	37	-	258	453
Mum	Kasa	2.537	3.765	7.279	1.528	2.352	7.279
Kakule	Torba	275	18	103	4.125	216	1.013
Halı	Balya	110	77	106	5.500	2.310	2.120
Çin Tarçını	Kasa	1.549	3.104	2.313	1.549	9.312	3.450
Çimento, Tutkal	Fıçı	-	10	40	-	10	40
Çarşaf	Paket	-	-	124	-	-	748
Odun kömürü	Sepet	7.082	812	7.131	2.655	244	1.025
Kumaş	Paket	-	19	246	-	98	393
Kumaş ve Yünlüler	Paket	535	-	-	15.430	-	-
Kumaş Suri?	Paket	-	-	103	-	-	400
Karanfil	Torba	-	85	2,3	-	510	1.320
Kömür	Ton	1.706	1.308	1.390	5.118	3.924	4.865
Kırmızı Boyası	Torba	24	209	16	540	2.090	230
Hindistan Cevizi	Torba	-	135	265	-	405	861
Kahve	Torba	6.531	7.972	8.504	22.859	25.908	27.625

⁵⁵⁸ F.O. Annual Series, No: 4354, s. 10-13.

Boya	Kasa	1.489	1.979	1.743	5.286	9.320	8.476
Şekerleme	Kasa	-	-	121	-	-	532
Pamuklu Mallar	Paket	-	-	69	-	-	513
Pamuklu Parça Kumaş	Balya	20.220	35.182	28.729	821.780	1.406.760	1.014.002
Pamuk İplik	Kasa	-	266	203	-	7.547	6.090
Pamuk ve Twist	Kasa	2.649	-	3	52.980	-	13
Deniz Kabuğu/Salyangozu	Torba	-	22	-	-	44	-
Çatal Bıçak Takımı	Kasa	-	50	88	-	500	1.635
İlaç ve Tıbbi Malzeme	Paket	4.198	8.633	3.278	37.150	34.507	27.664
Kuru Kireç	Sepet	54	345	480	324	2.070	2.880
Toprak Eşya	Kasa	482	371	443	2.892	2.226	2.226
Abanoz Odunu	Parça	1.761	1.326	131	2.541	5.304	1.048
Emaye Eşya	Kasa	-	98	153	-	490	918
Fes?	Kasa	-	-	56	-	-	2.240
Un	Torba	-	169	20	-	169	35
Mobilya	Paket	-	93	131	-	93	1.408
Galvanizli Demir	Levha	-	-	242	-	-	254
Zencefil	Torba	207	202	1.524	1.242	1.212	3.492
Cam Eşya	Kasa	-	1.699	1.789	-	6.815	10.766
Cam Eşya ve Pencere Camı	Kasa	5.573	-	-	19.505	-	-
Altın İplik?	Kasa	56	14	68	360	70	988
Tahıl ve Un	Torba	90	-	-	135	-	-
Çuval Bezi	Balya	2.038	2.467	3.720	20.380	24.670	40.918
Hırdavat	Kasa ve Paket	4.707	1.549	865	67.391	17.006	6.929
Kına	Sepet	849	948	747	1.698	1.896	1.494
Tütsü	Kasa	-	-	64	-	-	120
Demir							
Çivi	Kasa	2.297	2.590	5.954	3.445	3.885	5.028
Çember	Paket	-	-	84	-	-	92
Boru	Sayı	-	-	1.102	-	-	250
Kasa	Kasa	-	-	37	-	-	925
Demir Eşya	Paket	526	5.621	1.092	326	6.275	990
Demir Tel	Kasa	-	-	274	-	-	195
Takı	Paket Kasa ve	767	263	38	5.250	2.203	165
Dantel	Paket	-	62	136	-	356	579
Deri	Balya ve Paket	237	476	614	3.407	8.169	20.555
Keten	Balya	113	237	251	226	3.318	12.550
İçki ve Alkollü içecekler vs.	Paket	2.255	3.753	2.734	4.510	7.606	2.746
Bakkam Ağacı	Parça	15	-	11.204	270	-	115
Makine	Paket	108	320	362	2.280	6.400	7.240
Makine, Dikiş	Kasa	389	224	402	1.361	896	1.608
Kibrit	Kasa	1.856	2.790	2.492	6.491	9.765	8.350
Damla sakızı	Kasa	-	-	54	-	-	860
Belirtilmemiş Mal	Kasa	2.614	5.375	7.453	58.380	32.250	71.246
Metaller							
Pirinç ve Pirinç eşya	Paket Kasa ve	-	48	31	-	336	251
Bakır	Paket	185	302	3.146	3.145	3.020	31.460
Demir	Paket Deste ve	36.275	31.066	43.327	20.863	21.066	26.257
Kurşun	Plaka	931	350	782	1.862	700	1.173

Çelik	Paket	1.002	282	-	1.503	423	-
Kalay	Plaka	697	1.416	1.755	9.061	14.160	13.970
Kalay Tabaka	Paket	381	643	2.242	4.953	643	1.865
Müzik Enstrümanı	Paket	-	50	-	-	335	-
Nikel kaplama eşya	Paket ve kasa	-	20	34	-	140	212
Yağ	Bidon	-	33	32	-	33	20
Boya	Damacana	-	60	55	-	60	81
Boya ve Yağ	Paket	1.455	1.424	1.898	2.001	1.424	2.962
Kağıt	Balya	-	-	2.121	-	-	10.539
Mukavva	Kasa	-	-	46	-	-	75
Cilt Mukavvası	Kasa	-	-	77	-	-	70
Oyun Kartları	Kasa	-	-	44	-	-	320
Kağıt ve Kırtasiye	Paket	2.643	5.998	-	25.902	90.290	-
Parafin Yağı	Kasa	40.110	29.920	45.848	20.055	11.968	16.320
Biber	Torba	4.386	3.616	6.722	24.123	10.848	15.823
Fotoğraf Malzemesi	Paket	-	39	66	-	136	90
Turşu	Bidon	-	131	83	-	200	166
Turşu ve Konserve	Bidon	73	-	-	146	-	-
Parça Kumaş	Paket	3.805	7.700	-	43.270	115.155	-
Tahta ve Odun	Parça ve Paket	31.070	82.952	78.269	4.852	8.316	7.726
Konserve	Kasa	-	96	-	-	144	-
Erzak	Kasa	1.282	1.063	425	5.292	4.897	3.161
Cıva	Şişe	-	22	22	-	110	225
Pirinç	Torba	-	128	30	-	128	30
Halat	Bobin	-	-	264	-	-	355
Amonyak Tuzu (Nişadır)	Fıçı	147	63	346	1.176	504	2.670
Sarsaparilla	Kasa	-	-	40	-	-	1.040
Tohum	Torba	-	31	45	-	1.862	119
Shot?	Kasa	-	-	208	-	-	560
İpek	Paket ve Kasa	3.921	3.000	3.417	33.900	18.154	29.889
İpek Mendil	Parça	-	-	13	-	-	410
Gümüş	Çubuk/Kalıp	-	-	39	-	-	500
Sabun	Paket ve Kasa	1.732	2.216	1.567	6.928	8.864	4.356
Soda/Gazlı içecek	Fıçı	-	-	39	-	-	35
Kırtasiye	Kasa	-	32	140	-	180	1.210
Taş Boncuk	Parça	-	-	13	-	-	410
Şeker	Torba ve Kasa	231.596	106.632	116.943	347.193	163.436	161.029
Şeker ve Şekerleme	Torba	11.389	-	857	18.507	-	1.413
Şekerleme	Torba	-	922	-	-	1.488	-
Demirhindi	Paket	8.834	4.988	7.281	3.500	2.743	3.865
Tartarik Asit	Fıçı	-	-	129	-	-	2.350
Çay	Kasa	6.799	19.423	15.509	24.136	72.836	83.728
Tütün	Torba	5.412	8.429	6.588	10.824	16.878	35.572
Zerdeçal	Torba	967	1.744	3.566	1.450	2.616	5.100
Twist	Balya	4.213	5.129	4.621	42.130	102.580	50830
Saat	Parça	-	-	61	-	-	614
Giyim Eşyası	Paket	111	141	550	226	583	1.300
Pencere Camı	Kasa	-	1.774	1.645	-	1.774	1.180
Hurma kutusu için odun	Paket	-	-	2.900	-	-	630
Yünlü	Kasa	-	418	276	-	4.180	18.761
Diğer Mallar	Kasa	2.402	2.697	355	4.235	4.713	3.667
TOPLAM		-	-	-	1.857.849	2.312.380	1.912.360

Ek-34: 1906-1908 Yılları boyunca başlıca ihraç mallarının toplamını gösteren tablo.⁵⁵⁹

Ürünler	Kargo Türü	Miktar			Fiyat £		
		1906	1907	1908	1906	1907	1908
Abbas	Balya	13	7	25	142	110	525
Albumen	Kasa	6	17	-	100	58	-
Badem	Torba	1.342	969	766	6.382	5.814	6.128
Anason	Torba	-	54	130	-	54	351
Antimon	Kasa	-	-	3	-	-	15
Kayısı Çekirdeği	Torba	-	85	57	-	425	140
Arsenik	Torba	107	153	111	232	229	470
Boncuk	Kasa	-	-	70	-	-	175
Fasulye	Torba	1.693	690	1.067	1.257	241	534
Zift	Torba	-	100	-	-	100	-
Kan, kurutulmuş	Paket	-	79	100	-	40	45
Kemik	Paket	51	290	445	50	290	36
Halı	Balya	688	798	779	30.950	31.860	22.695
Hint tohumu	Torba	-	113	-	-	66	-
Ebu Cehil Karpuzu	Paket	193	681	290	388	2.383	1.160
Tarak	Kasa	60	17	27	1.200	204	135
Bakır (Eski)	Paket	268	118	-	2.400	413	-
Kimyon Tohumu	Torba	-	733	14	-	733	40
Hurma	Torba	52.624	10.644	7.691	24.657	7.983	4.609
	Deri?	-	20.947	41.669	-	13.610	12.490
	Kasa	-	13.981	18.885	-	4.893	3.068
Kurutulmuş Meyve	Torba	-	5	-	-	5	-
İlaç ve Tıbbi Malzeme	Paket	351	360	1.080	1.280	416	2.080
Darı	Torba	1.103	5.183	36	331	1.814	12
Kuş Tüyü	Kasa	27	43	67	800	860	1.340
Rezene Tohumu	Torba	-	274	25	-	274	22
Galbanum	Torba	-	35	41	-	175	205
Safra	Torba	8.782	7.192	6.832	39.277	43.152	28.199
Gavzaban	Torba	-	28	58	-	56	295
Saf Yağ	2 Kasa Paket	37	640	1	100	1.440	2
Zamk	Torba	5.659	445	298	85.968	1.365	1.110
Kitre	Kasa ve Torba	-	3.498	4.954	-	27.984	44.586
Fındık	Torba	-	-	45	-	-	110
Yulaf	Torba	-	1.705	-	-	852	-
Bağırsak	Kasa	436	329	419	8.720	6.580	8.512
Mercimek	Torba	-	317	224	-	317	129
Meyan Kökü	Balya	643	1.525	770	290	915	188
Maghat?	Paket	-	89	833	-	629	715
Mahlep	Torba	23	-	-	92	-	-
Maş Fasulyesi	Torba	1.377	723	16.927	688	361	7.650
Darı Tohumu	Torba	-	2.389	434	-	2.986	110
Tiftik	Balya	1.272	1.100	1.109	24.250	17.600	13.721
Afyon	Kasa	904	1.195	796	67.810	83.650	57.660
Bezelye	Torba	-	200	-	-	230	-
Parça Kumaş	Paket	-	23	34	-	230	340
Pure ?	Paket	222	4.180	5.429	140	2.090	1.695
Ayva Tohumu	Torba	-	69	62	-	276	878
Kuru Üzüm	Torba	77	15	110	115	22	125

⁵⁵⁹ F.O. Annual Series, No: 4354, s. 16-17.

Pirinç	Torba	-	-	71	-	-	57
Gül Suyu	Paket	-	8	-	-	8	-
Salep	Torba	19	76	92	228	912	1.667
Susam	Torba	1.000	8.404	4.274	1.110	8.404	5.128
Tohum, çeşitli	Torba	589	13	284	700	13	284
İpek	Paket	20	10	-	420	100	-
Deri ve Post	Balya	7.041	6.829	4.366	127.05	102.515	56.760
İspirto	Kasa	-	-	10	-	-	55
Çeşitli Eşya	Paket	784	2122	98	1.352	424	294
Tütün	Torba	-	94	116	-	195	696
Ceviz Odunu	Paket	-	43	-	-	129	-
Buğday	Torba	125.422	156.389	189.888	53.297	117.291	97.446
Yün	Balya	33.349	21.449	18.372	365.327	214.490	160.756
Yün toplama	Balya	-	321	306	-	1.605	1.338
Yumurta Sarısı	Varil	24	70	-	280	420	-
TOPLAM	-	-	-	-	847.392	720.288	555.802

Ek-35: 1907-1909 Yılları arası başlıca ithalat mallarının toplamını gösteren tablo.⁵⁶⁰

Ürünler	Kargo Türü	Miktar			Fiyat ₺		
		1907	1908	1909	1907	1908	1909
Alkol	Kasa	-	1.041	110	-	8.284	841
Şap	Fıçı ve Kasa	141	328	252	423	984	756
Karyola	Kasa	-	169	127	-	3.400	2.540
Kitap	Kasa	26	122	150	104	436	950
Kitap ve kağıt	Paket	25	61	-	22	183	-
Kova	Paket	-	226	357	-	340	537
Kafur	Paket	89	37	60	258	453	660
Mum	Kasa	3.765	7.279	10.066	2.352	7.279	14.351
Kakule	Torba	18	103	85	216	1.013	1.062
Halı	Balya	77	106	88	2.310	7.279	14.351
Çin Tarçını	Kasa	3.104	2.313	2.805	9.312	3.450	9.817
Çimento	Fıçı	10	40	36	10	40	36
Çarşaf?	Parça	-	124	72	-	748	145
Odun Kömürü	Sepet	812	7.131	7.120	244	1.025	1.837
Saat	Kasa	-	61	47	-	614	269
Kumaş	Paket	19	246	-	98	393	-
Kumaş Surti?	Parça	-	103	73	-	400	233
Karanfil	Torba	85	203	154	510	1.320	725
Kömür	Ton	1.308	1.390	1.817	3.924	4.868	5.451
Kırmızı Böceği Boyası	Torba	209	16	32	2.090	230	432
Hindistan Cevizi	Torba	135	265	1.126	405	861	3.378
Kahve	Torba	7.972	8.504	10.960	25.908	27.625	40.914
Boya	Kasa	1.979	1.743	1.822	9.320	8.476	8.750
Şekerleme	Kasa	-	121	328	-	562	1.498
Demir Sülfat	Fıçı	-	-	550	-	-	3.006
H. Cevizi İçi	Moras?	-	-	59	-	-	212
Pamuklu Mal	Parça	-	69	25	-	513	78
Pamuklu Kumaş	Balya	35.182	28.729	32.010	1.406.760	1.014.002	1.235.832
Pamuk İplik	Kasa	266	203	257	7.547	6.090	8.268

⁵⁶⁰ F.O. Annual Series No: 4482, s.9-13.

Pamuk bükme(twist?) ve	Kasa	-	3	-	-	12	-
Deniz Kabağı	Torba	22	-	35	44	-	140
Çatal-Bıçak Takımı	Kasa	50	88	73	500	1.635	898
İlaç ve Tıbbi Malzeme	Paket	8.633	3.278	3.160	34.507	27.664	32.482
Kuru Kireç	Sepet	345	480	432	1.070	2.880	2.074
Toprak Eşya	Kasa	371	443	20	2.226	2.226	80
Abanoz Ağacı	Parça	1.326	131	1.203	5.304	1.048	9.624
Emaye Eşya	Kasa	98	153	477	490	2.918	2.858
Fes	Kasa	-	56	118	-	2.240	5.310
Un	Torba	169	20	40	169	35	80
Mobilya	Paket	93	131	231	93	1.408	2.422
Galvanizli Demir	Tabaka	-	242	25	-	254	25
Zencefil	Torba	202	1.524	1.261	1.212	3.492	3.940
Cam Eşya	Kasa	1.699	1.789	1.195	6.815	10.766	7.484
Cam boncuk	Kasa	-	-	48	-	-	96
Altın İplik	Kasa	14	68	66	70	988	761
Çuval Bezi	Balya	2.467	3.720	993	24.670	40.918	10.774
Hırdavat	Kasa ve Paket	1.549	865	772	17.006	6.929	4.171
Kına	Sepet	948	747	13.373	1.896	1.494	2.746
Tütsü	Kasa	-	64	-	-	120	-
Çivit	Kasa	925	751	769	34.225	30.000	37.878
Demir							
Çivi	Kasa	2.590	5.954	1.648	3.885	5.028	1.573
Çember	Paket	-	84	3.338	-	92	2.669
Boru	Adet	-	1.102	12.361	-	250	2.802
Kasa	Kasa	-	37	16	-	925	480
Tel	Paket	-	274	254	-	195	381
Demir Eşya	Paket	5.621	1.092	3.790	6.275	990	7.127
Mücevher	Paket ve kasa	263	38	217	2.203	265	457
Dantel	Paket	62	136	257	356	579	912
Deri	Balya	476	614	711	8.169	20.555	14.843
Keten	Balya	237	251	154	3.318	12.550	7.700
Likör ve İspirto vs.	Paket	3.753	2.734	2.886	7.606	2.746	2.886
Bakkam Ağacı	Parça	-	11.204	-	-	155	-
Makine	Paket	320	362	422	6.400	7.240	8.440
Makine Basma ve Tip?	Paket	-	-	1.104	-	-	2.484
Makine, dikiş	Kasa	224	402	298	896	1.606	1.192
Damla Sakızı	Kasa	-	54	91	-	860	1.512
Kibrit	Kasa	2.790	2.492	3.919	9.765	8.350	15.088
Belli Olmayan Mallar	Kasa	5.375	7.456	-	32.250	71.246	-
Metal							
Pirinç ve Pirinç Eşya	Paket ve Kasa	48	31	87	336	251	904
Bakır	Paket	302	3.146	3.009	2.020	31.460	29.488
Demir	Paket	21.066	43.327	12.733	21.066	26.257	6.449
Kurşun	Levha	350	782	897	700	1.173	957
Çelik	Paket	288	-	1.716	423	-	2.574
Kalay	Levha	1.416	1.755	1.098	14.160	13.970	9.992
Kalay Levha	Paket	643	2.242	766	643	1.865	584
Müzik Enstrümanı	Paket	50	-	19	335	-	30
Nikel Kaplı Tel	Paket ve Kasa	20	34	7	140	212	38
Zeytin Yağı	Kasa	-	-	75	-	-	428

Yağ	Bidon	33	32	-	33	20	-
Boya	Fıçı	60	55	-	60	81	-
Boya ve Yağ	Paket	1.424	1.898	1.928	1.424	2.962	6.207
Kağıt	Balya	-	2.121	3.088	-	10.539	15.440
Mukavva	Kasa	-	46	358	-	75	525
Cilt Mukavvası	Kasa	-	77	-	-	70	-
Oyun Kartı	Kasa	*	44	25	-	320	188
Kağıt ve Kırtasiye	Paket	5.998	-	-	30.290	-	-
Parafın Yağı	Kasa	29.920	45.848	79.318	11.968	16.320	26.175
Biber	Torba	3.616	6.722	3.511	10.848	15.823	9.436
Fotoğraf Malzemeleri	Paket	39	66	79	136	90	86
Turşu	Fıçı	131	83	282	200	16	275
Turşu ve Konserve	Fıçı	-	-	-	-	-	-
Parça Kumaş	Paket	7.700	-	-	115.115	-	-
Tahta ve Odun	Parça ve Paket	82.952	78.269	80.737	8.316	7.726	9.689
Konserve	Kasa	96	-	7	144	-	4
Erzak	Kasa	1.063	425	516	4.897	3.161	3.316
Cıva	Şişe	22	22	25	110	225	232
Pirinç	Torba	128	30	154	128	30	168
İp	Bobin	-	264	247	-	355	436
Gül goncası	Torba	-	-	50	-	-	90
Nişadır	Fıçı	63	346	193	504	2.670	1.503
Sandal Odunu	Torba	-	-	49	-	-	222
Sarpana?	Kasa	-	40	30	-	1.040	538
Tohum	Torba	931	45	569	1.862	119	1.364
Shot?	Kasa	-	208	-	-	560	-
İpek	Paket ve Kassa	3.00	3.417	1.392	18.154	29.889	23.831
İpek Mendil	Parça	25	27	21	264	158	112
Gümüş	Bar?	-	39	31	-	5.000	5.704
Sabun	Paket ve Kasa	2.216	1.567	3.682	8.864	4.356	3.325
Soda	Fıçı	-	39	90	-	35	81
Kırtasiye	Kasa	32	140	188	180	1.210	2.174
Taş ve Mercan Kolye	Parça	-	13	62	-	410	358
Şeker	Torba ve Kasa	106.682	116.943	117.478	163.436	141.029	167.709
Şekerleme	Torba	992	857	1.417	1.488	1.413	2.407
Kükürt	Kasa	-	-	30	-	-	43
Demirhindi	Paket	4.988	7.281	2.722	2.743	3.865	1.450
Tartarik Asit	Fıçı	-	129	168	-	2.350	2.587
Çay	Kasa	19.423	15.509	16.121	72.836	83.728	66.744
Tütün	Torba	8.439	6.588	3.185	16.878	35.572	17.190
Zerdeçal	Torba	1.744	3.566	1.938	2.616	5.100	3.052
Burma (Twist?)	Balya	5.129	4.621	6.235	102.580	50.830	88.849
Giyim Eşyası	Paket	141	555	395	583	1.300	1.074
Pencere Camı	Kasa	1.774	1.645	2.651	1.774	1.180	1.989
Hurma kutusu için odun	Paket	-	2.900	145	-	630	35
Yünlü	Kasa	418	276	1.093	4.180	18.761	60.711
Diğer Mallar	Kasa	2.697	355	5.285	4.713	3.667	36.357
TOPLAM	-	-	-	-	2.312.380	1.912.360	2.152.732

Ek-36: 1907-1909 Yılları arası başlıca ihraç mallarının toplamını gösteren tablo.⁵⁶¹

Ürünler	Kargo Türü	Miktar			Fiyat £		
		1907	1908	1909	1907	1908	1909
Abbas	Balya	7	2	84	142	110	1.344
Albumin	Kasa	17	-	-	85	-	-
Badem	Torba	969	766	1.209	5.814	6.128	10.836
Anason	Torba	54	130	-	50	351	-
Antimon	Kasa	-	3	6	-	15	29
Kayısı Çekirdeği	Torba	85	57	97	425	140	285
Arsenik	Torba	153	111	56	229	470	106
Boncuk	Kasa	-	70	83	-	175	207
Fasulye	Torba	690	1.067	426	241	534	170
Zift	Torba	100	-	-	100	-	-
Kan, kurutulmuş	Paket	79	100	89	40	45	110
Kemik	Paket	290	445	793	290	36	80
Halı	Balya	798	779	1.789	31.860	22.695	57.248
Hint Tohumu	Torba	113	-	-	66	-	-
Ebu Cehil Karpuzu	Paket	681	290	52	2.383	1.160	187
Tarak	Kasa	17	27	46	204	135	230
Bakır (Eski)	Paket	118	-	-	413	-	-
Kimyon	Paket	733	14	210	733	40	400
Hurma	Torba	10.644	7.691	1.727	7.983	4.609	12.493
	Deri?	20.947	41.669	70.573	13.610	12.490	22.927
	Kasa	13.981	18.885	28.864	4.893	3.068	5.044
	Sepet	-	-	4.060	-	-	990
Kurutulmuş Meyve	Torba	5	-	-	5	-	-
İlaç ve Tıbbi Malzeme	Paket	360	1.080	599	416	2.080	599
Darı	Torba	5.183	36	-	1.814	12	-
Kuş Tüyü	Kasa	43	67	24	860	1.340	504
Rezene	Torba	274	25	465	274	22	671
Galbanu	Torba	35	41	126	175	204	756
Safra	Torba	7.192	6.832	6.667	43.152	28.199	29.258
Gavzaban	Torba	28	58	35	56	295	175
Saf Yağ	2 Kasa Paket	640	1	771	1.440	2	1.540
Zamk	Torba	445	298	640	1.365	1.110	10.886
Kitre	Kasa ve Torba	3.498	4.954	3.866	27.984	44.586	42.526
Kıl, deve	Kasa	-	-	36	-	-	309
Fındık	Torba	-	45	43	-	110	108
Tahıl	Torba	1.705	-	-	852	-	-
Bağırsak	Kasa	329	419	514	6.580	8.512	10.280
Mercimek	Torba	317	224	146	317	129	176
Meyankökü	Balya	1.525	770	7.196	915	188	5.592
Maghat?	Paket	89	833	1.413	629	715	1.505
Mahlep	Torba	-	-	19	-	-	47
Maş Fasulyesi	Torba	723	16.927	7.037	361	7.650	3.441
Darı Tohumu	Torba	2.389	434	-	2.986	110	-
Tiftik	Balya	1.100	1.109	901	17.600	13.721	9.911
Afyon	Kasa	1.195	796	1.141	83.650	67.660	104.972
Bezelye	Torba	200	-	-	200	-	-
Parça Kumaş	Paket	23	34	-	230	340	-
Fıstık	Torba	-	-	16	-	-	131
Pure?	Paket	4.180	5.429	10.671	2.090	1.696	2.935
Ayva tohumu	Torba	69	62	71	276	878	826

⁵⁶¹ F.O. Annual Series No: 4482, s.17-19.

Kuru Üzüm	Torba	15	110	89	22	125	134
Pirinç	Torba	-	71	-	-	57	-
Gül Suyu	Paket	8	-	22	8	-	30
Salep	Torba	76	92	121	912	1.667	2.925
Susam	Torba	8.404	4.274	1.199	8.404	5.128	1.487
Tohum, çeşitli	Torba	13	284	-	13	284	-
İpek	Paket	10	-	19	100	-	570
Deri ve Post	Balya	6.829	4.366	7.175	102.515	56.760	86.100
İspirto	Kasa	-	10	54	-	55	171
Çeşitli eşya	Paket	212	98	439	224	294	3.565
Tütün	Torba	94	116	14	195	696	102
Ceviz odunu	Paket	43	-	388	129	-	1.358
Buğday	Torba	156.389	189.888	1.000	117.291	97.466	764
Yün	Balya	21.449	18.372	29.518	214.490	160.756	324.698
Yün Toplama	Balya	321	306	732	1.605	1.338	3.660
Yumurta Sarısı	Varil	70	-	-	42	-	-
TOPLAM	-	-	-	-	710.288	555.802	765.388

Ek-37: 1908-1910 Yılları arası başlıca ithalat mallarının toplamını gösteren tablo.⁵⁶²

Ürünler	Kargo Türü	Miktar			Fiyat		
		1908	1909	1910	1908	1909	1910
Asit, sülfürik	Paket	-	-	12	-	-	108
Alkol	Kasa	1.041	110	948	8.284	841	8.500
Antimon	-	-	-	25	-	-	750
Silah ve Cephane	Kasa	-	-	819	-	-	8.190
Boncuk	Kasa	-	-	17	-	-	214
Karyola	Kasa	169	127	5	3.400	2.540	15
Kitap	Kasa	122	150	133	436	950	358
Kitap ve Kağıt	Paket	61	-	-	183	-	-
Bot ve Ayakkabı	Kasa	-	-	65	-	-	412
Kova	Paket	226	357	-	340	537	-
Kafur	Paket	37	60	52	453	660	1.428
Mum	Kasa	7.279	10.086	11.915	7.279	14.351	13.996
Kanvas	Balya	-	-	51	-	-	510
Kakule	Torba	103	85	100	1.013	1.062	1.848
Halı	Balya	103	88	74	2.120	2.640	2.664
Çin Tarçını	Kasa	2.313	2.805	4.199	3.450	9.817	12.597
Çimento	Fıçı	40	36	1.004	40	46	1.004
Çarşaf	Parça	124	72	64	748	145	151
Odun Kömürü	Sepet	7.131	7.120	2.367	1.025	1.837	852
Kimyasal	Paket	842	1.283	1.404	6.039	7.976	7.274
Saatler	Kasa	61	47	50	614	269	1.057
Kumaş	Paket	246	-	485	393	-	3.066
Surti Kumaş ?	Parça	103	73	142	400	233	380
Karanfil	Torba	203	154	97	1.320	725	704
Kömür	Ton	1.390	1.817	-	4.868	5.451	-
Kırmızı Böceği Boyası	Torba	16	32	44	230	432	700
Hindistan Cevizi	Torba	265	1.126	151	861	3.378	3230
Kahve	Torba	8.504	10.960	4.972	27.625	40.914	21.423

⁵⁶² F.O. Annual Series, No:4696, s. 7-10.

Boya	Kasa	1.743	1.822	2.090	8.476	8.750	10.450
Şekerleme	Kasa	121	328	265	562	1.498	1.166
Pamuk Parça Kumaş	Balya	28.798	32.035	29.819	1.014.515	1.235.910	1.195.977
Pamuk İplik	Kasa	206	257	292	6.102	8.268	9.065
Çatal-Bıçak Takımı	Kasa	88	73	47	1.635	898	1.118
İlaç ve Tıbbi Malzeme	Paket	3.278	3.160	7.036	27.664	32.482	96.364
Kuru Kireç	Sepet	480	432	696	2.880	2.074	5.613
Toprak Eşya	Kasa	443	20	232	2.226	80	928
Abanoz Ağacı	Parça	131	1.203	455	1.048	9.624	3.751
Emaye Eşya	Kasa	153	477	425	2.918	2.858	1.700
Fes	Kasa	56	118	196	2.240	5.310	9.800
Un	Torba	20	40	-	35	80	-
Mobilya	Paket	131	231	150	1.408	2.422	1.908
Galvanizli Demir	Levha	242	25	305	254	25	305
Zencefil	Torba	1.524	1.261	1.650	3.492	3.940	5.318
Cam Eşya	Kasa	1.789	1.195	1.816	10.766	7.484	10.252
Cam Boncuk	Kasa	-	48	60	-	96	153
Altın İplik	Kasa	68	66	25	988	761	624
Çuval Bezi	Balya	3.720	993	1.327	40.918	10.774	14.587
Kıl, keçi	Balya	-	-	23	-	-	241
Tuhafiye	Paket	-	-	29	-	-	2.160
Hırdavat	Kasa ve Paket	865	772	3.204	6.929	4.171	19.041
Kına	Sepet	747	13.373	1.360	1.494	2.746	2.524
Çorap	Paket	-	-	84	-	-	1.680
Çivit	Kasa	751	769	1.101	30.000	37.878	43.418
Çivit, sentetik	Kasa	-	-	265	-	-	2.185
Demir							
Zincir	Paket	-	-	27	-	-	540
Çivi	Kasa	5.954	1.648	3.036	5.028	1.573	1.831
Çember	Paket	84	3.338	4.905	92	2.669	2.500
Boru	Sayı	1.102	12.361	50	250	2.802	160
Kasa	Kasa	37	16	-	925	480	-
Tel	Paket	274	254	-	195	381	-
Tel örgü	Paket	-	-	54	-	-	216
Demir Eşya	Paket	1.092	3.790	-	990	7.127	-
Mücevher	Paket ve Kasa	38	217	2	265	457	16
Dantel	Paket	136	257	10	579	912	52
Deri	Balya ve Paket	614	711	1.134	20.555	14.843	28.808
Keten	Kasa	251	154	29	12.550	7.700	1.450
Likör ve İspirto vs.	Paket	2.734	2.886	3.204	2.746	2.886	4.812
Bakkam Ağacı	Parça	11.204	-	4.653	155	-	150
Makine	Paket	362	422	1.062	7.240	8.440	21.191
Makine basma ve tip	Paket	-	1.104	-	-	2.484	-
Makine, dikiş	Kasa	402	298	378	1.608	1.192	1.700
Sakız	Kasa	54	91	109	860	1.513	1.489
Kibrit	Kasa	2.492	3.919	5.122	8.350	15.088	21.550
Metaller							
Pirinç ve pirinç eşya	Paket ve Kasa	31	87	147	251	904	1.533
Bakır	Paket	3.146	3.009	9.529	31.460	29.488	84.617
Demir	Paket ve Kasa	43.327	12.733	12.963	26.257	6.449	8.102
Kurşun	Levha	782	897	714	1.173	957	952
Gümüş, Alman	Kasa	-	-	18	-	-	93
Çelik	Paket	-	1.716	1.223	-	2.574	2.446

Kalay	Levha	1.755	1.098	1.526	13.970	9.992	15.815
Kalay Plaka	Paket	2.242	768	1.024	1.865	584	922
Nikel Kaplı Tel	Paket ve Kasa	34	7	-	212	38	-
Zeytin Yağı	Kasa	-	75	-	-	428	-
Boya, Yağ ve Vernik	Paket	1.985	1.928	3.109	3.063	6.207	7.000
Kağıt	Balya	2.196	3.088	4.876	10.609	15.440	19.492
Mukavva	Kasa	46	358	25	75	525	40
Oyun Kartı	Kasa	44	25	98	320	188	686
Parafin Yağı	Kasa	45.848	79.318	40.503	16.320	26.175	13.000
Biber	Torba	6.722	3.511	3.457	15.823	9.436	12.037
Fotoğraf Makinesi	Paket	66	79	88	90	86	92
Turşu	Fıçı	83	282	111	166	275	102
Tahta ve Odun	Parça ve Paket	78.269	80.737	83.532	7.726	9.689	11.187
Konserve	Kasa	-	7	136	361	4	544
Erzak	Kasa	425	516	854	3.161	3.316	4.622
Cıva	Şişe	22	25	87	225	232	837
Pirinç	Torba	30	154	334	30	168	335
İp	Bobin	264	247	65	355	436	116
Gül Suyu	Kasa	-	-	168	-	-	116
Koşum Takımı	Paket	-	-	176	-	-	5.500
Sandal odunu	Torba	-	49	425	-	222	1.946
Sarpana?	Kasa	40	30	14	1.040	538	315
Tohum	Torba	45	569	252	119	1.364	676
Shot?	Kasa	208	-	-	560	-	-
İpek	Paket ve Kasa	3.417	1.392	728	29.889	23.831	31.472
İpek Mendil	Parça	27	21	6	158	112	36
Gümüş	Bar?	39	31	14	5.000	5.704	1.200
Deri	Paket	-	-	11	-	-	110
Sabun	Paket ve Kasa	1.567	3.682	4.000	4.356	3.325	3.784
Kırtasiye	Kasa	140	188	307	1.120	2.174	2.157
Taş ve Mercan Kolye	Parça	13	62	169	410	358	850
Şeker	Torba ve Kasa	116.943	117.478	165.132	161.029	167.709	277.000
Şekerleme	Torba	857	1.417	2.026	1.413	2.407	3.175
Demirhindi	Paket	7.281	2.722	7.939	3.865	1.450	5.316
Çay	Kasa	15.509	16.121	13.927	83.728	66.744	63.838
Tütün	Torba	6.588	3.185	2.387	35.572	17.190	13.501
Zencefil	Torba	3.566	1.938	1.353	5.100	3.052	2.936
Burma (Twist)	Balya	4.621	6.235	5.635	50.830	88.849	81.717
Giyim Eşyası	Paket	555	395	526	1.300	1.074	1.783
Pencere Camı	Kasa	1.645	2.651	3.763	1.180	1.989	2.665
Hurma kutusu için odun	Paket	2.900	145	-	630	35	-
Yünlü	Kasa	276	1.093	4.602	18.761	60.711	315.568
Diğer Mallar	Kasa	8.872	5.448	7.254	73.000	36.831	123.804
TOPLAM	-	-	-	-	1.912.360	2.152.732	2.736.414

Ek 38: 1908-1910 Yılları arası başlıca ihraç mallarının toplamını gösteren tablo.⁵⁶³

Ürünler	Kargo Türü	Miktar			Fiyat		
		1908	1909	1910	1908	1909	1910
Abbas	Balya	2	84	159	110	1.344	2.476
Badem	Torba	766	1.209	649	6.128	10.836	5.847
Anason	Torba	130	-	-	351	-	-
Antimon	Kasa	3	6	-	15	29	-
Kayısı Çekirdeği	Torba	57	97	170	140	285	400
Arsenik	Torba	111	56	38	470	106	102
Boncuk	Kasa	70	83	59	175	207	162
Fasulye	Torba	1.067	426	552	534	170	223
Siyah Tohum	Torba	-	-	165	-	-	456
Kan, Kurutulmuş	Paket	100	89	50	45	110	67
Kemik	Paket	445	793	873	36	80	117
Halı	Balya	779	1.789	2.136	22.695	57.248	175.299
Ebu Cehil Karpuzu	Paket	290	52	51	1.160	187	229
Tarak	Kasa	27	46	44	135	230	275
Kişniş	Torba	-	-	74	-	-	73
Kimyon	Torba	14	210	74	40	400	519
Hurma	Torba	7.691	1.727	11.729	4.609	12.493	8.765
	Deri?	41.669	70.573	59.356	12.490	22.927	17.568
	Kasa	18.885	28.864	25.528	3.088	5.044	4.801
	Sepet	-	4.060	-	-	990	-
İlaç ve Tıbbi Malzeme	Paket	1.080	599	849	2.080	599	849
Darı	Torba	36	-	-	12	-	-
Kuş Tüyü	Kasa	67	24	25	1.340	504	670
Rezene	Torba	25	465	37	22	671	59
Galbanum	Torba	41	126	83	205	756	515
Safra	Torba	6.832	6.667	7.090	28.199	29.258	33.179
Gavzaban?	Torba	59	35	21	295	175	19
Saf Yağ	2 Kasa Paket	1	711	1.209	2	1.540	2.160
Zamk	Torba	298	640	-	1.110	10.896	-
Kitre	Kasa ve Torba	4.954	3.866	4.384	44.586	42.526	57.726
Kıl, Deve	Kasa	-	36	16	-	309	142
Fındık	Torba	45	43	-	110	108	-
Bağırsak	Kasa	419	514	464	8.512	10.280	11.691
Mercimek	Torba	224	146	-	129	176	-
Meyankökü	Balya	770	7.196	6.600	188	5.592	4.996
Maghat	Paket	833	1.413	240	715	1.505	343
Mahlep	Torba	-	19	44	-	47	367
Maş Fasulyesi	Torba	16.927	7.037	347	7.650	3.441	188
Darı Tohumu	Torba	434	-	-	110	-	-
Tiftik	Balya	770	7.196	6.600	188	5.592	4.996
Afyon	Kasa	796	1.141	887	67.660	104.972	81.256
Parça Kumaş	Paket	34	-	-	340	-	-
Fıstık	Torba	-	16	-	-	121	-
Haşhaş	Torba	-	-	437	-	-	315
Pure ?	Paket	5.429	10.671	18.034	1.696	2.935	7.195
Ayva Tohumu	Torba	62	71	153	878	826	1.936
Kuru Üzüm	Torba	110	89	490	125	134	598
Pirinç	Torba	71	-	-	57	-	-

⁵⁶³ F.O. Annual Series, No:4696, s. 16-17.

Gül Suyu	Paket	-	22	8	-	30	8
Salep	Torba	92	121	205	1.667	2.925	4.512
Susam	Torba	4.274	1.199	371	5.128	1.487	559
Tohum, Çeşitli	Torba	284	-	-	284	-	-
İpek	Paket	-	19	11	-	570	334
Deri ve Post	Balya	4.366	7.175	6.828	56.760	86.100	75.047
İspirto	Kasa	10	54	18	55	171	161
Çeşitli Eşya	Paket	98	439	861	294	3.565	2.237
Tütün	Torba	116	14	-	696	102	-
Ceviz Tohumu	Paket	-	388	-	-	1.358	-
Buğday	Torba	189.888	1.000	-	97.466	764	-
Yün	Balya	18.372	29.518	30.496	160.756	324.698	343.073
Yün Toplama	Balya	306	732	467	1.338	3.660	2.139
TOPLAM	-	-	-	-	556.387	765.388	853.963

Ek-39: 1909-1911 Yılları arası başlıca ithalat mallarının toplamını gösteren tablo⁵⁶⁴

Ürünler	Kargo Türü	Miktar			Fiyat		
		1909	1910	1911	1909	1910	1911
Asit, sülfürik	Paket	-	12	-	-	108	-
Alkol	Kasa	110	948	916	841	8.500	5.836
Antimon	-	-	-	-	-	750	-
Silah ve Cephane	Kasa	-	819	-	-	8.190	-
Boncuk	Kasa	-	17	217	-	214	335
Karyola	Kasa	127	5	1.218	2.540	15	13.398
Kitap	Kasa	150	133	42	950	358	68
Bot ve Ayakkabı	Paket	-	65	11	-	412	22
Kova	Paket	357	-	-	537	-	-
Kafur	Paket	60	52	69	660	1.428	1.213
Mum	Paket	10.086	11.915	33.050	14.351	13.996	34.372
Kanvas	Balya	-	51	-	-	510	-
Kakule	Torba	85	100	111	1.062	1.848	3.842
Halı	Balya	88	74	48	2.640	2.664	1.920
Çin Tarçını	Kasa	2.805	4.199	2.459	9.817	12.597	6.960
Çimento	Fıçı	36	1.004	1.018	36	1.004	1.020
Çarşaf	Parça	72	64	93	145	151	237
Odun Kömürü	Sepet	7.120	2.367	40.591	1.837	852	10.776
Kimyasal	Paket	1.283	1.404	221	7.976	7.274	1.419
Saat	Kasa	47	50	8	269	1.057	111
Kumaş	Paket	-	485	183	-	3.066	4.163
Kumaş Surti ?	Parça	73	142	79	233	380	194
Karanfil	Torba	154	97	144	725	704	734
Kömür	Ton	1.187	-	1.367	5.451	-	4.101
Kırmızı Böceği Boyası	Torba	32	44	-	432	700	-
Hindistan Cevizi	Torba	1.126	151	357	3.378	320	714
Kahve	Torba	10.960	4.972	7.985	40.914	21.423	47.372
Boya	Kasa	1.822	2.090	2.043	8.750	10.450	10.465
Şekerleme	Kasa	328	265	484	1.498	1.166	1.864

⁵⁶⁴ F.O. Annual Series No:4999, s. 9-11.

H. Cevizi İçi	Torba	-	-	131	-	-	524
Pamuklu Kumaş	Balya	32.035	29.819	29.687	1.235.910	1.195.977	1.345.190
Pamuk İplik	Balya	257	292	429	8.268	9.065	13.800
Çatal-Bıçak Takımı	Kasa	73	47	165	898	1.118	1.125
İlaç ve Tıbbi Malzeme	Paket	3.160	7.036	4.484	32.482	94.364	43.190
Kuru Kireç	Sepet	432	696	1.191	2.074	5.613	8.700
Toprak Eşya	Kasa	20	232	197	80	928	788
Abanoz Ağacı	Parça	1203	455	1.512	9.624	3.751	13.608
Emaye Eşya	Kasa	477	425	2.795	2.858	1.700	11.170
Fes	Kasa	118	196	168	5.310	9.800	8.736
Un	Torba	40	-	-	80	-	-
Mobilya	Paket	231	150	196	2.422	1.908	2.352
Galvanizli Demir	Paket	25	305	3.462	25	305	2.985
Zencefil	Torba	1.261	1.650	2.588	3.940	5.318	9.477
Cam Eşya	Kasa	1.195	1.816	2.017	7.484	10.252	12.017
Cam Boncuk	Kasa	48	60	1	96	153	9
Altın İplik	Kasa	66	25	30	761	624	396
Çuval Bezi	Balya	993	1.327	1.898	10.774	14.587	17.636
Kıl, keçi	Balya	-	23	146	-	241	1.654
Tuhafiye, şapka	Paket	-	29	105	-	2.160	2.368
Hırdavat	Kasa ve Paket	772	3.204	933	4.171	19.041	3.080
Kına	Sepet	13.373	1.360	1.072	2.746	2.524	1.897
Tuhafiye	Paket	-	84	-	-	1.680	-
Çivit	Kasa	769	1.101	670	37.878	43.418	27.443
Çivit, sentetik	Kasa	-	265	133	-	2.185	1.095
Demir							
Zincir	Paket	-	27	-	-	540	-
Çivi	Kasa	1.648	3.036	3.170	1.573	1.831	2.100
Çember	Paket	3.338	4.905	-	2.669	2.500	-
Boru	Adet	12.361	50	-	2.802	160	-
Kasa	Kasa	16	-	-	480	-	-
Tel	Paket	254	-	-	381	-	-
File/Ağ	Paket	-	54	-	-	216	-
Demir Eşya	Paket	3.790	-	5.895	7.127	-	9.446
Mücevher	Paket	217	2	14	457	16	224
Dantel	Kasa	257	10	153	912	52	478
Deri	Balya ve Paket	711	1.134	265	14.843	28.808	5.595
Keten	Kasa	154	29	67	7.700	1.450	2.306
Likör ve İspirto vs.	Kasa	2.886	3.204	5.756	2.886	4.812	5.884
Bakkam Ağacı	Parça	-	4.653	149	-	150	7
Makine	Paket	422	1.069	2.540	8.440	21.191	50.800
Makine basma ve tip	Paket	1.104	-	-	2.484	-	-
Makine, dikiş	Kasa	298	378	166	1.192	1.700	830
Sakız/Macun	Kasa	91	109	95	1.513	1.489	1.580
Kibrit	Kasa	3.919	5.122	5.037	15.088	21.550	17.830
Metaller							
Pirinç ve Pirinç Eşya	Paket	87	147	28	904	1.533	298
Bakır	Paket	3.009	9.529	6.299	29.488	84.617	63.112
Demir	Paket	12.733	12.963	21.092	6.449	8.102	13.178
Kurşun	Levha	897	714	1.532	957	952	1.660
Gümüş, Alman	Kasa	-	18	-	-	93	-
Çelik	Paket	1.716	1.223	607	2.574	2.446	415
Kalay	Levha	1.098	1.526	569	9.992	15.815	5.000
Kalay Plaka	Paket	768	1.024	20	584	922	225
Mineral Su	Kasa	-	-	40	-	-	80

Nikel Kaplı Tel	Kasa	7	-	-	38	-	-
Zeytin Yağı	Kasa	75	-	-	428	-	-
Boya, yağ ve vernik	Paket	1.928	3.109	3.038	6.207	7.000	6.845
Kağıt	Balya	3.088	4.476	6.430	15.440	19.492	25.720
Mukavva	Kasa	358	25	-	525	40	-
Oyun Kartı	Kasa	25	98	39	188	686	413
Parafin Yağı	Kasa	79.318	40.503	41.999	26.175	13.000	15.800
Biber	Torba	3.511	3.457	3.548	9.436	12.037	16.889
Fotoğraf Malzemesi	Paket	79	88	109	89	92	240
Turşu	Fıçı	282	111	261	275	102	280
Tahta ve Odun	Parça ve Paket	80.737	83.532	114.640	9.689	11.187	14.330
Konserve	Kasa	7	136	-	4	544	-
Erzak	Kasa	516	854	1.282	3.316	4.622	7.722
Cıva	Şişe	25	87	65	232	837	940
Pirinç	Torba	154	334	50	168	335	46
Halat	Bobin	247	65	531	436	116	940
Gül Suyu	Kasa	-	168	-	-	116	-
Eğer Takımı	Kasa	-	176	-	-	5.500	-
Sandal Odunu	Torba	49	425	48	222	1.946	216
Sarpana ?	Kasa	30	14	41	538	315	922
Tohum	Torba	569	252	1.636	1.364	676	4.500
İpek	Paket	1.392	728	1.767	23.831	31.472	34.827
İpek Mendil	Parça	21	6	2	112	36	25
Gümüş	Bar	31	14	-	5.704	1.200	-
Deri	Paket	-	11	15	-	110	150
Sabun	Kasa	3.682	4.000	3.553	3.325	3.784	9.346
Kırtasiye	Kasa	188	307	343	2.174	2.157	3.112
Taş ve Mercan Boncuk	Parça	62	169	-	358	850	-
Şeker	Torba ve Kasa	117.478	165.132	183.343	167.709	277.000	237.782
Şekerleme	Torba	1.417	2.026	1.189	2.407	3.175	2.091
Demirhindi	Paket	2.722	7.939	6.053	1.450	5.316	3.850
Çay	Kasa	16.121	13.927	18.054	66.744	63.838	81.482
Tütün	Torba	3.185	2.387	6.102	17.190	13.501	30.208
Zerdeçal	Torba	1.938	1.353	3.526	3.052	2.936	5.150
Pamuk Burma (Twist)	Balya	6.235	5.635	5.760	88.849	81.717	86.000
Giyim Eşyası	Paket	395	526	225	1.074	1.783	625
Pencere Camı	Kasa	2.651	3.763	1.538	1.989	2.665	1.154
Hurma Kutusu için odun	Paket	145	-	-	35	-	-
Yünlü	Kasa	1.093	4.602	451	60.711	315.568	27.521
Diğer Mallar	Kasa	5.448	7.254	10.000	36.831	120.869	180.821
TOPLAM	-	-	-	-	2.152.732	2.736.414	2.661.401

Ek-40: 1909-1911 Yılları arası başlıca ihraç mallarının toplamını gösteren tablo.⁵⁶⁵

Ürünler	Kargo Türü	Miktar			Fiyat		
		1909	1910	1911	1909	1910	1911
Abbas	Balya	84	159	31	1.344	2.476	500
Badem	Torba	1.209	649	2.551	10.836	5.847	18.580
Antimon	Kasa	6	-	-	29	-	-
Kayısı Çekirdeği	Torba	97	170	160	285	400	501
Arsenik	Torba	56	38	62	106	102	75
Arpa	Torba	-	-	200	-	-	620
Boncuk	Kasa	83	59	2	207	162	6
Fasulye	Torba	426	552	806	170	223	407
Siyah Tohum	Torba	-	165	-	-	456	-
Kan, kurutulmuş	Paket	89	50	-	110	67	-
Kemik	Paket	793	873	648	80	117	92
Halı	Balya	1.789	2.136	780	57.248	175.299	66.140
Ebu Cehil Karpuzu	Paket	52	51	380	187	229	1.020
Tarak	Kasa	46	44	54	230	275	189
Kışniş	Torba	-	74	44	-	73	62
Pamuk, ham	Balya	-	-	62	-	-	494
Kimyon	Torba	210	304	108	400	519	181
Hurma	Torba	1.727	11.729	7.051	12.493	8.765	4.584
	Deri?	70.573	59.356	55.332	22.927	17.568	17.950
	Kasa	28.864	25.528	30.220	5.044	4.801	5.287
	Sepet	4.060	-	-	990	-	-
İlaç ve Tıbbi Malzeme	Paket	599	849	2.391	599	849	2.393
Kuş Tüyü	Kasa	24	25	17	504	670	460
Rezene	Torba	465	37	672	671	59	744
Galbanum	Torba	126	83	59	756	515	386
Safra	Torba	6.667	7.090	12.310	29.258	33.179	49.240
Gavzaban	Torba	35	21	18	175	19	250
Saf Yağ	2 Kasa Paket	711	1.209	2.509	1.540	2.160	5.020
Zamk	Torba	640	-	-	10.896	-	-
Kitre	Kasa ve Torba	3.866	4.384	5.584	42.526	57.726	69.240
Kıl, deve	Kasa	36	16	76	309	142	684
Fındık	Torba	43	-	-	108	-	-
Bağırsak	Kasa	514	464	609	10.280	11.691	16.748
Mercimek	Torba	146	-	-	176	-	-
Meyankökü	Balya	7.196	6.600	3.596	5.592	4.996	3.187
Maghat	Paket	1.413	240	519	1.505	343	1.029
Mahlep	Torba	19	44	33	47	367	314
Maş Fasulyesi	Torba	7.037	347	1.777	3.441	188	880
Darı Tohumu	Torba	-	-	296	-	-	86
Tiftik	Balya	901	655	1.533	9.911	7.310	18.396
Afyon	Kasa	1.141	887	614	104.972	81.256	92.100
Fıstık	Torba	16	-	-	121	-	-
Haşhaş	Torba	-	439	68	-	315	60
Pure	Paket	10.671	18.034	16.692	2.935	7.195	4.800
Ayva Tohumu	Torba	71	153	56	826	1.936	747
Kuru Üzüm	Torba	89	490	256	134	598	753
Gül Suyu	Paket	22	8	-	30	8	-
Salep	Torba	121	205	48	2.925	4.512	1.060

⁵⁶⁵ F.O. Annual Series No:4999, s.20-21.

Susam	Torba	1.199	371	202	1.487	559	301
Tohum, çeşitli	Torba	-	-	643	-	-	803
İpek	Paket	19	11	4	570	334	120
Deri ve Post	Balya	7.175	6.828	6.234	86.100	75.047	62.455
İspirto	Kasa	54	18	-	171	161	-
Çeşitli Eşya	Paket	439	861	1.028	3.565	2.237	2.328
Tütün	Torba	14	-	82	102	-	502
Ceviz Tohumu	Paket	388	-	-	1.358	-	-
Buğday	Torba	1.000	-	16.030	764	-	8.510
Yün	Balya	29.518	30.496	27.998	324.698	343.073	279.980
Yün toplama	Balya	732	467	1.312	3.660	2.139	6.560
TOPLAM	-	-	-	-	765.388	853.963	746.824

Ek-41: 1910-1912 Yılları arası başlıca ithalat mallarının toplamını gösteren tablo.⁵⁶⁶

Ürünler	Kargo Türü	Miktar			Fiyat		
		1910	1911	1912	1910	1911	1912
Asit, sülfürik	Paket	12	-	10	108	-	90
Alkol	Kasa	948	916	1.606	8.500	5.836	10.439
Antimon	-	25	-	-	750	-	-
Silah ve Cephane	Kasa	816	-	-	8.190	-	-
Boncuk	Kasa	17	217	351	214	335	5.847
Karyola	Kasa	5	1.218	229	15	13.398	2.748
Kitap	Kasa	133	42	96	358	68	430
Bot ve Ayakkabı	Paket	65	11	-	412	22	-
Tuğla	Adet	-	-	8.438	-	-	43
Kova	Paket	-	-	59	-	-	88
Kafur	Paket	52	69	16	1.428	1.213	288
Mum	Paket	11.915	33.050	9.374	13.996	34.372	8.436
Kanvas	Balya	51	-	-	510	-	-
Kakule	Torba	100	111	56	1.848	3.842	2.100
Halı	Balya	74	48	113	2.664	1.920	4.520
Çin Tarçını	Kasa	4.199	2.459	980	12.597	6.960	2.940
Çimento	Torba ve Fıçı	1.004	1.018	15.923	1.004	1.020	8.454
Çarşaf	Parça	64	93	225	151	237	816
Odun Kömürü	Sepet	2.367	40.591	-	852	10.776	-
Kimyasal	Paket	1.404	221	983	7.274	1.419	5.282
Saat	Kasa	50	8	17	1.057	111	221
Kumaş	Paket	485	183	109	3.066	4.163	424
Kumaş Surti ?	Parça	142	79	132	380	194	395
Karanfil	Torba	97	144	257	704	734	1.347
Kömür	Ton	-	1.367	1.782	-	4.101	5.346
Kırmızı Böceği Boyası	Torba	44	-	5	700	-	40
Hindistan Cevizi	Torba	151	357	541	320	714	1.082
Kahve	Torba	4.972	7.985	10.788	21.423	47.372	69.905
Boya	Kasa	2.090	2.043	1.881	10.450	10.465	9.405
Şekerleme	Kasa	265	484	699	1.166	1.864	2.896
H. Cevizi İçi	Torba	-	131	168	-	524	672

⁵⁶⁶ F.O. Annual Series No: 5225, s. 12-15.

Pamuklu Kumaş	Balya	29.819	29.687	29.939	1.195.977	1.345.190	1.398.775
Pamuk İplik	Balya	292	429	298	9.065	13.800	6.251
Pamuk Twist?	Balya	5.635	5.760	7.532	81.717	86.000	112.980
Çatal-Bıçak Takımı	Kasa	47	165	105	1.118	1.125	490
İlaç ve Tıbbi Malzeme	Paket	7.036	4.484	3.375	96.364	43.190	30.785
Kuru Kireç	Sepet	696	1.191	843	5.613	8.700	1.263
Toprak Eşya	Kasa	232	197	237	928	788	948
Abanoz Ağacı	Parça	455	1.512	215	3.751	13.608	1.720
Emaye Eşya	Kasa	425	2.795	1.816	1.700	11.170	7.264
Fes	Kasa	196	168	116	9.800	8.736	6.960
Mobilya	Paket	150	196	45	1.908	2.352	540
Zencefil	Torba	1.650	2.588	1.934	5.318	9.477	7.252
Cam Eşya	Kasa	1.816	2.017	1.875	10.252	12.017	11.168
Cam Boncuk	Kasa	60	1	-	153	9	-
Altın İplik	Kasa	25	30	57	624	396	667
Çuval Bezi	Balya	1.327	1.898	2.732	14.587	17.636	27.320
Kıl, keçi	Balya	23	146	454	241	1.654	4.994
Tuhafiye, şapka	Paket	29	105	33	2.160	2.368	150
Hırdavat	Kasa ve Paket	3.204	933	3.054	19.041	3.080	9.534
Kına	Sepet	1.360	1.072	1.497	2.524	1.897	2.994
Tuhafiye	Paket	84	-	-	1.680	-	-
Çivit	Kasa	1.101	670	651	43.418	27.443	27.659
Çivit, sentetik	Kasa	265	133	-	2.185	1.095	-
Demir							
Zincir	Paket	27	-	221	540	-	1.100
Galvanizli plaka	Paket	305	3.462	808	305	2.985	600
Çivi	Kasa	3.036	3.170	4.585	1.831	2.100	4.011
Çember	Paket	4.905	-	1.980	2.500	-	363
Boru	Adet	50	-	859	160	-	1.836
Kasa	Kasa	-	-	71	-	-	1.100
File/Ağ	Paket	54	-	68	216	-	272
Muhtelif	Paket	-	5.895	426	-	9.446	219
Mücevher	Paket	2	14	10	16	224	78
Dantel	Kasa	10	153	208	52	478	734
Deri	Balya ve Paket	1.134	265	1.336	28.808	5.595	26.301
Keten	Kasa	29	67	173	1.450	2.306	7.838
Likör ve İspirto vs.	Kasa	3.204	5.756	7.158	4.812	5.884	8.947
Bakkam Ağacı	Parça	4.653	149	2.194	150	7	150
Makine	Paket	1.069	2.540	5.281	21.191	50.800	104.450
Makine, dikiş	Kasa	378	166	197	1.700	830	1.970
Sakız/Macun	Kasa	109	95	10	1.489	1.580	180
Kibrit	Kasa	5.122	5.037	2.342	21.550	17.830	7.611
Metaller							
Pirinç ve Pirinç Eşya	Paket	147	28	17	1.533	298	105
Bakır	Paket	9.529	6.299	3.562	84.617	63.112	37.380
Demir	Paket	12.963	21.092	20.127	8.102	13.178	10.725
Kurşun	Levha	714	1.532	1.849	952	1.660	2.218
Gümüş, Alman	Kasa	18	-	-	93	-	-
Çelik	Paket	1.223	607	2.499	2.446	415	4.998
Kalay	Levha	1.526	569	662	15.815	5.000	7.944
Kalay Plaka	Paket	1.024	20	1.560	922	225	1.405
Mineral Su	Kasa	-	40	147	-	80	294
Boya, yağ ve vernik	Paket	3.109	3.038	7.240	7.000	6.845	14.480
Kağıt	Balya	4.476	6.430	11.975	19.492	25.720	48.389
Mukavva	Kasa	25	-	-	40	-	-

Oyun Kartı	Kasa	98	39	15	686	413	120
Parafin Yağı	Kasa	40.503	41.999	74.523	13.000	15.800	27.946
Biber	Torba	3.457	3.548	5.948	12.037	16.889	26.766
Fotoğraf Malzemesi	Paket	88	109	131	92	240	214
Turşu	Fıçı	111	261	34	102	280	34
Tahta ve Odun	Parça ve Paket	83.532	114.640	136.349	11.187	14.330	16.037
Konserve	Kasa	136	-	-	544	-	-
Erzak	Kasa	854	1.282	841	4.622	7.722	5.170
Cıva	Şişe	87	65	-	837	940	-
Pirinç	Torba	334	50	282	335	46	427
Halat	Bobin	65	531	902	116	940	1.804
Gül Suyu	Kasa	168	-	-	116	-	-
Eğer Takımı	Kasa	176	-	-	5.500	-	-
Sandal Odunu	Torba	425	48	-	1.946	216	-
Sarpana ?	Kasa	14	41	40	315	922	880
Tohum	Torba	252	1.636	442	676	4.500	1.160
İpek	Paket	728	1.767	2.015	31.472	34.827	66.567
İpek Mendil	Parça	6	2	-	36	25	-
Gümüş	Bar	14	-	37	1.200	-	3.330
Deri	Paket	11	15	66	110	150	237
Sabun	Kasa	4.000	3.553	4.093	3.784	9.346	4.093
Kırtasiye	Kasa	307	343	139	2.157	3.112	1.053
Taş ve Mercan Boncuk	Parça	169	-	-	850	-	-
Şeker	Torba ve Kasa	165.132	183.343	91.869	277.000	237.782	153.729
Şekerleme	Torba	2.026	1.189	788	3.175	2.091	1.576
Demirhindi	Paket	7.939	6.053	6.049	5.316	3.850	4.082
Çay	Kasa	13.927	18.054	20.833	63.838	81.482	104.186
Tütün	Torba	2.387	6.102	3.941	13.501	30.208	19.645
Zerdeçal	Torba	1.353	3.526	1.429	2.936	5.150	2.143
Giyim Eşyası	Paket	526	225	253	1.783	625	462
Pencere Camı	Kasa	3.763	1.538	2.710	2.665	1.154	2.168
Yünlü	Kasa	4.602	451	878	315.568	27.521	62.889
Diğer Mallar	Kasa	7.254	10.000	13.753	120.869	180.821	215.173
Toplam⁵⁶⁷							2.821.557

⁵⁶⁷ Toplam verilmemiştir.

Ek-42: 1911-1912 yıllarında Hindistan'dan yapılan başlıca ithal mallarını gösteren tablo.⁵⁶⁸

Ürünler	Kargo Türü	Miktar		Fiyat	
		1911	1912	1911	1912
Boncuk	Kasa	-	15	-	180
Karyola	Kasa	-	6	-	72
Kitap	Kasa	-	25	-	183
Tuğla	Adet	-	800	-	5
Kafur	Paket	69	16	1.213	288
Mum	Paket	21.341	1.030	22.663	927
Kakule	Torba	111	56	3.842	2.100
Çarşaf	Parça	-	225	-	816
Çimento, Portland	Fıçı	-	286	-	257
Kimyasal	Paket	221	228	1.419	1.367
Odun Kömürü	Sepet	40.591	-	10.776	-
Kumaş	Paket	133	109	4.013	424
Kumaş Surti ?	Parça	-	132	-	395
Karanfil	Torba	144	257	734	1.347
Hindistan Cevizi	Torba	357	541	714	1.082
Kahve	Torba	1.571	2.085	9.777	15.635
Boya	Kasa	436	520	2.180	2.600
H. Cevizi İçi	Torba	131	168	524	672
Pamuk					
Kumaş	Balya	7.921	6.545	257.433	229.075
İplik	Balya	35	209	9.150	2.691
Twist ?	Balya	5.760	7.532	86.000	112.980
Çatal-Bıçak Takımı	Kasa	147	94	433	376
İlaç ve Tıbbi Malzeme	Paket	3.002	2.339	14.934	11.684
Toprak Eşya	Kasa	20	14	80	56
Abanoz Ağacı	Parça	1.512	215	13.608	1.720
Emaye Eşya	Kasa	2.156	44	8.634	176
Mobilya	Paket	106	17	1.272	204
Zencefil	Torba	2.588	1.934	9.477	7.252
Cam Eşya	Kasa	327	71	1.962	399
Çuval	Balya	1.898	2.732	17.636	27.320
Tuhafiye, şapka	Paket	10	5	14	10
Hırdavat	Kasa ve Paket	376	714	1.681	4.284
Kına	Sepet	271	-	480	-
Çivit	Kasa	670	651	27.443	27.659
Demir					
Kasa	Kasa	-	32	-	320
Çivi	Kasa	-	236	-	206
Çember	Paket	-	40	-	13
Boru	Adet	-	477	-	981
Muhtelif	Paket	33	43	33	21
Deri	Kasa	131	460	838	1.415
Likör ve İspirto vs.	Kasa	242	252	242	315
Ayna	Kasa	-	197	-	1.182
Makine	Paket	-	34	-	510
Kibrit	Kasa	-	10	-	32
Metaller					
Pirinç Eşya	Paket	28	-	298	-
Bakır	Paket	782	171	6.647	1.785

⁵⁶⁸ F.O. Annual Series No: 5225, s.16-17.

Demir	Paket	1.917	2.425	958	1.875
Kurşun	Levha	1.055	983	1.140	1.179
Cıva	Şişe	27	-	400	-
Çelik	Paket	-	57	-	114
Kalay	Levha	569	586	5.000	7.032
Kalay Plaka	Paket	-	843	-	760
Kağıt	Balya	1.777	979	7.108	4.405
Biber	Torba	3.548	5.948	16.889	26.766
Fotoğraf Malzemesi	Paket	-	4	-	11
Turşu	Fıçı	261	34	280	34
Tahta ve Odun	Parça ve Paket	114.640	32.219	14.330	3.020
Erzak	Kasa	569	239	2.270	956
Pirinç	Torba	50	285	46	427
Halat	Paket	531	902	940	1.804
İpek ve İpekliler	Kasa	1.311	890	27.454	15.188
Sandal Odunu	Torba	48	-	216	-
Gümüş	Bar	-	21	-	1.850
Deri	Paket	15	-	150	-
Sabun	Kasa	656	1.419	565	1.419
Kırtasiye	Kasa	31	20	310	200
Şeker					
Şeker	Torba	1.189	788	2.091	1.576
Kristal	Torba	4.878	3.629	9.700	7.258
Demirhindi	Sepet	6.053	6.049	3.850	4.082
Çay	Kasa	18.021	16.372	81.052	81.821
Tütün	Parça	7	-	6	-
Zerdeçal	Torba	3.526	1.429	5.150	2.143
Giyim Eşyası	Paket	-	202	-	334
Yünlü	Kasa	37	89	93	2.222
Diğer Mallar	Kasa	2.783	3.805	42.895	37.075
Toplam	-	-	-	740.565	666.135

Ek-43: 1910-1912 Yılları arası başlıca ihraç mallarının toplamını gösteren tablo.⁵⁶⁹

Ürünler	Kargo Türü	Miktar			Fiyat		
		1910	1911	1912	1910	1911	1912
Abbas	Balya	159	41	5	2.476	500	75
Badem	Torba	649	2.551	585	5.847	18.580	3.132
Kayısı Çekirdeği	Torba	170	160	29	400	501	85
Arsenik	Torba	38	62	57	102	75	135
Arpa	Torba	-	200	2.940	-	620	1.872
Boncuk	Kasa	59	2	-	162	6	-
Fasulye	Torba	552	806	1.812	223	407	1.083
Zift	Torba	-	-	20	-	-	6
Siyah Tohum	Torba	165	-	-	456	-	-
Kan, kurutulmuş	Paket	50	-	156	67	-	178
Kemik	Paket	873	648	1.747	117	92	468
Halı	Balya	2.136	780	394	175.299	66.140	35.260
Ebu Cehil Karpuzu	Paket	51	380	92	229	1.020	287
Tarak	Kasa	44	54	40	275	189	162

⁵⁶⁹ F.O. Annual Series No: 5225, s. 25-27.

Bakır (Eski)	Kasa	-	-	82	-	-	475
Kışniş	Torba	74	44	-	73	62	-
Pamuk, ham	Balya	-	62	-	-	494	-
Kimyon	Torba	304	108	13	519	181	36
Darı	Torba	-	-	1.152	-	-	405
Hurma	Torba	11.729	7.051	16.265	8.765	4.584	12.345
	Deri?	59.356	55.332	62.344	17.568	17.950	25.026
	Kasa	25.528	30.220	34.255	4.801	5.287	7.535
İlaç ve Tıbbi Malzeme	Paket	849	2.391	1.262	849	2.393	1.413
Kuş Tüyü	Kasa	25	17	10	670	460	300
Rezene	Torba	37	672	2.179	59	744	1.946
Galbanum	Torba	83	59	58	515	386	280
Saфра	Torba	7.090	12.310	17.290	33.179	49.240	61.303
Gavzaban	Torba	21	18	12	19	250	180
Saf Yağ	2 Kasa Paket	1.209	2.509	3.360	2.160	5.020	8.437
Zamk	Torba	-	-	36	-	-	36
Kitre	Kasa ve Torba	4.384	5.584	5.772	57.726	69.240	75.099
Kıl, deve	Kasa	16	76	135	142	684	1.350
Fındık	Torba	-	-	66	-	-	264
Toynak	Torba	-	-	129	-	-	20
Boynuz	Torba	-	-	65	-	-	10
Bağırsak	Kasa	464	609	864	11.691	16.748	19.285
Çekirdek	Torba	-	-	7	-	-	1.200
Keten Tohumu	Torba	-	-	32	-	-	96
Meyankökü	Balya	6.600	3.596	2.872	4.996	3.187	2.232
Maghat	Paket	240	519	122	343	1.029	300
Mahlep	Torba	44	33	99	367	314	661
Maş Fasulyesi	Torba	347	1.777	10.123	188	880	6.300
Darı Tohumu	Torba	-	296	686	-	86	370
Tiftik	Balya	655	1.533	386	7.310	18.396	5.018
Afyon	Kasa	887	614	631	81.256	92.100	94.800
Kişisel Eşya	Paket	-	-	45	-	-	450
Haşhaş	Torba	439	68	-	315	60	-
Pure ?	Paket	18.034	16.692	10.867	7.195	4.800	3.335
Ayva Tohumu	Torba	153	56	221	1.936	747	2.520
Eski Elbise	Balya	-	-	18	-	-	72
Kuru Üzüm	Torba	490	256	180	598	753	328
Gül Suyu	Paket	8	-	-	8	-	-
Salep	Torba	205	48	35	4.512	1.060	668
Susam	Torba	371	202	262	559	301	632
Tohum, çeşitli	Torba	-	643	107	-	803	114
İpek	Paket	11	4	18	334	120	360
Deri ve Post	Balya	6.828	6.234	6.292	75.047	62.455	75.504
İspirto	Kasa	18	-	48	161	-	48
Çeşitli Eşya	Paket	861	1.028	739	2.237	2.328	2.586
Çay	Kasa	-	-	14	-	-	70
Tütün	Torba	-	82	75	-	502	560
	Paket	-	-	97	-	-	485
Ceviz Tohumu	Paket	-	-	165	-	-	578
Buğday	Torba	-	16.030	83.207	-	8.510	89.151
Yün	Balya	30.496	27.998	34.029	343.073	279.980	425.464
Yün toplama	Balya	467	1.312	1.376	2.139	6.560	7.568
TOPLAM							979.958

Ek-44: 1911-1912 yıllarında Hindistan’a yapılan başlıca ihraç mallarını gösteren tablo.⁵⁷⁰

Ürünler	Kargo Türü	Miktar		Fiyat	
		1911	1912	1911	1912
Abbas	Balya	-	5	-	75
Badem	Torba	1.083	468	4.860	2.507
Kayısı Çekirdeği	Torba	12	-	41	-
Arsenik	Kasa	-	18	-	45
Arpa	Torba	-	2.320	-	1.485
Boncuk	Kasa	2	-	6	-
Fasulye	Torba	641	1.553	320	910
Zift	Torba	-	20	-	6
Halı	Balya	3	3	135	150
Tarak	Kasa	54	36	189	144
Kişniş	Torba	44	-	62	-
Kimyon	Torba	108	13	181	36
Hurma	Torba	361	1.132	234	860
	Deri?	22.490	36.341	7.288	10.580
	Kasa	10	7	2	2
İlaç	Paket	67	137	67	152
Safra	Torba	1.541	1.520	6.154	5.001
Gavzaban	Torba	18	12	250	180
Mücevher	Kasa	-	4	-	600
Meyankökü	Balya	355	1.894	290	1.580
Mahlep	Torba	33	99	314	661
Maş Fasulyesi	Torba	1.777	10.123	880	6.300
Darı Tohumu	Torba	-	54	-	30
Afyon	Kasa	-	599	-	90.000
Ayva Tohumu	Torba	56	221	747	2.520
Kuru Üzüm	Torba	177	99	293	176
Salep	Torba	48	31	1.060	620
Susam	Torba	54	25	80	42
Tohum	Torba	255	35	318	26
İpek	Paket	4	-	120	-
Deri ve Post	Balya	185	170	1.965	2.040
Çay	Kasa	-	14	-	70
Tütün	Torba	-	97	-	485
Buğday	Torba	9.868	28.356	5.239	30.381
Yün	Balya	38	12	380	126
Diğer Mallar	Paket	444	350	1.421	1.246
TOPLAM	-	-	-	32.906	159.441

⁵⁷⁰ F.O. Annual Series No: 5225, s.28-29.

Ek-45: 1908 yılında Bağdat'ta icra edilen bazı mesleklerin kazançlarını gösteren tablo:⁵⁷¹

Meslek Grubu		Ücret	Tür
Demirci	Usta	2 s. 1 d.	Günlük
	Kalfa	10 d. İle 1 s. 3 d.	Günlük
	Çırak	5 d. İle 8 d.	Günlük
Bakırcı	Usta	1 s. 3 d.	Günlük
	Kalfa	10 d. İle 1 s. 1 d.	Günlük
	Çırak	5 d. İle 8 d.	Günlük
Marangoz	Usta	1 s. 8 d. İle 3 s. 4 d.	Günlük
	Kalfa	1 s. İle 1 s. 6 d.	Günlük
	Çırak	5 d. İle 7 d.	Günlük
Kalaycı	Usta	1 s. 3 d. İle 1 s. 8 d.	Günlük
	Çırak	5 d. İle 8 d.	Günlük
İnşaat İşçisi	Mimar	1 s. 8 d. İle 4 s. 2 d.	Günlük
	Usta Duvarcı	1 s. 6 d. İle 1 s. 8 d.	Günlük
	Duvarcı	1 s. 3 d. İle 1 s. 4 d.	Günlük
	Kalfa Duvarcı	10 d. İle 1 s. 1 d.	Günlük
	İşçiler	8 d. İle 9 d.	Günlük
	Taşıyıcı	6 d. İle 7 d.	Günlük
	Harç taşıyıcılar vs.	4 d. İle 5 d.	Günlük
Mekanik	Mühendisler	6 £ ile 12 £	Aylık
	Motorlu Sürücüsü	1 £ ile 3 £	Aylık
	Tesisatçı	1 £ 10 s. İle 3 £	Aylık
	Çıraklar	5 d. İle 10 d.	Günlük
Çeşitli Meslekler	Boyacı	10 d. İle 1 s. 8 d.	Günlük
	Nalbant	10 d. İle 1 s. 3 d.	Günlük
	Yelkenci	10 d. İle 1 s. 1 d.	Günlük
	Çadır üreticisi	4 d. İle 1 s. 2 d.	Günlük
	Ayakkabıcı	1 s. 3 d. İle 1 s. 8 d.	Günlük
	Ressam/Boyacı	1 s. 1 d. İle 1 s. 8 d.	Günlük
	Fırıncı	7,5 d. İle 10 d.	Günlük
	Hamal	1 d. İle 2 d.	Mil başı
	Boatmen	13 s. 4 d. İle 18 s.	Aylık
	Bahçıvan	13 s. 4 d. İle 8 s.	Aylık
	Bahçıvanın altında	10 s. İle 13 s. 4 d.	Aylık
Yün, zamk ve safra toplayıcı ve ayırıcısı	Erkek	9 d. İle 10 d.	Günlük
	Kadın	2,5 d. İle 6 d.	Günlük
Yerli	Garson	1 £ ile 2 £	Aylık
	Aşçı	1 £ ile 2 £	Aylık
	Ev Hizmetçisi	15 s. İle 1 £	Aylık
	Erkek Hizmetli ?	10 s. İle 13 s. 4 d.	Aylık
	Çöpçü	13 s. 4 d. İle 18 s.	Aylık
	Seyis	13 s. 4 d. İle 1 £	Aylık
	Bekçi	13 s. 4 d. İle 18 s.	Aylık
	Gece Bekçisi	10 s. İle 13 s. 4 d.	Aylık
	Hemşireler	10 s. İle 16 s. 8 d.	Aylık
	Bakıcı	10 s. İle 16 s. 8 d.	Aylık
	Sütnine	18 s. İle 1 £ 7 s.	Aylık
	Çamaşırcı	8 d. İle 1 s. 0,5 d.	Günlük
	Ütücü?	1 s. İle 1 s. 5 d.	Günlük
	Kadın Dikici	7,5 d. İle 10 d.	Günlük

⁵⁷¹ F.O. Annual Series, No: 4354, s. 7-8.

Ek-46: 1911 yılında Bağdat'ta icra edilen bazı mesleklerin kazançlarını gösteren tablo:⁵⁷²

Meslek Grubu		Ücret		Tür
		En Az	En Yüksek	
Demirci	Usta	1 s. 8 d.	3 s. 4 d.	Günlük
	Kalfa	10 s.	1 s. 6 d.	Günlük
	Çırak	5 d.	8 d.	Günlük
Bakırcı	Usta	1 s. 3 d.	1 s. 8 d.	Günlük
	Kalfa	10 d.	1 s. 1 d.	Günlük
	Çırak	5 d.	8 d.	Günlük
Marangoz	Usta	2 s. 6 d.	5 s.	Günlük
	Kalfa	1 s.	1 s. 8 d.	Günlük
	Çırak	5 d.	8 d.	Günlük
Kalaycı	Usta	1 s. 8 d.	2 s. 6 d.	Günlük
	Çırak	5 d.	8 d.	Günlük
İnşaat İşçisi	Mimar	3 s. 4 d.	5 s.	Günlük
	Usta Duvarcı	1 s. 8 d.	1 s. 10 d.	Günlük
	Duvarcı	1 s. 4 d.	1 s. 8 d.	Günlük
	Kalfa Duvarcı	10 d.	1 s. 3 d.	Günlük
	Amele	8 d.	11 d.	Günlük
	Taşıyıcı	6 d.	7 d.	Günlük
	Harç Taşıyıcı	5 d.	6 d.	Günlük
	Zift İşçisi	1 s. 8 d.	3 s. 4 d.	Günlük
Mermer Ustası	Ustabaşı	3 s. 4 d.	6 s. 8 d.	Günlük
	Kalfa	1 s. 3 d.	1 s. 8 d.	Günlük
Mekanik	Mühendis	6 ₺	15 ₺	Aylık
	Motor Sürücüsü	1 ₺	5 ₺	Aylık
	Makine Montajcısı?	2 ₺	4 ₺	Aylık
	Çırak	5 d.	1 s.	Günlük
Çeşitli	Boyacı	5 d.	1 s.	Günlük
	Nalbant	10 d.	1 s. 8 d.	Günlük
	Fırıncı	8 d.	1 s. 8 d.	Günlük
	Kayıkçı	17 s.	1 ₺ 14 s.	Aylık
	Arabacı	1 ₺ 6 s. 8 d.	1 ₺ 16 s. 8 d.	Aylık
	Şoför	2 ₺ 14 s.	3 ₺ 12 s.	Aylık
	İtfaiyeci	1 ₺ 13 s. 4 d.	2 ₺ 10 s.	Aylık
	Bahçıvan	17 s.	1 ₺ 4 d.	Aylık
	Bahçıvan Altı ?	10 s.	13 s. 4 d.	Aylık
	Ressam	1 s. 1 d.	2 s. 1 d.	Günlük
	Hamal	2 d.	4 d.	Taşınan ağırlığa göre mil başı
	Gemici	1 ₺ 7 s.	2 ₺ 10 s.	Aylık
	Ayakkabıcı	1 s. 3 d.	2 s. 1 d.	Günlük
	Pamuk Dokumacısı	9 d.	1 s. 3 d.	Günlük
	İpek Dokumacısı	1 ₺ 3 d.	2 s. 6 d.	Günlük
Yün, zambak ve sahra toplayıcısı ve ayırıcı	Çadırcı	7 d.	1 s. 8 d.	Günlük
	Erkek	10 d.	1 s. 3 d.	Günlük
	Kadın	2,5 d.	8,5 d.	Günlük
Yerel	Uşak ve Garson	1 ₺ 10 s.	3 ₺ 12 s.	Aylık

⁵⁷² F.O. Annual Series No:4999, s. 22-23.

	Aşçı	1 £ 16 d.	4 £ 10 s.	Aylık
	Yamak	16 s. 8 d.	1 £	Aylık
	Ev Hizmetçisi	1 £ 10 s.	1 £ 16 s.	Aylık
	Erkek Hizmetli	13 s. 4 d.	1 £	Aylık
	Çöpçü	16 s. 8 d.	1 £	Aylık
	Seyis	16 s.	1 £ 16 s. 8 d.	Aylık
	Bekçi	16 s. 8 d.	1 £	Aylık
	Gece Bekçisi	13 s. 4 d.	16 s. 8 d.	Aylık
	Kadın Temizlikçi	13 s. 4 d.	1 £ 13 s. 4 d.	Aylık
	Dadı	13 s. 4 d.	1 £ 16 s. 4 d.	Aylık
	Sütanne	16 s. 8 d.	1 £ 16 s. 8 d.	Aylık
	Çamaşırcı Kadın ?	8 d.	1 s. 3 d.	Günlük
	Ütücü ?	1 s. 3 d.	1 s. 8 d.	Günlük
	Dikişçi Takım	8,5 d.	1 s. 8 d.	Günlük

Ek-47. 1908 yılına ait başlıca ihraç ürünlerinin fiyatlarını gösteren tablo:⁵⁷³

Mallar	Fiyat		Ağırlık veya Miktar
	En Düşük	En Yüksek	
Arab Yün,	11 s. 6 d.	15 s.	34,375 lbs.
Awassi Yün, yıkanmamış	10 s. 6,5 d.	13 s. 6 d.	34,375 lbs. %3-14 arası iskonto?
Karadi Yün, yıkanmamış	10 s. 1,5 d.	12 s. 8 d.	34,375 lbs. %5-12 arası iskonto ?
Safra			
Mavi	12 £ 10 s.	14 £ 5 s.	640,5 lbs.
Yeşil	-	12 £ 5 s. 7 d.	
Beyaz	10 £ 5 s.	12 £	
Buğday			
İnce	9 £ 5 s. 8 d.	16 £ 17 s. 7 d.	39,45 cwts.
Kaba	8 £ 17 s. 2 d.	13 £ 10 s. 7 d.	
Arpa	5 £ 1 s. 3 d.	10 £ 2 s. 6 d.	
İnek Derisi	6 s. 9 d.	10 s. 1,5 d.	17 lbs.
Ham Keçi Derisi	1 s. 2 d.	2 s. 0,5 d.	Deri başı
İşlenmiş Deriler	2 s. 8,25 d.	2 s. 10,5 d.	Okkası. (2,8326 lbs.)
İşlenmiş Koyun Derisi	8 d.	1 s. 0,5 d.	Deri başı
Hurma	10 £	12 £ 5 s.	39,45 cwts.
Say Yağ	1 £ 3 s. 7 d.	2 £ 2 s.	55 lbs.
Susam	19 £	24 £	39,45 cwts.

⁵⁷³ F.O. Annual Series, No: 4354, s. 18

Ek-48. 1909 yılına ait başlıca ihraç ürünlerinin fiyatlarını gösteren tablo:⁵⁷⁴

Ürün	En Düşük	En Yüksek	Ağırlık veya Miktar
Arap, yün	13 s. 4 d.	16 s. 6 d.	34.375 lbs.
Awassi yün, yıkanmamış	12 s. 1 d.	13 s. 4 d.	
Karadi yün, yıkanmamış	11 s. 8 d.	13 s.	
Safra			
Mavi	13 £ 7 s.	14 £ 16 s.	640,5 lbs.
Yeşil	11 £ 6 s.	12 £ 4 s.	
Beyaz	10 £	11 £ 10 s.	
Buğday			
İnce	15 £ 17 s.	19 £ 15 s.	39.45 cwts.
Kaba	14 £ 15 s.	17 £ 2 s. 6 d.	
Arpa	9 £ 7 s. 6 d.	11 £ 12 s. 6 d.	
İnek Derisi	6 s. 8 d.	7 s. 6 d.	17 lbs.
Ham keçi derisi	1 s. 4 d.	2 s. 1 d.	Deri başı
İşlenmiş deri	2 s 1 d.	2 s. 6 s.	Okkası 2.8326 lbs
İşlenmiş koyun deri	6 d.	9,5 d.	Deri başı
Saf yağ	1 £ 15 s.	2 £	55 lbs
Susam	12 £ 10 s.	16 £ 13 s. 4 d.	39.45 cwts
Hurma	11 £ 5 s.	14 £ 10 s.	

Ek-49: 1910 yılına ait başlıca ihraç ürünlerinin fiyatlarını gösteren tablo:⁵⁷⁵

Ürün	En Düşük	En Yüksek	Ağırlık veya Miktar
Arap, yün	15 s. 3 d.	17 s.	34.375 lbs.
Awassi yün,	18 s.	1 £ 6 d.	
Karadi yün	17 s. 8 d.	19 s. 6 d.	
Safra			
Mavi	12 £ 17 s. 6 d.	14 £ 8 s. 6 d.	640,5 lbs.
Yeşil	9 £ 18 s. 9 d.	11 £ 12 s.	
Beyaz	9 £ 8 s.	10 £ 16 s.	
Karışık	12 £ 2 d.	13 £ 8 s. 9 d.	
Buğday			
İnce	11 £ 17 s. 4 d.	14 £ 8 s.	39.45 cwts.
Kaba	9 £ 5 s. 6 d.	10 £ 3 s. 4 d.	
Arpa	4 £ 13 s 4 d.	5 £ 19 s. 9 d.	
İnek Derisi	7 s. 8 d.	9 s. 4 d.	17 lbs.
Ham keçi derisi	1 s. 1 d.	2 s. 2,5 d.	Deri başı
İşlenmiş keçi deri	2 s. 6 d.	2 s. 11 d.	Okkası 2.8326 lbs
İşlenmiş koyun deri	7 d.	9,25 d.	Deri başı
Saf yağ	1 £ 10 s. 6 d.	2 £ 5 d.	55 lbs
Hurma	9 £ 13 s. 4 s.	12 £ 9 d.	39,45 cwts.

⁵⁷⁴ F.O. Annual Series No: 4482, s. 20.

⁵⁷⁵ F.O. Annual Series, No:4696, s. 18.

Ek-50.1911 yılına ait başlıca ihraç ürünlerinin fiyatlarını gösteren tablo:⁵⁷⁶

Ürün	En Düşük	En Yüksek	Ağırlık veya Miktar
Arap, yün	16 s.	19 s.	34,375 lbs.
Awassi yün,	15 s.	16 s.	
Karadi yün	14 s.	15 s. 6 d.	
Safra			
Mavi	11 £	12 £	640,5 lbs.
Yeşil	8 £ 10 s.	9 £ 10 s.	
Beyaz	9 £	10 £	
Karışık	10 £	10 £ 10 s.	
Buğday			
İnce	11 £	13 £	39,45 cwts.
Kaba	9 £ 4 s.	10 £	
Arpa	4 £ 17 s. 6 d.	6 £ 15 s.	
İnek Derisi	7 s. 1 d.	10 s.	17 lbs.
Ham keçi derisi	1 s. 9 d.	1 s. 10 d.	Deri başı
İşlenmiş keçi deri	2 s. 6 d.	2 s. 11 d.	Okkası 2.8326 lbs
İşlenmiş koyun deri	2 s. 3 d.	2 s. 6 d.	Deri başı
Saf yağ	3 £ 15 s.	4 £ 10 s.	55 lbs
Hurma	12 £ 10 s.	14 £ 10 s.	39,45 cwts.

Ek-51. 1912 yılına ait başlıca ihraç ürünlerinin fiyatlarını gösteren tablo:⁵⁷⁷

Ürün	En Düşük	En Yüksek	Ağırlık veya Miktar
Safra			
Mavi	10 £ 5 s.	10 £ 10 s.	640,5 lbs.
Yeşil	9 £ 5 s.	9 £ 10 s.	
Beyaz	9 £ 15 s.	10 £	
Karışık	9 £ 10 s.	10 £ 10 s.	
Saf yağ	4 £	4 £ 10 s.	55 lbs
Tahıl			
Buğday	8 £	16 £	39,45 cwts.
Arpa	10 £	22 £	
Hurma	15 £	18 £	39,45 cwts.
Ham keçi derisi	1 s. 5 d.	1 s. 10 d.	Okkası 2.8326 lbs
İşlenmiş keçi derisi	2 s. 10 d.	2 s. 8 d.	
Koyun derisi	2 s. 6 d.	2 s. 8 d.	
Yünler			
Arap	18 s.	1 £	34,375 lbs.
Awassi	16 s.	17 s. d.	
Karadi	15 s.	17 s.	

⁵⁷⁶ F.O. Annual Series No:4999, s. 22.

⁵⁷⁷ F.O. Annual Series No: 5225, s. 29.

Ek-52: R. 1325 (1909) senesine ait dış ticaret istatistiğine göre Bağdat'ta ithal ve ihraç edilen malları gösteren tablo.⁵⁷⁸

EŞYA	İTHALAT		İHRACAT	
	FİYAT	MİKTAR	FİYAT	MİKTAR
Birinci Fasil: Diri Hayvanlar				
At, aygır, ikidiş, kısarak tay	77.376	170	4.246.000	2.029
Katır (Erkek, dişi ve sıpası)	26.546	36	1.300	10
Eşek – Erkek ve Dişi-	11.582	82	6.660	43
Deve	-	-	5900	5
Öküz, İnek, Boğa	110.630	736	-	-
Koç, Kuzu	1.161.408	64.490	1.431	298
Kuzu	62.043	1.639	-	-
Keçi, Teke	424.713	12.704	-	-
Zikr olunmamış sair diri hayvanlar	575	11	-	-
İkinci Fasil: Hayvanattan Hasıl Me'külât				
Taze ve tuzlu tere yağı	613.982	89.688	136.992	14.541
Çerviş ve kuyruk yağları margarin ve sair	59.128	15.123	-	-
Salamura ve kaşıkval? kaşar, tulum peynirleri	735	60	-	-
Ecnebi peynirleri (gravyer, flemenk ve sair)	21.606	11.158	-	-
Süt ve yoğurt	2.132	429	-	-
Balık taze, canlı ve cansız	100	300	571	1.007
Balık tuzlu, fiçıda	443	100	-	-
Balık kurutulmuş ve ya tütsülü olanlar -fiçıda	789	191	-	-
Bal	4.044	897	-	-
Hayvanlardan hasıl olan sair me'külât	45.643	7.973	-	-
Üçüncü Fasil: Zahire Hububât ve Bunlardan⁵⁷⁹ Hasıl Olan Mevâd				
Buğday	688.896	7836.08	2.480	12.160
Arpa	59.676	12.2737	816.607	3.217.689
Kokoroz	1.322	1.850	24.976	128.080
Darı	757	1.530	3.777.658	10.151.445
Pirinç	1.743.783	1.795.117	2.363.093	4.564.478
Dakik buğdaydan	257.691	222.248	8.040	7.600
Sair dakikler	33.411	65.440	-	-
Şehriye ve makarnanın envâi'	11.478	2.654	-	-
Kola nişasta	3.797	1.328	-	-
Gemici peksimeti Kalita	10.345	1.281	-	-
Susam	3.213	2.098	257.655	331.449
Hamursuz maya ve ekmek	47	37	-	-
Dördüncü fasıl: Meyve ve Sebze				
Portakal, limon, turunc mandarin	3.731	559	11.120	3.365
Sair taze meyveler	81.008	82.062	11.0843	82.140
Üzüm, kuru	139.191	77.483	150	100
İncir, kuru	17.659	6.623	2.453	1635
Ceviz, kuru	88.686	39.513	-	-
Fındık, kuru	2.807	936	-	-
Badem, kuru	37.805	5.353	187.871	50.590
Hurma	615	865	41.610.941	68.731.840

⁵⁷⁸ *Memâlik-i Osmanîye'nin 1325 Senesine Mahsus Ticaret-i Hariciye İstatistiki*, Arşak Garuyan Matbaası, Dersaadet-1327 (İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi: NEK4674)

⁵⁷⁹ Bu kelime ilgili defterde bedenlerden (بدنلردن) şeklinde yazılmıştır. Ancak bu kelimenin anlama uygun olmadığından, yanlış yazıldığı düşünülerek transkripsiyon yapılırken “bunlardan” olarak yazılmıştır.

Sair kuru meyveler	511.848	405.564	111.867	104.718
Soğan sarımsak	74.576	137.173	-	-
Patates	137.831	151.313	-	-
Nohut, bezelye ve sair kuru	41.091	46.785	96.987	181.993
Fasulye, bakla, kuru	38.232	25.736	-	-
Zeytin, siyah	727	202	-	-
Çiçek ve nebatat tohumları ve meyve çekirdekleri	85.525	27.087	46.918	11.996
Meyve Ağacı	455	365	-	-
Çiçek soğanı ve çiçek -Taze	180	9	11.566	6.431
Sebze -taze envai	1.630	2.670	-	-
Fıstık	20.635	1.718	720	32
Amerikan fıstık	3.252	3.020	-	-
Beşinci Fasil: Şeker, Baharlar, Kahve, Çay				
Şeker	18.205.217	8.708.446	1.649	596
Kahve	2.847.626	494.947	-	-
Siyah biber	188.556	47.934	-	-
Kırmızı biber	728	291	-	-
Çay	2.225.666	327.716	900	100
Tarçın, karanfil ve sair baharat	386.115		2.258	1.505
Safran	8.658	79	-	-
Altıncı Fasil: Müskirât⁵⁸⁰				
Şarap-Fıçı içinde ve "tortusu"	141.902	1.026	-	-
Şarap şişe içinde	42.701	7.165	-	-
Konyak, Rom ve sair fıçı içinde	60	8	-	-
Konyak, Rom ve sair şişe içinde	89.449	12.802	-	-
İspirto	155.804	49.857	-	-
Rakı	22.922	2.806	495	110
Bira- Fıçı içinde	13.520	4.084	-	-
Bira – Şişe içinde	5.6802	8.913	-	-
Tatlı müskirât	3.271	625	-	-
Maden suları gazlı sular	22.447	12.922	-	-
Zıkr olunmayan sair müskirât	47.900	19.074	-	-
Şuruplar	29.689	6.740	-	-
Yedinci Fasil: Kapalı Kaplarda Mahfuz Turşu ve Me'külât Hazır Yemek				
Sardalya teneke kutuda vesaire	11.886	1.114	-	-
Sebze salça teneke şişede	6.446	805	-	-
Pekmez	-	-	2.100	2050
Şeker mamulâtı kutu şişede her nevi'	1.140.581	483.998	300	30
Bisküvi ve pasta her nevi'	31.227	4.382	-	-
Çikolata	156	2	-	-
Meyve ve sair turşular şişede ve fıçıda	22.309	11.918	-	-
Kaz ciğeri ve sair konserveleler	583	29	-	-
Sekizinci Fasil: Mahrûkât				
Odun	250	2000	-	-
Adı kömür	511.745	1.362.152	-	-
Maden kömür	1.317.209	8.880.877	-	-
Dokuzuncu Fasil: Emlâh⁵⁸¹ ve Hamizât⁵⁸² ve Mevâd-ı Debbâğiye				
Soda- soda kutusunda	4.515	2.446	-	-
Bikarbonat disot/desut	1.800	2.000	-	-
Şab	18.272	18.494	-	-
Nişadır ruhu	72.322	13.973	-	-

⁵⁸⁰ Müskirât: Sarhoş yapan içkiler. (İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, 8. Baskı, Ankara 2016, s. 1194)

⁵⁸¹ Emlah: Tuzlar. (Parlatır, s. 400.)

⁵⁸² Hamizât: Ekşi olan nesneler, kekremsiler. Asit. (Parlatır, s. 571.)

Tuz ruhu	21.674	5.417	-	-
Kükürt	1.962	1.649	-	-
Sair müstahsalat-ı kimyevîye	21.193	1.039	-	-
Debbağata mahsus ağaç ve kabuk	9.330	8.604	125.000	25.000
Göztaşı. Zaç Kıbrıs ? ve sair	13.610	20.083	-	-
Naftalin	5.671	860	-	-
Asit Borik, Asit Fenik ve sair asitler	8.025	666	-	-
Mazı	-	-	3.399.428	706.081
Palamut	275	550	790	850
Onuncu Fasl: Boya Eczası ve Has Boya				
Çivit	1.276.009	73.537	-	-
Kunduracı boyası	10.938	586	-	-
Toprak boyalar	193.396	69.896	3.609	6.300
Madenî ve kimyevî boyalar	47.398	11.559	95	20
Ağaç boya	12.5163	61.540	-	-
Matbaa mürekkebi	301	62	-	-
Yazı mürekkebi	4.832	784	-	-
Yağlı boyalar	402.994	62.306	-	-
A'lâ cins resim boyaları kurşun kalem ve mamul tebeşir	80	5	-	-
Kına	684.636	282.314	1.050	200
On Birinci Fasl: Ma'denî Yağlar				
Gaz Yağı - Fıçı içinde	507.821	358.466	-	-
Gaz Yağı - Sandık içinde	1.766.481	2.178.418	-	-
Neft Yağı	335	252	-	-
Sair ma'denî yağlar	6.306	2.946	-	-
On İkinci Fasl: Reçineler, Tutkal				
Katran ve zift her nevi'	3.103	5.294	8.338	330
Sakız (çiğnenmek için)	4.191	1.076	-	-
Zamk-ı Arabî	370	225	5.938	3.501
Gomalak	225	25	-	-
Tutkal	35.681	26.129	-	-
Mühür bal mumuyesi	1.420	201	-	-
Terebentin ve hulasası	1.564	132	-	-
Kitre	2.958.483	230.629	154.143	13.448
Zamk, tutkal ve emsali- şışede	696	56	-	-
Zikr olunmayan sair mevad-ı mumesile	39.824	19.964	-	-
On Üçüncü Fasl: Zeytin Yağı ve Nebatî Yağlar ve A'dî Sabun				
Zeytin Yağı	114	19	-	-
Bezir Yağı	22.072	6.111	-	-
Kolza ⁵⁸³ Yağı	6.351	2.100	-	-
İç Yağı	6.192	1.910	-	-
Bal Mumu	3.262	2.123	-	-
Mum	161.215	27.100	-	-
Sabun, a'dî	630.222	142.397	1.510	280
Susam Yağı	21.043	6.742	-	-
Badem ve Ceviz Yağı	3.199	1.091	-	-
Zikr olunmayan sair yağlar	225.005	33.747	-	-
Koku Yağı	1.819	344	-	-
On Dördüncü Fasl: Ecza-yı İспенçiyariye ve Edviye				
Edviye İçin nebatat yaprağı, kabuğu, kökü ve sair	1.265.687	644.591	88.105	20765
Sülfat?	1.397	404	-	-
Afyon	720.897	4.938	734.331	5.157
Hap ve pastil ve sair hazır ilaçlar	147.631	24.588	-	-
Balık yağı, morina balığı yağı	3.756	179	-	-

⁵⁸³ Kolza: Yağ çıkarılan bir tür yabanî lahana tohumu. (Parlatır, s. 918.)

Morfin	99	0,050	-	-
Meyan Kökü ve Balı	16.158	20.220	1.441.853	5.466.851
Vazelin	1.176	294	-	-
Kudret Helvası	2.209	313	-	-
Hint Yağı	14.554	3.652	-	-
On Beşinci Fasil: Attariyat ve Kokulu Sabunlar Gül Yağı				
Gül Suyu	12.640	968	-	-
Kokulu ruhlar için yağlar	13.225	1.558	-	-
Pudra	375	49	-	-
Saç ve sakal boyası	3.467	114	-	-
Diş tuzu ve suyu	311	11	-	-
Kokulu sabun	7.516	857	30	2
Lavanta, Kolonya Kokulu Sular	25.790	982	4.014	1.373
On Altıncı Fasil: Taş, Toprak ve Cam				
Kaldırım taşı	7.658	45.725	-	-
Değirmen taşı	70.145	272.373	7.287	2.400
Kireç taşı	11.357	171.821	28.140	236.350
Su kireci	180	3.000	-	-
Çimento	6.962	15.153	-	-
Tuğla delikli ve deliksiz	7.995	6.100	2.560	-
Ateş tuğlası	125	250	-	-
Kiremit	-	-	500	2.000
Toprak evânî ⁵⁸⁴	176.598	163.240	9.189	761
Pencere camı	133.935	96.868	790	27
Boş şişe	3.028	303	325	13
Lamba şişesi	812	171	-	-
A'di billur mamulâtı bardak sürahi ve sair	134.602	24.820	135	2
A'lâ cins billur mamulâtı bardak sürahi ve sair	52.939	6.459	3.435	500
Cam boncuk, cam düğme, cam inci ve sair	166.856	5.300	587	41
..... İğne	17.983	4.084	18.807	1.633
Lamine fener ve donanma feneri	41.031	2.561	-	-
Çıplak ayna	2.654	502	2.317	160
İşlenmiş mermer	680	458	-	-
Kum	435	1.600	-	-
On Yedinci Fasil: Maden ve Madenden Mamul Eşya, Krom Madeni, Cevheri				
Sair maden cevheri	2.050	105	-	-
Köhne bakır, pirinç (hurda)	-	-	1.501	132
Demir çubuk veya dökme ve çember	760.399	740.350	-	-
Demir poteril?	1928	1.890	-	-
Sac demir	80.605	49.279	-	-
Demir tel siyah galvanizli	81.691	58.751	-	-
Demir künk boru	76.561	72.550	-	-
Demir kasa	15.520	2.245	-	-
Demir karyola	125.221	30.592	-	-
Saç veya dökme demirden matbah takımı sırlı ve sırsız	5.284	2.465	1.499	90
Demir mamulâtı kilit, sürme ve sair	518.850	115.502	9.745	2.010
Bıçakçı mamulâtı bıçak, çakı, ustura, makas ve sair	45.339	20.229	165	1
Çivi, karfiçe ve sair	319.612	165.535	35	7
Dikiş iğnesi toplu ve sair	9.818	1.504	846	44
Yazı kalemi ucu	124	3	-	-
Teneke tahta	123.402	20.696	-	-
Tenekeden mamul eşya	95.431	18.325	1.946	74
Kurşun, saçma	25.591	8.489	-	-
Kurşun yaprak ve botu	172.226	75.106	-	-

⁵⁸⁴ Evân'î: Kaplar, çay, kahve, aydınlatma gibi ev eşyası. (Parlatır, s. 423)

Matbua harfi	2.162	133	-	-
Çinko mamulâtı	22.778	42.347	5026	1145
Kalay, külçe ve çubuk	337.912	21.548	-	-
Kalay mamulâtı	65	26	318	6
Bakır yaprak ve tahta	1.614.583	16.617	-	-
Bakır mamulâtı kazan ve sair	22.850	1.659	1.518	253
Pirinç tahta ve çember	3.924	206	-	-
Pirinç mamulâtı	3.910	78	1.790	61
Nikel ve nikel mamulâtı	2.215	31	-	-
Alüminyum ve sair adi maden ve halîtalar ⁵⁸⁵ mamulâtı	18.364	1.220	132	5
Dökme demir mamulâtı	541.747	299.983	-	-
Kılabdan ⁵⁸⁶ has	9.789	89	-	-
Kılabdan kâzib	34.839	778	-	-
Eğre ve törpü	13.079	3.467	636	38
Marangoz ve dülger aleti (testere, keser, çekiç ve sair)	1.070	72	-	-
Gramofon iğnesi	2.893	31	-	-
Dingil, yay ve sair arabacı eşyası	850	35	-	-
Tulumba her nevi'	23.180	14.322	-	-
Zikr olunmayan sair maden mamulâtı	19.579	2.205	3.346	93
On Sekizinci Fasil: Kereste ve Sepetçi Mamulâtı				
Çam ağacı	864.757	37.909	-	-
Meşe ağacı	295.535	17.337	-	-
Ceviz ağacı	6.214	10.454	-	-
Maun, abanoz ve pelesenk ağacı ve bunlara mümessil ağaçlar	289.187	12.300	3.776	3.056
Ağaçtan adi mamulat, çerçeve çubuğu ve sair	1.676.466	743.292	332.170	421.203
Ağaçtan âlâ mamulat, kaşık, tarak ve sair	29.045	5.722	688	5
Ağaç sandalye	7.604	1.256	-	-
Ağaç mobilya eşya, dolap, masa, büfe, yazıhane ve sair	101.120	16.849	-	-
Hasır	15.864	12.585	614.001	1.156.736
Fırçacı mamulâtı, fırça	8.455	1.854	14	1
Kav	5.820	2.000	-	-
Ağaç kibrit	1.336.162	457.432	-	-
Ebniye için kereste, lata, kalas ve sair	1.980	5.250	-	-
Parke tahta lambeli ve yivli	270	90	-	-
Kamış kalem ve tüy kalem	-	-	9.648	2.000
Zikr olunmayan ve sair eşya	603	90	-	-
On Dokuzuncu Fasil: Kağıt Paçavra				
Matbua ve yazı kağıdı zarf ve resim kağıdı	269.878	82.246	-	-
Sargılık kağıt	141.561	61.945	-	-
Beyaz ve cilalı mukavva	99.045	16.688	-	-
Katranlı ve adi mukavva	16.371	11.862	-	-
Sigara kağıdı	300.474	45.466	1.886	330
Duvar kağıdı	60	80	-	-
Matbua kağıdı fatura konşimento ⁵⁸⁷ ve sair	65.318	28.265	-	-
Defter	11.220	2.816	-	-
Mukavva kutu	126.238	23.755	21.428	3.295

⁵⁸⁵ Halîta: Alaşım (Parlatır, s. 567)

⁵⁸⁶ Kılabdan: 1. Kılâp denilen eğirme çarhıyla sarılan sırma veya tel ile karışık ipek veya pamuk iplik. 2. Bakırdan yaldızlı sırma taklidi. (Parlatır, s. 893)

⁵⁸⁷ Konşimento: Bir malın gönderildiğini belgeleyen vapur veya demiryolu idaresi tarafından verilen kağıt, pusula. (Parlatır, s. 920.)

Oyun kağıdı	9.919	1.393	-	-
Sair kağıt ve mukavvadan muhtelif eşya	26.784	5.818	372	46
Yirminci Fasıl: Ayakkabılar, Post, Eşya-yı Serrâciye				
(İşlenmemiş) öküz, inek manda derisi	928.411	154.389	2.400.563	314.507
(İşlenmemiş) keçi derisi	18.226	2.797	3.870	310
(İşlenmemiş) koyun derisi	272.110	12.776	3.905.221	3.499
Kösele	236.989	11.713	4.008	275
Lostralı vidala ⁵⁸⁸	140.753	5.709	2.720	52
Elvan meşin	113.605	14.571	1.102.130	110.213
Deve derisi	492	123	2.257	197
Cılalı her nevi' keçi derisi	14.773	1.366	-	-
Sahtiyan ve maroken	66.083	2.034	-	-
Eğer ve takımları	24.483	6.393	-	-
Koşum ve takımları	251	30	-	-
Çizme, potin, kundura, terlik	76.815	5.490	190.264	12.779
Yol ve el çantası	167	11	-	-
Albüm cüzdan, para kesesi, tabaka ve sair	720	45	-	-
Güderi eldiven	25	-	-	-
Kürk postlar	373	9	29.340	104
Kürkten tezeyyünât ⁵⁸⁹ , kalpak, el kürkü ve sair	340	20	-	-
Makine ve değirmen kayışı	1.725	69	-	-
Zıkr olunmayan sair eşya	305.637	56.803	-	-
Yirmi Birinci Fasıl: Yün, İpek ve Pamuk Mensucâtı				
Yün ve yapığı	1.500.008	315.224	7.665.913	1.592.233
Yıkanmış yün	2.980	1.906	1.676.650	285.351
Tiftik	3.519	53	-	-
Yün iplik	5.356	178	-	-
Aba ve şayak	562.669	21.306	633.951	1.046
Çuka	689.287	27.156	1.232	16
Yün kadife	30	1	-	-
Yün ve tiftik mensucât	650.103	25.749	-	-
Şal ve kuşak	17.435	215	-	-
Şeritci ve gaytancı eşyası (saçak, kordon, yün kaplı dökme ve püskül)	595	10	14	-
Çorabcı eşyası (yelek, gömlek, don, eldiven ve sair)	54.764	1.423	1.560	34
Yün örme omuz ve baş atkısı	1.315	33	22.999	278
Osmanlı ve acem halısı	4.124.049	348.357	5.222.543	10.280
Frenk halısı	-	-	4.401	120
Fanilya yorgan ve örtü	4.822	307	-	-
Keçe	2.883	179	-	-
Keçe ayakkabı	4.037	127	-	-
Yün vatka	2.400	20	-	-
Hayvan kılı, kanape otu	1.307	919	-	-
Kıldan mamul mensucât	15.824	2.976	484	10
İpek kozası	22.318	6.795	-	-
Ham ipek	540.596	9.024	-	-
Kamçı başı ipek ve ibrişim	103.230	1.362	-	-
İpek mensucât	2.243.932	34.173	16.206	161
İpek kadife	1131	32	-	-
İpek örtü, mendil ve perde	52.414	406	81.520	208
İpek dantela şeridci ve gaytancı eşyası	4.912	44	-	-
İpek çorapçı eşyası don, gömlek, çorap ve sair	1.539	7	2.208	44
İpek tül	120	6	-	-
İpek iplik	-	-	2.240	64

⁵⁸⁸ Vidala: 1. Tabaklanmış dana derisi. 2. Bu deriden yapılmış eşya. (Parlatır, s. 1798)

⁵⁸⁹ Tezeyyünât: Süslemeler. (Parlatır, s. 1719)

Ham pamuk	98.190	1.6009	-	-
Pamuk iplik kassârsız ⁵⁹⁰	1.786.785	232.658	32	1
Pamuk iplik kassârlı	726.393	95.821	-	-
Pamuk iplik renkli	16.204	926	-	-
İplik yumak makara ve çile	425.215	24.099	484	13
Pamuk mensucât kassârsız	16.626.280	1.372.395	77.617	5.719
Pamuk mensucât kassârlı	11.941.086	960.063	3.367	403
Pamuk mensucâtı basma boyalı ıstampalı	8.161.928	714.919	110.644	19.907
Boyalı iplikten dokuma kumaş	1.105.381	154.079	181.802	17.854
Bürümcek, yün müslin	1.693.006	12.489	-	-
Kalemkâr mensucât, yorgan, yastık, yemeni ve sair	1.701.977	66.133	18.191	840
İpek kadife taklidi kaba kadife	11.691	1.900	1.532	20
Pamuk şal	711.449	31.782	3.600	-
Perdelik mensucât	3.823	261	-	-
Mendil, havlu, sofrâ örtüsü, peçete	60.978	4.577	823	51
Pamuk dantela, gaytan şerid ve sair	26.236	1.530	45	5
Pamuk çorabci eşyası ton, gömlek, çorab vesair	853.084	40.574	1.741	49
İpek ile karışık mensucât	136.193	6.703	14.616	307
Yünlü, pamuklu mensucât	15.367	1.162	144	2
Kendir, ham (lif) ve istopi	11.536	3.111	-	-
Jüt ve kofa ağacı lifi	60	21	-	-
Balık ağı	-	-	2.223	92
İp, halat, urgan ve sicim	52.146	16.087	3.304	372
Kendir ve emsali liflerden mamul kaba örtü, halı ve sair	130.149	86.546	1.780	22
Keten bezi ve dimi	193.720	8.246	1.250	8
Keten çorabci eşyası	-	-	4.753	339
İpek mensucât maden telli	86.942	2.257	1.770	10
Sair mensucât maden telli	67.093	2.453	-	-
Çuvallık kanaviçe ve çuval	1.247.001	501.773	313	83
Muşamba, örtülük	4.309	433	-	-
Muşamba, döşemelik	13.903	1.742	-	-
Hazır elbise erkek, kadın ve çocuk için	328.836	9.669	305	8
Erkek şapkası	2.894	29	-	-
Fes	179.996	4.408	2.730	44
Zinet tüyleri	30	2	20.474	660
Zikr olunmayan sair eşya	15.474	2.402	-	-
Yirmi İkinci Fasıl: Lastik ve Kütaperka? Mamulatı				
Zikr olunmayan sair lastik mamulatı	12.322	390	-	-
Lastik ile merbut sair eşya	2.049	100	-	-
Yirmi Üçüncü Fasıl: Makine, Alât, Araba, Vagon, Lokomobil Ve Lokomotif				
Vapur kazanı	58.964	9.351	-	-
Buhar makinesi ve aksamı	100.892	10.225	-	-
Dikiş makinesi ve aksamı	64.908	2.365	-	-
Motor	66.000	550	-	-
Cerrah aleti	2.779	42	-	-
İlim ve fûnuna dair alet	669	17	-	-
Baskül, kantar, terazi	8.448	409	-	-
Fotoğraf makinesi	1.055	4	-	-
Gümüş saat	6.345	12	2.000	1
Diğer maden saat	7.305	85	550	1
Asma saat, oturtma saat	6.964	299	-	-
Dürbün, her nevi	1.755			
Av tüfengi	85.182	1.563	-	-
Memnû olmayan tabanca	40.761	155	-	-

⁵⁹⁰ Kassâr: 1. Temizlemeci, leke temizleyici veya yıkayıcı. (Parlatır, s. 856)

Araba, kupa, fayton ve sair	29.280	120	-	-
Yük için araba	1.026	-	-	-
Valosepet	2.930			
Fotoğraf kağıdı fotoğrafa mahsus eşya	1.907	102	-	-
Kayık	18.355	-	-	-
Sefine istimbol	168.0310	1	-	-
Yazı makinesi	3386			
Av için boş kovan ve kapsül	103.425	73.755	-	-
Elektrik pilleri, çingırağı ve sair edevatı	2.650	90	-	-
İsmi zikr olunmayan sair eşya	12.606	2.146	750	11
Yirmi Dördüncü Fasl: Mücevherat, Zi-kıymet Çerçici Eşyası ve Hırdavatı				
Kâzib taş	25.211	92.216	56	1
Altın ve gümüş yaldızlı adi maden mamulatı kâzib taşlı	3.348	42	-	-
Kehribar ve lüle taşından mürekkep eşya	7.478	52	-	-
Bağadan, ⁵⁹¹ fil dişinden ve sedeften mürekkep eşya	772	2	-	-
Ham kehribar	1.850	5	-	-
Ham mercan	16.741	1.677	-	-
Her türlü çocuk oyuncağı	4.141	261	1.802	90
Bağa ve fil dişi taklidi macun tarak, firkete ve sair	2.622	20	-	-
Hokka vesair yazı takımı	4.242	270	-	-
Tuhafiye eşyası, miktarı pek az cinsi muhtelif zikr olunmayan hırdavat, eşya	910.185	111.669	13.248	2.070
Yirmi Beşinci Fasl: Kitap, Çalgı, Asar-ı Edebiyye ve Fenniye				
Her lisan üzere matbu kitap ve risale	128.274	8.813	1.560	104
Coğrafya haritası ve her nevi' resim	32	3	-	-
Piyano ve organo?	5.250	-	-	-
Her nevi' musiki aleti ve laterna	1.447	1	-	-
Gramofon fonograf ve aksamı	23.428	780	2.538	160
Matbu fabrika ilanı	1.235	82	-	-
Gramofon plakları	19.101	89	-	-
Yirmi Altıncı Fasl: Evvelki Fasıllarda İsmi Zikr Olunmayan Eşya				
A'di gübre	-	-	113.305	264.841
Kimyevî gübre	1.525	3.610	9.336	12.450
Öküz, koyun ve sair boynuzları	990	335	1.300	65.000
Kuş tüyü	632	34	84.704	2009
Bağırsak ve kursak yaş ve kuru	16.532	2.195	251.862	38.968

⁵⁹¹ Bağa: Kaplumbağa cinsinden bazı deniz hayvanlarının kabuğu. (Parlatır, s. 143.)

Ek-53: R. 1326 (M. 1910) senesine ait dış ticaret istatistiğine göre Bağdat'ta ithal ve ihraç edilen malları gösteren tablo.⁵⁹²

EŞYA	İTHALAT		İHRACAT	
	FİYAT	MİKTAR	FİYAT	MİKTAR
Birinci Fasil Diri Hayvanlar				
At, aygır, ikidiş, kısarak tay	51.300	99	4.443.000	2.437
Katır erkek, dişi ve sıpası; merkep erkek, dişi, sıpası	155.944	167	118.100	85
Öküz, inek, buzağı, boğa	4.665	52	-	-
Koç, koyun, keçi, teke, oğlak	1.168.257	34.635	37.980	802
İkinci Fasil Hayvandan Hasıl Olan Me'külât				
Et, taze ve tuzlu	4.041	271	-	-
Kurutulmuş, tütsülenmiş, ve hazırlanmış et ve hılasası	4.104	361	229	22
Tere yağı taze ve tuzlu	2.989	252	48	4
Sebir yağı ve masnu' yağlar	475.550	83.275	313.589	43.602
Peynir (her cins)	13.225	1.487	1.911	463
Süt, yoğurt, kaymak	16.203	3.642	-	-
Yumurta	-	-	3.435	580
Bal	2.858	519	30	2
Balık (taze, canlı ve cansız), istiridye, ıstakoz, midye, salyangoz, ve sair içi dolu kabuklu hayvanat	-	-	390	232
Sardalye vesair tuzlu balıklar fiçi derununda	138	46	5.660	3.066
Kurutulmuş ve tütsülenmiş balıklar	2.914	1.682	-	-
Kırmızı ve siyah havyar	1.706	23	-	-
Balık yumurtası	112	11	-	-
Hava almamak üzere kapalı kaplarda mahfuz hazır balıklar ve kabuklu diğer hayvanatı	55.745	2.357	438	54
Hayvanattan hasıl olan sair taze, tuzlu, tütsülü veya kurutulmuş bilcümle me'külât	4.477	682	105	14
Üçüncü Fasil: Hububat, Sebzevat, Mathûnat ve Hamur İşleri				
Buğday, kızılca buğday, melez	3.966.245	6.900.227	843.596	1.405.895
Arpa	34.274	89.780	5.813.141	17.925.700
Kokoroz				
Darı	192	385	1.693.939	4.814.188
Kuş yemi	215	78	-	-
Arz	1.287.376	1.176.042	2.654.494	7.410.810
Susam	563	450	63.148	31.574
Kuru fasulye	14.228	9.433	24.500	24.500
Kuru bakla, nohut, mercimek, bezelye ve sair hububat	151.004	146.376	139.364	211.157
Buğday unu	260.135	202.300	-	-
Sair unlar	258	111	80	32
Saman, kepek	-	-	5.650	11.300
Frenk arpası	196	95	-	-
İrmik, bulgur, tarhana	15	5	21	7
Kola nişasta	19.789	14.541	45	15
Tapyoka ⁵⁹³ , sağı, ararot, sa'leb ve sair emsali	12.175	1.793	14.847	1.142
Makarna, şehriye, ve italyan hamur işi tabir olunur şehriyeler	26.362	7.968	24	4
Peksimet, ekmek ve maya	57.380	9.483	5.418	2.040
Dördüncü Fasil: Meyve, Sebze ve Bunların Konserveleri				

⁵⁹² *Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1326*, Matbaa-yı Amire, İstanbul-1328 (İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi: NEK5610)

⁵⁹³ Tapyoka: Manyoka denilen bir kökten elde edilen nişasta. (Parlatır, s. 1631)

Portakal, limon, turunc mandarin ve sair emsali	20.452	6.200	79.746	26.119
Sair taze meyveler	45.395	14.489	7.243	6.536
Kuru üzüm	232.953	161.477	126.247	91.796
Kuru incir	43.490	23.459	335	149
Ceviz ve fındık	147.056	66.651	1.900	796
Hurma	4.876	1.404	40.093.107	65.398.633
Badem ve fıstık	181.116	23.091	29.226	7.667
Sair kuru meyve	490.022	256.001	52.095	41.989
Soğan ve sarımsak	86.361	180.621	84	41
Patates	107.806	115.012	-	-
Sair taze ve tuzlu sebze	362	362	-	-
Kuru sebze, yaş ve kuru meyve kabuğu	270	90	297	42
Hava almamak üzere kapalı kaplarda muhafız meyve ve sebze konserveleri (sirke ve zeytin yağıyla terbiye edilmemiş)	13.887	4.353	120	60
Meyve ve sebze konserveleri fiçıda veya şişede (sirke ve zeytin yağı ve ispirto ile terbiye edilmiş)	81.751	43.604	2.743	697
Ta'âm mahsus sebze veya meyve suyu ve özü	2.112	4.149	-	-
Beşinci Fasil: Ağaç, Tohum, Çekirdek ve Sair Nebatat				
Yaş kökler, her cins yaş ağaç ve fidan	150	50	4.760	2.125
Çiçek, Çiçek soğanı ve tohumu	24.195	7.828	4.410	619
Haşhaş tohumu	526	449	-	-
Sebze ve meyve çekirdekleri	79.819	32.007	46.688	23.788
Ot, her cins	1.713	1.750	-	-
Altıncı Fasil: Kahve, Kakao, Çay, Baharat				
Her çeşit kahve	3.472.211	721.652	-	-
Çay, her çeşit	5.351.517	693.379	16	1
Kakao ve Çikolata	12.254	886	-	-
Kara biber	267.358	88.417	-	-
Kırmızı biber	8.894	4.002	-	-
Safran	5.760	28	-	-
Anason, Tarçın, ve sair baharlar	640.045	120.788	21.182	9.247
Her cins hardal ve hazır salçalar	4.658	1.524	27	3
Yedinci Fasil: Şeker ve Şekerlemeler				
Şeker, kelle ve gubâr ⁵⁹⁴	26.720.294	12.675.116	-	-
Ham şeker, melas şeker bulaması ve sair emsali	107	107	-	-
Lokum	-	-	946	258
Şekerleme	490.075	199.082	2.941	516
Helva ve Tahir	1.321	243	374	93
Pekmez	2.278	2.152	6.365	5.999
Reçel ve Şurup	42.522	8.274	6.976	1.025
Şekerle terbiye edilmiş ve buzlu meyveler	1.155	55	-	-
Sekizinci Fasil⁵⁹⁵				
Dokuzuncu Fasil: Müskirât ve Sirke, Maden Suları Kar ve Buz				
Şarap, fiçıda	7.092	2.865	95	94
Şarap, şişede	49.325	8.634	370	42
Şampanya ve sair köpürür şaraplar	34.119	1.727	-	-
Rakı, her çeşit	7.005	1.686	5.557	1.127
Konyak, rom ve emsali sair müskirât, şişede	315.858	37.736	2.317	157
İspirto	228.132	69.220	-	-
Sirke	756	268	-	-
Bira, fiçıda	11.119	6.373	-	-

⁵⁹⁴ Gubâr: Toz. (Parlatır, s. 523)

⁵⁹⁵ Sekizinci fasıl muhteviyatından olub, 91, 92, 93. 94. 95. 96 numrulara tesadüf eden tütün, sigara, sigaretü enfiye, ağız tütünü ve tenbaküler hakkında Duhan Rejisiyle Tenbakü Şirketinden alınan malumat Birinci Kısımda hususi tablolarda irae edilmiştir.

Bira, şişede	287.543	87.868	344	163
Maraskinu kirasu, şarterviz ve sair tatlı müskirât ?	16.149	1.958	-	-
Maden suları ve gazoz	21.029	6.311	-	-
Onuncu Fasil: Nebatî Hayvanî ve Ma'denî Yağlar İle Sanayiye Mahsus Koyu Yağlar ve İç Yağları ve Mamulatı				
Zeytin yağı	15.796	2.660	-	-
Susam yağı	15.839	5.067	618	153
Bezir yağı	156.783	26.421	-	-
Hint yağı	54.145	21.197	50	10
Zikr olunmayan sair nebati ve hayvani yağlar	13.262	2.636	12	3
Morina balığı yağı	29.323	3.132	180	15
İç yağı, istari? ve sair mâyi ⁵⁹⁶ ve don yağlar	73.320	21.222	-	-
Serezış ? ve parafin yağı	2.565	700	-	-
Bal mumu	6.543	586	6.550	495
Gliserin	16.829	2.867	-	-
Gaz yağı	3.840.184	4.432.115	-	-
Benzin	7.180	1.550	-	-
Neft yağı ve sair madeni yağlar	25.275	9.798	-	-
Mum ve idare fitili	463.653	97.873	-	-
A'dî ve kokulu sabun	277.252	127.511	7.512	1.606
On Birinci Fasil: Gübre ve İşbu Cetvelin Başka Mahallarinde Zikr Olunmayan Hayvanat Döküntüleri ve Mahrukât				
Bağırsak ve hayvanatın döküntüleri	27.386	2.177	701.923	23.704
Kemik, boynuz ve tırnak	.483	1.770	12.138	57.739
Hayvanat kılları ve saç (işlenmemiş)	52.243	13.553	-	-
Kuş tüyü (ziynet tüyleri müstesnadır.)	-	-	133.774	4.368
Sünger	941	26	-	-
Odun kömürü	567.226	1.185.955	-	-
Maden kömürü ve antrasit kömürü	2.292.052	16.155.784	630	6.000
Kok kömürü	135	900	-	-
On İkinci Fasil: Müstehsalat Kimyeviye, Mevad-ı Debbağıye, Boya Eczası ve Hazır Boyalar				
Soda, potas (muharrik soda ve potas dahildir)	31.152	29.218	-	-
Bikarbonat disot (sânî fahmiyet ⁵⁹⁷ soda)	10.327	5.301	496	320
Kireç kaymağı ve potas kaymağı	2.017	1.621	-	-
Şab	68.711	64.147	-	-
İngiliz Tozu ve manyezi ⁵⁹⁸	2.117	192	-	-
Kınakına ve morfin tozları	22.303	116	-	-
Nişadır tozu ve ruhu	139.453	34.769	-	-
Kibritiyet harir (zac Kıbrıs) Kibritiyet-i nuhâs (göz taşı) kibritiyet-i tutya (tutya tozu) ve sair zikr olanmayan sülfatlar	84.907	128.715	6	2
Her nevi asbedler (hamız)	242.780	35.221	-	-
Kurşun tozu ve sirkesi	2	10	-	-
Cıva	80.563	2.589	-	-
Zikr olunmayan sair müstahsalat tıbbiye ve kimyeviye	90.948	43.040	532	264
Mazı	-	-	4.075.588	960.032
Palamut	-	-	427	388
Debbağıye mahsus ağaç ve kabuk ve sair mevad-ı debbağıye	9.180	9.120	580.311	1.348.407

⁵⁹⁶ Mâyi: Sıvı, su gibi akan, su durumunda bulunan. (Parlatır, s. 1024).

⁵⁹⁷ Fahmiyet: Karbonat (Parlatır, s. 433).

⁵⁹⁸ Manyezi: Müshil gibi kullanılan suda erimez, beyaz toprak görünümünde tatsız bir madde. (Parlatır, s. 1012)

Toprak boya (Kılarmeni?, aş boyası, kalemlik kurşun ve grafit)	150.307	142.201	-	-
Çivit	1.935.011	64.699	49	7
İsfıdaç, sülügen	22.312	14.247	12	6
Hınna	741.114	402.385	-	-
Sair nebati boya eczası, taş yosunu, zerdeçal	221.956	138.833	43.944	23.212
Madeni boya eczası, kimyevi boya ve boya hulasaları (çengâr, maî toprak, sürur ve elh)	422.921	74.094	2.050	820
Kırmız ve kırmız hayvanı	26.788	2.651	-	-
Anilin ve alizarin boyaları	401.637	30.400	-	-
Sanayiye mahsus yağlı boyalar	280.301	88.589	-	-
A'lâ cins resim boyası ve sair her cins kurşun kalem	14.958	825	-	-
Yazı mürekkebi	8.388	1.567	-	-
Matbaa mürekkebi	6.786	300	60	4
Kundura boyası	41.139	6.789	15	4
Cila ve lake	38.365	6.025	-	-
On Üçüncü Fasıl: Ecza-yı İspençiyariye ve Edviye ve Attariye				
Nebati ecza (işbu cetvelin başka mahallerinde zikr olunmayan yaprak, çiçek, meyve tohum ve gül)	1.205.708	1.457.681	121.189	64.341
Meyan kökü ve balı	1.031	545	2.711.050	8.865.560
Afyon	147.335	942	-	-
Hab ve pastil ve sair hazır ve müretteb ilaçlar	102.505	5.864	-	-
Gül yağı	712	0.650	-	-
Sair uçucu ruhlar ve yağlar	49.567	1.637	-	-
Sair ecza-yı tabiye	154.693	8.113	-	-
Attariyat	73.754	16.273	896	109
Diş suyu ve tozu	2.805	101	-	-
On Dördüncü Fasıl: Reçine ve Macunlar				
Sakız	9.955	444	-	-
Kitre zammı	4.735.399	345.256	363.806	43.296
Sair reçineler	207.269	58.141	17.098	2.459
Tutkal, balık tutkalı ve albümin	21.947	10.234	-	-
Zift ve Katran	934	1.075	7.180	18.218
Yağlı macun, cam için	1.470	584	-	-
Kunduracı çirişi	9.164	6.302	-	-
Mühür bal mumiyesi	1.324	122	-	-
Yapıştırırmaya mahsus sair mevad ve müstahzarât	3.303	437	-	-
On Beşinci Fasıl: Kabil-i İştî'al Eşya ve Eslahı				
Güherçile ve Güherçileli fitiller	2.200	2.00	-	-
Şenlik Fişekleri	13.903	1.494	-	-
Kibrit ve Kav (her cins)	2.431.120	599.832	-	-
Boş hartuç	1.085	80	-	-
Dolu hartuç ve kapsül	155.576	8.981	1.170	50
Eslah-ı nariye	148.447	2.583	-	-
Eslah-ı carime	-	-	160	8
On Altıncı Fasıl: Toprak, Taş, Toprak Ve Cam Mamulâtı				
Çimento	112.359	245.734	-	-
Zikr olunmayan sair topraklar	26.162	88.302	93	584
Kireç ve Alçı	1.931	643	16.903	165.720
Su kireci	4.843	23.470	-	-
Kükürt	14.428	11.705	482	284
Her cins mermer	3.586	7.170	-	-
Zımpara madeni ve kağıdı	1.342	445	-	-
Zikr olunmayan sair taşlar	96.641	138.507	60	142
Tuğla ve kiremit (her cins)	2.264	6.655	144.440	1.316.900
Topraktan, çiniden, porselenden ve taştan sair mamulat	397.680	73.041	9.456	1.951
Toprak evanî (her cins)	21.729	10.219	4.823	2.392
Her türlü pencere camı	369.220	264.950	-	-

Cam levha, çerçevesiz ve çerçevesiz ayna	206.846	37.178	196	37
Cam ve billur lambalar, donanma fenerleri ve avize	88.199	12.197	-	-
Camdan ve billurdan sair mamulat	310.336	79.617	1.490	596
On Yedinci Fasil: A'di Ma'den ve A'di Ma'denden Mamulât				
Demir ve dökme demir ve çelik külçe ve kütük halinde	2.147	2.228	-	-
Demir, dökme demirden ve çelik çubuk ve demet ve putrel	1.114.837	1.128.866	-	-
Demir yol çubukları ve teferruatı	172.024	176.922	-	-
Zincir, demir tellerden halat, çapa ve emsali sair kaba mamulat	25.992	10.231	-	-
Demir kasa	99.023	19.886	-	-
Demir ve sair madenden karyola	128.785	26.135	-	-
Harf ve sanayiye mahsus demirden ve çelikten alet ve edevat	151.347	40.282	887	200
Her nevi demir ve çelik tel ve demir büz veya kafes ve demir telden mamul eşya	356.032	185.198	381	96
Sac	417.255	269.088	-	-
Çivi ve Vida (Her cins)	472.340	264.658	-	-
Adi veya sırlı saçtan eşya	112.353	24.741	200	22
Teneke	60.647	24.170	-	-
Teneke Mamulâtı	186.096	23.366	738	373
Çilingir Mamulâtı	107.917	22.852	123	15
Adi bıçakçı mamulâtı	85.675	7.167	20	2
Her türlü toplu iğne ve ağıraf?	152.496	19.317	264	20
Demir kalemi	4.173	191	-	-
Demirden, dökme demirden, çelikten ve zıkr olunmayan sair mamulat ve hatta mevad-ı saire ile müretteb olanlar	177.592	67.578	-	-
Bakır yaprak ve tahta halinde	3.048.491	355.343	-	-
Bakır, çivi ve vida tel	1.438	151	-	-
Sair bakır mamulâtı	20.811	1.281	125	8
Yaprak Çinko	18.158	3.617	-	-
Çinko Mamulâtı	308.284	56.102	-	-
Kalay, Çinko külçe halinde	812.320	42.971	-	-
Kalay mamulâtı	34	1	-	-
Kurlun külçe ve yaprak halinde	131.348	64.973	-	-
Matbaa harfi ve kılışı?	2.916	470	-	-
Sair kurşun mamulâtı	49.382	21.546	-	-
Pirinç yaprak ve çubuk halinde	40.720	4.739	-	-
Pirinç mamulâtı	17.143	1.434	-	-
Tunç ve Tunç mamulâtı	53.888	5.312	11	1
Alüminyum	1.823	32	-	-
Sair adi maden ve maden halitaları mamulâtı	84.204	5.820	603	40
A'di maden hurdası ve köhne mamulâtı	1.444	303	42.605	59.878
Madenden mamul her cins lamba	75.181	3.668	-	-
On Sekizinci Fasil: Kereste ve Ağaç Mamulâtı				
Abanoz ağacı, çimşir ağacı, maun ağacı, ceviz ağacı, pelesenk ağacı ve sair	156.987	242.731	35.037	34.304
Meşe ve kestane ve çınar ağacı ile sair ağaçlar	10..912	37.422	-	-
Ebniye veya imalata mahsus yumuşak ağaçlar	1.689.241	4.724.223	-	-
Boş fiçi ve fiçi tahtası	1.843	1.772	-	-
Ağaçtan kaba mamulâtı	3.457.437	6.625.247	17.026	17.809
Ağaç kundura çivisi ve kundura kalıbı	29.311	3.879	70	7
Ağaç çerçeve çubuğu ve çerçeve	222	32	-	-
Ağaç mobilya donatılmış ve donatılmamış	194.138	23.068	-	-
Ağaçtan âlâ mamulat hatta mevad-ı saire ile müretteb olanlar	33.900	3.459	28.722	4.263

Saz ve kamyş ve söğüt ağacı kabuğuyla sair ağaç kabukları ve bunlardan mamul eşya	80.411	25.468	262.468	655.705
Hasır	14.761	4.591	14.080	7.100
Sepetçi mamulâtı	35	6	-	-
Fırçacı mamulâtı	12.453	1.585	130	104
Kalburcu mamulâtı	540	160	-	-
Mantar ve mantar mamulâtı	4.014	451	-	-
On Dokuzuncu Fasil: Paçavra, Kağıt, Kağıt Mamulâtı ve Her Cins Matbua Kağıdı ve Kitap				
Paçavra ve Kağıt hamuru	-	-	13.563	13.750
Sargılık kaba kağıt ve saire	456.671	233.997	110	22
Sünger kağıdı ve süzgeç kağıdı	668	43	-	-
Resim kağıdı	1.721	102	-	-
Matbaa kağıdı	59.027	29.557	-	-
Yazı kağıdı ve zarf	344.733	109.578	1.210	198
Duvar kağıdı	1.443	544	-	-
Sigara kağıdı ve zıvana	1.010.185	277.598	13.243	1.459
Sair kağıtlar	45.468	13.732	-	-
Mukavva	61.091	36.617	-	-
Oyun kağıdı	88.491	13.604	-	-
Her nevi defter ve tüccar defteri	38.599	5.624	1.111	120
Kağıttan ve mukavvadan sair mamulat	505.683	107.538	545	320
El yazısı ve her türlü kitap ve evrak	93.749	11.258	37.162	441
Yirminci Fasil: Post, Deri Mamulâtı ve Kürkler				
Koyun ve keçi derisi (işlenmemiş)	2.099.749	80.496	3.296.883	603.973
Sair hayvanatın derisi (işlenmemiş)	101.277	12.435	657.381	91.105
Kösele (tabanlık ve serraca mahsus)	736.314	45.472	8.310	1.094
İşlenmiş deri (her nevi)	1.172.211	34.121	11.387	828
Ayakkabılar (her nevi)	69.531	2.806	21.706	1.419
Koşumcu ve serrac mamulâtı	478.016	7.016	2.620	51
Deriden ve köseleden sair mamulat	160.417	6.958	1.177	68
Astragan tabir olunan kuzu derisi	73.337	1.519	3.248.79	71.890
Kürk: Samur, kakum ve alaska, şinşil, mâi tilki, sansar, sincap, teyün, sarı samur	3.915	116	49.873	316
Sair hayvanat kürkleri	450	11	18.306	348
Kürkten mamul eşya	790	2	-	-
Yirmi Birinci Fasil: Mensucât				
Pamuk (Ham ve Votka)	125.823	25.615	13.525	3.000
Pamuk ipliği kassârsız ve kassârlı ve renkli	7.148.816	825.652	452	35
Pamuk mensucât (kassârsız)	11.910.817	1.216.423	110	12
Pamuk mensucât (kassârlı)	10.866.597	786.648	26.892	5.161
Pamuk seyrek mensucât ezcümle bürümcük, tül, mül/mevl ve emsali sair mensucât	20.850.872	1.124.559	68.488	1.670
Kalemkâr (Her nevi) (yorgan, yastık, yemeni ve elh)	767.846	30.931	2.939	120
Lamine fitili	7.438	710	50	5
Boyalı veya basma pamuk mensucât	18.6668.405	1.671.118	120.173	8.233
Kaba kadife ve pelüş	906.821	20.451	-	-
Pamuk boyun atkısı, şal, kuşak ve emsali sair	39.391	1.972	43.940	2.996
Pamuk örtü, perde ve emsali saire	7.770.089	312.649	27.653	1.475
Havlu ve Peştamal	215.516	10.800	2.695	134
Keten, kendir, ve iplik imaline mahsus sair mevad-ı nebiye	7.054	3.237	1.504	990
Keten ve kendir ve emsali sair mevaddan mamul iplik	29.685	1.187	-	-
Keten ve kendir halılar	2.549	283	-	-
Sargılık kaneviçe ve boş çuval	3.181.582	1.467.694	1.395	1.310
Yelken bezi	9.945	456	-	-
Keten mensucât (kassârlı ve kassârsız)	723.940	27.878	7.477	313
Yapılmış çadır	16.478	1.047	1.500	90

Keten seyrek mensucât ezcümle bürümcük, tül, muslin, pamuktan maada sair lifi mevad nebatîye mensucât	204.548	6.285	2.035	37
Keten örtü, perde ve buna mümâsil sair eşya	21.843	480	-	-
Keten havlu, sofra bezi saire	4.374	96	-	-
İpçi mamulatı: Halat, urgan, sicim, kolan, hortum ziftli, meşale ve elh	381.374	219.712	4.687	745
Sair lifi mevad ile karışık keten mensucât	29.670	1.612	-	-
Yün ham ve Yün vatka	2.018.583	396.190	29.156.128	5.042.276
Tiftik	-	-	1.241.526	159.033
Yün iplik (her cins)	709.189	24.107	240	8
Aba ve şayak	1.020.728	39.881	12.735	289
Çuka	5.011.621	165.083	265	3
Sair yün mensucât	1.058.346	23.397	1.355	32
Yün kadife ve pelüş	16.607	270	-	-
Acem halısı	4.866.216	206.438	538.498	14.466
Sair yün halılar	6.804	373	180	14
Keçe ve keçeden mamul eşya	4965	535	-	-
Yün şal, kuşak, omuz atkısı, tül ve emsali	106.339	2.109	1.525	34
Örtü ve perde ve emsali	199.170	4.969	400	9
Pamuk ve sair lifi mevad ile karışık yün mensucât	957.975	42.657	-	-
Mahlut veyahut safi olarak hayvanat kılından mamul mensucât	53.411	6.093	-	-
İpek kozası	117.718	4.733	4.096	204
Ham veya kamçı başı ipek	1.897.732	24.290	6.655	47
İpek, İpekli ve püskül	518.974	7.730	-	-
Seyrek İpek mensucât ezcümle tül, bürümcük muslin ve elh	217.171	1.723	2.070	18
İpek kadife	355.641	3.370	-	-
Safi ipekten mensucât	1.743.964	12.208	5.178	36
Mahlut ipekten mensucât	1.219.920	19.695	4.843	69
İpek omuz atkısı şal ve emsali	55.076	283	13.803	69
İpekten örtü, perde ve emsali	159.716	1.123	45.109	351
Her nevi' şeridçi ve kaytancı ve dökmeçi eşyası	275.440	9.843	3.357	56
Her nevi' çorabçi ve gömlekçi eşyası	1.488.186	42.659	133.346	757
Her nevi' daşlalar? ve işlemeler	652.096	11.509	4.532	97
Her nevi ağlar	80	1	-	-
Hazır elbise erkek, kadın ve çocuk için ve mevad eşya	458.775	12.749	59.000	1.950
Yirmi İkinci Fasl: Lastik ve Lastik Mamulatı				
Lastik ve kütaperka? ve selüloid (tahta ve boru halinde)	4.368	399	100	10
Lastik ile müretteb her nevi mensucât	39.646	1.143	-	-
Muşamba ve katranlı bez ve elh	97.545	50.487	-	-
Döşemelik ve örtülük müşamba	115.127	17.065	-	-
Lastik haffafiye	5.890	286	-	-
Muşamba ve lastik yağmurak	7.901	162	-	-
Lastikten, kütaperkadan ve selüloiddan sair mamulat	63.384	1.286	2.552	74
Yirmi Üçüncü Fasl: Makine, Araba ve Merâkib Bahriyye				
Buhar ve gaz ile mutaharrik makineler, motorlar ve aksamı	433.774	76.056	3.010	251
Ziraat makinesi ve aksamı	74.787	15.366	-	-
Tulumba (her nevi)	38.350	4.650	-	-
Dikiş makinesi	239.177	17.568	-	-
Müstansih, yazı makinesi, emsali makineler ve aksamı	169.623	23.485	21.200	2.440
Yük arabaları ve aksamı	3.280	7	-	-
Araba, sedye ve aksamı	54.711	938	-	-
Otomobil, kano otomobil ve aksamı	53.089	7	-	-

Velospit ve motoskil (her nevi)	11.140	484	-	-
Çocuk arabası	1.050	102	-	-
Sandal ve kayık	10.000	2	-	-
Yirmi Dördüncü Fasıl: Koyun Saati, Asma Saat, Oturma Saat ve Musikî Aleti				
Altın kapaklı koyun saati	45.921	12	1225	0,140
Gümüş kapaklı koyun saati	15.204	15	250	0,280
Adi madenden koyun saati	24.956	53	-	-
Her nevi asma ve oturma saatleri	14.630	797	-	-
Muhtelif mikyas saatleri	840	35	-	-
Piyano ve Urgano	13.800	810	-	-
Gramofon ve aksamı	19.563	716	570	18
Çan ve çingirak, zil	2.052	111	-	-
Sair alet musikî ve aksamı	67.414	1.611	-	-
Yirmi Beşinci Fasıl: Fes, Şapka, Zîynet Takıları ve Sunî Çiçekler				
Fes ve Külâh	668.241	22.855	3.076	100
Erkek için hasır şapkalar	796	34	-	-
Erkek için sair şapkalar	3.310	51	175	3
Kadın şapkası (donatılmamış)	676	7	-	-
Kadın şapkası (donatılmış)	950	4	-	-
Sunî yaprak ve çiçek	2.199	25	-	-
Yirmi Altıncı Fasıl: Asâr-ı Fennîyye ve İlim ve Fünûna Dair Alât				
Her nevi resim, tasvir ve albüm ve sair asâr-ı fennîye	1.732	52	408	55
Heykel, yarım heykel ve sair asâr-ı fennîye	775	10	540	5
Doldurulmuş hayvanat ve kuşlar	-	-	3.202	267
..... aleti ve alat-ı riyyaziye ve aksamı	7.943	154	-	-
Kimya ve hikmet-i tabîyye aleti	5.426	64	-	-
Elektrik ve telgraf alet ve edevatı	29.098	913	-	-
Alet-i tıbbîye ve cerrahiye ve bakteriyoloji ve dişçi aleti ve aksamı	33.538	489	702	6
Alet-i basriye, fotoğraf aleti ve aksamı	102.983	2.712	435	22
Terazi ve baskül	27.050	3.779	-	-
Yirmi Yedinci Fasıl: Mücevherat, Nefis Hırdavat ve Zi-Kıymet Çerçici Eşyası				
Zi-kıymet taşlar, çıplak	-	-	1.400	0,035
Gümüş ve gümüş mamulâtı ve bunların altın yaldızlısı	1.652	1	800	-
Altın ve platin ve tekmi altın ve platin mamulâtı hatta zi-kıymet ve nefis taşlar ile müretteb olanlar	7.334	0,413	2.500	0,150
Altın ve gümüş yaldızlı kâzib ve sırma ve pul ve tırtel?	37.130	1.476	300	30
Altın ve gümüş kılâbdan	380.265	1.219	-	-
Kâzib kılâbdan	86.368	1.322	170	2
Kâzib mücevherat, zi-kıymet ve nefis taşlar taklidi	5.864	48	-	-
Kehribar ve kara kehribar (ham)	102.621	350	-	-
Tamamen veya kısmen bağadan, fil dışından ve kehribardan ve lüle taşından ve kara kehribardan ve sedeften mamul eşya	65.385	1.393	20	0,100
Akik, yeşil taş ve yeşim taşı ve sair nefis taşlar ile bunlardan mamul eşya	156.765	535	-	-
Zi-kıymet Çerçici eşyası: Sofra takımı, çatal, bıçak, kaşık, tabak takımı, şamdan, bilezik, madalyon, küpe, kürdan ve zîynet eşyasıyla yazıhane levazımatı kısmen veya tamamen adi maden olup az çok altın ve gümüş yaldızlı veya altın ve gümüş taklidi cilalı veyahut mevad-ı saire ile müretteb olanlar	222.088	6.290	1.612	38
Peruka mamulâtı	5.039	21	-	-
Şemsiye, baston ve takımlar	35.222	3.598	-	-
Her nevi eldiven	1.186	14	-	-
Yelpaze, pare, çantası ve saire nefis hırdavat: maden, cam, lastik, selüloit, meşin, kağıt, fağfur, porselen ve	766.402	37.781	632	47

sair mevaddan mamul olup hatta iplik veya mensucâtla müretteb olanlar				
Yirmi Sekizinci Fasl: Muhtelif Eşya				
Çocuk oyuncacı	83.603	7.639	193	17
Oyun levazımatı	4.497	752	500	50
Müstamel eşya	24.589	1.377	11.625	604
Muhteviyatı zıkr olunmayan posta paketleri	326.240	1.357	50	1



Ek-54: R. 1327 (M. 1911) senesine ait dış ticaret istatistiğine göre Bağdat'ta ithal ve ihraç edilen malları gösteren tablo.⁵⁹⁹

EŞYA	İTHALAT		İHRACAT	
	KIYMET	MİKTAR	KIYMET	MİKTAR
Birinci Fasil: Diri Hayvanlar				
At, aygır, ikidiş, kısarak, tay	59.980	136	2.113.500	1.190
Katır, dişi katır, katır sıpası, merkeb, dişi merkeb, merkeb sıpası	19.229	33	65.455	204
Öküz, inek, boğa ve dana	28.969	212	-	-
Manda, deve	-	-	25.150	38
Koç, koyun, keçi, teke, oğlak	1.862.367	52.195	14.672	152
Kümes hayvanatı ve kuşlar	-	-	600	8
İkinci Fasil: Hayvandan Hasıl Olan Me'külât				
Kurutulmuş, tütsülenmiş ve hazırlanmış et ve hılasası	15.362	2.046	-	-
Tereyağı, taze ve tuzlu	9.062	545	-	-
Sebir yağı ve masnu' bağlar	440.335	51.688	413.623	46.254
Ekele? Salih Don yağları	1.609	368	-	-
Peynir (her cins)	30.063	2.475	2.600	636
Süt, yoğurt, kaymak	34.964	6.443	-	-
Bal	1.116	279	1.562	464
Balık (taze canlı ve cansız) İstiridyeye, ıstakoz, midye, salyangoz ve sair içi dolu kabuklu hayvanat	20.107	31815	-	-
Kurutulmuş ve tütsülenmiş balık	1.131	765	1.928	694
Kırmızı ve siyah havyar	1.200	56	-	-
Hava almamak üzere kapalı kablarda mahfuz hazır balıklar ve kabuklu deniz hayvanları	54.743	7.162	-	-
Hayvanattan hasıl olan sair taze ve tuzlu tütsülü veya kurutulmuş bilcümle me'külât	6.658	689	-	-
Üçüncü Fasil: Hububat, Sebzevat, Mathûnat ve Hamur İşleri				
Buğday, kızılca; Buğday melez	2.692.038	4.245.052	3.366.735	5.774.208
Kablıca ve kara buğday	-	-	23.500	30.000
Arpa	10.746	25.426	19.076.703	48.773.089
Kokoroz	280	560	14.020	23.428
Darı	-	-	3.010.513	7.938.988
Arz	2.432.515	2.501.507	5.937.195	15.757.269
Sisam	5.532	3.661	6.135	6.135
Kuru fasulye	9.535	4.745	-	-
Kuru bakla, nohut, mercimek, bezelye vesair hububat	211.262	190.086	199.773	288.913
Frenk arpası	144	15	-	-
İrmik, bulgur, tarhana	-	-	134	43
Kola nişasta	12.588	7.782	-	-
Tapyoka, sağı, ararot, sa'leb ve sair emsali	28.314	5.150	-	-
Makarna, şehriye, ve italyan hamur işi tabir olunur şehriyeler	20.781	5.837	-	-
Peksimet, Etmek/Ekmek ve maya	90.184	13.024	-	-
Dördüncü Fasil: Meyve, Sebze ve Bunların Konserveleri				
Portakal, limon, turunc, mandarin ve sair emsali	334.330	108.901	28.853	11.385
Sair taze meyveler	24.858	9.035	7.998	9.455
Kuru üzüm	159.168	109.175	9.01	6.605
Kuru incir	15.691	7.379	1.500	600
Kuru kaysı	14.398	5.546	-	-
Ceviz ve fındık	149.282	79.379	20.743	10.399

⁵⁹⁹ Rüşumat-ı Müdüriyet-i Umumisi Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1327, İstanbul, Akdam Matbaası, 1329

Hurma	-	-	49.919.558	68.196.128
Badem ve fıstık	198.091	25.669	217.830	60.383
Sair kuru meyveler	461.4800	236.769	183.579	146.690
Soğan ve sarımsak	111.797	212.185	296	592
Patates	212.676	204.126	-	-
Yeşil ve siyah zeytin	9.719	2.813	-	-
Sair taze ve tuzlu sebzeler	1.695	565	-	-
Kuru sebze, yaş ve kuru meyve kabuğu	1.900	1.185	205	24
Hava almamak üzere kapalı kablarda mahfuz meyve ve sebze konserveleleri	33.807	6.105	-	-
Meyve ve sebze konserveleleri fiçıda veya şişede	82.028	48.714	849	140
Tâ'ama mahsus sebze veya meyve suyu ve özü	23.317	4.850	1.634	692
Beşinci Fasil: Ağaç, Tohum, Çekirdek ve Sair Nebat				
Yaş kökler, her cins yaş ağaç ve fidan	520	160	19.207	18.800
Çiçek, çiçek soğanı ve tohumu	8.970	203	4.754	1.038
Haşhaş tohumu	670	670	-	-
Sebze ve meyve çekirdekleri	132.447	57.516	49.181	19.271
Altıncı Fasil: Kahve, Kakao, Çay, Baharat				
Her cins kahve	9.593.572	1.145.810	-	-
Çay, her cins	6.292.666	721.787	166.213	18.468
Kakao ve çikolata	27.526	1.828	-	-
Kara biber	740.539	150.297	189.735	37.954
Kırmızı biber	13.96	5.737	1.000	400
Safran	4.766	27	-	-
Anason, tarçın, ve sair baharatlar	834.051	171.296	29.798	27.988
Her cins hardal ve hazır salça	7.826	1.599	-	-
Yedinci Fasil: Şeker ve Şekerlemeler				
Şeker, kelle ve gubâr	31.908.534	15.592.844	31.195	13.864
Lokum	1.254	465	1.100	270
Şekerleme	664.700	235.656	2.800	554
Helva ve tahin	1.250	195	-	-
Pekmez	1.246	794	6.836	8.248
Reçel ve şurup	78.443	15.274	8.614	3.627
Sekizinci Fasil⁶⁰⁰				
Dokuzuncu Fasil: Müskirât ve Sirke, Maden Suları Kar ve Buz				
Şarab, fiçıda	13.166	3.105	-	-
Şarab, şişede	64.539	9.713	-	-
Şampanya ve sair köpürür şarablar	50.812	2.522	-	-
Rakı (her nevi)	1.293	205	7.195	1.295
Konyak, rom ve emsali sair müskürât (şişede)	613.216	78.042	350	70
İspirto	404.415	112.292	-	-
Sirke	1.050	542	120	60
Bira, şişede	326.438	113.068	-	-
Maraskino?, Kiraso?, şartoz vesair tatlı müskürât	24.958	1.716	-	-
Maden suları ve gazoz	10.893	3.687	-	-
Onuncu Fasil: Nebatî Hayvanî ve Ma'denî Yağlar ile Sanayiye Mahsus Koyu Yağlar ve İç Yağları ve Mamulâtı				
Zeytin Yağı	7.603	860	-	-
Susam yağı	67.480	16.147	-	-
Pamuk yağı	16.039	4.270	-	-
Bezir yağı	97.211	18.523	-	-
Hind yağı	88.938	18.835	-	-
Zikir olunmayan sair nebati ve hayvani yağlar	97389	28.910	-	-

⁶⁰⁰ Sekizinci fasılın muhteviyatından olup 91, 92. 93. 94, 95, 96 numrulara tesadüf eden tütün, sigara, sigaret, enfiye, ağız tütünü ve tönbekiler hakkında Duhan Rejisiyle Tönbekü şirketinden alınan malumat birinci kısımda mahsus tablolarda ara'e edilmiştir. (55; 02-0056)

Morine balığı yağı	59.298	2.780	-	-
İç yağı, istari? ve sair mâyi ve don yağları	151.483	49.337	2.100	600
Serazin ve parafin	3.899	925	-	-
Balık nefisi	983	57	-	-
Balmumu	15.816	1.267	10.033	535
Gliserin ve vazelin	14.549	3.134	2.644	270
Gaz yağı	3.914.875	4.023.015	3.000	3.000
Benzin	37.725	11.359	-	-
Neft yağı vesair madeni yağlar	26.001	32.729	9.717	6.872
Mum idare fitili (her cins)	1.161.542	328.372	18.939	4.700
A'dî ve kokulu sabun	329.315	103.048	8.534	1.623
On Birinci Fasil: Gübre ve İşbu Cetvelin Başka Mahallarinde Zikr Olunmayan Hayvanat Döküntüleri ve Mahrukât				
Bağırsak ve hayvanatın döküntüleri	28.025	2.428	1.232.082	37.048
Kemik, boynuz ve tırnak	740	104	8.946	36.540
Hayvanatın kılları ve saç (işlenmemiş)	219.245	56189	19.530	4.048
Kuş tüyü (ziynet tüyleri müstesnadır)	224	5	17.102	656
Sedef	-	-	1.767	490
Mercan	131	1	-	-
Odun	6.137	33.381	-	-
Odun kömürü	1.464.598	2.821.699	-	-
Maden kömürü ve antrasit kömürü	3.943.633	25.069.669	-	-
Kok kömürü	3.222	5.800	-	-
On İkinci Fasil: Müstehsalat Kimyevîye, Mevad-ı Debbağîye, Boya Eczası ve Hazır Boyalar				
Soda, potas (muharrik soda ve potas dahildir)	8.696	9.149	-	-
Bikarbonatdisot (sânî fahmiyet soda)	15.932	7.983	-	-
Kireç kaymağı potas kaymağı	2.254	512	-	-
Şab	45.847	44.498	-	-
İngiliz tozu ve manyezi	2.708	2.547	-	-
Kına kına ve morfin tozları	19.383	70.650	300	1
Nişadır tozu ve ruhu	169.754	33.126	10.200	1.050
Crème de tartre	1.167	114	-	-
Kibritiyet harir (zac Kıbrıs) Kibritiyet-i nuhâs (göz taşı) kibritiyet-i tutya (tutya tozu) ve sair zikr olanmayan sülfatlar	99.688	150.253	-	-
Her nevi asbedler (hamiz)	109.788	28.106	-	-
Cıva	25.023	783	2.970	99
Zikr olunmayan sair müstahsalat tıbbîye ve kimyevîye	203.947	73.611	5.612	1.957
Mazı	-	-	8.199.063	1.688.854
Palamut	1.246	2.084	4.709	3.856
Debbağîye mahsus ağaç ve kabuk vesair mevad-ı debbağîye	-	-	362.407	690.231
Toprak boya (kılarmeni, aşı boyası, kalemlik kurşun ve grafit)	145.158	101.498	-	-
Çivit	3.226.185	104.869	29.409	995
İsfidaç, sülügen	35.762	20.802	-	-
Hınne (kına)	864.091	419.691	4.290	1.926
Sair nebati boya eczası, taş yosunu, zerdeçal	469.745	244.138	19.141	7.785
Madeni boya eczası, kimyevi boya ve boya hulasaları (çengâr, maî toprak, sürur ve elh)	189.750	36.281	794	223
Kırmız ve kırmız hayvanı	25.442	1.685	-	-
Anilin? ve alizarin boyları	746.363	58.005	390	33
Sanayie mahsus yağlı boyalar	207.891	58.583	8.100	2.700
Âlâ cins resim boyası vesaire ve her cins kurşun kalemi	16.936	764	-	-
Yazı mürekkebi	16.653	3.221	3.984	570
Matbaa mürekkebi	40	1	-	-
Kundura boyası	99.890	16.890	-	-
Cila ve lake	20.523	2.351	-	-

On Üçüncü Fasil: Ecza-yı İspençiyariye ve Edviye ve Attariye				
Nebatî ecza (işbu cetvelin başka mahallerinde zikr olunmayan yaprak, çiçek, meyve tohum ve gül)	1.637.215	1.842.504	202.707	75.485
Meyan kökü ve balı	2.250	486	2.030.383	6.814.280
Afyon	159.127	943	28.380	95
Hab ve pastil vesair hazır ve müretteb ilaçlar	118.960	4.597	-	-
Gül yağı	1.304	0.608	-	-
Sair uçucu ruhlar ve yağlar	81.771	1.374	-	-
Sair ecza-yı tıbbiye	126.171	3.990	-	-
Attariyât (her cins)	13.547	15.378	1.865	529
Diş suyu ve tozu	1.126	32	-	-
On Dördüncü Fasil: Reçine ve Macunlar				
Sakız	6.262	273	7.800	312
Kitre zamkı	5.865.900	428.653	5.235.538	636.504
Sair reçineler	186.460	59.979	53.284	14.934
Tutkal, balık tutkalı ve albümin	18.370	8.765	-	-
Zift ve katran	3.543	2.906	9.831	38.201
Asfalt ve emsali sair müstahzarât	3.992	2.569	2.475	1.650
Yağlı macun cam için	1.444	570	-	-
Kunduracı çirişi	16.090	10.605	-	-
Mühür bal mumusu	1.405	218	-	-
Yapıştırırmaya mahsus sair mevad ve müstahzarât	1.809	203	-	-
On Beşinci Fasil: Kabil-i İştî'al Eşya ve Eslahı				
Şenlik fişenkleri	35.039	3.574	-	-
Kibrit ve kav (her cins)	2.382.747	591.091	72.772	18.100
Dolu hartuç ve kapsül	48.329	1.416	775	40
Esliha-yı nariye	242.250	2.956	-	-
On Altıncı Fasil: Toprak, Taş, Toprak Ve Cam Mamulâtı				
Çimento	421.039	850.050	-	-
Zikr olunmayan sair topraklar	19.647	86.607	960	1.854
Kireç ve alçı	378	9.700	43.740	539.620
Su kireci	9.332	41.839	-	-
Kükürt	23.191	15.967	125	100
Her cins mermer	3.560	1.827	-	-
Zımpara madeni ve kağıdı	733	157	-	-
Zikr olunmayan sair taşlar	206.046	289.815	6.139	937
Tuğla ve kiremit (her cins)	15.252	32.012	259.489	955.300
Topraktan, çiniden, porselenden ve taştan sair mamulât	684.360	152.214	54.703	13.770
Toprak evanî (her cins)	15.731	10.352	80	80
Her türlü pencere camı	169.251	138.102	-	-
Cam levha, çerçevesi ve çerçevesiz ayna	227.254	41.078	694	79
Cam ve billur lambalar, donanma fenerleri ve avize	108.715	15.590	-	-
Camdan ve billurdan sair mamulât	662.153	132.766	1.259	338
On Yedinci Fasil: A'dî Ma'den ve A'dî Ma'denden Mamulât				
Demir, dökme demir ve çelik külçe ve kütük halinde	4.016	5.073	-	-
Demir, dökme demir ve demet ve putrel ve çelik çubuk	2.012.345	1.995.359	640	640
Demir yol çubukları ve teferruatı	75.415	50.227	-	-
Zincir, demir telden halat, çapa ve emsali sair kaba mamulâtı	56.400	20.763	-	-
Demir kasa	97.976	23.159	400	100
Demir vesair madenden karyola	420.715	123.318	-	-
Harf ve sanayie mahsus demirden ve çelikten alât ve edevat	633.913	120.114	678	116
Her nevi çelikten tel ve demir biz veya kafes ve demir telden mamul eşya	89.595	17.839	940	100
Sac (her nevi)	876.068	584.986	15.593	2.930
Çivi ve rabde (her nevi)	689.951	394.752	24.566	8.172

Âdi veya sırlı sacdan mamul eşya (matbah takımı dahildir.)	486.795	79.679	7.443	1.180
Teneke	47.349	19.986	4.968	3.300
Teneke mamulâtı	307.631	49.648	6.261	1.301
Çilingir mamulâtı	129.848	24.863	516	100
Adi bıçakçı mamulâtı	122.022	10.767	421	13
Demir Kalem	7.383	184	-	-
Demirden dökme, demirden veya çelikden zıkr olunmayan sair mamulat ve hatta mevâd-ı saire ile müretteb olanlar	1.281.587	640.436	11.778	6.701
Bakır yaprak ve tahta halinde	4.892.968	612.037	-	-
Bakır çivi ve ve tel	4.654	334	-	-
Sair bakır mamulâtı	58.490	4.524	5.299	482
Çinko, yaprak halinde	1.901	634	-	-
Çinko mamulâtı	247.871	38.840	5.974	953
Kalay çubuk ve külçe halinde	835.513	37.272	70.055	3.500
Kalay mamulâtı	127	6	-	-
Kurşun külçe ve yaprak halinde	244.850	120.525	-	-
Matbaa harfî ve kılış	1.804	74	-	-
Sair kurşun mamulâtı	29.670	11.803	-	-
Pirinç yaprak ve çubuk halinde	61.365	7.719	26	12
Pirinç mamulâtı	74.923	3.283	-	-
Tunç ve tunç mamulâtı	48.229	3.757	3.541	469
Nikel ve Nikel Mamulâtı	120	6	-	-
Alüminyum	15.174	664	-	-
Sair 'âdi maden ve maden halitaları mamulâtı	145.109	9.449	290	21
'Âdi maden hırdası ve köhne mamulâtı	7.835	11.340	60.644	81.596
Madenden mamul her cins lamba	144.735	5.419	174	7
On Sekizinci Fası: Kereste ve Ağaç Mamulâtı				
Abanoz ağacı, çimşir ağacı, mâ'un ağacı, ceviz ağacı pelesenk ağacı ve saire	243.380	322.094	13.409	3.934
Meşe ve kestane ve çınar ağacı ile sair ağaçlar	33.902	107.500	19.285	50.000
Ebniye ve imalata mahsus yumuşak ağaçlar	3.611.465	6.511.550	13.140	25.917
Boş fiçi ve fiçi tahtası	6.227	13.608	-	-
Ağaçtan kaba mamulat	4.170.344	7.456.605	34.206	16.081
Ağaç kundura çivisi ve kundura kalıbı	6.969	714	296	60
Ağaç çerçeve çubuğu ve çerçeve	10.461	1.937	-	-
Ağaç mobilya, donatılmış ve donatılmamış	211.091	29.349	2.750	203
Ağaçtan a'lâ mamulat hatta mevâd-ı saire ile müretteb olanlar	116.113	14.253	53.068	5.787
Saz ve kamış ve söğüt ağacı kabuğuyla dair ağaç kabukları ve bunlardan mamul eşya	41.157	18.561	513.294	1.145.058
Hasır	74.426	21.961	25.604	13.506
Sepetçi mamulâtı	220	220	-	-
Fırçacı mamulâtı	13.181	1.200	52	20
Kalburcu mamulâtı	4.000	870	-	-
Mantar ve mantar mamulâtı	496	38	-	-
On Dokuzuncu Fası: Paçavra, Kağıt, Kağıt Mamulâtı ve Her Cins Matbua Kağıdı ve Kitap				
Paçavra ve kağıt hamuru	-	-	14.356	21.012
Sargılık kaba kağıt ve saire	396.317	244.184	-	-
Sünger kağıdı ve süzgeç kağıdı	1.846	143	-	-
Resim kağıdı	834	55	-	-
Matbaa kağıdı	160.026	55.874	-	-
Yazı kağıdı ve zarf	346.444	121.817	80	50
Duvar kağıdı	650	29	-	-
Sigara kağıdı ve zınava	1.219.198	342.191	29.291	5.705
Sair kağıtlar	515.708	178.058	-	-
Mukavva (Her cins)	90.514	59.882	1.730	951
Oyun kağıdı	50.149	10.816	4.138	600

Her nevi defter ve tüccar defteri	54.351	10.534	-	-
Kağıttan ve mukavvadan sair mamulat	507..398	101.071	-	-
El yazısı ve matbaa her türlü kitap ve evrak	129.708	26.266	24.236	446
Yirminci Fasil: Post, Deri Mamulâtı ve Kürkler				
Koyun ve keçi derisi (İşlenmemiş)	997.821	150.087	10.396.943	6.855.321
Sair hayvanat derileri (İşlenmemiş)	32.097	6.895	728.870	95.792
Kösele (tabanlık ve serraca mahsus)	807.129	56.340	19.703	1.444
İşlenmiş deri (her nevi)	681.449	21.849	93.157	5.342
Ayakkabılar (Her nevi)	158.302	5.208	135.585	7.001
Koşumcu ve serraç mamulâtı	39.991	1.066	9.863	650
Saharacı ve kinci? mamulâtı	325	11	-	-
Deriden ve köseleden sair mamulat	35.548	1.394	9.777	444
Astargan tabir olunur kuzu derisi	-	-	60	1
Kürk: Samur, kakum ve Alaska, şinbil? Mâi' tilki, sansar, sincab, tiyun, sarı samur	11.470	102	145.936	2.949
Sair hayvanat kürkleri	-	-	4.758	190
Kürkten mamul eşya	140	2	-	-
Yirmi Birinci Fasil: Mensucât				
Pamuk (ham ve vatka)	119.166	31.497	29.820	6.996
Pamuk ipliği, kassarlı ve kassarsız ve renkli	8.409.613	909.431	298.562	34.867
Pamuk mensucâtı (kassarsız)	13.922.174	1.436.895	52.263	5.799
Pamuk mensucâtı (kassarlı)	13.641.826	911.801	127.491	8.502
Pamuk, seyrek mensucât ez-cümle bürümcük, tül, mol ve emsali sair mensucât	20.001.960	975.681	85.838	4.690
Kalemkâr (her nevi) (yorgan, yastık, yemeni ve elh.)	710.445	24.267	3.990	126
Lamba fitili	13.617	495	250	20
Boyalı ve boyasız pamuk mensucât	64.972.818	3.377.973	1.468.471	28.744
Kaba kadife ve pelüş	1.094.450	25.002	54.132	1.087
Pamuk boyun atkısı, şal, kuşak ve emsali sair	7.626.857	262.545	121.429	7.930
Pamuk örtü, perde ve emsali sair	985.910	50.857	5.069	300
Havlü ve peştamal	597.471	31.225	-	-
Keten, kendir ve iplik imaline mahsus sair mevad-ı nebatiye	2.476	1.055	-	-
Keten ve kendir ve emsali sair mevaddan mamul iplik	44.818	1.545	-	-
Keten ve kendir halılar	3.138	283	240	30
Sargılık kaneviçe ve boş çuval	4.723.077	1.732.914	3.962	3.100
Yelken bezi	62.650	4.538	5.511	185
Keten mensucât (kassarlı ve kassarsız)	1.043.459	52.192	83.564	5.412
Yapılmış çadır	340.280	11.488	-	-
Ketenden seyrek mensucât: ez-cümle bürümcük, tül, müslin, pamuktan mâ'adâ sair lifi mevad-ı nebatiye mensucât	122.915	2.567	318	6
Boyalı ve boyasız keten mensucât	50.350	1.792	8.456	121
Keten örtü, perde ve buna mümessil eşya-i saire	2.345	30	-	-
Keten havlu, sofra bezi ve saire	12.252	601	-	-
İpçi mamulâtı: halat, urgan, sicim, kolan, hortum, ziftli, meşinli ve elh.	721.080	396.586	-	-
Sair lifi mevad ile karışık keten mensucât	59.346	3.374	-	-
Yün ham ve yün vatka	1.146.087	245.109	29.831.818	5.391.965
Tiftik	-	-	1.775.804	256.068
Yün ipliği (her nevi)	1.860.763	68.747	-	-
Aba ve şayak	293.376	13.664	64.917	2.310
Çuka	5.070.172	138.258	60.062	1.375
Sair yün mensucât	1.543.842	34.448	93.146	2.337
Acem halısı	4.392.733	168.140	895.488	30.501
Sair yün halılar	142.675	11.358	150	5
Keçe ve keçeden mamul eşya	2.970	291	-	-
Yün şal, kuşak, omuz atkısı, yün ve emsali	323.181	6.596	106.221	2.665
Yün örtü ve perde ve emsali	177.807	5.269	1.125	45

Pamuk ve sair lifli mevad ile karışık yün mensucât	1.010.807	34.629	60	2
Mahlut veyahut safi olarak hayvanat kılından mamul mensucât	773.758	113.191	-	-
İpek kozası*	96.632	3.757	11.290	451
Ham veya kamçı başı ipek	2.786.046	40.278	17.973	218
İpek iplik ve yüksük	372.340	5.603	17.640	189
Seyrek İpek mensucât ezcümle tül, bürümcük muslin ve elh	256.460	1.462	1.433	5
İpek kadife	130.085	1.193	-	-
Safi ipekten mensucât	2.117.536	12.416	23.626	182
Mahlut ipekten mensucât	2.560.459	37.160	79.660	1.523
İpek omuz atkısı şal ve emsali	238.6449	1.534	97.646	800
İpekten örtü, perde ve emsali	114.643	710	18.373	183
Her türlü şeridçi ve kaytancı ve dokumacı eşyası	384.970	12.880	1.058	37
Her türlü çorabçı ve gömlekçi eşyası	192.226	6.078	49	3
Her türlü dantelalar ve işlemler	883.273	15.244	1.835	52
Her türlü ağlar	5.705	275	-	-
Hazır elbise (Erkek, kadın ve çocuk için) ve moda eşyası	818.223	16.214	201.920	6.661
Yirmi İkinci Fasıl: Lastik ve Lastik Mamulâtı				
Lastik ve kütaperka? ve selüliloid (tahta ve boru halinde)	5.242	285	-	-
Lastik tel ile müretteb her nevi mensucât	62.601	1.689	-	-
Muşamba ve katranlı bez ve elh	73.130	7.204	120	10
Döşemelik ve örtülük müşamba	22.733	2.342	-	-
Lastik haffafiye	2.853	133	2.050	70
Muşamba ve lastik yağmurluk	200	2	-	-
Lastikten, kütaperkadan ve selüloidden sair mamulat	17.031	92	-	-
Yirmi Üçüncü Fasıl: Makine, Araba ve Merâkib Bahriyye				
Buhar ve gaz ile mutaharrik makineler, motorlar ve aksamı	3.655.980	830.455	2.080	1.040
Ziraat makinesi ve aksamı	221.883	29.790	-	-
Tulumba (her nevi)	450.434	84.946	-	-
Dikiş makinesi	384.304	31.701	350	25
Müstansih, yazı makinesi, emsali makineler ve aksamı	173.406	29.446	95	30
Yük arabaları ve aksamı	14.376	24	-	-
Araba, sedye ve aksamı	112.385	4.349	400	80
Demir yolu vagonları ve aksamı	106.880	20	-	-
Otomobil, kano otomobil ve aksamı	384.715	7	-	-
Velospit ve motoskil her nevi aksamı	55.691	1.726	-	-
Çocuk arabası	1.650	142	-	-
Sandal ve Kayık	1.810	1	-	-
Maun ve yelken gemisi Her nevi	30.000	1	-	-
Buhar ile hareket eden vapurlar	367.556	2	-	-
Yirmi Dördüncü Fasıl: Koyun Saati, Asma Saat, Oturma Saat ve Musikî Aleti				
Altın kapaklı koyun saati	128.337	23.294	-	-
Gümüş kapaklı koyun saati	38.605	33.800	-	-
Adi madenden koyun saati	40.253	107.930	-	-
Her nevi asma ve oturtma saatleri	61.253	2.784	-	-
Muhtelif mikyas saatleri	191.645	3.627	1.450	5
Koyun, asma ve oturma saatleri makinesi ve aksamı	1.552	8	-	-
Gramofon ve aksamı	26.790	758	447	8
Çan ve çingirak, zil	7.709	1.226	-	-
Sair alet musiki ve aksamı	17.517	127	100	1
Yirmi Beşinci Fasıl: Fes, Şapka, Ziyet Takıları ve Suni Çiçekler				
Fes ve Külâh	487.706	13.392	20.740	782

* Yaş, kuru, delikli ve deliksiz kozalar bu maddeye dahildir.

Erkek için hasır şapkalar	315	2	-	-
Erkek için sair şapkalar	5.127	49	-	-
Kadın şapkası (donatılmamış)	674	9	-	-
Kadın şapkası (donatılmış)	370	2	-	-
Suni yaprak ve çiçek	1.337	10	-	-
Yirmi Altıncı Fasıl: Asâr-ı Fennîyye ve İlim ve Fünûna Dair Alât				
Her nevi resim, tasvir ve albüm	4.654	246	107	10
Doldurulmuş hayvanat ve kuşlar	-	-	6.427	569
.....? Aleti ve alat-ı riyaîyye ve aksamı	593.269	11.694		
Kimya ve hikmet-i tıbbiyye aleti	6.510	78	100	3
Elektrik ve telgraf alet ve edevatı	87.614	3.486	-	-
Alet-i tıbbiye ve cerrahiye ve bakteriyoloji ve dişçi aleti ve aksamı	112.536	2.622	500	2
Alet-i basriye, fotoğraf aleti ve aksamı	59.119	1.229	2.923	37
Terazi ve baskül	32.690	4.273	50	2
Yirmi Yedinci Fasıl: Mücevherat, Nefis Hırdavat ve Zi-Kıymet Çerçici Eşyası				
Gümüş ve gümüş mamulâtı ve bunların altın yaldızlısı	823.380	1.945,115	620	0,650
Altın ve platin ve tekmiil altın ve platin mamulâtı hatta zikıymet ve nefis taşlar ile müretteb olanlar	69.615	3,928	-	-
Altın ve gümüş yaldız kâzib sırma ve pul ve tirtel	28.975	1.056	-	-
Altın ve gümüş kıladdan	553.535	1.894,630	-	-
Kâzib kıladdan	124.627	1.507	-	-
Kâzib mücevherat, zikıymet ve nefis taşlar taklidi	4.008	14	-	-
Kehribar ve kara kehribar (ham)	77.451	206	-	-
Tamamen veya kısmen bağadan, fil dişinden ve kehribardan ve lüle taşından ve kara kehribardan ve sedeften mamul eşya	-	-	600	2
Kısmen veya tamamen kemikten boynuzdan ve hayvanatın tırnağından mamul eşya	60	3	-	-
Akık, yeşil taş ve yeşim taş vesaire nefis taşlar ile bunlardan mamul eşya	64.406	585	-	-
Zikıymet çerçici eşyası: sofrâ takım, çatal, bıçak, kaşık, tabak takım, şamdan, küpe, kürdan ve ziynet eşyasıyla yazıhane, levazımatı kısmen veya tamamen adı maden olup az çok altın ve gümüş yaldızlı veya altın ve gümüş taklidi cilalı veyahut mevad-ı saire ile müretteb olanlar	293.832	7.049	-	-
Peruka? mamulâtı	-	-	260	1
Şemsiye, baston, ve takımları	54.815	5.597	77	5
Her nevi' eldiven	10.110	290	-	-
Yelpaze, para çantası ve sair nefis hırdavat: Maden, çam, lastik, selüloid, meşin, kağıd, fağfur porselen ve sair mevaddan mamul olup hatta iplik veya mensucâtla müretteb olanlar	1.669.998	81.784	98.524	5.057
Yirmi Sekizinci Fasıl: Muhtelif Eşya				
Çocuk oyuncuğu (her nevi)	146.234	15.600	115	10
Oyun levazımatı (her nevi)	3.262	233	-	-
Müsta'mel eşya	328.622	24.488	396	5
Muhteviyatı zikr olunmayan posta paketleri	85.258	1.606	-	-

Ek-54: R. 1329 (1913) senesine ait dış ticaret istatistiğine göre Bağdat'ta ithal ve ihraç edilen malları gösteren tablo:⁶⁰¹

EŞYA	İTHALAT		İHRACAT	
	FİYAT	MİKTAR	FİYAT	MİKTAR
Birinci Fasıl: Diri Hayvanlar				
At, Aygır, İkidış, Kısırak Tay	19.769	44	2.641.430	1.613
Katır Erkek, dişi ve sıpası; Merkep Erkek, Dişi, Sıpası	5.000	8	52.030	78
Öküz, İnek, Boğa, Dana	38.320	353	-	-
Manda, Deve	3.740	21	23.000	23
Koç, Koyun, Keçi, Teke, Oğlak	1.709.444	41.683	2.795	25
Kümes Hayvanı ve Kuşlar	1.425	54	-	-
İkinci Fasıl: Hayvandan Hasıl Olan Me'kûlât				
Et, Taze ve Tuzlu	-	-	40	2
Kurutulmuş, tütülenmiş, ve hazırlanmış et ve hûlasası	24.561	746	13.322	1.384
Tereyağı taze ve tuzlu	7.880	513	7.900	808
Sebir Yağı ve Masnu' Yağlar	662.978	81.289	162.614	21.008
Peynir (Her Cins)	31.568	2.023	2.595	639
Süt, Yoğurt, Kaymak	43.828	8.385	-	-
Bal	-	-	121	17
Sardalye ve sair tuzlu balıklar fiçı derununda	243	32	-	-
Kurutulmuş ve Tütülenmiş Balıklar	100	4	-	-
Kırmızı ve Siyah Havyar	5.484	115	-	-
Balık Yumurtası	219	11	-	-
Hava almamak üzere kapalı kaplarda mahfuz hazır balıklar ve kabuklu deniz hayvanatı	53.764	12.765	-	-
Hayvanattan hasıl olan sair taze, tuzlu, tütülü veya kurutulmuş bilcümle me'kûlât	9.080	760	75	1
Üçüncü Fasıl: Hububat, Sebzevat, Mathûnat ve Hamur İşleri				
Buğday, Kızılca Buğday, Melez	4.933.120	4.732.772	2.135	6.590
Arpa	120	33	1.392.609	5.131.155
Yulaf	14	1.050	-	-
Kokoroz	24	48	-	-
Darı	-	-	10.300	275.000
Kuş yemi				
Arz	12.286.649	10.644.174	32.276	34.432
Susam	128.513	101.087	-	-
Kuru Fasulye	1.940	970	10.035	10.380
Kuru Bakla, Nohut, Mercimek, Bezelye ve sair Hububat	76.346	60.375	56.074	74.188
Buğday Unu	1.358.207	1.044.659	-	-
Sair unlar	1.912	565	2.565	3.180
Saman, Kepek	462	915	-	-
Frenk Arpası	734	258	-	-
İrmik, Bulgur, Tarhana	20.394	16.507	36	17
Kola Nişasta	44.618	23.528	330	132
Tapyoka, Sağu, Aravet, sa'leb ve sair emsali ?	38.329	5.456	10.840	1.284
Makarna, şehriye, ve italyan hamur işi tabir olunur şehriyeler	85.410	19.875	-	-
Peksimet, Ekmek ve Maya	121.650	17.201	45	1
Dördüncü Fasıl: Meyve, Sebze ve Bunların Konserveleri				
Portakal, Limon, Turunç Mandarin ve sair emsali	326.851	75.995	7.484	2.291
Sair Taze Meyveler	11.018	3.893	6.437	12.073

⁶⁰¹ Ticaret-i Hariciye İstatistiki 1329, Matbaa-yı Osmaniye, Dersaat-1331 (İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi: NEK5612)

Kuru Üzüm	243.313	109.772	85.215	53.498
Kuru İncir	41.896	15.788	22.023	11.008
Kuru Kayısı	6.055	1.910	4424	4.278
Ceviz ve Fındık	87.659	28.969	3.485	1.478
Hurma	455	455	58.882.480	103.493
Badem ve Fıstık	137.005	13.015	108.381	23.140
Sair Kuru Meyveler	534.674	271.461	13.362	15.868
Soğan ve Sarımsak	113.669	18.768	2.420	1.080
Patates	187.056	187.468	16	16
Yeşil ve siyah zeytin	30	5	-	-
Sair taze ve tuzlu sebze	60	20	154	283
Kuru sebze, yaş ve kuru meyve kabuğu	229	44	12.718	5.455
Hava almamak üzere kapalı kaplarda muhafız meyve ve sebze konserveleri (Sirke ve zeytin yağıyla terbiye edilmemiş)	25.336	4.608	315	81
Meyve ve Sebze konserveleri fiçıda veya şişede (Sirke ve zeytin yağı ve ispirto ile terbiye edilmiş)	130.549	57.948	479	134
Ta'ama mahsus sebze veya kuru meyve suyu ve özü	41.679	6.987	12.966	5.513
Beşinci Fasıl: Ağaç, Tohum, Çekirdek ve Sair Nebatat				
Yaş kökler, her cins yaş ağaç ve fidan	6.770	1.004	2.975	945
Çiçek, Çiçek soğanı ve tohumu	39.127	12.587	41.339	10.148
Haşhaş tohumu	2.986	508	-	-
Sebze ve meyve çekirdekleri	435.244	213.226	35.45826	19.121
Altıncı Fasıl: Kahve, Kakao, Çay, Baharat				
Her çeşit kahve	8.593.623	721.652	28.642	3.350
Kahve kabuğu, hindiba ve sair kahve müşabihleri	1.020	150	-	-
Çay, her çeşit	7.567.217	881.308	59.2994	6.312
Kakao ve Çikolata	42.374	2.320	-	-
Kara biber	744.109	135.134	146.890	26.651
Kırmızı biber	6.018	2.885	-	-
Safran	4.448	12.120	-	-
Anason, Tarçın, ve sair baharlar	740.618	145.588	196.419	103.647
Her cins hardal ve hazır salçalar	18.552	2.869	-	-
Yedinci Fasıl: Şeker ve Şekerlemeler				
Şeker, kelle ve gubâr	48.183.278	25.631.994	45	15
Ham şeker, melas şeker bulaması ve sair emsali	2.170	1.111	400	50
Lokum	630	179	-	-
Şekerleme	881.441	265.349	21.569	8.545
Helva ve Tahin	1.327	234	3.109	1.342
Pekmez	329	203	18.840	13.743
Reçel ve Şurup	58.947	10.969	13.187	1.689
Sekizinci Fasıl⁶⁰²				
Dokuzuncu Fasıl: Müskirât ve Sirke, Maden Suları Kar ve Buz				
Şarap, fiçıda	15.844	4.521	-	-
Şarap, şişede	205.919	25.620	826	181
Şampanya ve sair köpürür şaraplar	81.407	4.184	-	-
Rakı, her çeşit	16.036	1.513	9.323	1.630
Konyak, Rom ve emsali sair müskirât, fiçıda	8.341	1.048	-	-
Konyak, Rom ve emsali sair müskirât, şişede	735.040	114.826	-	-
İspirto	699.121	168.810	-	-
Sirke	4.567	1.807	-	-
Bira, fiçıda	11.282	2.694	-	-
Bira, şişede	545.263	268.697	-	-

⁶⁰² Sekizinci fasıl muhteviyatından olub, 91, 92, 93. 94. 95. 96 numrulara tesadüf eden tütün, sigara, sigaretü enfiye, ağız tütünü ve tenbaküler hakkında Duhan Rejisiyle Tenbakü Şirketinden alınan malumat Birinci Kısımda hususi tablolarda irae edilmiştir.

Maraskinu kirasu, şarterviz ve sair tatlı müskirât ?	100.989	9.622	-	-
Maden Suları ve Gazoz	46.234	17.021	-	-
Onuncu Fasil: Nebatî Hayvanî ve Ma'denî Yağlar İle Sanayiye Mahsus Koyu Yağlar ve İç Yağları ve Mamulâtı				
Zeytin Yağı	25.402	3.647	-	-
Susam Yağı	39.246	9.039	1.072	223
Pamuk Yağı	19.163	3.779	-	-
Bezir Yağı	198.182	42.212	-	-
Hind Yağı	216.079	45.764	-	-
Zikr olunmayan sair nebati ve hayvani yağlar	36.807	9.459	-	-
Morina Balığı Yağı	29.052	2.669	-	-
İç yağı, İstaris?ve sair mâyi ve don yağlar	33.479	12.543	-	-
Serezin? ve Parafin	2.975	700	-	-
Balık nefsi	1.856	307	-	-
Bal Mumu	13.563	912	-	-
Gliserin ve vazelin	35.853	7.842	-	-
Gaz Yağı	9.360.493	10.453.578	2.055	1.298
Benzin	236.385	146.186	-	-
Neft Yağı ve sair madeni yağlar	523.540	170.650	168	134
Mum ve İdare Fitili her cins	86.403	18.334	-	-
Adi ve Kokulu Sabun	173.608	60.558	1.998	330
On Birinci Fasil: Gübre ve İşbu Cetvelin Başka Mahallarinde Zikr Olunmayan Hayvanat Döküntüleri ve Mahrukât				
Gübre, her nevi	-	-	71.753	142.942
Bağırsak ve hayvanatın döküntüleri	30.571	1.064	1.889.682	275.351
Kemik, boynuz ve tırnak	5.034	1.574	57.704	179.827
Hayvanat kılları ve saç (İşlenmemiş)	387.962	95.865	8.793	1.389
Kuş Tüyü (ziynet tüyleri müstesnadır.)	-	-	28.058	1.492
Sedef	17.327	6.983	-	-
Mercan	1.855	14	-	-
Sünger	1.430	24	-	-
İpek böceği tohumu	384	1	-	-
Odun	819	1.220	328	1.640
Odun Kömürü	1.010.863	1.992.047	40.800	81.600
Maden Kömürü ve Antrasit Kömürü	5.323.928	27.258.660	-	-
Kok Kömürü	42.011	83.494	-	-
Zikr olunmayan sair mahrukât	114.003	291.370	-	-
On İkinci Fasil: Müstehsalat Kimyeviye, Mevad-ı Debbağiye, Boya Eczası ve Hazır Bovalar				
Soda, potas (muharrik soda ve potas dahildir)	20.542	13.783	-	-
Bikarbonat disot (sânî fahmiyet soda)	25.099	17.540	-	-
Kireç kaymağı ve potas kaymağı	1.087	1.578	-	-
Şab	13.881	11.640	-	-
İngiliz Tuzu ve manyezi	10.926	1.536	-	-
Kınakına ve morfin tozları	25.945	107.691	-	-
Nişadır tozu ve ruhu	157.562	21.860	-	-
Kırım tatar	20.695	1.500	-	-
Kibritiyet harir (zac Kıbrıs) Kibritiyet-i nuhâs (göz taşı) kibritiyet-i tutya (tutya tozu) ve sair zikr olunmayan sülfatlar	31.520	33.680		
Her nevi asidler (hamız)	329.408	45.647	4.200	300
Kurşun tozu ve sirkesi	93	13	-	-
Cıva	93.905	3.773	-	-
Zikr olunmayan sair müstahsalat tıbbiye ve kimyeviye	129.071	44.076	75.246	49.465
Mazı	5.653	1.673	5.382.436	1.065.521
Palamut	1.800	4.154	15.958	23.561
Debbağiye mahsus ağaç ve kabuk ve sair mevad-ı debbağiye	523	450	336.238	402.087
Toprak boya (Kılarmeni?, aşı boyası, kalemlik kurşun ve grafit)	80.601	37.279	-	-

Çivit	2.158.887	94.154	7.869	277
İsfıraç, sülüğün	22.128	13.299	-	-
Hınne	978.692	428.298	3	1
Sair nebati boya eczası, taş yosunu, zerdeçal	656.780	359.899	13.032	14.280
Madeni boya eczası, kimyevi boya ve boya hulasaları (çengâr, maî toprak, sürur ve elh)	89.003	22.222	833	903
Kırmız ve kırmız hayvanı	32.539	1.707	870	200
Anilin ve alizarin boyaları	682.896	71.790	-	-
Sanayiye mahsus yağlı boyalar	303.097	99.010	-	-
A'lâ cins resim boyası ve sair her cins kurşun kalem	28.557	1.358	-	-
Yazı mürekkebi	21.628	3.638	-	-
Matbaa mürekkebi	726	47	-	-
Kundura boyası	67.034	9.998	-	-
Cila ve lake	40.480	4.415	-	-
On Üçüncü Fasıl: Ecza-yı İspençiyariye ve Edviye ve Attariye				
Nebatî ecza (işbu cetvelin başka mahallerinde zikr olunmayan yaprak, çiçek, meyve tohum ve gül)	1.615.947	1.310.4411	295.667	154.304
Meyan Kökü ve Balı	966	141	1.724.472	5.684.688
Afyon	370.314	1.666.360	27.060	132
Hab ve pastil ve sair hazır ve müretteb ilaçlar	201.348	7.553	-	-
Gül yağı	519	0.405	-	-
Sair uçucu ruhlar ve yağlar	85.474	1.450	-	-
Sair ecza-yı tabiye	133.317	6.932	-	-
Attariyat	154.567	18.965	6.739	1.659
Diş suyu ve tuzu	9.395	275	-	-
On Dördüncü Fasıl: Reçine ve Macunlar				
Sakız	188.875	8.018	472	10
Kitre zâmk	3.906.024	324.988	3.903.453	380.692
Sair reçineler	198.004	78.028	34.318	13.263
Tutkal, balık tutkalı ve albümin	20.060	7.308	-	-
Zift ve Katran	1.573	1.466	24.445	87.545
Asfalt ve emsali sair müstahzarât	1.077	510	-	-
Yağlı macun, cam için	10.680	3.086	-	-
Kunduracı çirişi	21.705	11.029	-	-
Mühür bal mumiyesi	3.015	164	-	-
Yapıştırırmaya mahsus sair mevad ve müstahzarât	4.765	706	-	-
On Beşinci Fasıl: Kabil-i İştî'al Eşya ve Eslahı				
Şenlik Fişekleri	22.721	4.348	88	16
Kibrit ve Kav (her cins)	1.995.149	480.493	-	-
Boş hartuç	8.621	6.22	-	-
Dolu hartuç ve kapsül	153.337	4.095	22.507	1.172
Eslah-ı nariye	1.187.055	11.125	11.865	286
Eslah-ı ...?	6.800	40	-	-
On Altıncı Fasıl: Toprak, Taş, Toprak Ve Cam Mamulâtı				
Çimento	1.231.872	3.233.948	-	-
Zikr olunmayan sair topraklar	22.632	75.240	154	117
Kireç ve Alçı	507.077	1.451.693	88.244	1.088.100
Su kireci	11.364	46.555	-	-
Kükürt	20.775	15.493	-	-
Her cins mermer	6.645	2.862	1.190	1.190
Zımpara madeni ve kağıdı	499	57	-	-
Zikr olunmayan sair taşlar	214.272	298.509	2.404	2.673
Tuğla ve kiremit (her cins)	53.200	95.626	154.969	687.250
Çini ve taştan döşemelik	906	251	-	-
Çimento ve pişmiş topraktan künek? ve boru	1.283	929	-	-
Soba ve soba aksamı, pişmiş topraktan, çiniden ve porselenden mamul	320	10	-	-
Topraktan, çiniden, porselenden ve taştan sair mamulat	820.153	159.368	23.174	8.630
Toprak evanî (her cins)	87.972	22.057	806	312

Her türlü pencere camı	358.132	221.917	-	-
Cam levha, çerçevesi ve çerçevesiz ayna	319.335	52.583	15	3
Cam ve billur lambalar, donanma fenerleri ve avize	56.515	6.179	270	20
Camdan ve billurdan sair mamulat	608.381	122.181	225	7
On Yedinci Fası: A'di Ma'den ve A'di Ma'denden Mamulât				
Zıkr olunmayan sair maden cevherleri	-	-	24.500	35.000
Demir ve dökme demir ve çelik külçe ve kütük halinde	16.434	19.372	-	-
Demir, dökme demirden ve çelik çubuk ve demet ve putrel	2.711.715	2.522.819	-	-
Demir yol çubukları ve teferruatı	7.181.933	8.588.082	-	-
Zincir, demir tellerden halat, çapa, ve emsali sair kaba mamulat	44.080	15.469	-	-
Demir kasa	230.789	51.075	675	167
Demir ve sair madenden karyola	188.772	35.097	-	-
Harf ve sanayiye mahsus demirden ve çelikten alet ve edevat	706.924	162.904	905	225
Her nevi demir ve çelik tel ve demir büz ve kafes ve demir telden mamul eşya	178.681	48.322	2.820	890
Sac, her nevi	884.635	494.269	-	-
Çivi ve Vida (Her cins)	1.409.052	766.258	25.881	7.282
Adi veya sırlı saçtan eşya	363.552	70.474	12.434	2.754
Teneke	67.786	26.861	-	-
Teneke Mamulâtı	250.430	47.292	679	307
Çilingir Mamulâtı	113.580	16.839	460	55
Adi bıçakçı mamulâtı	63.569	6.131	126	20
Her türlü toplu iğne ve ağıraf	100.003	9.343	-	-
Demir kalemi	11.946	618	-	-
Demirden, dökme demirden, çelikten zıkr olunmayan sair mamulat ve hatta mevad-ı saire ile müretteb olanlar	6.395.018	4.403.862	9.467	10.603
Bakır yaprak ve tahta halinde	1.825.777	182.557	76.963	7.362
Bakır, çivi ve vida tel	7.583	566	152	4
Sair bakır mamulâtı	45.530	2.634	477	37
Çinko Yaprak halinde	3.252	407	-	-
Çinko Mamulâtı	34.723	5.219	2.185	83
Kalay, Çubuk ve külçe halinde	1.171.434	50.472	13.647	515
Kalay mamulâtı	769	30	-	-
Kurşun külçe ve yaprak halinde	102.868	46.116	-	-
Matbaa harfî ve kılış?	6.315	238	-	-
Sair kurşun mamulâtı	79.502	23.081	-	-
Pirinç yaprak ve çubuk halinde	22.381	2.023	-	-
Pirinç mamulâtı	63.994	2.785	1.500	250
Tunç ve Tunç mamulâtı	111.531	4.017	1.297	73
Nikel ve nikel kaplı mamulâtı	1.343	20	-	-
Alüminyum mamulâtı	46.825	1.870	-	-
Sair adi maden ve maden halitaları mamulâtı	141.901	8.266	420	5
Adi maden hurdası ve köhne mamulâtı	3.124	182	31.920	4.982
Madenden mamul her cins lamba	169.564	10.186	-	-
On Sekizinci Fası: Kereste ve Ağaç Mamulâtı				
Abanoz ağacı, çimşir ağacı, maun ağacı, ceviz ağacı, pelesenk ağacı ve sair	385.069	439.328	107.610	28.430
Meşe ve kestane ve çınar ağacı ile sair ağaçlar	346.489	800.104	12.240	19.360
Ebniye ve imalata mahsus yumuşak ağaçlar	4.696.000	9.004.716	3.499	3.523
Kaplamalık yaprak ağaç	280	366	-	-
Boş fiçi ve fiçi tahtası	6.577	7.390	-	-
Ağaçtan kaba mamulat	7.433.970	7.345.554	28.624	6.438
Ağaç kundura çivisi ve kundura kalıbı	14.550	1.535	993	162
Ağaç çerçeve çubuğu ve çerçeve	20.035	3.814	-	-
Ağaç mobilya donatılmış ve donatılmamış	227.780	31.839	-	-

Ağaçtan âlâ mamulat hatta mevad-ı saire ile müretteb olanlar	176.264	22.819	106.124	10.404
Saz ve kemiş ve söğüt ağacı kabuğuyla sair ağaç kabukları ve bunlardan mamul eşya	105.127	40.987	86.295	220.247
Hasır	43.001	7.942	12.350	3.138
Sepetçi mamulâtı	221	14	-	-
Fırçacı mamulâtı	18.322	1.528	50	25
Kalburcu mamulâtı	919	180	3.800	400
Mantar ve mantar mamulâtı	8.280	573	-	-
On Dokuzuncu Fasil: Paçavra, Kağıt, Kağıt Mamulâtı ve Her Cins Matbua Kağıdı ve Kitap				
Paçavra ve Kağıt hamuru	327	109	10.525	5.717
Sargılık kaba kağıt ve saire	356.113	197.687	-	-
Sünger kağıdı ve süzgeç kağıdı	4.896	525	-	-
Resim kağıdı	7.039	165	-	-
Matbaa kağıdı	38.788	20.906	-	-
Yazı kağıdı ve zarf	289.639	84.532	-	-
Duvar kağıdı	5.428	1.078	-	-
Sigara kağıdı ve zıvana	1.134.261	267.681	24.551	3.759
Sair kağıtlar	428.267	152.308	-	-
Mukavva	131.672	81.220	102	80
Oyun kağıdı	54.071	7.786	-	-
Her nevi defter ve tüccar defteri	86.537	20.911	-	-
Kağıttan ve mukavvadan sair mamulat	636.641	158.729	-	-
El yazısı ve matbaa her türlü kitap ve evrak	169.989	23.244	28.156	1.106
Yirminci Fasil: Post, Deri Mamulâtı ve Kürkler				
Koyun ve keçi derisi (işlenmemiş)	2.854.419	264.267	8.975.101	460.198
Sair hayvanatın derisi (işlenmemiş)	187.082	20.801	1.968.456	261.970
Kösele (tabanlık ve serraca mahsus)	431.490	22.998	770	110
İşlenmiş deri (her nevi)	1.197.121	35.545	218.744	19.179
Ayakkabıları (her nevi)	186.075	8.936	157.100	17.212
Koşumcu ve serraç mamulâtı	31.301	1.311	490	16
Deriden ve köseleden sair mamulat	72.396	3.152	6.990	334
Astragan tabir olunan kuzu derisi	-	-	256	3
Kürk: Samur, kakum ve alaska, şinşil, mâî tilki, sansar, sincap, teyün, sarı samur	32.052	443	183.048	4.066
Sair hayvanat kürkleri	-	-	13.815	569
Yirmi Birinci Fasil: Mensucât				
Pamuk (Ham ve Votka)	139.492	25.829	22.732	4.572
Pamuk ipliği kâssarsız ve kâssarlı ve renkli	6.116.280	616.963	29.295	2.594
Pamuk mensucât (kâssarsız)	10.207.707	1.080.132	141.154	13.172
Pamuk mensucât (kâssarlı)	13.143.525	872.113	54.454	3.125
Pamuk seyrek mensucât ezümle bürümcük, tül, mül/mevl ve emsali sair mensucât	18.364.769	911.155	89.362	3.473
Kalemkâr (Her nevi) (yorgan, yastık, yemeni ve elh)	1.252.614	43.697	746	18
Lamine fitili	26.863	1.110	2.104	53
Boyalı veya basma pamuk mensucât	35.185.121	1.820.461	1.223.553	70.554
Kaba kadife ve pelüş	2.065.332	31.068	104.928	2.527
Pamuk boyun atkısı, şal, kuşak ve emsali sair	7.318.833	227.332	158.522	6.542
Pamuk örtü, perde ve emsali saire	436.775	24.220	78.484	5.354
Havlü ve Peştamal	266.049	9.876	21.613	819
Keten, kendir, ve iplik imaline mahsus sair mevad-ı nebatîye	5.948	1.739	2.947	189
Keten ve kendir ve emsali sair mevaddan mamul iplik	6.681	246	-	-
Keten ve kendir halılar	102.947	18.784	13	1
Sargılık kaneviçe ve boş çuval	4.245.176	1.410.740	9.395	10.400
Yelken bezi	60.099	4.769	-	-
Keten mensucât (kâssarlı ve kâssarsız)	526.995	23.169	102.944	5.263
Yapılmış çadır	21.147	1.612	5.500	234

Keten seyrek mensucât ezcümle bürümcük, tül, muslin, pamuktan maada sair lifi mevad nebatîye mensucât	187.591	3.572	3.220	79
Boyalı veya basma keten mensucât	91.349	3.495	30	2
Keten örtü, perde ve buna mümâsil sair eşya	20.071	466	106	3
Keten havlu, sofra bezi saire	14.885	265	-	-
İpçi mamulatı: Halat, urgan, sicim, kolan, hortum ziftli, meşale ve elh	489.811	211.610	-	-
Sair lifi mevad ile karışık keten mensucât	132.131	4.731	912	52
Yün ham ve Yün vatka	798.805	137.465	37.900.707	6.256.727
Tiftik	5.075	406	880.929	121.338
Yün iplik (her cins)	1.466.505	53.918	-	-
Aba ve şayak	722.290	25.212	293.470	11.676
Çuka	4.366.495	110.348	70.504	1.701
Sair yün mensucât	1.545.018	23.407	4.546	112
Yün kadife ve pelüş	10.511	155	-	-
Acem halısı	2.813.004	180.329	138.160	3.399
Sair yün halılar	2.253	129	-	-
Keçe ve keçeden mamul eşya	1.901	228	6.356	360
Yün şal, kuşak, omuz atkısı, tül ve emsali	552.146	14.635	410	11
Yün Örtü ve perde ve emsali	183.521	5.943	1.077	21
Pamuk ve sair lifi mevad ile karışık yün mensucât	2.057.426	104.157	119.675	4.566
Mahlut veyahut safi olarak hayvanat kılından mamul mensucât	505.532	22.157	31.941	1.057
İpek kozası	67.721	2.465	29.980	2.499
Ham veya kamçı başı ipek	1.157.209	17.517	74.588	1.062
İpek, İpekli ve püskül	140.311	1.991	3.638	34
Seyrek İpek mensucât ezcümle tül, bürümcük muslin ve elh	262.445	986	1.320	7
İpek kadife	126.932	1.490	16.473	141
Safi ipekten mensucât	3.352.898	21.739	107.822	866
Mahlut ipekten mensucât	2.265.211	25.745	157.325	3.996
İpek omuz atkısı şal ve emsali	376.879	2.111	184.213	1.538
İpekten örtü, perde ve emsali	70.407	505	17.170	134
Her türlü şeridçi ve kaytancı ve dökmeçi eşyası	635.822	15.104	1.554	15
Her türlü çorabçı ve gömlekçi eşyası	2.495.097	79.555	154.973	1.334
Her türlü dantelalar ve işlemler	1.878.776	20.896	17.201	210
Hazır elbise erkek, kadın ve çocuk için ve mevad eşya	811.563	14.243	64.507	1.496
Yirmi İkinci Fasıl: Lastik ve Lastik Mamulatı				
Lastik ve kütaperka? ve selüliloid (tahta ve boru halinde)	27.377	870	-	-
Lastik tel ile müretteb her nevi mensucât	26.116	708	-	-
Muşamba ve katranlı bez ve elh	160.956	29.990	-	-
Döşemelik ve örtülük müşamba	55.020	5.036	-	-
Lastik haffafiye	1.431	65	-	-
Muşamba ve lastik yağmurluk	1.410	6	-	-
Lastikten, kütaperkadan ve selülloidden sair mamulat	54.428	913	-	-
Yirmi Üçüncü Fasıl: Makine, Araba ve Merâkib Bahriyye				
Lokomotif, lokomobil ve aksamı	2.687.987	542.281	-	-
Buhar ve gaz ile mutaharrik makineler, motorlar ve aksamı	2.597.274	378.746	-	-
Ziraat makinesi ve aksamı	315.458	53.365	-	-
Tulumba (her nevi)	4.515.801	690.839	600	9
Dikiş makinesi	602.511	56.678	340	7
Müstansih, yazı makinesi, emsali makineler ve aksamı	136.474	6.614	-	-
Yük arabaları ve aksamı	37.683	13.493	-	-
Araba, sedye ve aksamı	67.610	2.994	-	-
Tramvay, omnibüs arabalar ve aksamı	35.758	17.564	-	-
Demir yolu vagonları ve aksamı	3.738.646	1.845.364	-	-
Otomobil, kano otomobil ve aksamı	128.210	2.494	-	-

Velospit ve motoskil her nevi aksamı	101.207	3.591	-	-
Çocuk arabası	3.345	204	-	-
Her nevi maun ve yelken gemisi	2.423.734	19	-	-
Buhar il hareket eden vapurlar	281.045	1	-	-
Yirmi Dördüncü Fasıl: Koyun Saati, Asma Saat, Oturma Saat ve Musikî Aleti				
Altın kapaklı koyun saati	58.983	15.710	-	-
Gümüş kapaklı koyun saati	72.532	62,655	100	0,071
Adi madenden koyun saati	95.476	156,163	-	-
Her nevi asma ve oturtma saatleri	81.308	6.154,850	-	-
Muhtelif mifyas saatleri	3.145	144,000	-	-
Koyun, asma ve oturma saatleri makinesi ve aksamı	5.461	27	-	-
Piyano ve Urgano	8.770	553	-	-
Gramofon ve aksamı	79.768	2.848	-	-
Çan ve çingirak, zil	2.415	144	-	-
Sair alet musiki ve aksamı	2.191	53	-	-
Yirmi Beşinci Fasıl: Fes, Şapka, Ziyet Takıları ve Suni Çiçekler				
Fes ve Külâh	469.029	10.831	1.254	23
Erkek için hasır şapkalar	1.374	11	-	-
Erkek için sair şapkalar	9.108	90	-	-
Kadın şapkası (donatılmamış)	575	7	-	-
Kadın şapkası (donatılmış)	4.970	12,625	-	-
Ziyet tüyleri	1.805	1,230	5.170	125,000
Suni yaprak ve çiçek	2.756	48,320	-	-
Yirmi Altıncı Fasıl: Asâr-ı Fennîyye ve İlim ve Fünûna Dair Alât				
Her nevi resim, tasvir ve albüm ve sair asar-ı fennîye	21.436	1.399	-	-
Heykel, yarım heykel ve sair asar-ı fennîye	1.155	353	-	-
Asar-ı atika, her nevi	370	18	-	-
Doldurulmuş hayvanat ve kuşlar	-	-	1.950	86
.....? Aleti ve alat-ı riyaîyye ve aksamı	41.244	2.485	-	-
Kimya ve hikmet-i tabîyye aleti	9.077	80	-	-
Elektrik ve telgraf alet ve edevatı	270.968	83.246	-	-
Alet-i tıbbîye ve cerrahiye ve bakteriyoloji ve dişçi aleti ve aksamı	76.324	1.336	150	20
Alet-i basriye, fotoğraf aleti ve aksamı	294.754	7.351	78.219	922
Terazi ve baskül	99.546	24.356	45	6
Yirmi Yedinci Fasıl: Mücevherat, Nefis Hırdavat ve Zi-Kıymet Çerçici Eşyası				
Gümüş ve gümüş mamulâtı ve bunların altın yaldızlısı	148.314	252,588	1.201	1,290
Altın ve platin ve tekml altın ve platin mamulâtı hatta zi-kıymet ve nefis taşlar ile müretteb olanlar	13.856	0,904	4.228	0,251
Altın ve gümüş varak halinde	28.150	74,000	-	-
Altın ve gümüş sırma ve pul ve tirtel?	49.746	99,940	-	-
Altın ve gümüş yaldız kâzib sırma ve pul ve tirtel	52.632	1.971	-	-
Altın ve gümüş kılâbdan	482.736	2.142,240	-	-
Kâzib kılâbdan	166.652	2.471	-	-
Kâzib mücevherat, zi-kıymet ve nefis taşlar taklidi	8.470	33,455	-	-
Kısmen ve kısmen adi madenden mamul eşya	4.218	5,000	-	-
Kehribar ve kara kehribar (ham)	202.849	461,380	-	-
Tamamen veya kısmen bağadan, fil dişinden ve kehribardan ve lüle taşından ve kara kehribardan ve sedeften mamul eşya	60.119	307,740	90	0,160
Kısmen veya tamamen kemikten boynuzdan ve hayvanatın tırnağından mamul eşya	2.544	32,000	-	-
Akik, yeşil taş ve yeşim taşı ve sair nefis taşlar ile bunlardan mamul eşya	244.638	1.904,081	1.500	1
Zi-kıymet Çerçici eşyası: Sofra takımı, çatal, bıçak, kaşık, tabak takımı, şamdan, bilezik, madalyon, küpe, kürdan ve ziyet eşyasıyla yazıhane levazımatı kısmen veya tamamen adi maden olup az çok altın ve gümüş	350.965	8609,147	145	0,650

yaldızlı veya altın ve gümüş taklidi cilalı veyahut mevad saire ile müretteb olanlar				
Peruka mamulâtı	3.839	39,120	-	-
Şemsiye, baston ve takımlar	51.704	8.489,000	20	1,000
Her nevi eldiven	12.298	264,835	15	0,150
Yelpaze, para çantası ve saire nefis hırdavat: maden, cam, lastik, selüloit, meşin, kağıt, fağfur porselen ve sair mevaddan mamul olup hatta iplik veya mensucâtla müretteb olanlar	747.261	50.063	13.898	1.296
Yirmi Sekizinci Fasl: Muhtelif Eşya				
Çocuk oyuncuğı	t	11.864	60	17
Oyun levazımatı	17.213	397	-	-
Müstamel eşya	287.034	23.584	-	-
Muhteviyatı zıkr olunmayan posta paketleri	22.393	420	-	-